

iktisat dergisi®

sayı: 524

12 TL

37. İktisatçılar haftası özel sayısı

**cumhuriyet'in
90. yılında
ekonomi,
toplum,
siyaset**

Vahap Adıyaman • Mehmet Ö. Alkan • Erdoğan Alkin
Dursun Arıkboğa • Abdurrahman Arıman • Gökhan Atılğan
Mehmet Bekaroğlu • Murat Birdal • Reşit Canbeyli
Derya Keskin Demirer • İhsan Eliaçık • Mehmet Genç
Abbas Güçlü • Ayşe Hür • İpek İkkaracan • Derya Gültekin Karakaş
Erol Katırcıoğlu • Ekrem Keskin • Esfender Korkmaz
Berrak Kurtuluş • Bilsay Kuruç • Tanil Küçük • Cemil Oktay
Süleyman Onatça • Sümer Oral • Süleyman Seyfi Öğün
İzzettin Önder • Altan Öymen • Seçkin Özsoy • Metin Sarfati
Burhan Şenatalar • Turgut Tarhanlı • Zafer Toprak • Nihal Tuncer
İlter Turan • Mehmet Türkay • Oktay Uygun • Mustafa Uysal
Levent Ürer • Gündüz Vassaf • Erinç Yeldan

1943

37. İKTİSATÇILAR HAFTASI'NA KATKILARINDAN DOLAYI

ANA SPONSOR

SPONSORLAR

AKBANK

DenizBank

Şekerbank

SELÇUK ECZA DEPOSU

iPRAGAZ

Mengerler

YILDIZ HOLDING

VNY | inşaat

TEŞEKKÜR EDERİZ.

İ.Ü.İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin
Hakemli Yayın Organıdır.

Aylık Dergi

Kurucuları

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Adına

Yönetim Kurulu Başkanı

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni

Serhat Aligil

Yayın Kurulu

Özgün Akduran, Hikmet Akçipek (Yazı İşleri Müdürü)

Aylin Aktükün, İker Aktükün,
Serhat Aligil, Başak Ergüder,
Nuray Ergüneş, Özge İzdeş,
Derya Kömürçü, Kuvvet Lordoğlu,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfati,
Mehmet Türkay, Berna Uymaz,
Sinan Yıldırım

Editör Kurulu

Öztiñ Akgüç, Mehmet Altan, Kaya Ardic,
Cengiz Arın, Taner Berksoy, Fuat Ercan,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Ahmet Haşim Köse, Hakan Ongan,
İzzettin Önder, Murat Ozyüksel,
Ümit Şeneşen, Gül Günver Turan,
İşaya Üşür, Erinc Yeldan

Yayın Kurulu Sekreteri

Emrah Cengiz

Yönetim Yeri

Galip Dede Cad. Birlik Apt. No.24/1 Tünel
34420 Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: +90 (212) 252 61 30 - 292 60 64
Fax: +90 (212) 292 60 85

E-Posta

dergi@ifmc.org.tr
iktisatdergisi@gmail.com

Web

http://www.iktisatdergisi.ifmc.org.tr

Dizgi, Mizanpaj ve Baskı

3 Yaprak Reklam Ajansı
www.3yaparak.com
info@3yaparak.com

Millet Cad. Fildişi İş Merkezi K:4 D:76
Fatih / İSTANBUL

Dağıtım

Detay Dağıtım 0212 216 01 86

İktisat dergisi tarafından taranmaktadır

Abone Koşulları

Yıllık 60 TL

Üyer, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

Yıllık 50 TL

Yurtdışı: 90\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi:

4.10.2013

İçindekiler

editörden 2

sanayi, finans, istikrar 4

Açılış : Vahap Adıyaman, Prof. Dr. Esfender Korkmaz
Sunuş : Prof. Dr. Erinc Yeldan
Oturum Başkanı : Mustafa Uysal
Panelistler : Prof. Dr. Erdoğan Alkin
: Doç. Dr. Ekrem Keskin
: Tanil Küçük
: Süleyman Onatça

sermayenin değişen yapısı 25

Sunuş : Prof. Dr. Bilsay Kuruç
Oturum Başkanı : Sümer Oral
Panelistler : Dr. Abdurrahman Arıman
: Doç. Dr. Derya Gültekin Karakaş
: Prof. Dr. Erol Katircioğlu
: Prof. Dr. Mehmet Türkay

hak, adalet, iktisat 53

Sunuş : Dr. Mehmet Genç
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Berrak Kurtuluş
Panelistler : Doç. Dr. Murat Birdal
: İhsan Eliaçık
: Doç. Dr. İpek İlkaraçan
: Doç. Dr. Metin Sarfati

eğitimdeki dönüşüm 77

Sunuş : Prof. Dr. Zafer Toprak
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Nihal Tuncer
Panelistler : Prof. Dr. Reşit Canbeyli
: Yrd. Doç. Dr. Derya Keşkin Demirer
: Yrd. Doç. Dr. Seçkin Özsoy
: Abbas Güçlü

anayasa, demokrasi, vatandaşlık 101

Sunuş : Dr. Gündüz Vassaf
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Dursun Arıkoğuş
Panelistler : Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün
: Prof. Dr. Turgut Tarhanlı
: Prof. Dr. Oktay Uygun
: Doç. Dr. Levent Ürer

90 yılda iktidar ve muhalefet 128

Sunuş : Prof. Dr. Cemil Oktay
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Burhan Şenatalar
Panelistler : Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan
: Doç. Dr. Gökhan Atılğan
: Prof. Dr. Mehmet Bekaroğlu
: Ayşe Hür
: Altan Öymen

Sayı: 524 Nisan - Haziran 2013

Fiyatı: 12 TL.

ISSN 1302 5335

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergide yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilim alanıyla sınırlıdır.
- Yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar hakem denetiminden geçer.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Dört adet A4 boyutunda çıktıyla, 200 kelimelik bir özet ve en fazla 8 anahtar kelime ile teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşabilecek iş ve cep telefonlarını, email adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır.

Merhaba...

Bu yıl 70'inci yılını kutlayan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti (İFMC), en uzun süreli çalışmalarından biri olan "İktisatçıların Haftası"nın da 37'ncisini 25-27 Mart tarihleri arasında gerçekleştirdi.

1974'ten bu yana düzenlenen haftanın bu yılki ana başlığını ise "Cumhuriyetin 90. yılında Ekonomi, Toplum, Siyaset" konusu oluşturdu. Hem Türkiye içinde hem bölgesel hem de küresel çapta bir dizi önemli gelişmenin ve çatışmanın yaşandığı ortamda yapılan haftaya, içinde geçilen süreç; "Sanayi, Finans, İstikrar", "Hak, Adalet, İktisat", "Anayasa, Demokrasi, Vatandaşlık", "90 yılda İktidar ve Muhalefet" gibi başlıklarla yansıdı.

Küresel krizin ortasında bıçak sırtı bir dönemden geçen Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, haftada Prof. Dr. Erinc Yeldan'ın şu dikkat çekici yorumu etrafından şekillendi: "Potansiyel büyüme hızımızı daha istikrarlı, daha az dalgalanmalı ve en azından pozitif yüzde 7-8'lik potansiyel büyümeler etrafında oluşturmamız gerekiyor."

Gündüz Vassaf'ın şu iki yorumu ise geçen mayıs sonunda Gezi Olayları adıyla başlayan süreci anlamamız açısından oldukça anlamlı: "...Gençler oyunu oynamıyor. Bu düzenin politik oyunlarını oynamamakla düzeni gayrimeşru kılıyorlar" ve "... Yeni İpek Yolu diye tanımladığım, yani dünya çapında bu sosyal medya üzerinden haberleşerek din ve siyasi bagajlarını, bayrakları arkada bırakarak, yepyeni bir dünyalı olma bilinci kuruyorlar."

Tarafların rafine temsilcilerini aynı platformda bir araya getirmeyi ilke edinen hafta, aynı zamanda İktisat Fakültesi'nin güçlü isimlerini de iktisatlılarla buluşturuyor. Bu yıl haftamızın iki günü Prof. Dr. İzzettin Önder ve Prof. Dr. İlter Turan'a armağan edilirken, bir gün ise kısa süre önce vefat eden sevgili hocamız Prof. Dr. Toktamış Ateş'in anısına düzenlendi. "Sanayi, Finans, İstikrar" oturumunda panelist olan Prof. Dr. Erdoğan Alkin'in, haftamızdan kısa süre sonra aramızdan ayrılması ise hepimiz için büyük üzüntü kaynağı oldu.

70'inci yılını kutlayan ve 9 bine yakın üyesi bulunan İFMC, "İktisatçıların Haftası", "Karıncalar Günü" gibi etkinliklerini, "İktisat Dergisi" gibi yayınlarını ve "İktisatçıların Tartışıyor" gibi toplantılarını; İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin güçlü kadroları ve mezunları ile Türkiye'nin çok yönlü gelişmesine destek veren sponsorları sayesinde düzenliyor. Bu destek için bir kez daha teşekkür ederken, duyarlılığın artarak sürmesini diliyoruz. Çünkü İFMC gibi yapılara bugün, her günden daha fazla ihtiyaç var...

Saygılarımızla.

IFMC
Genel Merkez Yönetim Kurulu

İktisatçılar Haftası birinci günü değerli hocamız Toktamış Ateş anısına düzenlenmiştir.

Prof. Dr. Toktamış Ateş

Türk müsteşrik (doğubilimci) Prof. Dr. Ahmet Ateş ile edebiyat öğretmeni Fikret Ateş'in oğlu olan Toktamış Ateş, 1944 yılında İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Avusturya Ortaokulu'nda tamamladıktan sonra Vefa Lisesi'nden mezun oldu. Eğitimine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde devam etti. Fakülteden 1967 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1969'da doktor, 1974'te doçent, 1982'de profesör ünvanını elde etti. İktisat Fakültesi'nin yanı sıra kurucuları arasında olduğu Uludağ Üniversitesi ile Bilgi Üniversitesi gibi çeşitli okul ve kurumlarda (Basisen, Harp-İş) dersler verdi. Yine ders vermek amacıyla, çeşitli dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri (Iowa) ve Almanya'da (Berlin-Münih) bulundu. Cumhuriyet ve Bugün Gazeteleri'nde köşe yazarlığı yaptı. Şimdiye dek yayınlanan 30'u aşkın kitabı oldu. Prof. Dr. Nevin Ateş ile evliliğinden Alangoya Ayşegül Ateş adında bir kızı vardır. 19 Ocak 2013 tarihinde çoklu organ yetmezliğinden vefat etmiştir.

37. İKTİSATÇILAR HAFTASI / 25-26-27 Mart 2013**sanayi, finans, istikrar**

Prof. Dr. Toktamış Ateş Anısına

25 Mart 2013 Pazartesi

1. Gün

Birinci Oturum

Açılış	: Vahap Adıyaman, Prof. Dr. Esfender Korkmaz
Sunuş	: Prof. Dr. Erinç Yeldan
Oturum Başkanı	: Mustafa Uysal
Panelistler	: Prof. Dr. Erdoğan Alkin
	: Doç. Dr. Ekrem Keskin
	: Tanıl Küçük
	: Süleyman Onatça

sevil usanmaz (İMFC genel başkan yardımcısı) - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin (İFMC) 1974'ten beri düzenlediği "İktisatçılar Haftası"nın 37'ncisine hoş geldiniz. Bu yılki ana başlığımız: "Cumhuriyetin 90. Yılında Ekonomi, Toplum, Siyaset" Şimdi açılış konuşmasını yapmak üzere İFMC Genel Başkanı Sayın Vahap Adıyaman'ı kürsüye davet ediyorum.

vahap adıyaman - Sayın Başkanım, sayın hocalarım, çok değerli iktisatlılar, meslek örgütümüzün temsilcileri, mezunlar derneklerinin temsilcileri, değerli iktisatlılar, değerli öğrenciler; hepiniz hoş geldiniz diyorum. İktisatçılar Haftası açılış konuşmasını yapmak üzere kürsüye çıktığımda çok heyecanlanıyorum, bugün yine öyle. Esfender Hocam var, Erdoğan Hocam var, İsmet Hocam var,

diğer hocalarım da var. Ayrıca kendisi fiziken burada yok ama ruhu burada, Toktamış Hocamın da karşısındayım. Kendisini rahmetle anıyoruz.

Değerli konuklar, çok kısaca İFMC'den bahsetmek istiyorum. Bilindiği gibi Fakültemiz 1936 yılında kuruldu. Hep 1933 diyorum, çünkü o tarihte Hukuk Fakültesinde bir kürsü olarak başlayan iktisat eğitimi, 1936'da Atatürk'ün isteği üzerine ve Hitler Almanya'sından kaçan bilim insanların desteğiyle bir fakülte çatısına kavuştu. Hemen ilk mezunlar ise 1943'te İFMC'yi kurdular.

Cemiyetimizin kuruluş amacı milli ekonomimizin kalkınmasına katkılarda bulunmak ve mezunlar arasındaki dayanışmayı, işbirliğini ve güç birliğini arttırmaktı. O günden bugüne faaliyetlerini bu anlayışla ve bu hedef doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışıyor.

Daha sonra yine Cemiyetimizin kongresinde alınan bir kararla İktisat Fakültesi Mezunları ve Mensupları Vakfı kuruldu. Bugün fakülte, cemiyet, vakıf üçgeninde, anlayış birliği içerisinde ve amaç doğrultusunda çalışmalarını sürdürüyor.

Birçok faaliyeti yürüten İFMC'nin en önemli etkinliklerinden birisi ve özellikle kamuoyuna dönük olanı İktisatçılar Haftasıdır. Bir başka etkinliği de İktisat Dergisi'dir.

İktisat Dergisi önümüzdeki yıl 50'nci yılını dolduracak. Gerçekten hiç bir ticari amaç gütmeyen, 50 yıl gibi bir süre içerisinde aylık olarak aralıksız bir yayının çıkarılmasının ne kadar güç olduğunu mutlaka biliyorsunuz. Bu güçlüğü üstesinden gelmek için cemiyet yöneticilerimiz ve yayına hazırlayan yayın kurumumuz olağanüstü gayret sarfediyor. Bunun yanında özellikle reklam veren, abone olan okuyucu kitlemizin de katkısı yadsınmaz. Faaliyetlerimizin sürdürülmesinde katkıda bulunan herkese teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunmak istiyorum.

İktisatçılar Haftası ise 1974 yılında başlayıp bugüne aralıksız devam eden bir etkinlik. Sadece 1980 ve 2001 yıllarında yapılamadı. İlk olarak "Sanayinin Neresindeyiz" diye başladığımız İktisatçılar Haftası, o günden bugüne ülkemizin ve dünyanın başta ekonomik konuları olmak üzere siyasi, toplumsal, kültürel ve sosyal konularını tartışıp, değerlendirip, bir platform olmayı şiar edinmiştir.

İktisatçılar Haftası bu anlayış içerisinde devam ederken mutlak ve mutlak tarafsızlığını sürdürmektedir. 39 yıldır gerçekleştirdiği-

miz İktisatçılar Haftası hiçbir döneminde şu ya da bu siyasi çizginin doğrultusunda düzenlenmemiştir.

İktisatçılar Haftası akademik bir çalışma da olmamıştır. Kurulduğundan bugüne teoriyle uygulamayı bir araya getirmeye çalışan bir etkinlik olarak devam etmiştir. Hem akademik çevreden değerli hocalarımızın katkıları olmuş, hem iş çevresinden, basınımızdan, siyasetin içinden, çalışan kesimden her kesimden katılımcıların, düşüncelerini rahatça aktarabileceği bir platform olmuştur.

Bu yıl ana başlığımız "Cumhuriyetin 90. Yılında Ekonomi, Toplum ve Siyaset."

1923 yılında kuruldu Cumhuriyetimiz. Tabii bu anlamda bazı benzeşmeleri de yapmak faydalı olabilir. Bu yıl İFMC'nin de 70'inci yılını kutladık. Yani Cumhuriyet kurulduktan 20 yıl sonra İFMC kurulmuş. Belki bugün artık 'İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Cumhuriyet kurumudur' diyebiliriz...

Haftamızın birinci günü "Cumhuriyetin 90. Yılında Ekonomi" üst başlığını taşıyor. Öğleden önce "Sanayi, Finans, İstikrar" konuşulacak, öğleden sonra da "Sermayenin Değişen Yapısı" konuşulacak. İkinci gün yine "Cumhuriyetin 90. Yılında Toplum" konuşulacak. Burada tabii belki başlıklar ne kadar fazla dikkat çekti bilmiyorum ama biz çok önemsedik; 'Hak, adalet, iktisat.' Belki günlük yaşamımızda çok fazla karşı karşıya geldiğimiz bu kavramların son zamanlarda bir panel konusu olduğuna pek rastlamadım. Belki burada bu kavramlar altında önemli vurgular olacaktır. "Eğitimdeki Dönüşüm" öğleden sonraki oturum başlığımız.

Yine son günümüzde "Cumhuriyetin 90. Yılında Siyaset" konuşacağız. Siyasetten kastımız tabii ki günlük siyaset değil, günlük siyaseti zaten siyasi partiler yeterince yapıyorlar. Belki biz hep şunu bilirdik: Yasama, yürütme, yargı Cumhuriyetin ya da demokrasinin temel üç gücü derdik. Ama artık günümüz toplumunda basın-yayın diye bir güç var ki, herhalde üçünü birden bir kenara bıraktı. Basın-yayın da dahil olmak üzere siyasi partilerimiz ve basın-yayın bu günlük siyaseti konuşuyor ama bizim burada daha çok konuşacağımız konular demokrasi, vatandaşlık, Anayasa. Bir başka enteresan konu da 90 yılda iktidar ve muhalefet. Gerçek anlamda iktidar iktidarlık görevini, muhalefet de muhalefetlik görevini ne kadar yaptı, muhalefet olarak topluma sunulacak katkıları ne kadar sundu ya da iktidar muhalefetten etkilenip, topluma vereceği hizmeti ne kadar daha et-

vahap adıyaman

**Yasama, yürütme, yargı
Cumhuriyetin ya da demokrasinin temel üç gücü derdik. Ama artık günümüz toplumunda basın-yayın diye bir güç var.**

kili yaptı?

Hepinize katıldığınız için çok teşekkür ediyorum, saygılarımı, sevgilerimi sunuyorum, başarılı bir 37. İktisatçılar Haftası diliyorum.

sevil usanmaz - Sayın Adıyaman'a çok teşekkürler. Şimdi İktisatlılar Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Esfender Korkmaz'ı kürsüye davet ediyorum.

esfender korkmaz

Dünya artık spekülatif sermayenin bir oyun alanı haline geldi.

esfender korkmaz - Efendim, çok teşekkür ediyorum, hepinize saygılar, sevgiler sunuyorum. Değerli arkadaşlar, her şeyden önce bu Haftaları başlatan Prof. Dr. Yüksel Ülken'e ve bugün bu toplantıyı anısına yaptığımız değerli arkadaşımız Toktamış Ateş'e Tanrı'dan rahmet diliyorum.

İktisat ailesi geniş bir ailedir, gerek kaybettığımız hocalarımız gerek kaybettığımız değerli mezunlarımız hepsine Tanrı'dan rahmet diliyorum. Onların bıraktığı yolda devam etmeye kararlıyız. Cemiyetimize de bu açıdan çok teşekkür ediyoruz. Cemiyetimiz de bu yolda ilerliyoruz.

Bu toplantıyı yapması da, devam ettirmesi de o açıdan çok önemli. Özellikle bugünkü siyasi, ekonomik ve sosyal konjonktürde cemiyet önemli bir işlev yapıyor. Vahap Adıyaman'a da teşekkür ediyorum, bu cemiyeti çok iyi götürüyor. İktisat ailesi içerisinde çok fonksiyonel bir insan...

Değerli arkadaşlar, "dünyanın çivisi çıktı" diye bir laf vardır. Bugün gerçek anlamda dünyanın çivisinin çıktığına şahit oluyoruz. Biz sermayeyi bir ülkeye gelen, orada sıfırdan yatırım yapan, üretim yapan, istihdam yaratan, katma değer yaratan ve dolayısıyla ülkenin potansiyel üretimine katkı yapan bir unsur olarak biliyorduk. Ama bugün speküla-

tif sermaye adeta vur-kaç sermaye ve gittiği ülkede ne zaman ne iş yapacağı, ne kadar kalacağı belli olmayan bir sermaye. İşte bu sermaye dünyanın çivisini çıkardı. İktisadi konjonktür çok kırılmalı oldu. Bundan bizim gibi gelişmekte olan ve cari açık veren ülkelere önemli ölçüde zarar gördü ve görmektedir. İktisadi anlayış açısından da dünyanın çivisi çıktı. Çünkü bu anlayış özellikle kurumsal iktisat çerçevesinde artık her şeyi insanın, yani kişiye, kişinin isteklerine ve kişinin kararlarına bırakıyor. Sosyal anlayış, toplumsal saygı adeta kayboldu. Bunun içindir ki, artık daha çok çevre kirlenmesi var, bunun içindir ki, topluma olan saygının kaybından dolayı ekonomi daha çok dış maliyetler üretmeye başladı. Dünya artık spekülatif sermayenin bir oyun alanı haline geldi.

Aynı spekülatif sermaye, aynı oyun elbette ki demokrasi ve insan hakları açısından da çok kayıplar getirdi. Artık demokrasi anlayışı dünyanın bir çıkar anlayışına dönüştü. Bugün Ortadoğu'daki Arap Baharı yahut Ortadoğu'nun yeniden dizayn edilmesi, bütün bunlar bir çıkar ilişkisinin, bir petrol savaşının sonucudur. Bunların demokrasiyle bir ilgisi yok. Bizim bildiğimiz, anladığımız demokrasiyi kimse yerleştirmek istemiyor. Yalnız belirli çıkarlar var, bu çıkarların savaşlarıdır.

Şimdi Türkiye bu anlamda çok kaybetti arkadaşlar. Bakın, Türkiye 1980'e kadar neredeyse demokrasiyi yakalıyordu. Neden yakalıyordu? Çünkü en önemli ayağı siyasettir demokrasinin, siyasette 1980'e kadar bütün siyasi partiler ön seçim yapmak zorundaydı. Bugün ön seçim yapan siyasi parti yok, gösteriş için yapanlar var. Çünkü çıkar ilişkileri daha önemli, dolayısıyla idealizm ikinci planda, hatta son planda kaldı. Onun için Türkiye demokrasiyi yakalamışken 1980 kırılma noktası oldu.

Avrupa Birliği Türkiye'nin vazgeçemeyeceği bir idealdir. Ancak Avrupa Birliği önünde insan hakları ve demokrasi bizi engelliyor. Avrupa Birliği tarafından tenkit ediyoruz. Biliyorsunuz bu Freedom Endeksi var. Politik haklar ve kişisel özgürlükler açısından demokrasi endeksinde Türkiye kısmi özgür bir ülke.

Eğer gerçekten Türkiye demokrasiyi yakalaysaydı, yani bu siyasileri taban seçseydi, halk seçseydi, yani bugün 'akil adam' aramaya ne gerek kalırdı? Yani akil adamı kim seçer? Halk seçer. Akil adamı niye seçiyorsun? Yasaları çıkarsın, Türkiye'yi yönetsin. 1980'den beri bütün siyasi partiler aynı şekilde ön

seçim yapmıyorlar. Şimdi düşünün, böyle bir tabandan gelen bir ön seçim olsaydı, bir demokrasi anlayışı olsaydı şimdi akil adam aramaya ne gerek var? Böyle bir demokrasi anlayışı olmaz.

Şimdi Türkiye'nin görünen ve görünmeyen, gülen ve ağlayan yüzü var. Otobanlar, çift şeritli yollar Türkiye'nin gülen yüzüdür. Ama Türkiye 10 senedir 343,5 milyar dolar cari açık verdi. Bu bir kan kaybıdır. Cari açık hiçbir zaman yönetilmez, ancak çözülür. Bu cari açık Türkiye'nin ağlayan yüzüdür, ama görünmüyor. Bugün 330 milyar dolara çıktı Türkiye'nin dış borcu. Türkiye'nin ağlayan yüzüdür bu, ama görünmüyor. Borsa her gün tartıştığımız bir konu, faizleri, altın fiyatlarını, kurları her gün tartışıyoruz. Ama imalat sanayini, milli sanayimizi tartışmıyoruz. Milli sanayimiz imalat sanayinin yüzde 56,4'ü yabancı kontrolündedir. Bunu TÜİK söylüyor.

Biz demiyoruz ki, yabancı sermaye gelmesin. Ama yabancı sermaye Türkiye'nin milli sanayini kontrol ederse siz hangi sanayi politikasını üreteceksiniz?

Bankaların -yine katılım bankalarını sayarsanız, bu da BDDK'nın rakamıdır- yüzde 54'ü yabancıdır. Bu iş de Türkiye'nin tartışılmayan yüzüdür. Sigortaların, sigorta sektörünün yüzde 67,2'si yabancıların kontrolünde. Bunları nasıl tartışmalıyız?

Dış politikada paralize olduk. Kimse dış politikada yarın ne olacağını bilemiyor, bilemez. Çünkü Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu, ABD tarafından yeniden dizayn ediliyor. O kadar garabet yaşıyoruz ki dış politikada, bakın, Suriye'yle bir kavgamız var. Bu kavga doğru-yanlış, yani Başbakan doğru yapar, yanlış yapar... Ama Başbakanın, hükümetin yaptığı yanlıştan siyaset arenasında ve Türkiye'de hesap soracağız, kalkıp da Esad'ın yanına gidip, 'seni destekliyor' demek Türkiye açısından çok büyük şanssızlıktır. Bu Türkiye'nin bölünmüşlüğü'nün göstergesidir. Arkadaşlar, bunların hesaplarını sormamız lazım.

Arkadaşlar, bu haftanın bizim aklımıza, toplumun mantığına, bu ulusal ve milli anlayışımıza yeni bir katkı yapmasını diliyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

sevil usanmaz - Açılış konuşmasını yapmak üzere Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkan Yardımcısı ve İstanbul Sanayi Odası Başkanı Sayın Tanıl Küçük'ü kürsüye davet ediyorum.

tanıl küçük - Sayın Başkanlar, çok değerli hocalarımız, İktisat Fakültesinin değerli mezunları, kıymetli öğrenciler ve kıymetli basın mensupları, sizleri Türkiye Odalar Borsalar

esfender korkmaz

Yabancı sermaye Türkiye'nin milli sanayini kontrol ederse siz hangi sanayi politikasını üreteceksiniz?

tanıl küçük

Bilgi ve teknoloji içeriği yoğun, katma değeri yüksek bir üretim ve ihracat yapısına geçiş en önemli hedefimiz olmalıdır.

Birliği ve İstanbul Sanayi Odası adına saygıyla selamlıyorum.

2000'li yıllarla birlikte hem dünya hem Türkiye ekonomisinde çok önemli değişiklikler oldu. Etkilerini hâlâ hissettiren kriz bu dönemin en önemli kırılma noktalarından birini oluşturdu. Dünya ekonomisine yönelik algı ve kabullerimizin kökten diyebileceğimiz bir şekilde de değişmesine yol açtı. Ekonomide güç merkezlerinin batıdan doğuya doğru yer değiştirdiği gerçeğini de gündeme getirdi.

Esasen krizin etkilerini hâlâ hissetmekteyiz. Kriz sonrasında dünyada düşük faiz, düşük büyüme ortamı hâkim. Avrupa Birliğinde de sorunlar hâlâ devam ediyor. ABD ekonomisi de toparlanmaya çalışıyor. Türkiye ise özellikle 2010 ve 2011'de elde ettiği yüksek büyüme oranlarıyla krizden çıkışta iyi bir sınav verdi, diyebiliriz. Ancak her 2 yılda da yüksek büyümeye eşlik eden yüksek cari açık oranları başarımızı hayli gölgeledi. 2012'ye hem cari açığı kontrol altına almaya yönelik politikaların hem dünyada artan belirsizliklerin etkisiyle ekonomide yavaşlama beklentisiyle girmiştik. 2012'de ekonomi yavaşladı. 2013'te de ekonomi benzer dengeler üzerinde gideceğe benziyor. Nitekim Merkez Bankamız politikasını düşük faiz, dengeli büyüme olarak açıkladı. Dengeli büyümeyi de iç dengeyi, yani fiyat istikrarını ve dış dengeyi, ödemeler dengesi ve finansal istikrarı gözeterek büyüme olarak tanımlıyor.

Ekonomik programda 2013 için büyüme hedefi yüzde 4, 2014 ve 2015 için de orta vadeli programda büyüme hedefi yüzde 5. 1923-2011 yılları arasında Türkiye ekonomisi yılda ortalama yüzde 4,7 büyüdü. 2012'de de önümüzdeki 3 yılda öyle görünüyor ki, bu ortalama civarında büyüyeceğiz, belki de altında kalacağız. Oysa her zaman dikkat çekmeye çalıştığımız üzere ekonomik ve sosyal sorunlarını çözebilmek için Türkiye'nin yılda yüzde 7-8 civarında büyümesi gerekiyor.

Peki, bu büyümeyi nasıl elde edeceğiz? Doğal kaynaklar açısından zengin olmamasına rağmen geniş bir sektörel yelpazeye yayılan üretim kapasitesiyle Türkiye bölgesindeki en güçlü ekonomilerden biri. Üstünlüğünü üretim gücünden alan Türkiye'nin dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girebilmek, işsizlik başta olmak üzere ekonomik ve sosyal sorunlarını çözebilmek için yapması gereken üretim kapasitesini daha da arttırmak, sanayisini daha güçlü hale getirmektir. Hal böyleyken ne yazık ki rakamlar sanayimizin güçlenmek yerine kan kaybettiğine işaret ediyor.

Sanayimizin gayrisafı yurtiçi hasıla içindeki payı, âdeta istikrarlı diyebileceğimiz şekilde gerilemektedir. Cari fiyatlarla 1998'de yüzde 23,9 olan bu pay 2011'de yüzde 16,2'ye gerilemiş. 2001 sonrası ekonomideki olumlu gelişmelere rağmen gerilemenin durmayıp, devam etmesi de çok dikkat çekici. İzleyebildiğimiz kadarıyla bu gerileme bize benzer ülkelerin hiçbirinde görülmemektedir.

Geçtiğimiz yıllarda dünyada 1980'lerden bu yana imalat sanayi katma değerindeki payların nasıl değiştiğine ilişkin uluslararası bir çalışma yayınlandı. 1980'de dünyada imalat sanayi katma değeri en yüksek 15 ekonomi arasında Türkiye'yi görmüyoruz. 10 yıl sonra 1990'a gelince dünyada imalat sanayi katma değeri en yüksek 15 ülke arasında Türkiye 13'üncü sırada, 2000 yılındaysa 15'inci sıraya geriliyor. 2010'daysa maalesef Türkiye son sıradaki yerini de kaybederek liste dışı kalıyor. Bizde durum böyleyken sanayileşme yoluna beraber çıktığımız Güney Kore, 1980'de listede yok. 1990'da 11'inci sırada olan Güney Kore, 2000'de sekizinci. 2010 yılındaysa yedinci. Aynı şekilde Çin ve Hindistan 10 yıllar itibarıyla listede daha üst sıralara yükseliyorlar.

Değerli konuklar, Türkiye sanayide maliyete ve ucuz işgücüne dayalı rekabet şansını çok geride bıraktı. Bugün Çin, Hindistan, yarın başkaları daha ucuza imalat yapabilecekler. Sanayimiz için hedefimiz bilgi ve teknoloji içeriği yoğun, katma değeri yüksek bir üretim ve ihracat yapısına geçiş en önemli hedefimiz olmalıdır. Zaten âdeta kronik hale gelen yüksek cari açık sorunumuzu çözmek için de üretim ve ihracat yapımızda bu yönde bir yapısal değişim yapmak âdeta zorunludur. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde makroekonomik istikrar anlamında önemli kazanımlar elde ettiğimiz tartışmasız bir gerçek. Diğer taraftan şirketlerimiz küresel rekabet mücadelesinde önemli tecrübe

ve birikimler edindi. Küresel rekabet üstünlüğünün en önemli unsurları olan Ar-Ge ve inovasyon sanayimizin yerleşik kavramları arasına girdi. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanında Ar-Ge ve inovasyon maalesef arzu ettiğimiz noktaya gelebilmiş değil. Avrupa Birliği'nin Şubat 2012'de yayınladığı Avrupa inovasyon değerlendirme raporunda ülkemiz hâlâ son sıralarda yer alıyor. Diğer taraftan Ar-Ge harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını 2013 yılına kadar yüzde 2'ye yükseltmeyi hedeflemiştik. Oysa TÜİK verilerine göre 2011 itibarıyla bu oran yüzde 0,86. Bu da 2013'te yüzde 2 hedefini yakalamamızın çok zor, hatta imkansız olduğu anlamına geliyor.

indi. Düşük tasarruf ortamında sanayimizin en büyük sorunlarından biri de uzun vadeli ve uygun koşullarda finansman imkanından mahrumiyettir. Sanayi kuruluşlarımızın kendi kaynağını yaratma kapasiteleri de oldukça sınırlı. Hal böyleyken sanayi kuruluşlarımız küresel rekabetin gerektirdiği yatırımları ve yeniden yapılanmayı nasıl gerçekleştirebilecekler?

Uluslararası karşılaştırmalarda ülkemizdeki şirketlerin AB, ABD ve OECD ülkelerindeki şirketlere kıyasla çok daha yüksek borçluluk oranlarıyla çalışmakta olduğu görülüyor. Kaynak yaratmaktaki sıkıntının ana nedeni girdi maliyetlerinin yüksekliği ve girdiler içinde finansman maliyetleri son dönemdeki

tanıl küçük

Ar-Ge için kaynak bulmak kadar önemli bir konu da üniversite-sanayi işbirliğini geliştirebilmek.

Güney Kore'de Ar-Ge harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı 2000 yılı itibarıyla yüzde 2,30'lara ulaşmış, 2010'daysa yüzde 3,74'le dünyanın en yüksek oranlarından birine sahipler. Bu veri sanırım daha güçlü bir sanayi için ne yapmamız gerektiği konusunda bize yol gösteriyor. Tabii burada Ar-Ge için kaynak bulmak kadar önemli bir konu da üniversite-sanayi işbirliğini geliştirebilmek. İstanbul Sanayi Odası olarak bizler uzun süredir bunun arayışı ve çabası içindeyiz.

Değerli konuklar, Türkiye ekonomisinde dikkat çeken olumsuzluklardan biri de iç tasarruflarımızın yetersizliği. Bu sorun 2000'li yıllarla birlikte daha da derinleşmiş görünüyor. 2011'de iç tasarruflarımızın gayrisafi yurtiçi hasılamıza oranı yüzde 14,4'lere

nispi iyileşmeye rağmen hâlâ önemli bir yer tutmaktadır ki, bu sorun KOBİ'lerimizde daha da ağırlaşıyor. Sanayimizin neredeyse yüzde 99'unun KOBİ olduğu gerçeğini göz önüne aldığımızda sorunun kitleselliği ve derinliği de daha iyi anlaşılıyor.

2009 yılında İSO birinci 500 kapsamında kârlılık oranı artmış. Krize rağmen alınan bu şaşırtıcı sonucu arka planını anlamak üzere kuruluşların kümülatif gelir tablolarını incelediğimizde kârdaki artışın arkasındaki en büyük etkenin faiz oranlarındaki düşüşün de etkisiyle finansman giderlerindeki azalma olduğunu gördük. Finansman maliyetleri düştüğü, finansman imkanları bolladığı sürece sanayimizin üretim, yatırım ve istihdam kapasitesi artacak, ülkemizin büyümesi de hızlanacaktır.

tanıl küçük

Türkiye'yi sanayide dünya çapında bir oyuncuya dönüştürmek ve küresel bir güç haline getirebilmek için elbirliği ve işbirliğiyle doğru politikaları hayata geçirmek zorundayız.

Değerli konuklar, uluslararası karşılaştırmalar yarışmak zorunda olduğumuz veya yarışmayı arzu ettiğimiz dünya için daha hızlı yol almamız gerektiğini söylüyor. Şimdiye kadarki nispi yavaşlığımızda özel sektör olarak bizlerin de eksikliğinin mutlaka payı var. Şunu ifade etmeliyim ki, Türk özel sektörü olarak, Türk sanayicileri olarak bizler küresel rekabet mücadelesine devam etmeye kararlıyız. Sorunların oluşmasında hepimizin payı olduğu gibi kalıcı çözümlere de yine ancak hepimizin katkısıyla ulaşabiliriz. Türkiye'yi sanayide dünya çapında bir oyuncuya dönüştürmek ve küresel bir güç haline getirebilmek için elbirliği ve işbirliğiyle doğru politikaları süratle hayata geçirmek zorundayız. Beni sabırla dinlediğiniz için sizlerle teşekkür ediyor ve saygıyla selamlıyorum.

sevil usanmaz - Değerli iktisatlılar, bu yıl maalesef camiamız için pek iyi başlamadı. Birbirinden değerli hocalarımızı peş peşe kaybettik. Bu yılki haftamızın birinci gününü sevgili hocamız Toktamış Ateş'in anısına düzenliyoruz. Hocamızın sevgili eşi Prof. Dr. Nevin Ateş aramızda, duygularını bizlerle paylaşmasını rica ediyoruz.

nevin ateş - Değerli konuklar, Türkiye'nin ilk ve tek İktisat Fakültesi'nin Mezunlar Cemiyetinin düzenlemiş olduğu haftada, böyle bir vesileyle de olsa konuşmaktan memnuniyetimi ifade etmek isterim. Tabii İktisat Fakültesi Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve politik yaşamında müthiş bir insan kaynağı olarak bildiğimiz bir kurumdur. Bu haftada Toktamış'la ilgili konuşmamı rica ettiklerinde

çok memnun oldum. Fakat önce düşündüm hocam Toktamış Ateş'i nasıl anlatabilirim diye. Aslında bunun çok da doğru olmadığını düşündüm. Çünkü hem vakit açısından ama özellikle Türkiye'de toplumsal ve siyasal yaşamda bugün var olan akademisyenlerin önemli bir çoğunluğu bir biçimde şöyle ya da böyle Toktamış'a dokunmuşlar ya da Toktamış onlara dokunmuştur. O nedenle buradaki topluluğun da onun hocalık vasıflarını gayet iyi bildiğinden eminim. Hayat arkadaşım Toktamış'la ilgili konuşmaksa, doğrusunu isterseniz hem çok zor hem fazlasıyla zamana ihtiyacım olan bir şey.

Toktamış hepimizin bildiği gibi ilkeli bir insandı. Düşündüğü ve inandığı gibi başkalarının ne dediğine bakmaksızın yaşadı. Ona içerisinde yer aldığı ya da onu andığımız sıfatlar hoşgörüsü, tevazu adamı olması onun asla ve kata oynadığı roller değildi. Yaptığı, düşündüğü ve yaşadığı, daha doğrusu yaşamda yer aldığı tüm durumlarda bu onun bir vicdani ve hayati gerçekçiliği idi. Bu çerçevede içerisinde son onu uğurlarken de hissettiğim şey kalabalıklara, dostlara, arkadaşlara, hocalarıma, onun hocalarına ve sevdiğilerine baktığım zaman aslında yaşadığı ve inandığı gibi de uğurlandığını düşünüyorum. Bu da hem büyük bir gurur, ama aynı zamanda derin bir üzüntüyü yaşarken aldığım önemli bir sorumluluğu gösteriyor.

Son olarak size onun dilinden ya da sözünden, ağzından dökülen birkaç cümleyi okumak isterim. Bu Toktamış'ın İktisat Fakültesindeki öğrenci kulüplerinden biri olan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri öğrencilerinin onunla yaptığı son röportajdır.

Bu duygularını sizinle paylaşmak istedim. Çünkü bu belki bir cümlesiyle beni derinden üzüyor, ama geneliyle fevkalade bildiğim ve yaşadığım bir şeyle de bir anlamda mutlu ediyor. Diyorlar ki çocuklar: “Geçmişte yapacağım deyip de yapamadığınız şeyler var mı, emeklilik planlarınız nedir” Toktamış 4 Nisan 1944 doğumluydu, 4 Nisan 2011’de de İktisat Fakültesinden yaş haddinden emekli olmuştu. Emekliliğinden hemen sonra yapılan bir röportaj bu. “Doğrusunu isterseniz ben az önce de dediğim gibi hobisiyle mesleği aynı olan bir insanım ve bu meslek bana çok mutluluk verdi. Hedeflerimin hepsine ulaştım. Tabii Türkiye’yle ilgili endişelerimiz, sıkıntılarımız geçmedi. Onun sıkıntısını yaşıyoruz, ama onun dışında kafama koyduğum hedeflerin çoğunu gerçekleştirdim. Gerçekleştiremediklerim için de önümde kısa da olsa bir süre olduğunu düşünüyorum. O bakımdan şükrediyorum, bunun bilincinde olmak da önemli bir şey”
Hepinize saygı ve sevgiler...

sevil usanmaz - Değerli davetliler, Haftanın ilk gün sabah oturumu “Cumhuriyetin 90. Yılında Sanayi, Finans, İstikrar”. Bu oturumun açılış konuşması için Prof. Dr. Erinç Yeldan’ı kürsüye davet ediyorum.

erinç yeldan - Değerli konuklar, 37. İktisatçılar Haftasında ben de sizlerle birlikte olduğum için çok mutluyum ve çok onurluyum. Değerli hocamız Toktamış Ateş’i de huzurlarınızda saygıyla anıyorum.
Konuşmamda 4 hususa değineceğim. Önce büyüme ve istikrar sorunsalında resmi verileri bir hatırlamak istiyorum. İlk konu başlığım: “Türkiye Ekonomisinde Büyüme Trendi Düşme Eğilimi İçindedir”. Burada benim hiçbir ekonomik istatistiksel analizim yok, sadece ve sadece Türkiye İstatistik Kurumu ve şimdiki adı Kalkınma Bakanlığı olan Devlet Planlama Teşkilatı verileri... İkinci Dünya Savaşı sonrası diyelim, 1950 sonrasında 2012’nin üçüncü çeyreğine kadar yıllık sabit fiyatlarla reel büyüme hızları. Sonuçlar ortalama büyüme hızının 1950’den 2012 Türkiye’sine doğru düşme eğilimi içinde olduğunu gösteriyor. Resme biraz daha yakından, 1990 öncesi ve sonrasına şöyle bir bakalım; bakın, 1990 önceki kabaca 40 sene içinde Türkiye ekonomisinde iki tane eksi büyüme hızlı kriz yaşanmış. Dalgalanmalar kuşkusuz var, fakat 1977 sonrası siyasi ve iktisadi kriz dönemine kadar Türkiye’de 1960’lar ve 1970’ler pozitif dalgalanmalarla geçmiş. Dalgalanma

elbette mesleğimizin ayrılmaz bir noktası... Sevgili Korkut Boratav Hocanın, benim çok sık kullandığım bir sözü vardır: “Efendim, en iyi istikrar hali ölüm halidir” der. Yaşayan bir canlı her zaman için dalgalanma gösterir, en azından kalp atışlarında gizlidir bu. Dolayısıyla istikrar sözcüğünden durumunluğu anlamıyorum ama dalgalanmaların neyin etrafında olduğu çok önemli. 1990 sonrasına bakarsanız 1989, 1994, 1999, 2001 ve mevcut kriz Türkiye ekonomisinin dalgalanmaları hem daha şiddetlenmiş hem daha sıkışmış gözüküyor. Birinci tespitimiz bu. Konum değil, fakat bir dipnot olarak kabul edin; mevcut konjonktür, yani 2002 sonrası Türkiye ekonomisinde de aynı egzersizi yaptım. Yine aynı verileri 2002 sonrası için bir trend eğrisi geçerdim. Şimdi sık sık, 2008-2009 krizinin Türkiye’nin büyümesinde bir darbe olduğu söyleniyor. Halbuki veriler son derece net bir gözle bakıldığı vakit Türkiye, 2006’dan sonra potansiyel büyüme hızı olarak ifade edilen yüzde 5’lik büyüme hızının altına zaten düşmüş... Birçok araştırmacı ve köşe yazarı ‘biz krizimizi zaten 2006’dan sonra yaratmaktaydık’ diye vurgu yapar. 2000’li yıllar Türkiye’sinde de aynı 1990 sonrası şemaya uygun olarak Türkiye ekonomisi iki tane parlama göstermiştir; 2001 ve 2009 krizi sonrasında. Fakat ortalama hızında bir düşme eğilimi mevcuttur.

İkincisi, Türkiye ekonomisinin büyüme niteliği sermaye yoğun özellikler göstermektedir. Şimdi bunu vurgulamak için biraz teknik bir çalışmaya atıf yapacağım. Kalkınma Bakanlığı ve ODTÜ’den bir grup çalışma arkadaşım-la beraber TÜRKONFED için Türkiye’nin orta gelir tuzağına ilişkin bir çalışmada bulduk. Her iktisat öğrencisinin, her iktisat hocasının şu veya bu noktada profesyonel yaşamında karşılaştığı Solow büyüme modeli mevcuttur. 1956 ve 1957 çalışmaları iktisat literatüründe en fazla atıf yapılan makaleler olarak bilinir. Bu çalışmalarda Solow, çok pratik olarak

erinç yeldan

Türkiye ekonomisinin büyüme niteliği sermaye yoğun özellikler göstermektedir.

erinç yeldan

Yüksek cari açık ve düşük tasarruf olgusu 2000 sonrası Türkiye'nin yaşadığı bir olgudur.

kullandığımız üçlü ayrışmayı bize gösterir. Ekonomik büyümenin sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojik büyüme olarak ayrıştırılabileceğini gösterir. Teknoloji büyüme sadece bir ekonomide kaç tane Einstein, kaç tane Mozart var hadisesi değildir. İçinde hukuk, adalet, vergi sistemi gibi unsurları da içeren kurumları da kapsar. 1980'den 2010'a kadar Türkiye yüzde 4,16 büyümüş, buna katkı açısından bakarsak sermayenin katkısı neredeyse 2/3, yüzde 60'a yakın. 1980'ler, 1990'lar ve 2000'ler diye bakarsanız bu katkı giderek artıyor. İçinde bulunduğumuz 2000 sonrası konjonktürde sermayenin katkısı neredeyse yüzde 70'e yaklaşmış. İşgücünün, emeğin katkısında da ciddi bir azalma var. Sermaye emeği ikame ediyor.

Türkiye gibi emek bol, sermaye kıt bir ekonomide böyle bir büyüme patikasının içinde olması kuşkusuz hem büyümenin sürdürülebilirliği açısından hem sermayenin fiyatına bağlı olarak dalgalanmalar vermesi açısından çok ciddi sorunlar yaratıyor. Toplam faktör verimliliği diye aldığımız teknoloji, kurumlar dediğimiz faktörün payı da zaman içinde yükselmesine rağmen yüzde 20'lik ortalamayla veya bütün üç dönemin ortalaması yüzde 18'le Türkiye için çok düşük bir paya sahip.

Sermaye, emek oranlarını hesapladık. 1998 sabit fiyatlarıyla 1980'den başlayarak Türkiye'de işçi başına sermaye reel fiyatlarla hızla artıyor. 1998 fiyatlarıyla şu anda 14 bin Türk Lirası civarında gözüküyor ve önemli sıçramalar da 1990'ın ikinci yarısında ve özellikle 2000'li yıllarda başlıyor. Üçüncü konum, 'niye böyle' sorusunda sanayi stratejisi aslında ticaret politikalarıyla

belirlenir. Bir ülkenin ticaret stratejisi aynı zamanda o ülkenin sanayi stratejisidir. Şimdi içinde bulunduğumuz konjonktürün en can alıcı, en yakıcı gündemi cari işlemler açığı veya dış açık sorunu. Sayın Tanıl Küçük de konuşmasında bahsetti. Ben de konunun bir iki özelliğine vurgu yapmak istiyorum. Türkiye geleneksel olarak yüksek cari işlemler açığı veren bir ekonomi değildir. Zaman zaman yüksek cari işlem açığı verdiği dönemler olmuştur, fakat bunlar en fazla bir-iki senelik bir süre olmuştur. Bunu izleyen dönem mutlaka 1979 krizi, 1994 krizi, 2001 krizi gibi sert bir düzelmeye hizaya gelmiştir.

1990'lardan itibaren milli gelire oran olarak dış tasarruf, yani cari işlemler açığı zaman zaman pozitif, zaman zaman negatiftir. 1993'te negatife çok yaklaşıyor, 1994 krizi var, 1996, 1997, 1998 krizi var, 2000'deki cari işlemler açığı 2001 kriziyle kullanıyor. Türkiye 2003'ten başlayarak hızla 2009'daki göreceli düzelmeyi ardından 2011 yılında Cumhuriyet tarihimizin rekor cari işlemler açıklarından birini veriyor.

Orta vadeli program kabaca milli gelirimizin yüzde 6'sı kadar bir cari işlemler açığıyla Türkiye ekonomisinin 2015'e kadar devam edeceğini vurguluyor. Bu rakam önemlidir. Çünkü, basınıımızda bir ay kadar evvel yer alan habere göre Merkez Bankamızın Başkanı üç tane yüzde 5'lik hedef koydu. Bunlar büyüme, enflasyon ve cari işlemler açığı... Biz iktisatçılar da biraz bu tür rakamların tutarlılığına meraklı insanlarız, orta vadeli programdaki hedefle Merkez Bankasının hedefi uyumuyor, bir koordinasyon eksikliği mi var, başka bir hedef mi var?

Dış tasarruflar kuşkusuz madalyonun ters yüzü, ülke içindeki tasarruf eksikliğinden veya yurtiçi tasarruf-yatırım farkından oluşur. Türkiye'de yatırımların milli gelire oranı yüzde 23-25 arasında... Yatırımlarda çok önemli bir sıçrama olmamasına rağmen tasarruflarda, özel tasarruflarda dikkat çekici sonuçlar var. Yine 1990'dan başlıyor veriler, Türkiye kabaca yüzde 20-25 arasında özel tasarruf yapmakta olan bir ekonomiyken 2000 yılından bu yana ve özellikle 2011 yılında bu oran dip noktasına vurmak üzere... Türkiye geleneksel olarak düşük tasarruf yapan bir ekonomi değildir, dolayısıyla geleneksel olarak yüksek cari işlem açığı veren bir ekonomi de değil. Yüksek cari açık ve düşük tasarruf olgusu birbirine bağlı bu özdeşlik, 2000 sonrası Türkiye'nin yaşadığı bir olgudur. Niye böyle? Kuşkusuz iki tane çok

önemi makro ekonomik fiyat var. Birincisi döviz kuru, ikincisi de faiz.

Hasbelkader sabit kur rejiminden 1980 sonrasında sonra uzaklaştık. Ağustos 1989'da Türkiye sermaye hareketlerini serbestleştiriyor, kambiyo rejimimiz değişiyor, yapısal bir değişiklik oluyor. Onun öncesi Özallı yıllar diye aktardığımız ihracata yönelik sanayileşme modeli... Türkiye 1980'li yıllarda yüzde 40'a yakın bir Türk Lirasında aşınmayla ihracata yönelme politikasını desteklemiş, sonra hızla bir çöküntü var. Yani Türk Lirası aşırı değerli veya Amerikan doları aşırı ucuz olmuş. İki tane düzeltici devalüasyon; Nisan 1994 ve 2001 krizleri var. Enflasyon hedeflemesi, serbest döviz kur rejimi, Merkez Bankası bağımsızlığı, devletin ekonomiden elini çekmesi gibi Washington mutabakatının tam olarak bütün dünyada yer alması... Bugün de kabaca yüzde 20 daha ucuz Türk Lirası.

Şunu kastetmiyorum: Merkez Bankamız hemen bir düzeltici devalüasyonla Türk Lirasını reel olarak yüzde 20 devalüe etmelidir diye bir şey söylemiyorum, bu resimden o çıkmaz. Niye çıkmaz? Çünkü 1982 rastgele alınmış bir temel yıldır. Herhangi bir yılın reel fiyatına göre Merkez Bankasının devalüe edilmesini beklemek kavramsal olarak yanlıştır, kuramsal olarak da Merkez Bankasından reel devalüasyon beklemesi böyle bir dünya konjonktüründe mümkün değildir. Fakat bu resim şunu gösteriyor: Hani biz iktisatta 'ceteris paribus' diyoruz ya her şey sabitken, bunun tersi 'mutatis mutandis', her şey değişmiş, ne olmuşsa olmuş. Merkez Bankası bağımsızlığına kavuşmuş, sanayimiz yapı değiştirmiş, birtakım kriz deneyimleri olmuş, bankacılık reformu yapılmış ve her türlü şey baki. Türkiye ekonomisine gelen sinyal makro ekonomik fiyat anlamında dövizin 1980'e göre yüzde 20 daha ucuz olması, 2000'li yıllarda da sürekli olarak dövizin ucuzluğunu temel alan bir ekonomik büyüme modeli izlemiş olması. Bugün 'Ayşe teyze' diye tanımlanan tasarrufçuya da, sanayiciye de, işçi sendikasına da, üniversitedeki hocasına da, konuklara da verilen sinyal Türkiye ucuz dövizle çalışan bir ekonomi ve böyle çalışmaya devam edecektir.

Kısa bir anekdot paylaşacağım. Birkaç hafta evvel bir resmi görüşü dinleme fırsatı buldum. Orta vadeli programda 2015'e kadar büyüme hedefi kabaca yüzde 5. Türkiye'nin 2023 büyüme hedefi kişi başı 25 bin dolar. Yüzde 4-5'lik büyüme hızı buna yeterli değil.

Fakat bu resmi görüş konuyu şöyle açıkladı: "Yanlış hesap yapıyorsunuz. Türk Lirası bazında Türkiye yüzde 5 büyüyecek, fakat 25 bin dolar, yani bir de enflasyon farkından arındırılmış Türk Lirasının dövize çevrilmesinden dolayı bir fiyat şişkinliği var. 2002'den 2012'ye kadar Türkiye birikimli olarak yüzde 40 büyüdü, fakat dolar bazında gelirimiz 3 bin dolardan 10 bin dolara yüzde 300 büyüme gösterdi. Biz hesabımızı buna göre yaptık, 2023'e kadar Türkiye yüzde 5 büyümeye devam etsin, enflasyon farkından doğacak bir olanak sayesinde biz 2023'te 25 bin doları bulacağız."

Şimdi biz meraklı insanlarız. Oturdum satın alma gücü paritesine göre bir hesap yaptım: Türkiye 10 bin dolarlık ekonomi şu anda. 25 bin dolara büyümesi için yılda yüzde 9 büyüme gerektiriyor, aslında 8,9. Yüzde 9 büyümenin yüzde 5'i 'gerçek büyüme' diyelim Türk Lirası bazında. Geriye yüzde 4'lük döviz kurunda reel aşınma kalıyor. Eğer 2012 sonrasındaki kuru yüzde 4 aşağı indirirseniz şu anda dolar kabaca 1 lira 80 kuruş, 2023 yılında dövizin reel fiyatı, enflasyon arındırılmış reel fiyatının 1,20 olması lazım. 1,20'yle bu 10 sene sonra sanayici yatırım yapar mı, istihdam yapar mı, dışarıdan ara malı ithalatı yapmak ve sermaye yoğun bir ekonomi olmaya devam etmek varken... Türkiye'de bunun ticaretiyle, üretimiyle uğraşmak akılcı olur mu? 2000'li yıllardaki deneyim bunu göstermiyor, zaten 2000'li yıllardaki bu sermaye yoğun patikanın altında bu döviz kuru

erinç yeldan

Türkiye 1990'lı, 2000'li yıllarda dövizin ucuzluğu fırsatını iyi kullanamamış, iyi idare edememiştir.

Ortalama Büyüme Hızları ve Büyümeye Katkıları, Türkiye: 1980-2010

	Ortalama Büyüme Hızı (%)				GSYH Büyümeye Katkıları (%)		
	GSYH	Sermaye	Emek	TFV	Sermaye	Emek	TFV
1980-1988	5.34	4.00	3.16	1.72	50.29	33.33	16.38
1990-1999	4.02	5.10	2.53	0.08	55.31	25.80	18.89
2000-2010	4.24	4.45	0.27	1.67	66.65	13.13	20.22
1980-2010	4.16	4.55	1.69	0.89	58.23	23.07	18.70

ucuzluğu var.

İşin başka boyutları da var. Diyelim ki, gerçekten oldu. Bu kadar büyük bir döviz girişini Türkiye hangi koşullarda elde edecektir? Ya özelleştirme gelirleriyle, ya siyasi birtakım ödünlere yılda yüzde 4 döviz ucuzluğu sağlayacak yurtdışı sermaye girişinin sadece basit bir iktisadi mesele olmadığı çok açık. Yani İsrail iki gün evvel 'bizi niye yakaları-

erinç yeldan

Türkiye dünyanın en büyük 10'uncu ekonomisi olmaya ithal enerji yoluyla ulaşamaz. Enerji sorununu doğal kaynaklarımızı, rüzgarı, güneşi veya nükleer santralleri harekete geçirerek çözmemiz lazım.

mızdan öptü'den başlayıp, siyasi bağımsızlık sorunu içeren bir dizi öğeyi de beraberinde getirecektir. Biz bu coğrafyada bu hesapların birçok siyasi, uluslararası güvenlik sorunu içerdiğini bilen insanlarız.

Hızlıca devam ediyorum. Uzun dönemler itibarıyla faiz oranlarına bakalım. 1980'lerdeki banker faciası gibi dönemden bu yana Türkiye hep özellikle uluslararası arenada yüksek reel faizli bir ekonomi olarak süregeldi, ta ki 2012'ye kadar. Türkiye 30 seneden bu yana ilk defa olarak negatif reel faizle çalışmaya başladı. Sayın Tanıl Küçük biraz evvel konuşmasında sanayi işletmelerindeki yüksek kârlılığın ana nedeninden birinin finansman maliyetlerindeki ucuzluk olduğunu gösterdi. Demek ki, gerçekten şu anda Türkiye büyük bir olanağa kavuşmuş durumda, büyük bir fırsattır bu. Aynı dövizin 1990 sonrasında yapısal olarak ucuzlaması gibi. Fakat bu olanağın çok iyi kullanılması lazım, bu olanağı tüketici kredileri, ithalat kredileri aracılığıyla ucuz döviz konjonktüründe büyük bir ithalat patlaması olarak da kullanabiliriz, reel yatırımları ve işgücü istihdamını arttırıcı bir yatırım stratejisi olarak da kullanabiliriz. Türkiye böyle bir kararın eşiğindedir.

Türkiye 1990'lı, 2000'li yıllarda dövizin ucuzluğu fırsatını kanımca iyi kullanamamış, iyi idare edememiştir. Aşırı derecede sermaye yoğun bir ekonomi olmuştur. Sayın Küçük'ün hepimizin çok paylaştığı yüksek katma değerli ürüne yönelmek stratejisinde bu olgu çok önemlidir. Yüksek katma değerli strateji ne demek? Ara malının üstünde fazla bir üretim sergileyecek, katma değer bu, üretim değeri eksi ara malı. Ara malının üzerinde üretim yapacağız. Halbuki ucuz dövizin en büyük tahribatı ara malı ithalatını özendirme. Ara malı ithalatı en tahripkâr biçimde katma değeri engelleyen, katma değeri düşük tutan bir ithalat politikasıdır.

Efendim, son olarak ne yapmalı konusunda somut öneriler vermek istiyorum. İlk olarak şu eğitim meselesini samimi ve ciddi bir şekilde değerlendirmemiz lazım. Bu kopyala-yapıştır neslini bir reforme etmemiz lazım. Bunun için de son derece pratik iki tane öneri; birincisi, şu yabancı dil meselesini halledelim. Ortaokuldan başlayarak çocuklarımızı bütün devlet ortaokul kurumları dahil olmak üzere İngilizceyi iyi öğretilim. Lisede de bir ikinci yabancı dili orta derecede öğretilim. Bu sadece İngilizce bilsinler, işte yurtdışından haberleşsinler anlamında değil, en azından ellerine bir katalog aldıkları vakit bu

katalogdaki tasarımı kendileri okuyabilsinler, yurtdışındaki yayınları takip edebilsinler diye... Ben de artık İngilizce hocası olmaktan çıkıp, iktisat öğretebileyim, sizler de mühendislik, fizik, kimya, edebiyat neyse, asli görevimize dönelim. Bunun yanında matematiği, fiziği hasbelkader öğretiliyoruz. Bunlara artık fazla bir hedef koymayacağım. Belki ortaokuldan başlayarak her sene bir tane ciddi Türkçe roman ve İngilizce öğrenmelerini takiben bir tane ciddi İngilizce roman okumalarını mecbur tutalım. Nazım Hikmet okusunlar, Yaşar Kemal okusunlar bilemiyorum, Akbal'ı okusunlar, bir şey okusunlar...

Şu üniversite meselesini halledelim. Üniversite bir meslek yüksekokulu değildir, üniversite temel eğitimin üretildiği, temel bilimin üretildiği bir alandır. Üniversitelerin meslek yüksekokulu yapan bölümleri olabilir kuşkusuz veya meslek yüksekokul olarak kurulmuş olan kurumlar da olabilir. Fakat üniversite başka bir şey. Üniversiteyi özerk ve serbest bırakalım, üniversitenin değerlendirmesi sadece ve sadece liyakat esasına dayalı olsun. Bunun dışında mezunların nerede iş bulacak, İngilizce mi öğretecek, bilgisayar mı öğretecek, spor salonu çok mu güzeldi gibi kaygılardan uzak temel bilimlerin üretildiği kurumlar olarak serbest bırakalım. Onlar kendi yollarını bulacaktır. Üniversitenin nasıl bilimsel bir yer olacağı konusunda biz müdahalede bulunmayalım.

Hızla geçiyorum. Türkiye'de bütün bürokratik kurumların, sivil toplum kurumlarının bütçe kavramının oluşmasına özen gösterelim. Bunlar kurumlar arası ve kurum içi koordinasyonun hani bu Merkez Bankasının hedefleri acaba Kalkınma Bakanlığının hedefleriyle farklılık mı gösteriyor, bunlar bir vizyon olarak mı değerlendiriliyor, bunlar da önemli bir kültürel nosyon olacaktır. Enerji açığı sorununu acilen halletmemiz lazım. Türkiye dünyanın en büyük 10'uncu ekonomisi olmaya ithal enerji yoluyla ulaşamaz. Enerji sorununu doğal kaynaklarımızı, rüzgarı, güneşi veya nükleer santralleri harekete geçirerek çözmemiz lazım. Ulaştırma ağının geliştirilmesi lazım. Bugün Diyarbakır'la Urfa kendi aralarındaki ticareti İstanbul üzerinden yapan illerimiz. Çünkü o daha ucuz veya İstanbul Anadolu'ya Türkiye dışı limanlardan mallarını daha ucuz getirten bir ulaştırma ağımız var. Ulaştırma ağını böyle hızlı tren filan gibi şeyler kastetmiyorum, pratik, saatte 60-80 km hızla ulaştırılan, ama ulaştırılan bir ulaştırma ağına ihtiyacımız var. Efendim, son ola-

rak ciddi, sabırlı ve samimi olmamız lazım. Unutmamamız gereken şey kanımca yüzde 5'lik büyüme hızının üzerine nasıl çıkarızdan ziyade potansiyel büyüme hızını nasıl yükseltebiliriz sorunu olmalı. Bu ekonomide herhangi bir 10 seneyi alın, adına ne dersenez deyin hiçbir 10 senelik dönemde Türkiye yüzde 5'lik ortalama hızını aşmamış bir ekonomidir. Zaman zaman yüzde 8'ler, yüzde 12'ler çeyrek dönemlerle mucizeler hep büyük kayıplar ve büyük krizlerle bir araya gelmiştir. Biz potansiyel büyüme hızımızı daha istikrarlı, daha az dalgalanmalı ve en azından pozitif yüzde 7-8'lik potansiyel büyümeler etrafında oluşturmamız gerekiyor. Başarılı, sağlıklı, güzel bir konferans diliyorum. Çok teşekkürler efendim.

sevil usanmaz - Oturum başkanımız Sayın Mustafa Uysal'ı davet ediyorum.

mustafa uysal - Hepinizi saygıyla selamlıyorum. İktisatçılar Haftasının 37'nci yıldönümünü de kutluyorum. İktisat Fakültesi'nden 38 yıl önce mezun olmuşum 1974'te. Bu bakımdan böyle bir panele başkanlık etmek benim için gerçekten büyük bir onur. Şimdiye kadar Vergi Konseyi Başkanı sıfatıyla değişik panellere katıldım ama hiçbirisi beni bu kadar heyecandırmadı. Toktamış Hocamızı da yadediyorum.

Şimdi panelistlerimizi masadaki yerlerine davet etmek istiyorum. İlk konuşmacımız değerli hocam Erdoğan Alkin'e şöyle bir sorum olacak: İstiklal Savaşı'ndan çıkmış bir ekonominin temelleri 1923'te atıldı. 1923-1950 dönemini biz daha çok kamu iktisadi teşebbüsleri dönemi olarak biliyoruz. Her ne kadar o dönemde Cumhuriyetimizin kurucuları özel sektör ağırlıklı bir ekonomiyi öngörsele de sermaye birikiminin olmaması nedeniyle kamu iktisadi teşebbüsleri o dönemde öncü bir rol oynamıştır. 1950'li yıllar ise çok partili bir demokrasiye geçiş dönemi. Fakat o dönemi 1950 ve 1980 diye tanımlamamız daha doğru. Çünkü 1950-1980 arasında ithal ikamesi diyebileceğimiz bir yapıda daha çok içe dönük bir ekonomik modeli izledik. Fiyat kontrolleri, döviz tahsisleri, ithalat tahsisleri bu döneme damgasını vurmuştur. Buralarda rantlar oluşmuştu. 24 Ocak 1980 kararlarıyla ise dışa açık rekabetçi bir ekonomik sistemin temelleri atıldı. 1996 yılında da Gümrük Birliğine girdik.

Bu geçen süreçte pek çok kriz de yaşadık. Kendi iç dinamiklerimizden kaynaklanan

krizlerse 1958, 1980, 1994, 2001 krizleriydi. Dünyada da pek çok kriz oldu. Halen 2008 krizini yaşıyoruz.

Hocam, sizce ülkemizde ekonomik açıdan kalıcı bir istikrarı sağlayabildik mi? Son 12 yıldır tamam, istikrar içindeyiz, güzel ama bu kalıcı mıdır? Siyasi istikrarla ekonomik istikrar içe içe midir ve hangisi daha etkilidir?

erdoğan alkin - Efendim, sevgili Eriñ her zaman olduğu gibi bizi tahir etti. Bana da konuşacak pek laf bırakmadı.

Evvela şu erbain meselesini konuşayım. Efendim, erbain eskilerin pek iyi görmediği yılın ilk 40 günüdür; çok telefata verilir eş, dost arasında. Sanat dünyamızda bu vefatlar üst üste geldi, Fakültemiz de büyük kayıplar verdi. Mükerrerem Hiç beklenmedik bir şekilde vefat etti. Çok değerli bir iktisatçıydı, makro iktisatçıydı özellikle. Arkadan Sevgili Turan Yazgan... Hem çekışirdik çünkü fikirlerimiz karşıydı hem çok sevişirdik. Çok enteresan bir kişiliğı vardı, kesinlikle fikrinden dönmeyen, ondan sonra çok ilke sahibi hayli hoş eğlenceli, kavgalı günlerimiz oldu. Toktamış Ateş deseniz, beni kızdırmak için neler yapmazdı...

Bir televizyon kanalında iki yıl üst üste Atatürk döneminde ekonomi programı yaptık, 6'şar ay devam etti. Eş, dost bilir zaman manyağıymdır...

Toktamış beni kızdırmak, yürek çarpıntısına tutuşturmak için son dakikada gelirdi. Son olarak fakültenin gençlerinin pek bilmediğı Prof. Dr. Oktay Yenal'ı kaybettik. İktisat mantığı son derece güçlüydü. Son görevi Birleşmiş Milletler'de Hindistan ekonomisinin başındaydı. Onu bir tren vagonunda misafir ediyorlardı.

Diyeceksin ki, 'sen fazla nostalji yaptın'. Efendim, Oktay Yenal'ın hem konumuzla hem benim hayatımla ilgili önemli bir etkisi var. Çünkü Devlet Planlama Teşkilatı kuru-

eriniç yeldan

Potansiyel büyüme hızımızı daha istikrarlı, daha az dalgalanmalı ve en azından yüzde 7-8'lik potansiyel büyümeler etrafında oluşturmamız gerekiyor.

erdoğan alkin

Üniversitede herşey özgür olmalıdır.

lup da uzman yardımcılarını 1200 lira maaş vereceğini ilan ettiği zaman bizim fakülte-den, üniversitelerden bir sürü kişi kopup gitti. Çünkü asistan maaşı 600 liraydı. Oktay ağabeye 'ben ne yapayım' dedim. 'Dur' dedi, 'ben sana bir OECD bursu temin edeyim, git iktisadi planlamanın memleketi Hollanda'da planlama oku' dedi. Bursu temin etti, gittim Hollanda Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nden diplomalı plancı oldum. Orada da epey bir süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye döndük, Ankara'dan vazgeçtik.

Oradaki Merkezi Plan Bürosunda çalışmam sırasında bir danışmanım vardı. Fakat çok asabi tipli ufak tefek, aynen Milton Friedman'a benzeyen bir orta vadeli planlamanın başında bir zat vardı. Bu cuma günleri öğleden sonra bana gönüllü olarak ekonometrinin her türlü dalaveresini, hilesini, hurdasını öğretti. Konumuzla ilgili öğrendiğim en önemli şey 'büyümenin bir matematiği vardır.' Bu matematik değişmedikçe büyümeyi değiştiremezsiniz.

İşte gördünüz, büyüme hızımız yüzde 5 civarında dalgalanıyor. Öğrendiğim planlamaya göre bu şu demektir: O dönemler için iç tasarruf oranımız yüzde 16-20 arasında. Yatırım verimliliği yüzde 3,5-4. Matematiği değiştirmeden büyüme atakları yaptığımız zaman tasarruf yetersizliğini takviye için ilk dönemlerde, küreselleşme de olmadığından içeride enflasyona müracaat ediyor, arkadan kriz geliyor.

'Bu matematiği değiştirme imkanı yok mu?' diye o zatı dürterdim. Hakikaten bizim büyüme matematiğimiz ortalama yüzde 5, değişmiyor. Bir tür sanki kadermiş gibi. 'Var' derdi ve 'eğitim'i öne sürerdi. Ama tabii yarın bir gün küreselleşme diye bir belanın geleceğini, gayet kolay şekilde dış finansman temin edileceğini ve bununla iç tasarruf yetersizliğini takviye edip yüksek büyüme hızlarının sağlanabileceğini bilemezdi. Ama yine bunun Avrupa'nın bütün dertli ülkelerinin başına bela olacağını, Türkiye içinde potansiyel dert olduğunu akıl edemezdi. Çünkü küreselleşme diye bir şey söz konusu değildi. Küreselleşmeden sonra bu matematik değişti. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yeni bir dert çıkardı.

Şimdi biz ne yapabiliriz? Gerçi Erınç güzel örnekler verdi. Tabii eğitimci olduğumdan benim kafamdaki öneri daima eğitim. Eğer biz eğitime önem vermezsek ki, önem verildiği kanaatinde değilim... Daha doğrusu eğitimin nasıl olması gerektiğine dair bir fikrimizin olduğu kanaatinde değilim. Bir kere

üniversite bambaşka yaratıktır. Üniversitede her şey özgür olmalıdır. Hiç unutmuyorum, 12 Eylül döneminde ismini anmayayım, üniversite özerkliği denildiğinde o ünlü yönetici dedi ki; 'canım, hoca gitsin, laboratuvara girsin, çalışsın, adam özerk, ona karışan mı var?' Ya adamın sakalına, saçına, giyimine, hangi partiye sempati duyduğuna karışyorsun, hangi derneğe üye olduğuna karışyorsun, hangi gazeteyi okuduğuna karışyorsun... Böyle bir yerde adamın kendini rahat ve özgür hissedip bilim, ilim üretmesi kesinlikle mümkün değildir. Tabii ayrıca ilintili olarak da şunu söyleyeyim: YÖK'ün belki önemli iki darbesi oldu üniversitelere; birincisi üniversitelerde büyük bir kopuş oldu. Bu kopuşun bir kısmı emeklilik diye bir düzenin gelmesinden oldu ki, üniversitede emeklilik yoktur. Efendim işte, 'tıp fakültesinde hoca bunamış, koridorda hemşire kovalıyormuş'. Ya böyle bir olay hiç duymadık İstanbul Üniversitesi'nde, nereden uydururlar bunları? 'Efendim, 80 günde bir rektör seçemediniz'. İstanbul Üniversitesi'nde hiçbir rektör seçimi 1 günden fazla sürmedi şimdiye kadar.

Bunun arkasından, her şeyin müsebbibi üniversite gösterilince hayal kırıklığıyla değerli üniversite öğretim üyelerinin büyük bir kısmı üniversiteden küsüp ayrıldı. Arkadan ikinci darbe geldi; bölüm başkanımı ama kendimi kürsü başkanı hissetmiyorum. Çünkü kürsü bizim evimizdi, evde 8 saat, kürsüde geri kalan zamanı geçirirdik. Hocalarımız bizim babamızdı, annemizdi, ablamızdı, ağabeyimizdi. Evlenme sorunundan tutun, paranız kalmadığında borç almaya kadar, kız istemeye kadar bizim âdeta ebeveynimizdi onlar... Rahmetli Feridun Ergin, katkı yasağı olmasına rağmen doktora tezimi 9 defa baştan okudu, 9 defa baştan yazdırdı. Bu geleneğin ortadan kalkması özellikle eleman yetiştirme bakımından bir hayli zor oldu.

Efendim, sorunuza hep dolambaçlı cevap veriyorum, bir de direkt cevap vereyim. Erınç'ın söylediği her şey doğrudur. Şunu da söyleyeyim, ben kesinlikle Kore'ye, Çin'e, Hindistan'a özenmiyorum. Şöyle de, böyle de bir demokrasimiz var, daha da iyiye gideceği ümidini taşıyorum. Ulusumuz anarşist olduğundan pek itaatkâr değildir.

Kore'ye iki defa gittim, televizyonda gördüğüm bir manzarayı anlatayım: Parlamento başkanı arkada oturuyor, elinde kocaman bir sopa, kızdığı milletvekillerinin kafasına eski mahalle mektebi havasında tak tak vuruyor. Ziyarı yok, yüzde 5'lik yağımızla kavrulalım.

Ama o tip demokrasi, yahut Çin tipi 8-9 yaşında çocukların fabrikalarda, madenlerde çalıştığı, bilmem kaç bin tane domuzun ölüp de düştüğü nehrin suyuna hâlâ 'fevkalade iyidir' diye halka tavsiye eden bir ekonomi içerisinde hızlı büyüme meraklısı değilim. Ayrıca demokrasi olmadan bu hızlı büyümenin bir yerde tutukluk yapacağı kanaatindeyim.

Türkiye'nin şu anki büyümesi istikrarlı değil. Özellikle özel sektörün dış borcu 170 milyar doları buldu. Bu kritik bir rakamdır ve kırılabilir her an. Bunu benim yaşımdaykiler çok yaşadı. Efendim, yabancı sermayenin gelişini, cari işlemler açığını 'idare ederiz'le olmaz. İdaresi elinizde değildir. Bir kriz çıktığında paranın yabancı sahibi haklı olarak parasını hemen geri ister. En son 2001'i hatırlıyoruz ama ben daha evvel birkaç tanesini daha gayet iyi hatırlıyorum. Şimdi tam demokrasi olmadan bu işler yürümez ve onun için dikkat etmek lazım. İçeride ve dışarıda herhangi bir siyasi bir dalgalanma halinde buraya para yollayan yabancı parasını geri ister. Dünyanın her yerinde böyle olmuştur. Bu bizim döviz ve diğer finans piyasalarını altüst ediyor. 2001'de yaşadık, olağanüstü yüksekliklere çıktı kurlar, önünü kesmek için faizlerin olağanüstü yükseğe çıkarılması gerekti. Bu da reel sektöre yansıdı ve ekonomi büyük bir darbe aldı. Onun için bir makul cari işlemler açığı yüzde 2, bilmem ne şudur budur filan diyebiliriz ama cari işlemler açığının işbaşındaki Merkez Bankası Başkanının söylediği gibi yüzde 5 olması bence kritik bir rakamdır.

Ne yapılır dersenez, kısa dönemde çok fazla bir şey yapılacağı kanaatinde değilim. Çünkü etrafımız kaynıyor. Siyasal istikrarla iktisadi istikrar birbirine çok bağlıdır. Özellikle maalessiz Türkiye'nin ekonomik krizlerine baktığımızda fitili ilk ateşleyeninin siyasal kargaşa olduğunu görüyoruz. Onun için politikacıların son derece özenli davranması lazım. Tabii bu lafı güzaf, onlar da kendi derdine düştüler. Özenle davranmayacakları muhakkak. Ama hepsinin başlangıcı siyasal kargaşadır. Siyasal kargaşa ekonomik sıkıntılar doğurmuştur. Alınan abuk sabuk tedbirler yüzünden ekonomi büsbütün darboğaza girmiştir. Yani onu da söyleyeyim de bitireyim, içimde ukde kalmayın.

Bir ülkede 'döviz yok' diye dış seyahatin yasaklandığını nasıl bir rejimde duyabilirsiniz, böyle bir rejim var mıydı? Evet vardı, Türkiye'de 'döviz bitti' diye dış seyahat yasaklandı. Bu kadar abuk sabuk günler yaşadık Türkiye'de. Bu istikrar devam etmeyebilir,

son derece özenli davranmamız lazım. Etrafımız karmakarışık, Türkiye'nin içerisinde siyasal gerginlik var. Fevkalade özenli davranmak lazım istikrara benzer durumun devam etmesi için. Teşekkür ederim.

mustafa uysal - Teşekkür ederim. Hocam gerçekten çok önemli noktalara temas etti. Eğitimin her şeyin başı olduğunu söyledi, doğru. Sanayici açısından da şu görülüyor: Özellikle mesleki eğitim konusunda meslek eğitimi mezunlarının sanayinin ihtiyaçlarını karşılamadığı da açıkça ortaya kondu. Eğitimin tasarrufla bağlantısını kurmak isterim. Tasarruf kültürü olmadan dış tasarruflarla bir yere varamayacağımızı bilmemiz gerekiyor.

Şimdi Ekrem Hocama geçmek istiyorum. 2008 krizi Başbakanın deyimiyle 'teğet geçti' denildi ama biz 'hafif sıyrıklarla atlattık' diyelim. Bir anlamda öğrenme maliyetini biz 2001 krizinde ödedik. Bu açıdan günümüzdeki mali sistemin yapısı ekonomik istikrar açısından yeterli mi? Dış finansmana ihtiyaç nedir? Tabii kalıcı sermayeyi kastediyorum. Bankacılık sisteminde yeterli derinlik sağlandı mı?

ekrem keskin - Sayın Başkanım, saygıdeğer hocalarım, değerli konuklar; hepimizi saygıyla selamlıyorum. Cemiyetimize böyle bir toplantıda konuşma yapmak üzere davetinden dolayı da teşekkür ediyorum.

Cumhuriyetimizin 90'ıncı yılında bankacılık sektörüyle ilgili bir sunum yapmak üzere huzurunuzda geldim. Aslında değerlendirmem 2000'li yılların başında Türkiye ekonomisinin ve özellikle bankacılık sektörünün Cumhuriyet döneminin en kötü yıllarını yaşadığı bir dönemdi. Onun için özet olarak "Cumhuriyetin en zor günlerinden küresel krizde sağlam duruşa" başlığıyla değerlendirme yapacağım.

Finansal sektörün içinde bulunduğu faaliyet ortamı, onun performansı açısından son derece önemli. Finansal sektör ekonomik büyümenin temel girdilerinden bir tanesi olan sermaye birikiminin oluşmasına katkı sağlar. Çok sayıda önemli işlevi var ama büyüme-yi sermaye birikimi yoluyla destekler. Onun için faaliyet ortamı fevkalade önemli. Şu anda küresel piyasalarda oldukça yüksek bir risk var ama ulusal piyasalar görece olarak daha istikrarlı. Gelişmiş ülkelerde çok ciddi dengesizlikler var ve bu dengesizliklerin hâlâ dünya ekonomisini nereye götüreceği yönündeki belirsizlikler devam ediyor.

erdoğan alkin

Siyasal istikrarla iktisadi istikrar birbirine çok bağlıdır. Türkiye'nin ekonomik krizlerine baktığımızda fitili ilk ateşleyeninin siyasal kargaşa olduğunu görüyoruz.

ekrem keskin

Türkiye enflasyona göre reel faiz ödemiyor ama yabancı para cinsinden hâlâ yüksek bir reel faiz ödeyen ülke.

Son 20 yıllık dönemde uluslararası ekonomik entegrasyonda çok ciddi bir artış görüyoruz ve bunun bundan sonra da devam edeceğini varsayıyorum. Ama aynı zamanda bu entegrasyon sağlıklı durumda olan ülkelerin başka ülkelere krizi bulaştırma etkisini de beraberinde getiriyor. Yüksek teknolojiye dayalı ürün ve hizmetler hızla gelişiyor. Dünyada giderek daha fazla ülkede serbest piyasa kuralları geçerli, mal ve sermaye hareketleri serbest. Fiyat istikrarını hedefleyen, parasal istikrarını hedefleyen, maliye ve finansal istikrarını hedefleyen bankacılık politikası önem kazanıyor. Uluslararası düzenlemelere oldukça yakın ve sektörde faaliyet gösterenler arasında ayırım gütmeyen bir düzenleme var. Düzenleme ve denetim kısmen bağımsız ve oldukça etkin bir yönetime sahip. Dış kaynağa son derece duyarlı bir büyümemiz var. Yeniden yapılanmış ve küresel krizde sağlam duran bölgesinde güçlü bir bankacılık sektörü var. Kamu finansmanından özel sektörün finansmanına oldukça hızlı bir geçiş sağlandı. Henüz büyüme ve derinleşme sürecinde olan bir finansal sektörümüz var. Ayrıca ülkemizde finansal hizmetlere ve ürünlere olan talep artışı devam ediyor.

Finansal sektörün bir ekonomik aktiviteye katkı sağlayabilmesi için önce içinde bulunduğu ekonomik ortamın istikrarına ihtiyaç var. Finansal sektörle ilgili değerlendirme yapanlardan bu sektörün ana müşterileri kimlerdir ve ne yaparlar sorusunu mutlaka yanıtlamaları gerektiğini bekliyorum. 2002 kamu kesimi borçlanma gereğinin yurtiçi gayrisafi hasılaya oranı yüzde 10. Bu oran krize gelinceye kadar 1,6'ya düşmüş, ondan sonra da bu seviyelerde devam ediyor. Kamu borç stokunun gayrisafi yurtiçi hası-

laya oranı yüzde 69, bugün bu oran yüzde 37, 2015'te yüzde 32 olmasını bekliyoruz. Bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin yüzde 70'ini kamu kullanıyormuş 2002'de, bugün bu oran yüzde 30 ve yüzde 25'e doğru gelmesini bekliyoruz. Türk Lirası talebinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı 2002'de yüzde 20'ymiş. Şimdi yüzde 38, hâlâ düşük ve 42'ye çıkmasını bekliyoruz. Kişi başına gelir 3000 dolarken 11 bin dolara gelmiş. Enflasyon, yüzde 30'dan yüzde 6'ya inmiş. Para ikamesi yerleşiklerin para talebi olarak tuttukları finansal varlıklarının yüzde 64'ü yabancı parayken şimdi bu oran yüzde 33'e gelmiş ve sermaye girişi yıllık 7 milyar dolardan şimdilerde 70 milyar dolara gelmiş. Tasarruf oranı 2002-2008 ortalaması yüzde 16'yken yüzde 13,7'ye inmiş 2009-2012 ortasında ve tasarruf açığı yüzde 3,9'dan yüzde 6,1'e yükselmiş. Dış borçların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 49'muş, yüzde 31'e inmiş. Dış borç gayrisafi yurtiçi hasılanın kamu bölümüne baktığımızda yüzde 36'dan yüzde 12'ye gerilemiş. Reel faiz oranı 2002 yılında yüzde 30'un üzerindeymiş, 2012'ye geldiğimizde yüzde 0'ın biraz üzerinde ve reel faiz oranını reel kur endeksine göre yaptığımızdaysa yine yüzde 40'lar düzeyinden yüzde 10'lar düzeyine gelmiş. Türkiye enflasyona göre reel faiz ödemiyor ama yabancı para cinsinden hâlâ yüksek bir reel faiz ödeyen ülke.

Tüm bu gelişmeler aslında kısaca şöyle özetlenebilir: Türkiye'de 2002 sonrasında finansal sektörde yaratılan kaynakların çok önemli bir bölümünü kamudan özel sektörü göndermiş ve finansal sektörün daha etkin çalışması için faaliyet ortamını önemli ölçüde değiştirmiş. Finansal sektörün tepkisi ne olmuş? 2003-2012 döneminde ortalama yüzde 5 büyürken ekonomi, bankacılık sektörü yüzde 10 büyümüş. Finansal büyüklük ölçüsü olarak kullandığımız toplam aktiflerin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 60'tan yüzde 96'ya çıkmış. Yurtdışı yerleşiklerin ortaklık payı ana ortak konusunda bankanın yönetiminde söz sahibi olan ortakların payı İMKB'de işlem gören hisse senetlerini çıkardığımızda yüzde 5'ten yüzde 26'ya çıkmış. Küresel krizden sonra aşağıya hafif bir gerileme var. Kamu bankalarının payı 2002 yılında kredilerde yüzde 20'yken, 2012'de yüzde 25'e çıkmış, toplam aktiflerde 36'yken 28'e inmiş, mevduattaysa 39'dan 32'ye gerilemiş. Bankacılık sisteminin 1/3'lik bölümü hâlâ kamu bankalarına ait. Bankacılıkta kon-

santrasyon dediğimiz ilk 5 ve ilk 10 bankanın sektör payı 2002 yılında ilk 10 banka yüzde 81 paya sahipken, 2012'de yüzde 87'ye yükselmiş, kredi payıysa 74'ten 86'ya çıkmış, ilk 10 banka arasında kıyasıya bir pazarlık payı rekabeti başlamış. Asıl ilginç gelişmeler burada, hani hep tasarruf diyoruz ama tasarrufun kalitesinden çok fazla bahsetmemiştik. Ülkemizde yapılan tasarrufların çok önemli bir bölümü yabancı para cinsinden yapılıyordu. 2002 yılında banka aktiflerinin yüzde 50'si Türk Lirası cinsindeyken bu oran 2012 yılında yüzde 70'e yükselmiş. Kriz bu oranın iyileşmesini durdurmuş. Pasiflerin, kaynakların yüzde 50'si yabancı parayken, bu oran şimdi yüzde 65 düzeyinde, sadece iyileşme rakamsal anlamda değil, kalitatif anlamda da ortaya çıkmış. Aktiflerin yüzde 40'ı menkul kıymetlerden oluşurken -ki kamu menkul kıymetlerinden- şimdi bu oran yüzde 20, krediler yüzde 25'ten yüzde 58'e çıkmış. Yine makro ekonomide gördüğümüz dışlama etkisi, kamu kesimi gelmiş, zaten küçük olan finansal sektördeki kaynakların çok önemli bölümünü kendisi almış, ama şimdi o dışlama etkisinin önemli ölçüde azaldığını ve kredilerin hızla büyüdüğünü görüyoruz.

Peki, krediler nereye gidiyor? 2002 yılında kredilerin yüzde 86'sı kurumsal kredi ki, KOBİ ayrımı olmadığı için KOBİ'yi tam bilemiyoruz orada, yüzde 14'ü bireysel kredilerden oluşurken 2012'de yüzde 42'si büyük işletmeler, yüzde 25'i küçük ve orta boy işletmeler, yüzde 33'ü ise bireysel müşterilerden oluşmuş. Bu arada bireysel kredilerin dağılımına baktığımızda 2002 yılında yüzde 66'sı kredi kartından oluşurken şimdi yüzde 27'si kredi kartı, yüzde 37'si ihtiyaç kredisi, yüzde 3'ü otomobil kredisi ve yüzde 33'ü konut kredisi. Bize göre tanım böyle, Avrupa Birliği ve diğer ülkelerde konut kredilerini bireysel kredi saymıyorlar, yatırım kredisi sayıyorlar. Dolayısıyla giderek daha fazla miktar karşılığında bir servet tutmak üzere yapılan borçlanma var. Bunları da dikkate almak lazım. Kredilerin, bireysel kredilerin yüzde 33'lük bölümünün karşılığında ekonomik birimlerin bir servet edinme ihtiyacı var.

Şirketlerin kaldıracına baktığımızda, gerçekten Türkiye'de şirketler borçlanıyorlar mı sorusuna yanıt arayalım. İstanbul Sanayi Odası'nın en büyük 1000 firma çalışmasına göre borçların öz kaynaklara oranı 1,1. 1000 büyük firmanın borçlanma ihtiyacı yok. En azından Türkiye'deki bankalardan borçlanma ihtiyacı yok.

Vadeler çok kısa, doğru, çünkü Türkiye'de

kısa veya orta, uzun vadeli tüm kaynakları bankacılık sistemi yaratıyor, sermaye piyasamız henüz gelişmiş durumda değil, yeni geliyor. İkincisi de, aracılık maliyetleri o kadar yüksek ki, bu faizlerle piyasalardan borçlanıp, uzun vadeli yatırım yapmayı çok cazip bulmuyorlar. Bankacılık sisteminin kredi faizlerinin yüksek olduğunu hep tartışırız ama aracılık maliyetinin nereden yüksek olduğunu pek fazla konuşmayız. Kredi aktif kalitesine baktığımızda 2002 yılında kredilerin yüzde 21'i sorunlu krediyken, bu oran krize rağmen yüzde 3'ler düzeyinde ve duran aktifler dediğimiz sabit kıymetler, iştirakler gibi bankacılık sisteminin kendi iştiraklerine yaptığı yatırımları gösteren kısmı yüzde 11'ken, bu oran yüzde 5'ler düzeyine gelmiş. Aktiflerin finansmanında da çok önemli bir değişim var. 2002 yılında aktiflerin yüzde 65'ini mevduatla finanse ederken bu oran yüzde 56'ya gelmiş şimdi, onun yerine hem öz kaynaklar, hem yurtdışı borçlanma, hem repo önemli bir yer kazanmış. Tabii içerideki kaynak maliyeti yerine yurtdışı finansmanını tercih eden, giderek tercih eden bir bankacılık sektörü.

2002'den 2012'ye kadar geldiğimiz dönemde kümülatif olarak toplam aktifler içerisinde kredilerin payı 41 puan artmış, buna karşılık mevduatın payı 14 puan, geri kalan kısmın çok önemli bir kısmı kamunun piyasada bıraktığı kaynaklardan, bir kısmıysa yurtdışı borçlanmadan olmuş. Tabii bu durum bankacılık sisteminin risk ağırlığını önemli ölçüde etkilemiş, bilançosunun yüzde 44'ü riskli aktiflerden oluşan bankacılık sisteminin bugün yüzde 80'i riskli aktiflerden oluşuyor. Bu ne demek? Bu bankacılık sisteminin eskiden 2000'li yıllarda ihtiyaç duyduğu sermayeden çok daha fazlasına ihtiyaç var demek. Nitekim 2002 yılında 15 milyar dolarmış bankacılık sisteminin öz kaynakları, hele hele duran aktifleri çıkardığınızda 3 milyar dolar. Şimdiyse 100 milyar dolar öz kaynağı var ve bunun sadece bankacılık işlemlerine atfedilen kısmı 81 milyar dolar.

Peki, bankacılık sisteminde riskler artarken kârlılık değişti mi? 2002'den 2012'ye kadar gelen dönemde baktığımızda bankacılık sisteminin öz kaynakları kârlılığında ciddi bir iyileşme var. Hani tamamen devleti fonluyorlar ve kazançları oradan geliyor dediğimiz bankacılık sisteminin reel kârı 2002 yılında eksi 15, bugünlerdeyse ortalama reel kârı enflasyona göre yüzde 5. Bugün bile birçok Avrupa Birliği ülkesi ve gelişmekte olan diğer ülkelerin altında bir oran.

ekrem keskin

Bir ekonominin istikrar içinde büyümesinin ve güçlü olmasının temel koşullarından bir tanesi de güçlü özkaynaklara sahip bir finansal sektörün varlığıdır.

süleyman onatça

KOBİ'ler nihai mal üretiminin yanı sıra yurtdışındaki büyük şirketlerin tedarikçilerinin ve küresel üretim yerlerinin parçası olarak sanayileşme sürecinde kilit rol oynamaktadır.

2012'ye geldiğimizde bankaların müşterilerine sundukları hizmetlerin bazı rakamsal ifadeleri, 91 milyon banka kartı var, 13 milyon müşterisi var, KOBİ sayısının yüzde 75'i bankaların müşterisi ve mudi sayısı 120 milyon. Avrupa, dünyaya baktığımızda toplam aktiflerin oranı yüzde 58, bizde yüzde 94. Ama asıl sorun dünyada ortalama sermaye piyasası oranı yüzde 208, bizdeyse 60. Hele hele özel sektörün tahvil ve bono yoluyla piyasalardan yararlanmasına baktığımızda sadece yüzde 1, bu yetmiyor. AB ile karşılaştıralım. AB'nin ortalama geliri Türkiye'deki gelirin yaklaşık üç katıyken kişi başına aktifi Avrupa Birliği'nin Türkiye'ninkinin 12 katı. Dolayısıyla Türkiye'de kişisel serveti son derece düşük. Kredi rakamlarının ölçeklerine baktığımızdaysa, henüz daha yolun yarısında bile değiliz. Öz kaynaklar, Türkiye 59 milyar euroyla 2011 yılında Avrupa Birliği içerisinde 11'inci sırada aşağı-yukarı ve bizden sonraki ülkelerin sermayeleri o kadar güçlü ki, o sermayeyle yaratılabilecek ekonomik büyümeyi düşünmek gerçekten çok önemli.

Peki, diğer göstergeler açısından Türkiye nerede diye baktığımızda, satın alma paritesi gücüne göre Türkiye gelişmekte olan ülkelerden daha iyi ortalama, büyümede gerideyiz, enflasyonda hemen hemen yakalamışız ama tasarruf oranı gelişmekte olan ülkelerde yüzde 33'ken bizde yüzde 14,3. Benim değerlendirmem şu: Küresel gelişmeler ekonomide politika seçeneklerini önemli ölçüde sınırlandırdı. Artık bundan sonra yapılması gereken uluslararası rekabet gücünü hedefleyen, sürekli büyüyen makro ekonomik istikrarı arayan, istihdamı gözetken ve sağlıklı işleyen bir finansal sektöre sahip olmak. Bir ekonominin istikrar içinde büyümesinin ve güçlü olmasının temel koşullarından bir tanesi de güçlü özkaynaklara sahip bir finansal sektörün varlığıdır. Güçlü ve büyük bir finansal sektörün varlığı için rekabet gücü yüksek ve istikrarlı bir ekonomiye ve ulusal paraya dayalı yüksek tasarrufa ihtiyaç var. Güçlü finansal sektörse, özel sektörün öncülüğünde büyüme için kredi piyasasının etkin çalışması demektir. Dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

mustafa uysal - Ekrem Keskin Beye çok teşekkür ediyorum. Zihinlerimizde genel olarak kalan olumlu bir gidişin olduğu son 10 yıllık mukayesede birçok rakamlar ve göstergelere rastlıyorlar. O anlamda pozitif ve doğru dönmüş olmasına rağmen henüz finansal açıdan riskin bertaraf edildiği bir ya-

pının da tam olmadığını anlıyoruz.

Müsaade ederseniz şimdi reel sektöre dönelim. Reel sektörden şimdi değerli konumuz Süleyman Bey var. Onun da şöyle bir soruya cevap vermelerini isteyeceğim: Şimdi özellikle teknolojide, iletişimde gelişmeler ve sermayenin, hatta diğer üretim faktörleri serbest dolaşım ile rekabet her geçen gün zorlaşıyor. Bu dönemde konvansiyonel sanayi, klasik sanayi usullerinden kâr marjlarının da daraldığını görüyoruz ve rekabet gücü zayıflıyor. Yüksek teknolojiye dayanan ve markalı ürünler, inovasyon burada da ifade edildiği üzere hayatta kalmanın önemli bir unsuru haline geliyor.

Ancak son yıllarda Avrupa Birliği de sanayideki rekabet gücünü kaybedip, bunu da teknolojiyle telafi edemeyince bir sıkıntı darboğaz daha zor aşıyor. Türkiye'nin de önemli ihracatı Avrupa Birliği'ne. Şimdi onu çeşitlendirme amacı da var. Türkiye ihracatı nasıl çeşitlendirmeli? AB yerine bir Afrika ülkeleri var karşımızda, Ortadoğu var, Çin var. Rekabetle baş etme adına Türk sanayisi nasıl farklılaştırarak kendisini veya farklılaştırabilirdi mi?

süleyman onatça - Sayın Bakanım, sayın başkanlarım, muhterem hanımefendiler, saygıdeğer beyefendiler, sevgili öğrenciler; öncelikle TÜRKONFED adına hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Efendim, bizim üyelerimizin yüzde 99'u KOBİ'lerdir. KOBİ'ler ülkemizin en önemli ekonomik aktörlerinden bir tanesidir, Türkiye'nin kuvvetli ve sürdürülebilir bir büyüme süreci içine girmesinde, rekabet gücünün artmasında KOBİ'ler son derece önemlidir. Sanayileşmenin sadece büyük şirketler üzerine kurulması mümkün görünmüyor. KOBİ'ler nihai mal üretiminin yanı sıra yurtdışındaki büyük şirketlerin tedarikçilerinin ve

küresel üretim yerlerinin parçası olarak sanayileşme sürecinde kilit rol oynamaktadır. Bugün KOBİ'lerimiz toplam istihdamın yüzde 78'ini, toplam işletmelerin yüzde 99,9'unu oluşturmakta ve ihracatın yüzde 60'ını gerçekleştirilmektedir.

Bugünün konusu istikrar, bu toplantıda da 3 saate yakın bir zamandır istikrar en çok kullanılan kelimelerden bir tanesi oldu. 2023 hedeflerinde de irdelendiği gibi Türkiye'nin büyüme hızının artırılması gerekiyor. Büyüme hızlandırabilmenin başlıca koşulu istikrardır. Çünkü iniş-çıkışlar devamlı olacak.

Sanayinin gelişimiyle finansal piyasaların gelişimi karşılıklı etkileşim içindedir. Sanayideki büyümenin hızlandırılabilmesi için istikrar bilinci gerekmektedir. Tabii bütün bunları yaparken bu istikrarı sağlayabilmek için önümüzde bu bağlamda çok önemli bir konu çıkıyor. Bu konu da 'orta gelir tuzağı.' Bu konudaki raporumuzu sevgili hocamız Prof. Dr. Erinç Yeldan ve ekibi hazırladı. Bu raporu hazırlattık ve gördük ki, kamuoyunda bu konuda inanılmaz bir beklenti varmış... Bu raporun birinci cildi Türkiye'nin bir fotoğrafıydı, mevcut durumun bir analiziydi. Şimdi raporun ikinci cildini de hazırlatıyoruz.

Orta gelir tuzağına buradaki haziruna anlatmak haddime değil, herkes biliyor orta gelir tuzağını. Az önce Erinç Hoca buna benzer bir slayt gösterdi ama burada birazcık vurgulamam gereken noktalar var. Türkiye 50 yılda çıkmış orta gelir tuzağından. Yani düşük orta gelir düzeyinden yüksek orta gelir düzeyine 50 yılda ulaştı. Diğer tarafta baktığımız zaman Çin 17, Kore 27 yıl, Milliyetçi Çin 19, Tayland 19 yılda çıkmış. Orta gelir tuzağından geç çıkan Bulgaristan, Kostarika, hatta Umman bile bizden daha kısa bir sürede bu amaca ulaşmış. Bu noktada Türkiye Cumhuriyetinin ekonomisinde dönemler itibarıyla büyüme hızlarına bakalım. Birinci dönemde 1923-1960'larda yüzde 4,6 büyüme görülüyor, planlamacı ve ithal ikameci sanayileşmede 1961-1979 arasında 5,2, 1980-2012 arasında 4,2 bir büyüme var. Yine Özalp yıllarda 5,2'ler 1989, 1997'de 4,8 ve 1998, yine 2012 ve 3,8, yani toplam AKP dönemine de baktığınızda 4,8 gibi bir ortalama yıllık büyüme görülüyor.

Gayrisafi bölgesel hasıllara baktığımız zaman en büyük bölgesel hasılayı her zaman olduğu gibi İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir, Bilecik ve İzmir gibi dört tane büyük bölgemiz götürüyor. İstanbul bölgesi 213 milyar dolarlık, İzmir bölgesi 50 milyar dolarlık, hemen İstanbul'un yanında diğer böl-

geler de 47,51. Buna göre 772 milyar dolarlık ulusal hasılanın yüzde 78'ine karşılık gelen 601 milyar dolarlık kısmı 30 ili kapsayan ve ülkenin batısında yer alan 12 bölge tarafından ulusal gelirin geriye kalan yüzde 22'si, yani 171 milyar dolarlık bölümü de 14 bölgede bulunan 51 doğu bölgesi illerimiz tarafından karşılanıyor.

Bu raporun sonucunda aslında ortaya çıkan farklı bir şey oldu: Yani Türkiye'yi konuşuyoruz ama hangi Türkiye'yi konuşuyoruz? Türkiye, ama hangi Türkiye? Çünkü Türkiye'nin bir bölümü gayet iyi durumda görülüyor ama bir bölüm maalesef çok kötü durumda görünüyor. Şimdi hangi Türkiye? Türkiye ortalamasından hareketle en kaba biçimiyle önümüze üç ayrı Türkiye çıkıyor. Bir, 4 bölge ve 14 il ile gerçekten orta gelir tuzağı riski olmayan ve zengin bir Türkiye, hemen orta tarafta 40 ili kapsayan yine 11 bölgeyi kapsayan bir Adana'nın, Mersin'in, Kayseri'nin olduğu bir Türkiye, bu Türkiye'de orta gelir tuzağına sıkışıp kalmış; 8500 dolar kişi başına milli geliri. Ama diğer bir Türkiye var ki, güneydoğuda kalan 27 ilimiz, bunlar da aslında yoksulluk tuzağıyla karşı karşıya, daha doğrusu yoksulluk tuzağının içinde. Onlar da diyor ki, keşke biz de orta gelir tuzağına sıkışıp kalsak, biz ona da razıyız. Çünkü onlar da 3 500-4000 dolar milli safi hasıla geliri içinde sıkışıp kalmışlar.

2011 yılında, "TR İstanbul" ve "TR 51 Ankara" toplam 4 bölgenin toplam ulusal hasılaya katkısı 376 milyar dolardır. Bunun büyüklüğünü göstermek adına şöyle örnekler verilebilir: Ekonomik büyüklük açısından Finlandiya 194 milyar, Macaristan 196 milyar, Irak 139 milyar dolar, İsrail 237, Yunanistan 294, Norveç 266.

2011'de dış ticaret açığı 72 milyar dolar, İstanbul'un sadece dış ticaret açığı 62,3 milyar dolar ve çok farklı bir gösterge. Son 10 yıl dikkate alındığında İstanbul'un dış ticaret yapısının maliyeti ülkeye 316,5 milyar olmuştur.

Tabii kalkınma sadece bölgelerin ya da ülkelerin ekonomik göstergelerinde sağlanan istikrardan ibaret değil; bu münasebetle bunun içinde eğitim var. Bugün de çok konuşuldu eğitim... Eğitim düzeyinde şu harita bize inanılmaz bir tabloyu ortaya koyuyor. Eskişehir, Ankara'da 8'in üzerinde, yani 8,5 yıl ortalama eğitim görüyor. Bunun diğer Türkiye ortalamasında 5-8 yıl arasında, yani 6,5 yıl eğitim düzeyi görülüyor ama bu Güneydoğuda 3,5 yıl. Evet, tuzaktan çıkalım, istikrar sağlansın, büyüyelim ama neyle büyüyelim? Eğer eği-

süleyman onatça

Büyüme hızlandırabilmenin başlıca koşulu istikrardır.

süleyman onatça

Bütün dünyada bölgeler arası gelişmişlik farkları vardır ama bizimki kadar değildir.

timli bir işgücünüz yoksa bunları yapmanın da çok zor olduğunu bu tablo da bize gösteriyor. Diğer ülkelerde durum nasıl diye baktığımızda ise Meksika'da 8,43, Güney Kore'de 13,5 yıl, Yunanistan'da 11 yıl, Arjantin'de 10 yıl... Eğitimde ne kadar geri kaldığımızı ortada...

Elbette bütün dünyada bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları vardır ama bizimki kadar değildir. Böyle baktığınız zaman bir tarafta 3500 dolar, diğer tarafta 16 bin 800 dolar, yani 5 katı bir fark var. Teknolojide bakıyorsunuz aynı, eğitimde bakıyorsunuz aynı, onun için bizim burada maalesef çok yol kat etmemiz gerekiyor.

Efendim, bütün konuşmacıların anlattığı gibi bizim de yüksek katma değerli üretim yapmamız lazım. Geçen Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in güzel bir benzetmesi vardı. 8 ton domates bir bilgisayar ya da 18 ton bir başka sebze, meyve bir tane iPhone telefon... Onun için teknolojiye ağırlık vermek lazım.

Şimdi bununla ilgili bir anekdot anlatayım: 2004 yılında Dünya Bankası destekli bir proje vardı, İş Geliştirme Merkezlerinin Özelleştirme İdare Başkanlığıyla beraber yaptıkları bir iş geliştirme merkezi projesi vardı. İşlemler için biz de müracaat ettik Adana'da. KOSGEB'e gittik ve İş Geliştirme Merkezini sektörel yapalım, dedik. 'Adam bulamazsınız' dediler. Biz bir çağrı yaptık. 71 tane arkadaşımız müracaat etti. Bu 71 tane arkadaşımız kendi evlerinde kendi bilgisayarlarında korsan yazılımlar yapıyorlar. Yani şirketlere yazılım yapıyorlar ve o İş Geliştirme Merkezinde, o kuruluştaki da biz bugüne kadar tam 244 arkadaşımızı mezun ettik. Hâlâ şu anda çok iyi çalışıyor ve yine bilişim ve yazılım teknolojileri olarak çalışıyor ve yarattıkları katma değer diğer teknolojilere göre inanılmaz bir teknolojidir. Onun için bizim aslında yapamayacağımız dediğimiz, yapamaz dediğimiz şeyi çok kolay yapabiliriz, bu güç var. Ülkede bir potansiyel var, dinamik bir güç var. Onun için bunlara biraz ağırlık vermek lazım diyorum. Teşekkür ediyorum Hocam.

mustafa uysal - Süleyman Beye çok teşekkür ediyoruz.

Müsaade ederseniz şöyle toparlayayım. Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100'üncü yılına az bir zaman kaldı. 2023'le ilgili olarak Sayın Başbakanımızın da ortaya koyduğu bir vizyon var; ilk 10 ekonomi arasına girmek... Bu konuda arkadaşlarla beraber daha önce bir çalışma yapmıştık. Şu anda 16'ncı sıradayız. Önümüzde İtalya, Meksika, Kore,

İspanya, Kanada, Endonezya yer alıyor. Birinci senaryoda Türkiye'nin yüzde 7 olarak büyümesi halinde Kanada eğer 3 büyürse, İspanya yüzde 1 büyürse, Endonezya yüzde 5 büyürse, Kore yüzde 4, İtalya yüzde 2, Meksika yüzde 3 büyürse, biz 2023 yılında 13'üncü ekonomi olabiliyoruz. Peki, 10'uncu ekonomi olmanın şartlarına baktığımız zaman bu biraz daha zorlaşıyor. Türkiye'nin istikrarlı olarak ortalama yüzde 7,5 büyümesi gerekiyor. Kore'nin 4 yerine 3,5 büyümesi, İtalya'nın yüzde 2 yerine yüzde 1 büyümesi, Meksika'nın da yüzde 3 büyümesi halinde biz ilk 10 ekonomi arasına girmiş oluyoruz.

Karınca niyetlenmiş Hicaz'a gideceğim diye, demişler ki bu ayaklarla nasıl gideceksin? Gitmesem de yolunda ölürüm demiş. Biz tabii 2023'ü hedefliyoruz, bu konuyla ilgili olarak güzel çalışmalar da yapılıyor. Bu hedefin doğru konulmadığı anlamında değil, ama bir taraftan da realite var. Acaba 2023 hedefi gerçekçi mi riskleri neler? Konuşmacılardan 2'şer dakikada alabilirsek.

erdoğan alkin - Efendim, şimdi hedefler gerçekçi mi, değil mi? Bakın, maalesef bu sadece bizim için söz konusu olan bir soru değil. Dertli bütün batı ülkelerinde ağır ağır ilginç bir eğilimin belirdiğini görüyoruz. Yani bu istikrardan vazgeçerek tekrar istihdamı arttıracak bir hızlı büyümeye geçiş. İngiltere Merkez Bankasının başına yeni gelen Kanadalı kişinin güzel bir benzetmesi var. Biliyorsunuz bu orta gelir tuzağı Prof. Rostow'un 1960 yılında yayınladığı "Ekonomik Büyümenin Aşamaları" adlı kitabında ortaya koyduğu take-off, uçağın pistten havalanması. Maalesef bizim gibi ülkeler take-off'a geçemiyor, hâlâ pistte yürüyor. Bu Kanadalı Merkez Bankası Başkanı yeni bir terim icat etti. 'Kaçış hızı', hani roketlerin dünyanın çekiminden, yerçekiminden kurtulması için belli bir hızla yükselmesi lazım. Bütün Batı ülkelerinin böyle bir hıza ulaşmadan kolay kolay krizden çıkamayacağını iddia etti ama kendisi de hiçbir sayısal örnek vermedi bu hızın ne olduğuna dair.

Politik olarak işsizlik özellikle Batı ülkelerinin -ABD dahil- ekonomik açıdan canını sıkıyor ama bir açmaz var. Zaten bu dertler istikrardan vazgeçildiği için ortaya çıktı. Yani piyasalar denetlenemedi, denetimi kamu müdahalesi olarak söylemiyorum, ABD'ninki finansal kriz, bunun Avrupa'ya yansımaları 1929 krizinden çok farklı olarak Avrupalı ülkelerin günahlarını da ortaya döktü. Yani bu finansal krizle alakası olmayan anormal

bütçe açıkları, dış açıklar, cari işlemler açıkları vermişler. Bunun da temelinde istikrarsızlık yatıyor. Onun için Türkiye'nin çok dikkatli olması lazım. 2023 hedefi güzel bir hedeftir ama başımızı tekrar derde sokmayalım, Avrupalı ülkelere bakalım. Bir açmaz, politikacılar haklı olarak istikrar mı, büyüme mi alternatifleri arasında bocalıyorlar. Bakıtığımızda zaten istikrar tedbiri uygulayan ülkelerin büyümeye geçmesi mümkün değil, çünkü bunu hareketli geçirecek bir talep yaratmaları mümkün değil. İşin kötü tarafı son araştırmalar gösteriyor ki, zengin ülkelerde fakirlik oranının giderek artması yüzde 18'in üstüne doğru çıkmaya başlaması, ayrıca talebi öldüren nedenlerden bir tanesi. Yani biz bu açmazlara düşmeden şu Avrupa'nın uzaktan bakınca çok şık gözükken ülkelerinin düştüğü açmazlara düşmeden istikrarı fazla bozmadan büyümeyi nasıl hallederiz diye düşünmemiz lazım. Canım, şimdi büyüyelim gidelim, 2023'te şuraya varalım da, ondan sonra Allah kerim demeyelim. Allah kerim diye diye Türkiye'nin üç defa başını belaya soktuk. Bütün Avrupa ülkelerinin başı da bu yüzden belaya girdi.

Efendim, hızlı büyüme uğruna istikrardan vazgeçmenin bedeli son derece ağırdır. Çünkü hızlı büyüme ABD ağır ağır toparlanacak, arkadan Avrupa'ya da yansıtacak, ama biz unutmayalım, 1974'te başlayan krizden 25 senede çıkamadı dünya ekonomisi, ancak 25 sene sonra Batı ekonomilerinde enflasyon makul düzeylere, yüzde 2'lere, 3'lere düşebildi. 25 sene bunun sıkıntısı çekildi bütün dünyada.

ekrem keskin - Son 15 yıldan bu yana yapılanları dikkate aldığımızda eğer Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu reformları yapabilirsek ki, çok önemli bir bölümünü henüz yapamadık. Özellikle kamu kesiminde gerek harcama gerek gelir cephesinde henüz gerekli reformları tamamlayamadık. İkincisi, sermayedarı gerçekten yatırım yapmaya özendirilebilirsek, çünkü sermayedar son zamanlarda giderek daha fazla yabancı ortakla çalışmaya veya hisselerini yurtdışı yerleşkelere satma gayretine devam edebiliyor. Baştan beri konuştuğumuz eğitim aşamasıyla ilgili çalışmalara bakabilirsek, yani kendi ev ödevimizi yapabilirsek ondan sonraki aşama küresel gelişmenin bizim ticaret ortağı olduğumuz ülkeleri nasıl şekillendireceğine bağlı. Bundan 10 yıl öncesinde Atina'da bir konferansta şöyle tamamlamıştım cümlelerimi: "Türkiye ekonomisinin özellikle bankacılık

sektörünün büyüklüklerini uluslararası büyüklüklerle karşılaştırdığımda Türkiye'nin önünde hâlâ çok ciddi bir yol ve potansiyel var." Bunu söylerken Avrupa Birliği'nin veya gelişmiş ülkelerin rakamlarının geriye geleceği varsayımında bulunmuyorum demiştim. Ama şimdi maalesef öyle oldu. Türkiye'nin durumunda görece bir iyileşme, aynı zamanda bizim rekabet içinde olduğumuz ülkelerin durumunda da görece bir kötüleşme var. Dolayısıyla Türkiye bazı hedeflerine umulduğundan daha hızlı gidebilir. Yeter ki 3 temel değerden vazgeçmeden ki, bunları çok önemsiyorum. İktisat derslerimin başında da hep onlardan bahsedirdim; piyasa ekonomisi, demokrasi ve etkin çalışan bir hukuk sisteminden vazgeçmeden. Bunların iyileştirilmesiyle ilgili tecrübemiz serbest piyasa ekonomisinde henüz 1989 yılından sonra başladı. Demokrasiyle ilgili olarak da siyasetçilerimizin her gün demokrasiyi daha iyi getireceğiz sözlerinin olduğu bir ortamdayız. Değerlendirme size bağlı, ama hukuk sistemi konusunda oldukça önemli bir mesafe var. Bu üçü birbirini desteklemediği sürece o hedeflerin görece olarak, rakamsal olarak gerçekleşmesi belki kalitatif olarak bizi mutlu etmeyebilir.

süleyman onatça - Efendim, hedefi koymak bile çok önemli. Orta vadeli plan yapıldı. Bu plana uymak bile çok önemli. Bugüne kadar Türkiye böyle bir planı yapmadı. Ancak az önce diğer konuşmacıların da bahsettiği gibi bunun önemli unsurlarını, bu önemli unsurları tekrar saymaya gerek yok, herkesin saydığı şeyler ama artık Türkiye dünyayla beraber hareket edebilen bir ülkedir. Tek başına bir şeyi yapabilmesi mümkün değil, yani iktisatta olasılıklar vardır, her şey olasılıklar üzerine kurulur. Eğer bu durumda böyle devam edilebilirse, bu zor, mümkün değil, kabil değil ama yarın dünyada eğer taşlar yerinden oynar, farklı şeyler yaşanır, aslında tutturulamayacak bir hedef de değil. Zor mudur? Zordur. Yapılabilir mi? Şu andaki olasılıklara göre mümkün değil, kabil değil. Bunu ben söylemiyorum, devletin yetkilileri söylüyor. Şu anda yüzde 8 büyüme diyorlar, yüzde 7,5 diyor bazı bakanlarımız, bunu şu anda görmek mümkün değil. Zaten 2005'e kadar 5-5,5 dedik. Şimdi yüzde 5, ondan sonra daha sonraki yıllarda 9, 10, 11 mi yapacaksınız ki, bunu birleştirebilesiniz? Öyle bir şey göremiyorum. Ancak son zamanlarda Türkiye'de, gündemde olan birtakım konular bile bazı

erdoğan alkin

Hızlı büyüme uğruna istikrardan vazgeçmenin bedeli son derece ağırdır.

sümer oral

Türkiye'nin gelir ve harcama alanında birtakım düzenlemelere, reformlara gitmesi lazım, erteliyor. Böyle olunca 2023 hedefine ulaşmak da son derece güç olacak.

şeyleri değiştirebilir, yatırımları hızlandırabilir, dışarı ihracatımızı arttırabilir ama yeter ki biz elimizdeki kıymeti bilelim. Hemen yanı başımızda komşumuzla 2,5 milyar dolarlık bir ticari iş hacmimiz olduğu Suriye'yle şu anda ihracatımız durdu. Bu da size bir açık buyurun... Suriye'nin üzerinden diğer taraflara giden malları da koyduğunuzda 8 milyar, 10 milyar gibi bir ihracat açığı çıkacaktır. Bütün bunları olasılıklar üzerinden baktığınızda mümkün görmüyor ama yarın ne olacağı belli değil. Onun için Türkiye dinamik bir ülke, inşallahla yakalayabiliriz...

mustafa uysal - Süleyman Beye teşekkür ediyoruz. Şimdi sıra sorularda, buyurun...

harun çelik - Kocaeli Üniversitesindenim. Sorum şu: Türkiye'nin büyüme sürecinde Türk bankalarının dış dünyadaki diğer ülkelerdeki şube ya da diğer bankalara katılma oranı Türkiye'nin büyümesine cevap verebilecek mi? Bizim dış ticareti yapabilmemiz için dış ülkelerdeki finansal organizasyonumuz yeterli mi? Türk bankalarının Türkiye dışındaki örgütlenmesi hangi durumda, gelecek için örgütlenme planı var mı?

ekrem keskin - Uluslararası ticaretimiz geliştikçe ve arttıkça kuşkusuz bu ticaretin finansmanı çok önemli. Geçmişte biz tersine bir gelişme görmüştük biliyorsunuz, Türkiye'yle dış ticaret yapan ülkelerin ticaret payları Türkiye'de arttıkça, o ülkelere Türkiye'ye bankalar ve şubeler açılmıştı. Evet, son dönemde Türkiye'de bankacılık sektöründe özellikle ticaretimizin yoğun artmakta olduğu ülkelere yönelik bir açılım var. Bu açılımı hem Balkan ülkeleri hem Kuzey Afrika, hem Ortadoğu ve hem Hazar kıyası çevresinde görmek mümkün. Ancak önümüzde şu tür engeller var: Henüz Türkiye'deki bankacılık yeteri kadar doyuma ulaşmadı bir, iki, öz kaynaklarımız henüz çok yüksek değil, üç, bu ülkelerle olan ticaretimizin sadece ikili değil, bölgesel bir ticaret haline getirilmesi de böyle bir girişim için çok önemli, ama tabii ki tek tek bankaların mikro kararı benim gördüğüm kadarıyla var. Bankalarımız bölgeye yatırım yapmaya şube, iştirak veya banka satın almak üzere yatırım yapmaya başladılar.

sümer oral - Sorudan ziyade bir ekleme yapmama izin verin. Bazen toplumumuzda bir şey yerleşince yanlış akılda kalıyor. 2023

hedefi Sayın Başbakanın hedefi değildir. 2023 hedefi 2000 ve 2001, 2002'de yürürlükte olan 5 yıllık kalkınma planlarının şimdi kaçınıcı olduğunu bilemiyorum, o planın temel hedeflerinde Türkiye devletinin 2023 hedefi vardır. Ben 2001 bütçesini Mecliste sunarken 2023 hedefi, o plana gönderme yaparak 2023 hedefinden uzun uzun bahsetmiştim. Şimdi Sayın Başbakanımızın hedefi deyince sanki AKP yönetiminin geldikten sonra tespit edilmiş bir hedef gibi algılanıyor. Onu düzeltmek isterim. Bir de 2023 hedefine ulaşmak için belli büyüme rakamlarını elde etmek lazım. Eğer o rakamları elde etme olasılığı görülüyorsa, bunun çok zor olduğunu açıkça söylemek lazım. Bankacılık alanında aşağı yukarı 2002'den bu yana yapısal ve yasal ciddi bir düzenleme yapılmış değil. Kamu finansman alanında da, gerek kamu harcamaları gerek kamunun asli ve sürekli gelirlerinde tam bir tıkanma var ve kamu disiplini, kamu açığı sadece bütçe açığıyla mukayese edilemez. Bütçe açığının düşük olması sağlıklı ve kaliteli bir kamu disiplini var anlamına gelmez. Bütçe açığını bir defaya mahsus arızı birtakım gelirlerle ki, son 2-3 yıl öyle olmuştur, bir miktar küçültülmüştür, ama gene de son 2-3 yılda bir büyüme vardır. Yani Türkiye'nin çok ciddi gelir ve harcama alanında birtakım düzenlemelere, reformlara gitmesi lazım, erteliyor. Böyle olunca 2023 hedefine ulaşmak da son derece güç olacak. Teşekkür ederim.

mustafa uysal - Sayın Sümer Oral Beyefendiye çok teşekkür ediyorum. Bu açıklamalar çok yerinde oldu, bu 2023 hedefiyle ilgili yanlış algının düzelmesi bakımından isabetli oldu. Bu hedeflere ulaşma bakımından riskleri de Sayın Bakanımız ifade etti, gerçekten bunları doğru teşhisler koyup, doğru çözüm yolları üretmek gerekir. Aksi takdirde bu hedefi koymak tek başına ulaşmak anlamına gelmiyor. Bu oturumu kapatıyorum, değerli panelistlerimize, hocalarıma ve sizlere çok teşekkür ediyorum.

sermayenin değişen yapısı

Prof. Dr. Toktamış Ateş Anısına

25 Mart 2013 Pazartesi

1. Gün

İkinci Oturum

- Sunuş** : Prof. Dr. Bilsay Kuruç
Oturum Başkanı : Sümer Oral
Panelistler : Dr. Abdurrahman Arıman
: Doç. Dr. Derya Gültekin Karakaş
: Prof. Dr. Erol Katırcıoğlu
: Prof. Dr. Mehmet Türkay

sevil usanmaz - Değerli davetliler, 37. İktisatçılar Haftasının öğleden sonra oturumuna hoş geldiniz. Bu oturum "Sermayenin Değişen Yapısı" adını taşıyor. Sunuş konuşmasını dinleyeceğimiz Prof. Dr. Bilsay Kuruç'u kürsüye davet ediyorum.

bilsay kuruç - Saygılar sunuyorum. Bu güzel mekanda ilk defa konuşuyorum. Çok güzel bir yer ve İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti daima her şeyin güzelini yapan vefa dolu bir kuruluştur. Ben çok uzun süredir Ankara'da yaşadığım için bu vefanın ne kadar önemli bir şey olduğunu, sadece meslek yaşamında değil de, insan yaşamında ne kadar önemli bir şey olduğunun farkında oldum. İktisatçılar Haftası her yıl düşünce hayatımızda önemli yer tutar. Bu ağırlığı hiç değişmedi. Aşağı yukarı 1975-1976'dan başlamak üzere çeşitli İktisatçılar Haftasında konuşmacı olduğum için bunu biliyorum. Türkiye'nin değişen yaşamında bu ağırlık hiç değişmedi. Onun için

kendilerini tekrar kutluyorum.

Bu oturum sevgili Toktamış'a adanmış, her şeyden önce çok sevimli bir çocuktur. Onu daima çok sevimli bir çocuk olarak hatırlıyorum ve sonuna kadar hep öyle hatırlayacağım. Üzerinde eksilmeyen bir çocuk saflığı olan bir insandı. Meslektaşlar arasında daima hatırlanacağı gibi dostları arasında da daima hatırlanacak bir insandı. Toktamış son zamanlarda İktisat Fakültesinin ve İstanbul Üniversitesinin kayıplarından biri, yaprak dökümü gibi oldu. Hatırlıyorum geçen yıl Sevim Görgün'den bahsetmiştik ve daha birçok arkadaşlarımızdan bahsetmiştik. Bu yıl da benim burada sözünü etmem gereken başka önemli bir kaybımız var; Aydın Aybay. Aydın Aybay çok büyük bir kayıptır, çok büyük bir değerdi. Tabii bütün kayıplarımızı sayamayız ama bunlar bizde yer eder ve unutamayacağımız eksikliklerdir.

Sermayenin değişen yapısı bana öncelikle dünya kapitalizminden söz etme zorunluluğu

bilsay kuruç

Kapitalizm borçlandırarak işleyen bir sistemdir, merkezi bir piyasadan işletilir ve borçlandırma sorumluluğu sistemin sahibine ve kreditora aittir.

veriyor. Yani dünya kapitalizminden, dünyada sermayenin değişen yapısının bizler için neleri kavramamız gerekiyorsa, onlar üzerinde duracağım. Öyle tahmin ediyorum ki, panelde konuşacak değerli meslektaşlarımız Türkiye'den bol bol bahsedeceklerdir ve esas olarak ağırlık merkezi Türkiye olacaktır. Onun için izin verirseniz bir dünya kapitalizmi denemesi yapayım.

Dünyanın önceliği şurada: 150 yıllık dünya kapitalizminin 150 yıllık bir modeli tükeniyor, sona eriyor. Buna Anglosakson modeli demek uygun olur ve üç aşaması var gibi geliyor bana... İçinde yaşadığımız son 30 yılı daha iyi göz önünde tutmak için böyle bir yaklaşımı kurguladım. Yani 150 yıldır uzun bir sürecin içindeydik ve sermayenin yapısı bizi öncelikle bugünü ve yarını doğru kavrayabilmek için bu model üzerinde konuşmaya mecbur kılıyor diye düşünüyorum. Bu asimetrik bir modeldir ve emperyalist mertebesine çıkan bir ülkenin dünyayı yönetmesi esaslı üzerine kuruludur. Küçük bir adadan İngiliz aklıyla kurgulanmış bir modeldir.

Birinci aşamaya tam İngiliz modeli diyebiliriz. İngilizlerin diktiği bir elbisedir yani, altın standardına dayanır. 5 kolon üzerine düşünebiliriz. Birinci kolon en lüzumlu kolon ana rezerv paradır. Ana rezerv para İngiliz'in parasıdır. Yani her ülke bu ülkenin, egemen ülkenin isterseniz buna 'ağa devlet' diyelim, ağa devletin parasının kendi parasından daha değerli olduğuna ve bunun dünya parası olduğuna inanmıştır ve inacaktır. Altına sabitlenmiştir, altın alışverişi dünyada serbesttir, bütün paraları altınla tartarız bir terazide âdeta, bir tahtaya yazarız. Altına göre paranın ağırlığının ne olduğunu, yani döviz kurunu, bütün paraların ortakça altına göre tartılmış tartısını sabitleriz, sabit döviz kurları oluşur. Bir sabit döviz kurları dünyasıdır. Döviz kuru riski yoktur, faiz riski de yoktur dolayısıyla. Sermayenin rahatça dolaşımı için ve Pax Britannica için İngiliz aklı bunu esas kılmıştır. Bu dünya parasıdır Sterlin, ancak bunun serbestçe dolaşabilmesi için bu görevi yapacak merkezi piyasalar lazımdır. Merkezi piyasa Londra'dır (City) ve birkaç yüzyıldır dünyanın bütün fiyatlarını ve faizlerini belirlemektedir. Doğru fiyatları, doğru dediğimiz fiyatları, doğru olarak kabul edilen fiyatları burası belirler bütün dünya için ve bunun İngiliz Merkez Bankasıyla işbirliği halinde hareket eder.

Peki, buna niçin inanalım? Çünkü İngiltere

üstün üreticidir. Birinci sanayi devriminin sahibidir, teknolojiye üstündür, herkes asılmak için İngiliz ipini tercih eder. Ve kreditorüdür. İhtiyacı olan ülkelere orası kredi verir. Sistemin püf noktası burasıdır, sistemin sahibi mutlaka kreditorüdür, ağa kreditorüdür. Züğürt ağa olamaz, ağa mutlaka kreditorüdür. Cari işlem fazlasıyla sürekli olarak cari işlem fazlası verir, sermaye ihraç eder, yani bütün dünyayı kredilendirir ve bütün dünyada mülk edinir, bütün dünyada mali ve maddi varlıkları vardır. Bu şu demek oluyor: Kapitalizm borçlandırarak işleyen bir sistemdir, merkezi bir piyasadan işletilir ve borçlandırma sorumluluğu sistemin sahibine ve kreditora aittir. Ayrıca bütün bunları anlamayanlara sistemin sahibinin sopası da vardır, sopa İngiliz donanmasıdır. Bütün dünyayı dolaşır. Bu dönemde siyaset, bu dönemin sonuna doğru, yani 1914'e kadar siyaset aşağı yukarı sermaye sınıfının tekelindedir. Çünkü sermayenin yapısı dediğimiz zaman mutlaka sermaye rejiminden de bahsetmek zorundayız. Sermaye aynı zamanda bir rejimdir. Bu rejimin içinde siyasetin de sahibi sermaye sınıfıdır ama 1914'e doğru artık işçi sınıfı sahneye çıkar, kitle partileri gelir, sınıf partileri gelir. Bu sistem 1931'de bitti. Niye 1931'de bitti? Malum savaş oldu, savaştan sonra İngiltere yeniden toparlamak istedi fakat artık zayıflamıştı. Arkadan çok hızlı bir şekilde bir koşucu geliyordu. Boynuz kulağı henüz geçmemişti ama geliyordu. Amerikan kapitalizmi 1920'lerde hızlı gelişti, 1929'da ağır krize girdi. Fakat sistemin sahibi hâlâ İngiltere'yi Anglosakson modelinin ve 1931'de İngiltere mecbur kaldı ve 1931 Eylülünde 'sistemi sona erdiriyorum' dedi. Yani 'İngiliz Sterliniyle altını ayırıyorum' dedi. Dünya bildiğimiz gibi 1930'larda artık döviz kurlarının karmakarışık olduğu bir dönem geçirdi. Kısacası elbisenin esası buydu.

İkinci model gene Anglosakson modeli, elbisenin ABD'ye giydirilmiş şekli. Savaş yıllarında malum Keynes'le Amerikan hazinesinin başındaki White konuştular, Bretton Woods yaptılar. Bretton Woods Amerikan modeli oldu. Buna 1944-1973 diyebiliriz, daha doğrusu 1950-1973 diyebiliriz. Artık ana rezerv para dolardır, dolar altınla tartılmıştır. Zaten Roosevelt bunu 1930'larda tarttı, 1 ons altın 35 dolardır dedi, tahtaya yazdı. Sistem 1 ons altın 35 dolarla başladı, yani altına göre doların paritesi belirlendi ve bütün paralar ondan sonra dolarla tartıldı.

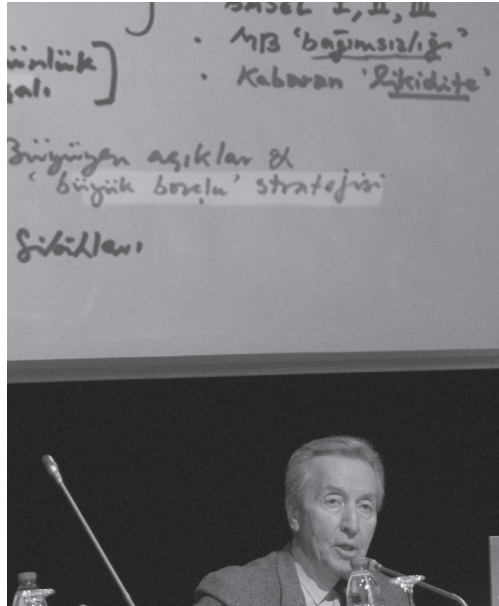

Altın kasaya kilitlendi, artık ortaya çıkmadı ama teminat olarak, doların teminatı olarak orada durdu. Demek ki, sermayenin yapısı ne oldu dersek, gene sabit kurlar devam etti, döviz kuru riski yok, faiz riski yok bugünkü anlamda, finans piyasalarına Wall Street eklenmişti, bu sefer Wall Street öne çıktı, ama City yerinde durmaya devam etti. Demek ki dünyanın, dünya kapitalizminin iki merkezi piyasası çok önemli; kapitalizmi yöneten iki önemli piyasa yerleşti. ABD'nin sırtına giydirildiği için FED'in rolü ön plana çıktı. FED'in para politikası, yani Amerikan para politikası dünyanın para politikası demek oldu. Herkes rezervlerini Amerikan dolarıyla yahut Amerikan hazine tahvilleriyle tutmaya başladı. Üstün üretici artık ABD idi, savaşta bunu kanıtlamıştı, İkinci Dünya Savaşında bunu kanıtlamış, zaten teknolojiye öne geçmişti ve zaten ikinci sanayi devriminin de iki sahibinden öteki Almanya, iki sahibinden biriydi. Petrolle başlayan ağır kimya, çeşitli elektrikli-elektriksiz makineler, vesaire bütün bunlarda ABD farklı bir şekilde öndeydi ve İkinci Dünya Savaşının yıkımında bu potansiyelini çok geliştirmişti. Sistemin kreditorü olarak başladı, 1940'lı yılların ortalarında yegane cari işlem fazlası veren ekonomi Amerikan ekonomisiydi, hepsi açık veriyordu. Dünyayı o kredilendiriyordu, dünya parası olan doları basıyordu ve doların senyorajını dünyadan alıyordu. Dolayısıyla cari işlem fazlalarına dayanan kreditorün, yani ağanın kreditor rolünü rahatça yapabildiği bir mekanizmaydı ve ABD bu kurallar gereği altın verme taahhüdünü yüklenmişti. Sermaye hareketleri serbest değildi, sınırlanmıştı. Çünkü sermaye hareketleri serbest bırakılırsa, döviz kuru riski ve faiz riski ortaya çıkacaktı. Dolayısıyla risksiz kurallara bağlanmış bir kapitalizm karşısındayız. Sopası vardı, tabii ki sopası vardı anlamayanlara ve sadece donanma değil, kara kuvvetleri ve hava kuvvetleri de vardı ve NATO'yu kurumlaştırdı ve nükleer çağın silahlarına sahip oldu. Şimdi bu ikisi geçmişte kaldı. 1973'te, 1971'de Amerika Nixon'ın açıklamasıyla dedi ki: "Ben altınla doları ayırıyorum, artık ayrı yaşıyorlar. Evliler, ama ayrı yaşıyorlar", yani dolar getirene altın taahhüdüm yok artık dedi. Böylece dolar teminatsız kaldı. Aslında teminatsız kalan bütün dünyayı.

1973'te altın ve dolar kesinlikle boşandılar ve üçüncü dönem asıl üzerinde konuşacağımız ilginç dönem başladı. Anglosakson modeli-

nin son aşaması, yani dünya kapitalizminin artık kuralsızlaştırılmış Amerikan modeli, birincide Pax Americana birisi, şimdi Pax Americana'nın ikinci dönemi, ancak farklılıklar var. Ana rezerv para dolar olmaya devam ediyor. Çünkü fiilen öyle olmuş. Dünya rezervlerinin aşağı yukarı yüzde 80'i belki 1973'te dolarla tutuluyor, yani egemenin parası dünya parası olmaya devam ediyor. Dolar hiçbir yere sabitlenmemiş, kasaya kilitlediğimiz altının rolü bitmiş, ekonomik rolü artık bitmiş. Spekülatif olarak değeri var, çünkü altınla doları ayırıyorum dediğin anda dolar altının ons'u 35 dolardan 800 dolara fırladı. Onunla birlikte bütün fiyatlar da fırladı. Dolar teminatsız...

Finans piyasaları Wall Street ve City son 40 yılın dünya tablosu ve dünya ekonomisinin yeni ağırlık merkezleri. Niçin yeni ağırlık merkezleri, birazdan oraya geleceğiz. Merkez Bankalarıyla piyasalar biraz daha yakınlaşıyorlar. Symbiosisler, symbiosis haline geçecekler ve bu dönemde biraz sonra göreceğimiz şekilde 1973'te fiilen rezerv para kabul edilen üst para dolar, Alman Markı ve Japon Yeni serbest kalıyor ama ayarlanma mecburiyeti doğuyor, piyasalar ayar istiyorlar. O nedenle kısa bir süre sonra karşılıklı görüşmeyle, mutabakatla ayarlanacaklar. Birincisi bu.

İkincisi, finans ürünleri çeşitleniyor. Üçüncüsü, bu çeşitlenmeden doğan riskler için bankacılık sektörü kendine göre tedbirler alıyor 1980'lerin sonundan itibaren; Basel

bilsay kuruç

Finans piyasaları Wall Street ve City son 40 yılın dünya ekonomisinin yeni ağırlık merkezleri.

bilsay kuruç

Küreselleşme sermayenin dünya gezisidir, her yerde mali ve reel varlıklar edinir ve dünyayı boyuna dolaşır.

1, 2 ve şimdi de 3'üncü var, henüz uygulanmıyor. Merkez bankaları siyasal otoriteden bağımsızlaşıyorlar, piyasalara bağımlı hale geliyorlar. Piyasalarla merkez bankaları yakınlaşıyor, -belki Amerika'ninki hariç- siyasi otoriteyle bağları azalıyor ve bütün bunların sonucunda dünya likiditesi kabarıyor. En önemli noktalardan biri bu. Bizi de çok etkileyecek, 2000 tarihinden sonra çok etkileyecek. Kaderimizi çizecek yani.

ABD'nin teknoloji üstünlüğünden farklı bir şekilde kimse şüphe edemez ama bu teknolojik üstünlüğün bir sorunsalı var. Bu toplumun refahına katkı yapan bir üstünlük olmaya doğru değil, askeri üstünlük olmaya doğru, sopayı güçlendirmeye doğru gidecek. Yine içinde yaşadığımız dönemin en tipik tarafı ve sistemin tükenmesinin de en önemli arazi; sistemde artı kreditor yok. ABD sürekli olarak açık veriyor, politika olarak açık veriyor, politikasız olarak açık veriyor ve dünyanın en büyük yegane kreditorü olmaktan dünyanın en büyük borçlusunu olmaya gidiyor. Obama hatırlarsınız birkaç yıl önce "biz dünyanın en büyük ve saygın borçlusuyuz" demişti. Dolayısıyla büyük borçlu stratejisi izleyen bir ağı devlet var karşımızda ve son olarak NATO, yani sopa ağırlaşmış olarak devam ediyor.

Bir önceki dönemden yani Bretton Woods döneminden farklı olarak siyasette artık eriyen bir siyaset yapısı var dünyada. 1970'lere kadar kitle partileri ve sınıf partileri dünya siyasetinde, yani kapitalizmde egemendi ama 1970'lerden sonra bir erime başladı. Kitle partileri falan yok, bu dönem özellikle 1990'dan sonra uluslararası hukuka saygısızlığın ve uluslararası hukukun eriyişinin de bir dönemi, dolayısıyla sermaye rejiminin bu özelliklerini de dikkate almak lazım ve ABD'nin tartışılmaz bir askeri üstünlüğü var. Niçin böyle oldu? Artık hep son dönemden bahsedeceğiz, 1970'lerin ortasından. Bundesbank'ın hazırladığı bir tabloya dikkatinizi çekmek istiyorum. ABD ben altınla doları ayırdım dediği, Bretton Woods bittiği zaman Pandora'nın kutusundan sermaye çıkmıştır ve bir daha o kutuya geri dönemez. Tsunami dalgaları gibi dünyaya yayılır. Bu özelliğinden ötürü, bu dalgalardan ötürü bu döneme küreselleşme denilecek ama küreselleşmenin içinden sermayenin dünya gezisini alırsanız küreselleşme diye bir şey kalmaz. Bu sermayenin dünya gezisidir, her yerde mülk edinir, her yerde mali ve reel varlıklar edinir ve dünyayı boyuna dolaşır. Böyle bir dünya

karşısındayız. Bu dönemin fotoğrafı budur ve bu dönemin sonunda geldik. Bu filmin sonu şu: Bu dönemde o kadar çok yepyeni varlık icat edilmiş ki, yani sermayenin bu tsunami şeklindeki dünya gezisinde o kadar çok varlık icat edilmiş ve o kadar çok varlık şirketler ve kişiler tarafından birbirine satılmış ki, bunun hacmi gitgide kabarmış. Nereye varmış? Dünyanın gayrisafi yurtiçi hasılası 60, ABD'ninki 15 trilyon dolar. Burada erişilen ise 800 trilyon dolar, yani 800 trilyon dolarlık taahhüt var, on katından fazla. Dünya 10 yıl aç kalsa ancak ölür. Bu taahhüdün 100 trilyon doların üstü kayda geçmemiş olan, kayıtdışı olan taahhütlerdir. Overthecounter denilen, yani kişiler arası yapılan piyasaya kaydedilmeyen taahhütlerdir. Demek ki, kapitalizm kurallı ilk iki modelinin ötesine geçmiş, sermaye kabına sığmamış ve artık kişiler arasındaki taahhütleri âdeta para olarak kabul edersesine şiştikçe şişmiş ve 2008'de 700 trilyon doları aşmış. Krizden sonra bile yerinde fazla duramamış, gene 800 trilyon dolara erişmiş durumdadır. Bu Economist dergisinden, yani İngiliz kapitalizminin dergisinden alınma bir tablodur.

Bu noktaya şuradan başlayarak geldik: 1973 başlangıç noktası kabul edersek Alman Markı ve Yen dolara göre değer kazanıyor ama dalgalanıyorlar. Sermaye dalgalanmayı fazla sevmez, mutlaka ayar ister. Onun için bu ilk döneme ve ondan sonraki dönemlere baktığımız zaman farklı süreçler görüyoruz. İlk süreç, yani sermayenin kabından çıkışı ilk önce döviz kurlarının İngilizcede floating denilen yüzen kurlar olmasıyla başlıyor. Döviz kurları birbirinden ayrılıyor. Dalgalı bir suda yüzen tahta parçaları gibi ayrılıyorlar. Böyle 'kral' şeklinde yüzmüyorlar ama bunları kral şeklinde yüzecek, birbirine ayarlayacak mutlaka bir mutabakat lazım. Bu noktaya 1984-1987'de geleceğiz. "Plaza Louvre" denilen, yani dünyanın üst rezerv parasının sahibi olan ABD'liler, Almanlar ve Japonlar önce New York'un Plaza Otelinde, arkadan birkaç yıl sonra da Paris'te Louvre'da bir araya geldiler ve dediler ki 'evet, paralarımız böyle başıboş' gitmeyecek. Dünya sermayesi bunu mutlaka bir tertip içinde, birbirine ayar içinde istiyor. Onun için mutlaka bir ayar lazım ve bu ayarı yaptılar. Yani kurlar yönetilecek, ana paralar yöneticiler dediler. Peki, buraya nasıl gelindi? Sermayenin kabına sığamaması kurallı dönemde başladı. 1956'da Bank of England bir karar çıkarı-

yor, yönetmelik diyelim isterseniz. Diyor ki: "Dünyada faizler sabit, Amerikan dolarıyla da New York'ta sabit ama ben oradaki dolar mevduatına verilen faizden daha yüksek faizi burada Londra'da veriyorum." Yani getirin dolarınızı serbestçe, New York'taki faizden daha yüksek vereyim diyor. İşte doların ilk hareketi, yani sermayenin ilk çatlağı yaratması, buradan sonra Avrupa dolarları denilen, yani bir Avrupa dolar piyasası denilen piyasa başladı. Sovyetler paralarını buraya yatırdılar ve adına Euromarket denilen bir görünmez piyasa City'de oluşturulmaya başlandı.

City başka yerlerde de oluşturdu. İşte Cayman Adaları, Jersey gibi para aklama merkezleri de oluşturdu. Dolayısıyla dünya sermaye hareketlerini ben yöneteyim dedi ve bu çatlak büyüdü. Demek ki, bu çatlak büyümesi sonucunda 1973'ten itibaren sermaye hareketi aldı başını gitti, ama Plaza Louvre da belli bir disipline girdi. Bundan kısa bir süre sonra, bilhassa 1986'da City bir şaka daha yaptı. Dedi ki: "Şimdiye kadar olan bütün kuralları kaldırıyorum, alışveriş kurallarını kaldırıyorum. Ne kadar finansal enstrüman varsa hepsini birbiriyle değiştiririm. Dövizlerden faizlere geçerim, yeni icat ettiğim türlere geçerim, birbirine alışveriş yaptırım bunların". Yani dövizler sadece dövizle, faizler sadece faizle, öteki yeni enstrümanlar, swaplar sadece kendi değil, hepsini, hangisi kâr esasına göre birbiriyle değiştirirse onu yaparım dedi. İşte 'bing bang', yani bu noktadan sonra dünya kapitalizmi patlayacak dedi. Bu tarihler şuna rastlıyor: Plaza Louvre bir mutabakat, mutabakat olmadan dünya kapitalizmi kendini rahat hissedemez. Demek ki, Plaza Louvre'de bu yapılmış. İkincisi, yeni finans araçlarının dünyaya gelişi, çünkü finans garantili varlıklara düşük getiri verecek işleyen bir sistem olamaz kapitalizmde, mutlaka yüksek getirili, fiyatları artan yüksek getirili varlıklara ihtiyacımız var kapitalizmde. O nedenle klasik finans araçları, klasik varlıklar sermayenin bu isteğini sağlamıyor. Yeni araçlar lazım, bunların en önemlilerinin adı genel bir başlıkta türevlerdir. Türevler bundan bir kağıt yazıyorum bunun değeri budur diye, artık bu, bundan türetiyorum, ama başlı başına değeri olmayan, sadece değeri bundan kaynaklanan bunun üzerine bir kağıt daha yazabiliyor muyum? Yazıyorum. Bir türev daha yapıyorum. Sonra bu kağıdın üzerine bir kağıt daha yazıyorum, o da onun

türevi oluyor. Dolayısıyla bunlar çeşitleniyor. Yalnız buradan uzaklaştıkça risk artıyor. Risk artıyorsa getirinin de artması lazım.

İşte altın kural, içinde yaşadığımız ve Anglosakson kapitalizminin tükenişiyle sonuçlanacak dönemin altın kuralı: Risk artacaktır, risk arttıkça getiri artacaktır. O halde her şeyin riski artacak ve en başta kredinin riski artacak. Ne kadar riskli kredi varsa o kadar makbuldür. Çünkü o kadar çok para akar, o kadar çok likidite akar, sisteme can verir. Sermaye kendi kendinden doğar âdeta ama fiilen kağıtlar demek olur bu. Artık fizik sermayeden uzaklaşırız, kağıtlar dünyasına, reel dünyadan sanal bir dünyaya doğru ilerleriz. Sermaye türevlerle birlikte reel dünyadan sanal dünyaya doğru ilerler. Onun için ne kadar çok kâğıt yazarsak, ne kadar çok menkul değerleştirirsek kapitalizmi o kadar hızlı koştururuz yeni dönemde. Yani yeni dönem âdeta bir dönüm noktasıdır. 20'nci yüzyılın böyle edebiyatta, müzikte, fizikte filan dönüm noktaları var ya, onun gibi finasta ve dünya kapitalizminde de adeta dönüm noktası türevlerdir.

İlk türevler 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 1980'li yıllar bu son dönemin ilk hazırlık yıllarıdır. Asıl dünya kapitalizmi, asıl sermayenin yapısı 1990'larda ve 2000'lerde karşımıza çıkacak bütün koşan varlıklarıyla artık, bu biraz önce gösterdiğim bütün kaban dalgasıyla 1990'larda ve 2000'lerde çıkacak ve onun sonunda kriz gelecek, onun sonunda tükeniş gelecek ama 1980'ler bir hazırlıktır, mutabakatlardır. 1980'lerin özelliği aynı sıralarda altyapıda bir teknoloji ve organizasyon devrimi diyelim, isterseniz büyüklük yapı değişikliği diyelim, bunun olmasıdır. Eskiden işte Rus Kondratiev filan bunu dalgalarla açıklamıştı ve içimizde bunu çok daha iyi bilen arkadaşlarımız vardır. Son zamanlarda yaşayan, 4-5 yıl önce galiba kaybettiğimiz Chris Freeman mesela bunu dalgaları sistemleştirmiştir.

Burada kritik olan üretim süreçlerinin çeşitlenmesidir ve iki önemli teknolojinin iç içe geçmesidir. Enformasyon teknolojilerinin iç içe geçmesidir. İletişim teknolojileriyle bilgisayar teknolojilerini birleştiren ve enformasyon devrimi denilen şeyin olmasıdır. Sermayenin akışını yeni türev enstrümanlarının hayata gelişini ve koşturmasını sağlayan büyük önemli altyapı değişikliğidir. Eski altyapıyla bu olamazdı, yeni altyapı bunu geniş ölçüde kolaylaştırmaktadır ve bu ikisi iç

bilsay kuruç

Sermaye türevlerle birlikte reel dünyadan sanal dünyaya doğru ilerler. Onun için ne kadar çok menkul değerleştirirsek kapitalizmi o kadar hızlı koştururuz.

bilsay kuruç

Son 20 yıldır dünya sermayesinde faize verilen düşük rol çok önemli. Çünkü kapitalizmin sürekli fonlanmaya ihtiyacı vardır.

içe geçmiştir. Tarih 1960'ların ortalarından itibaren başlıyor ama esas olarak 1980'den sonra bu karşımıza çıkacak. Bu sayede analogdan dijital sistemlere geçildi ve dijital sistemler haberleşmeyi, iletişimi ve en önemlisi bilgi işlemeyi çok kolaylaştırdı. Dolayısıyla bu buluşma, bu birleşme altyapıyı, yeni dönemin altyapısını, kapitalizmin koşacağı yeni dönemin altyapısını oluşturdu.

Bir son değişiklik siyasette, uluslararası alanda oldu. Kapitalizmin 1990'lardan sonra önünün iyice açılmasını sağlayan şey kapitalizmin sopasının Sovyetler sahneden çekildikten bütün dünyada serbest kalmasıdır. Bütün dünyada serbest kalması, bu serbestliğin sermaye rejimine ülkelerin içişlerinde şekil vermesi ve uluslararası hukuku da önemsizleştirmesidir. Sopa 1990'dan sonra uluslararası hukuku önemsizleştirecektir. ABD istediği yeri işgal edebilir, istediği tarihte işgal edebilir. Teknoloji üstünlüğü, ABD'ye askeri alana yönelmesi gerektiğini söylemiştir. ABD bir yandan kreditor olmaktan çıkıp dünyanın en büyük borçlusu haline doğru ilerlerken, bir yandan da sopasını güçlendirmektedir. Dolayısıyla önünde uluslararası hukuk gibi bir engel artık yoktur ve ülkelerin kendi içlerindeki rejim bu tarihten sonra zaten dünyada Küba'yı saymazsak her ülke kapitalisttir aşağı yukarı veya tuhaf rejimler vardır. Dünya rejim bakımından da kapitalistleşmektedir. Dolayısıyla ABD askeri üstünlüğüyle ülkelerin sermaye rejimlerini geniş ölçüde belirleyebilmektedir. Bu dönemin özetle karakteri bir benzerini yaratmayacak olan bir dönem olması, bunun bir benzerini yaratması çok güç. Yani bunun nihai olarak sürmesi çok güç, çünkü bu dönemin içinde tükeniş ve gelişme iç içe. Bu dönem zengin yaratan bir dönemdir. Bu dönemin sonunda dünya zenginleri artmıştır.

Reel ve spekülâtif iç içe, ne reeldir, ne spekülâtifdir. Dolayısıyla 1990'lı yıllar, 1990'dan itibaren finans sektörü, dünya finans sektörü yeni yarattığı enstrümanlarla, yeni yarattığı araçlarla bir atağa geçiyor. Bu ön liberolo oluyor yani. İşte finans sektörü son 20 yılın ön liberosu olarak ortaya çıkıyor ve hakkıyla oynuyor. 1990'dan itibaren bu rolü hakkıyla oynuyor. 1990'larda bu ön liberolukla birlikte ABD'nin dünyada tek egemen ülke imajına sahip olması, bunun ideolojik alanda da tarihin sonu geldi gibi ideolojik söylemlerle de yerine oturması, bunun sonunda Washington uzlaşması denilen, yani bütün dünya tek

reçete uygulayacaktır, tam serbestliğe dayanan tek reçete uygulayacaktır görüşünün egemen olmasıyla 1990'lar ilginç bir tarih parçası oldu kapitalizmin yapısında. Küreselleşmenin dalgaları biraz daha büyüdü bu dönemde. O kadar büyüdü ki, bu tarihte reel olarak hızlı büyüyen Asya ülkeleri borçlandılar, borçlanmanın sonunda krize düştüler. Paralarını Amerikan dolarına bağladılar, Amerikan dolarıyla birlikte gidelim dediler, dolayısıyla onlar da kaderlerini dolara bağlamış oldular.

Kapitalizmin büyüme hızının gitgide düşmesine rağmen bu dönemde ilginç bir gelişmenin başladığını görüyoruz. Birincisi, 1990'lar petrol fiyatının düşük kaldığı bir dönemdir. Petrol fiyatının istikrarlı seyrettiği bir dönemdir 2000'lere kadar. Ama petrol üretimi artmaktadır. İkincisi, ticaret artmaktadır, 1990'larda dünya ticareti artmaktadır ve önemli noktalardan biri ABD'nin iktisat politikasının uzun süren artık değişmeyecek bir özelliği kısa dönem faizleri düşmektedir. Kredileme bu dönemin en önemli sözcüklerinden biridir. 1990'lardan itibaren kısa dönem faizleri düşecektir. Yine 2000'li yıllara kadar dünya ürün fiyatları düşük seyredecektir. Buna karşın bu dönemde dünya mali varlıkların fiyatları yükselmektedir. Demek ki, düşük faizlerle kredileniyorum, fiyatı gitgide yükselen mali varlıklar alıyorum. Mali varlığın fiyatı yükseldikçe daha da zenginleşeceğim için ve kredileme faizi düştüğü için daha da çok maddi varlık alıyorum. Bu dönem Wall Street koşturuyor, City de koşturuyor, kapitalizm bütünüyle koşturuyor. Mükemmel bir tablo, yani ebediyen sürse, sonsuza kadar sürse bundan daha mutlu ne var? Mali varlık alın, ne de olsa para bedava gibi bir şey, alın bedava parayı, gidin mali varlık alın, zenginleşin. Mali varlık ancak budur. Menkulleştirilmiş, seküretize edilmiş olan şeydir yani.

Son 20 yıldır dünya sermayesinde faize verilen düşük rol çok önemli. Çünkü kapitalizmin sürekli fonlanmaya ihtiyacı var. Fonlamaya bildiğiniz gibi teknik terimiyle 'leverage', yani kaldıraç deniyor. 2000 lira gelirim var, 200 bin liralık ev almak istiyorum, bana kredi verildiği zaman kendimi kaldırılmış hissediyorum. 2000'den 200 bin liraya kaldırılmış hissediyorum. Kaldıraç bu dönemde en çok moda olan ve en çok kullanılan terimdir. Yani gel sana krediyi vereyim, gerisini merak etme, ne de olsa ödersin şeklindedir ve fa-

bilsay kuruç

Kapitalizmin dünyasında bütün şirketlerde değer yargısı değişmeye başlıyor.

izlerin düşük tutulması, faizin kontrol altına alınması iktisat dünyasında meslektaşlarımızı da meşgul etti. Meslektaşlarımız enflasyon hedeflemesi diye modeller üzerine çalıştılar. Ama geldiğimiz noktada dikkatlice düşünürsek enflasyon hedeflemesini, yani fiyatların düşük, faizlerin düşük tutulmasının esas hedefinin mali varlıklarının fiyatının gitgide artması, kredi mekanizmasının işlemesi ve kapitalizmin kredi fonlarıyla kredilemeyle bu akışla çalışması demek oldu.

Çarpıcı bir söz vardı. Obama seçildikten sonra onun Hazine Müsteşarlığına getirdiği Gardner şöyle bir söz etmişti: "Üç şey ihtiyacımız var: Sermaye, sermaye, sermaye." Sermaye, ama kastettiği gerçek sermaye, kredi sermaye değil ki, çünkü kredi 20 yıldır var 2008'e kadar, dolayısıyla sermaye, yani ABD'nin halini bize anlatıyor. Yalnız buraya gelirken bu 1980'ler, özellikle 1990'ların karakterinde şu noktaları unutmamak lazım: Sermayenin yapısında bazı şeyler değişiyor. Değer ölçüleri değişiyor. Mesela, meslektaşlarımızın 'merger' ve 'acquisition' dedikleri büyük şirketin başka bir büyük şirketi kapması. Bu 1990'larda arttı, 2000'lerde doruğa çıktı. Kredi sayesinde gerçekleşen bir şey bu, ama büyükler küçükleri yutmuyor, büyükler büyükleri yutuyor artık. Neden? Daha büyük olursa piyasanın tamamı aşağı yukarı ona ait olacak ve kârları tartışmasız olacak, itibarı, saygınlığı sonsuz olacak. Yine bu dönemin icadı olan derecelendirme kuruluşları ona garanti AAA, yani en yüksek notu verecek. AAA bildiğimiz gibi Amerikan 10 yıllık hazine tahvillerinin derecelendirilmesidir, dünyada en saygın bono derecelendirilmesidir. İkincisi, kapitalizmin dünyasında bütün şir-

ketlerde değer yargısı değişmeye başlıyor. Yine finansçı meslektaşlarımızın terimiyle 'shareholders verizon' ön plana geçiyor. Yani eski bir şirket var 100 yıllık, iyi de kazanıyor, önemli değil, daha çok kazanacak. Yeni hissedarları daha çok kazansın istiyorlar. Onun için 'yık Süleymaniye Camiini, yerine alışveriş merkezi yap' diyor mesela ve bunu yapacak olan bir adam arıyorlar, Türkçe terimiyle murahas aza, ama şimdi biz de ona CEO diyoruz. Agresif CEO'lar arıyor sermaye. Nereyi yıkıp daha çoğunu yapar ve kazandırır, o başa geçecek ve bu dönemde bu biraz önce söylediğim şeyde gösterdiğim o 800 trilyon dolara varan haritada görülen türevler artıyor. Türevler sayesinde kredileme ve kredi riskini sigorta ettirmek mümkün oluyor. Bu dönemde özellikle iki enstrüman, birisi 'credit default swap' denilen, yani birine kredi verdim ama geri ödeme ihtimali olabilir-olmayabilir, dolayısıyla o kredinin riskini bir başkasına satayım. Kredi benim bilançomda dursun, ama riski dışarı çıksın. Bir komşuma kredi verdim, acaba bana ödeyecek mi belli değil. Öteki komşuma diyorum ki, sen bu kredinin riskini alırsın, ben sana her ay bir şey ödeyeyim diyorum. O da alırım diyor. Eğer ödemezse, verdiğim kredinin tamamını bundan alacağım, öderse zaten mesele yok, onun bir faizi var. Dolayısıyla riski komşumla değiş tokuş ediyorum. Bunun da mucidi bildiğimiz J.P. Morgan. J.P. Morgan düşünmüş ve demiş ki, 'hep ticari kredilerden kazanıyorum ama yetmez.' İşte matematikçileri ve fizikçileri tutmuş, onlar da model yapmışlar 1990'lardan itibaren. Bu modeli yapan meslektaşlarımıza da bir isim verildi, 'kuant' denildi. Yani kantitatif model

bilsay kuruç

1990'ların sonlarından itibaren ABD'ye giren para çıkan paradan daha az olmaya başladı. Bunun sonunda bildiğimiz gibi kriz geldi.

yapanlar, bunlar kantitatif model yaptılar ve dediler ki, tamam, her şey fiyatlandırılabilir, yapabilirsin dediler. Zaten 1973'te, yani Nixon altınla doları ayırırken iki meslektaşımız; Black ve Scholes bunun öncü makalesini yazmışlardı ve o nedenle onlara Nobel de verilmişti. Sebabi şuydu: Buğdayın 6 ay sonraki fiyatını belirleyebilirim -future işlemi- ama bu kağıdın 6 ay sonraki değerini acaba belirleyebilir mi, bu kağıdın üzerinde birçok şey etkilidir. Faizler değişir, iklim değişir, dünya dengeleri değişir, döviz kurları değişir, risk değişir, birçok şey değişir. Bunun fiyatlandırmasını yapabilir miyim hissini, bu iki meslektaşımız bir denkleme yazdılar. Onun üzerine bu dolaşım mümkün oldu. Öncüydüler, türevin öncüleri... Dolayısıyla 1990'larda kuant denilen matematikçi, fizikçiler J.P. Morgan'a biz de sana bir metot gönderelim dediler, verelim, yapalım dediler. WUAR denilen bir dağılım. Yaptıktan sonra hem bu kredi ödememe swapları dünyaya geldi nur topu gibi ve bir de CDO denilen 'collateralized debt obligation' hızla yayıldı. Çeşitli krediler var, çeşitli riskler var, hepsini bir torbada topluyorum, parçalara ayırıp satıyorum. En yüksek riskliyi en yüksek fiyattan satıyorum. Çok kârlı, alan da satıyor... Ötekiler, yani riskli olmayanları daha kolay satıyorum, getirileri az, ama en cazip olanlar yüksek riskli olanlar.

CDO'lar ABD'de 2000'lerden itibaren konut problemini doğurdu. Çünkü bildiğimiz ipotek dünyasına da CDO mantığını hâkim kıldılar. Hayatında geliri yüksek olmadığı için veya düşük olduğu için konut alamayacak insanları yakalayıp, gel sana kredi verelim dediler. Suprime, yani prime'in altı. Geri ödeme ihtimali zayıf olanlar riski çok yüksek, o zaman getirisi de çok yüksek. Böylece bildiğimiz gibi konut balonu patladı. Kısacası reel ve mali varlıklar gitgide böylece kabardı. Bu dünyayı uzun uzun anlatmama gerek yok ve kısaca sona doğru gelirim.

Efendim, bu dünya 1990'ların ve 2000'lerin Amerikan ekonomisini yarattı. Amerikan ekonomisinin tablosu bu, kamu açık veriyor, dış denge açık veriyor, özel sektör, yani şirketler ve haneler, insanlar açık veriyor, hepsi borçlanıyor. Hepsi gelirinin üstünde yaşıyor. ABD 1990'ların ikinci yarısında dünyadan 2,5 trilyon borç aldı. Geliri 10 trilyon dolar, 2,5 trilyon borç aldı. Hangi sektörleri? Kamu sektörü, şirket sektörü, hisseler ve doğrudan yatırımlarla, kısacası işte Obama'nın biz

dünyanın en saygın borçlusuyuz dediği noktaya Clinton'la başlayarak geldi. Bu dönemde bu sistemi götürmek için para harcı fena halde arttı ve ABD'nin toplam borcu 1990'lardan itibaren kabardı. Gayrisafi yurtiçi hasılasının işte yüzde 350'sine gelmiş. Kişiler gitgide daha az tasarruf ettiler ve gitgide daha çok borçlandılar. Çünkü ABD insanlarına dedi ki, 'ey vatandaşlarım, sizin tasarruf etmenize ne gerek var? Bütün dünya Amerikan tahvili tutuyor, ben dünyanın tasarruflarını alıyorum zaten, sizin göreviniz tüketmektir veya borçlanarak mali varlık almaktır.' Onun üzerine Amerikan vatandaşları da gelirlerinin üzerinde borçlandılar.

1990'ların sonlarından itibaren ABD'ye giren para çıkan paradan daha az olmaya başladı. Üç sektörü de borçlu; şirketler, üstteki finans sektörü ve alttaki haneler... Bunun sonunda bildiğimiz gibi kriz geldi. Çünkü krizden önce herkes aldıkça almak için birbirini yedi. Çünkü her şeyin fiyatı yükselecek, yani mali varlıkların fiyatı yükselecek ama reel varlıkların da fiyatı yükselecek başta konut olmak üzere. Eğer konut fiyatları yükselecek olmasaydı, kimseye konut satamazdık. Satmamız için konut fiyatlarının yükselmesi lazımdı. İşçi ücretleri, yani alın vatandaşlarım diyoruz, ama onların ücretleri reel olarak düşük kalıyor ama onların üretkenliği yüksek. Üretkenlikle, işçi verimliliğiyle işçi ücreti arasında gitgide açılan bir makas var ve bu dönemin sonunda gelir dağılımı işte bu hale geliyor. Yani en yüksek yüzde 1'lik dilim toplam gelirin 1/4'ini alıyor, yüzde 25'ini alıyor ve Amerikan bütçe açığı krizden sonra kabarıyor. Bölüşülmemiş bir şey yüzde 9, Türkiye'de bütçe açığı yüzde 9'u vurduğu zaman her tarafta kırmızı alarm çalar. IMF zaten eski göz ağrımız, artık Türkiye'den çıkmaz. İşte ABD 2009'da, 2010'da bu noktaya geldi. O tarihte yapılan tahminler bütçe açığının küçüleceği yolundaydı ama çok zor küçülüyor, bugün de yüzde 7 bildiğim kadarıyla, yüzde 7 mertebesinde açık veriyor. Yani yüzde 7 demek 1 trilyon doların üzerinde açık veriyor demektir.

Bir başka şey üzerinde durarak bitireyim. Bu türevlerin dünyasına hiç girmeyelim. Bu dönem bu makamın, yani dünya kapitalizminin sahibinin tükenişiyle bitiyor. Çünkü süreçler 1990'larda hareketlenen ve 2000'lerde artık iyice aktive olan bu süreçler Anglosakson modelini iyice sonuna getirdi. 2008'de tükeniş resmen ilan edilmiş gibi oldu ve o sırada

ve belki de bu nedenle küreselleşme döneminin dünyadaki en önemli ürünü, yani Çin ortaya çıktı. Çin 2000'lerden itibaren var. Yıllık ortalama yüzde 10'luk büyüme hızlarıyla var ama Çin'in ne dünya rezerv parası var, ne City, Wall Street gibi piyasaları var, ne dünya teknolojisine henüz sahip, ne de sopası var... Buna rağmen gelişmeler Amerikan ekonomisinin yaşayabilmek için ihtiyaç olduğu ülkelerin başında gelen Çin'in öne çıkışını zorunlu hale getiriyor. Dolayısıyla Çin ortaya çıktı, çünkü tasarruf oranı yüzde 40, vahşi bir oran. ABD'nin, İngiltere'nin ve Japonya'ninki yüzde 2-4... Almanlar'ınki biraz daha istikrarlı, yüzde 10'un üzerinde, Bu Birleşmiş Milletler'in verisidir. Dünyadaki belli başlı sanayi kategorilerinde Çin'in ABD ile adeta yarışmaya başladığını, yani dünya sanayi tablosunda da gitgide yukarı çıktığını gösteriyor. Dolayısıyla karşımızda zayıflayan bir Amerikan kapitalizmiyle yürümeye çalışıyor dünya kapitalizmi, biraz dizlerinin üzerinde yürüyor. Çünkü elinde işleyebileceği has araç kalmamış görünüyor. Çin'in gayri safi yurtiçi hasılası içinde imalat sanayinin payı yüzde 33. Bankacılık dünyasına Çin gelmektedir.

Kapitalizmin tarihinde uzun bir dönem olan Anglosakson kapitalizmi artık tükeniyor, tükenişi ilginç oluyor ve bunu görmemiz gerekiyor. İlk iki dönem emperyalizm mertebesine çıkmış olan, çünkü bu bir mertebedir, öyle herkes için kolayca o emperyalisttir, bu emperyalisttir sözcüğünü kullanmaktan sakınlıyız. Emperyalizm mertebesine çıkmış olan önce İngiltere, sonra ABD onların görev tanımı yapılmıştı. Nasıl davranacağı, elbise belliydi, görev tanımı yapılmıştı ama bu görev tanımı 1970'lerde artık kapitalizme yetmemektedir, tanım istememektedir. Kabına sığmamaktadır, yetmeyince bu dönem kapanmıştır. Artık son dönem de kapanacak olan bir dönemdir ve bu son dönem son 30 yıl çok özel koşullarda yaşadığımız bir dönemdir. İç içe birçok süreçlerle yaşadığımız bir şeydir ve o süreçler gitgide yükselen bir tempoyla yaşanmış ve sonra tükenişe gelmiştir ama tükendiği zaman kapitalizm ağır bir miras bırakmıştır. Bugün dikkatlice baktarsak o ağır mirası görebiliriz. Ülke, şirket, banka iflasları, yerel ve bulaşıcı savaşlar, şimdi bu dünyanın içindeyiz. Siyaset yapısı bakımından, toplum dokusu bakımından ve ekonomi bakımından şu anda kavramamız gereken tablo böyle bir tablodur. Onun için

bu dünyada yerimizin ne olacağını, kendimizi nasıl koruyacağımızı da sanıyorum iyi bilmemiz lazım. Çok sabrettiniz, çok teşekkür ediyorum.

sevil usanmaz - Prof. Dr. Bilsay Kuruç'a teşekkür ediyoruz. Bu oturumu yönetecek olan Sayın Sümer Oral'ı masadaki yerine davet ediyorum.

sümer oral - Değerli konuklarımızı, kıymetli hocalarımızı sevgi ve saygıyla selamlıyorum. Önce Bilsay Kuruç arkadaşımıza teşekkür ediyorum, takdirlerimizi de ifade etmek istiyorum. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetinin kıymetli Başkanına ve Yönetim Kurulu üyelerine teşekkür etmek istiyorum. Zaman zaman gerçekten bu güzel havayı teneffüs ettim. Bugün bizi tekrar meslektaşlarımızla bir araya getirdikleri için böyle bir görev verdikleri için kendilerine tekrar teşekkür ediyorum.

Sayın Adıyaman'la görüştüğümüzde bu oturumun Toktamış Hocamızın anısına verildiğini biliyordum. Program gelince öğrendim ve gerçekten son derece duygulandım. Çünkü kendisi hem değerli bir hocamız hem son derece kıymetli bir dostum ve arkadaşım. Sık sık görüşürdük. Gerçi son bir yıldır diyalogumuz pek olmadı. Kendisi tarhanayı çok severdi ve bizim de Manisa'nın Serendi ilçesinde bu tarhanayı güzel yaparlar, ben de her sene hocaya bir miktar tarhana gönderirdim. Ne kadar bir tesadüf, eşimle o acı haberi duymazdan 10-15 gün önce tekrar Toktamış Hocaya bunu gönderelim derken onun acı haberiyle uyandık bir sabah, fevkalade acı oldu. Cenabı Allah gani gani rahmet eylesin... Şimdi Bilsay Kuruç'un fevkalade değerli sunuşlarından sonra sermayenin yapısı konusu tartışılacak panelistleri masadaki yerlerine davet ediyorum.

Arkadaşlarıma söz vermeden önce, çok kısa bu konuyla ilgili bilgi sunmak istiyorum. Global ekonominin kırılma yapısının henüz sonuçlanmadığı, devam ettiği bir dönemdeyiz. Uluslararası sermayenin yapısı ve akımlarının ele alınması haftanın gündemini hazırlayan arkadaşlarımızın isabetli bir tercihi olmuştur. Son çeyrek asırda tüm dünyada uluslararası sermaye alanında ciddi boyutlarda hareketlenme yaşandığına şahit oluyoruz.

Sermaye akımlarının büyük bölümü genelde yükselen piyasalara yönelmiştir. Gittikleri

bilsay kuruç

Kapitalizmin tarihinde uzun bir dönem olan Anglosakson kapitalizmi artık tükeniyor, tükenişi ilginç oluyor ve bunu görmemiz gerekiyor.

sümer oral

**Türkiye
2002'yle 2011
yılları arasında
10 yılda daha
borçlu bir yapıya
dönüşmüştür.**

ülkelere kuşkusuz yararlı olmakla birlikte sermaye akımlarındaki aşırı oynaklık halinde ekonomik istikrarsızlığa da neden oldukları görülüyor. 1997 ve 1998 yıllarında Uzakdoğu, Rusya ve Brezilya'da yaşanan finansal krizler hâlâ canlılığını hafızalarımızda sürdürüyor. 1990 sonrası özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler daha çok finansal kaynaklı olmuştur. Nitekim birbirini izleyen bu krizler sonucu 1999 yılında IMF bünyesinde uluslararası finans sisteminin nabzını tutmak, onun gösterdiği gelişmeyi takip etmek amacıyla G20 grubu oluşturuldu. Her ne kadar G20'nin kararları istişari nitelikte olsa da uluslararası finans sistemi alanında önemli bir kurum olmuştur. Son yıllarda bu G20'nin önemi gittikçe de artmıştır. Türkiye 1999 yılından bu yana, yani kuruluşun olduğu andan itibaren de G20 üyesidir. Yani bunun altını çizerek söylüyorum, çünkü bazı bilgiler tam verilmiyor. Sanki 2002'den sonra Türkiye buraya girmiş gibi bir hava da yayılıyor ve nitekim kulakları çınlasın, Aydın Doğan bir gün beni aradı. Dedi ki, bu hakikaten 2002'den sonra mı oluştu? Hayır, 1999'da oluştu, hatta 1999 ve 2000'de Berlin ve Montreal'de yapılan G20 toplantısına Türkiye Cumhuriyeti adına Maliye Bakanı olarak katılmışım.

Yükselen piyasalara yönelen sermayenin profili dönemlere göre farklılık gösteriyor. Doğrudan yabancı sermaye, portföy sermaye, kısa vadeli diğer sermaye, yani sıcak para çok önem kazandı ve sıcak para taşıdığı isim gibi de sıcak öğeleri bünyesinde barındıran bir sermaye modeli. Esasen üzerinde fazla tartışılan da bu, sadece sermaye girişlerinin zaman zaman üzerinden belge alınması da gündeme gelmiştir, ama orada da çok kesin bir netice alınamadı. Türkiye'deyse küresel ekonomiyle bütünleşme ve finansal serbestleşme hareketleri 1980'den itibaren başlamıştır. Hepimizin de bildiği gibi Ağustos 1989'da da 32 sayılı karar çıktı ve kurum ve mevzuat alanında gerçekleştirilen bu açılımlara paralel olarak da ülkemize yabancı sermaye giriş ve çıkışları yoğunlaşmıştır. Ulusal tasarruf düzeyinin yetersiz olması haliyle dış kaynak ihtiyacı ve talebini de beraberinde gündeme getiriyor. Bu kapsamda ülkeye giren dış kaynağın yapısı ve niteliği de o ülke bakımından son derece önem arz eder. Ödemeler dengemize baktığımızda son 10 yılda çok ciddi açıklarla karşılaştık. Aşağı yukarı 330 milyar doların üzerinde bir

açık verildi. Ayrıca bu dönemde cari açığın finansman kalitesinin de bozulma eğilimine girdiğini görüyoruz. Doğrudan ve uzun vadeli yabancı sermayenin finansman içindeki payı gerilerken, kısa vadeli sermayenin payı artıyor ve nitekim 2012 yılında ödemeler dengesi açığının yarısı sıcak para girişiyle finanse edildi. Son 10 yılda -burası son derece önemli- cari açığın yüksek düzeyde seyri ve tasarruf oranının yetersiz kalması, hatta 2002'den bu yana ciddi oranda gerilemesi büyümede Türkiye'nin ihtiyacı olan çizgiye erişmeyi engelledi ve Türkiye 10 yılda da potansiyel büyümesine ulaşamadı. Neticede bugün itibarıyla sıcak para ve diğer kısa vadeli sermaye dış yükümlülüklerimiz içinde büyük ağırlık taşımaktadır.

Bugün para politikası sıcak paraya dayanıyor. Hâlâ sıcak paranın miktarı dar anlamıyla 248 milyar dolar düzeyindedir ve gayrisafi milli hasılamızın da yüzde 32,5'ini temsil etmektedir. Döviz yükümlülüklerinin döviz varlıklarından fazlalığı reel sektör olarak 135 milyar doları bulmuştur. Bu 2003'te 18 milyardı. Bu da fevkalade önemlidir, sanıyorum panelist arkadaşlarımız bunlar üzerinde duracaklardır. Çünkü Türkiye bu alanda daha önce buna benzer birtakım sıkıntılar yaşamıştı özellikle 1980'li yıllarda ve onu çözmek de güç olmuştu. Türkiye 2002'yle 2011 yılları arasında 10 yılda daha borçlu bir yapıya dönüşmüştür. Bakınız, kamu artı şirketler, artı hane halkı bu Türkiye'nin borçluluk miktarını gösterir. Bunun gayrisafi milli hasılaya oranı 2002 sonunda yüzde 108'di. Yani bunların borçlarının tümü oransal olarak gayrisafi milli hasılanın yüzde 108'i idi. 2011 yılında bu oran yüzde 117'ye çıkmıştır. Bu devletin rakamlarıdır, tamamen bir borçlu yapıya dönüşmüştür. Hane halkı borcuysa 2002'yle 2012 arasında o da 2011 sonu itibarıyla 10 kat artmıştır.

Şimdi sözü Sayın Abdurrahman Arıman'a veriyorum. Buyurun Sayın Arıman.

abdurrahman arıman - Teşekkür ederim. Sözlerime Sayın Toktamış Ateş'i rahmetle anarak ve bir mühendis olarak bu panele davet ettikleri için İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti yöneticilerine teşekkür ederek başlamak istiyorum. Tabii bir mühendis olarak Sayın Kuruç'un ardından bu konuda söz söylemek kolay değil, doktoramı Türkiye'de sermaye yoğunlaşması ve holdingler üzerine yapmıştım. Ona rağ-

men şu anda Sayın Kuruç'un ardından konuşmak biraz heyecanlandırıyor. Kendisinin son derece değerli ve kapsamlı sunumunun arkasından belki ancak onun sunumuna doğrudan yatırımlar ve şirketler açısından bazı eklemeler ve bir bakış getirebilirim. Önce Sayın Kuruç'un sunumunda ifade ettiği bazı birkaç konuya değinerek başlamak istiyorum.

Gerçekten kapitalizm bir sona doğru gidiyor. Sayın Kuruç bunu tükeniş olarak ifade etti. Ancak 1968 kuşağının bir mensubu olarak bir zamanlar her gün kapitalizmin çökeceğini düşünerek uyanırken, zamanla maalesef sosyalist sistemin çöktüğünü, kapitalizmin sürekli kendini yenilediğini gördük. Bugünlerde de kapitalizmin kendini tamir yeteneği gerçekten şaşırtıyor. Her ne kadar Sayın Kuruç'un son derece kapsamlı bir biçimde ifade ettiği bir sağlıklı gelişme sonucu bir tükeniş emareleri varsa da, kapitalizm sürekli birtakım krizlere giriyor ve sanırım o krizlerden biraz daha güçlenerek çıkıyor. Çökecek, ama bugün mü, 3 yıl sonra mı, 300 yıl sonra mı, herhalde bu konuda falcılık yapmak kolay değil. Ülkeler olarak bakıldığında bu sorun çok daha açık bir biçimde ortaya, ama şirketler olarak bakıldığında, yani kapitalizmin asıl sahipleri diyebileceğimiz şirketler dünyası açısından bakıldığında tablo o kadar karanlık gözüküyor.

Gerçekten Sayın Kuruç'un isabetle ifade ettiği gibi kapitalizmin bugün içinde bulunduğu kriz son derece anormal bir olgudan kaynaklanıyor. Dünyanın 60-70 trilyon dolar olan gayrisafi milli hasılasına karşılık türev piyasası 600-700 trilyon dolara ulaşmış durumda. Buna bir de birincil piyasayı koyarsanız katrilyon dolara doğru giden bir acayip finans olayı söz konusu. Bu niçin böyle? Belki sosyalist sistem çöktü ama bu konuda kapitalizme en doğru yorumları getiren yine Marksistler oldu sanırım, sermaye sürekli kendini yeniden üretmek zorunda. Sayın Kuruç bir iktisatçı olarak çok daha doğru yaklaşımlarda bulundu ama bir mühendis olarak bunu içe ve dışa doğru evrilen spiraller olarak düşünüyorum. Yani bir kapitalist işletmenin 'bugünkü kârımdan ben memnunum, burada kalayım' deme lüksü yok. Sermaye kendini yeniden üretmek zorunda küçülmemek için, yani o sırat köprüsü veya kılıç sırtında küçülme veya içe doğru evrilme spiriline düşmemek için büyümek zorunda. Dolayısıyla kapitalizm genelde bu şirketlerin

yapılarından oluşan sistem sermayenin sürekli kendini yeniden üretmesi, şirketlerin büyüme mecburiyeti içinde olmaları gerçeğiyle birlikte yaşamaktadır. Dolayısıyla zaman zaman krizler yaşanıyor. Bu büyüme sağlıklı bir biçimde sağlanamadığında -sağlıklı ne ise- o zaman kapitalizm işte o balonlar dediğimiz olayı yaratmakta ve bu son balon artık geçmiş balonlarla da kıyaslanırlı olmaktan çıktı, dünya gayrisafi milli hasılasının 10 katına sade türevleri ulaştı. Tamarı finans piyasalarının büyüklüğünün dünya gayrisafi milli hasılasının 15 katı civarında. Dolayısıyla sağlıklı araçlar üretmediği zaman bu tür sağlıklı gelişmeye yol açan ve sonunda krizlerle sonuçlanan balonları üretmek durumunda.

Doğrudan yabancı yatırımlar dünyada daha önce ülkelerin kendi çaplarında cereyan eden olayların küresel bir boyuta taşınmasının en önemli aracı olarak ortaya çıkmış durumda ve yılda 2 trilyon dolarlık hacme ulaşmış bulunuyor. 1990'lara kadar, hatta 1990'ların ilk yarısına kadar dünyada sermaye hareketlerinin yüzde 80'den fazlasını, yüzde 80-82'sini gelişmiş ülkeler arasında ve 3 eksen etrafında gidip geldiğini görüyoruz: ABD, Avrupa ve Japonya. Daha önce az gelişmiş dediğimiz, şimdi gelişmekte olan olarak ifade ettiğimiz ülkelere giden sermaye miktarları yüzde 10 gibi ihmal edilebilir büyüklükteydi. Bugün tarihte ilk kez gelişmekte olan ülkelere giden sermaye gelişmiş ülkelere giden sermayenin önüne geçti. 2010'da yüzde 53, 2011'de de yüzde 51. Bunun pek çok nedeni var ama sonuç itibarıyla en önemli neden Çin. Çin, kapitalizmin bir başka yöne doğru evrilmesinde önemli bir rol üstlenmiş bulunuyor. Çin bugünden sermaye hareketleri ve sermaye stoku açısından doğrudan yabancı yatırım stoku açısından baktığımızda ABD'den sonra hep onu takip eden İngiltere'nin yerini almış ve şu anda en fazla yabancı yatırım stokuna sahip ikinci ülke konumuna gelmiş durumda Hong Kong'la birlikte, Çin dediğimizde bundan böyle hep rakamların Hong Kong'la birlikte olduğunu düşünmeniz gerekiyor. Dünyada bugüne kadar yapılmış toplam yatırımlar 21-22 trilyon dolara ulaşmış vaziyette, bunun 3,5 trilyon doları ABD tarafından çekilmiş vaziyette, Çin 1,8 trilyon dolar stoka sahip, İngiltere'ye Çin'in epey gerisinde kalmış durumda, 1,2 trilyon dolar stoka sahip. Çin aynı zamanda bir yılda en fazla yatırım çeken ülke olan, birinci ülke olan ABD'den bu

abdurrahman arıman

Doğrudan yabancı yatırımlar dünyada daha önce ülkelerin kendi çaplarında cereyan eden olayların küresel bir boyuta taşınmasının en önemli aracı olarak ortaya çıkmış durumda

abdurrahman
arıman

1990'ların
başından
itibaren hem
sermaye ihraç
eden ülkeler,
hem uluslararası
finans
kuruluşları
doğrudan
yabancı yatırım
hareketlerini
desteklemeye
başladılar.

liderliği 2009 yılında aldı. O yıl Çin ABD'den 3 milyar dolar daha fazla yatırım çekerek 147 milyar dolara ulaştı. Çin aynı zamanda sade yatırım çekmekle kalmıyor, 3 yıldır en fazla yatırım yapan üçüncü ülke.

Gelişmekte olan ülkelerin çektiği yatırımların gelişmiş ülkelerin önüne geçmesinde en büyük paya sahip Çin'in yanında BRICS ülkeleri Brezilya, Rusya, Hindistan ve onların yanında Endonezya, Meksika, Şili gibi ülkeler de gelişmekte olan ülkelerin bu hamlesine katkıda bulunuyorlar. Çin'in geçtiğimiz yıllarda pek çok kez 200 milyar dolara yakın yatırım çektiğini hatırlarsak, Türkiye'nin sadece 2006-2008 arasında yılda 20 milyar dolar yatırım yapmasıyla övünmemizin aslında ne kadar yanlış olduğunu görebiliriz. Burada bunu söylediğimde yatırım çekmenin matah bir olay olduğunu ifade etmiş oluyorum. Bugün dünyada dolaşan bu 2 trilyon dolardan her ülke daha fazla pay almaya çalışıyor ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatının her yıl yayınladığı dünya yatırım raporunda doğrudan yabancı yatırımların kalkınmanın motoru işlevini görmeye başladığı sık sık ifade ediliyor.

Çok kısa bir tarihsel gerçeğe değinmek istiyorum. Doğrudan yabancı yatırımların demin sözünü ettiğim 150 milyar dolar seviyesinde yılda ve yüzde 80'i gelişmiş ülkeler arasında giderken birden hız kazanıp trilyon dolara ulaşmasında Sayın Kuruç'un bütün konuşması boyunca ifade ettiği birçok gerçeğin yanında, 1980'lerin sonunda yaşanan bir başka olay da ivmelendirici etki göstermiştir. Bu da 1980'lerin sonunda dünyada yaşanan borç krizidir. Ülkelere verilen borçların sermaye ihraç eden ülkeler veya finans kuruluşları, uluslararası finans kuruluşları tarafından ülkelere verilen borçların kısa sürede ödenemez hale gelmesi, bırakın ana parayı faizlerin dahi ödenemez hale gelmesi ve 1980'lerin sonunda bazı ülkelerin moratoryum ilan etmelerinin ardından sermaye ihraç eden ülkeler ve uluslararası finans kuruluşlarının başlattığı tartışma, 'bu böyle olmayacak, bu borç vermenin yerine yeni bir araç ihdas etmemiz lazım' tartışması doğrudan yabancı yatırımların desteklenmesi gerektiği sonucuyla sonlandı. 1990'ların başından itibaren hem sermaye ihraç eden ülkeler, hem uluslararası finans kuruluşları doğrudan yabancı yatırım hareketlerini desteklemeye başladılar. Bu destek demin sözünü ettiğim sonuca yol açtı. 1990'ların başından itibaren

10 yıl içinde doğrudan yabancı yatırımlar 2000 yılında 1 trilyon dolarlar seviyesine ulaştı. Ondan sonra da büyümeye devam etti. 2007 yılında 2 trilyon dolarla zirveye ulaştı, daha sonra 2008-2009 kriziyle irtifa kaybetmiş olsa da bugünlerde yeniden toparlanmaya başladı. 2011'de 1,5 trilyon dolara ulaştı, muhtemelen 2012'de yine 2 trilyon dolara yaklaşacak. Bu sermaye ihracı bugün artık çok uluslu demediğimiz ulus ötesi dediğimiz İngilizce deyimle transnational şirketler tarafından gerçekleştiriliyor. Bunların sayıları 80 bin dolayında dünyada ama küresel çapta 1 milyondan fazla yatırımı var. Yani şirket başına ortalama 10-15 dolayında yatırım düşüyor, bazılarında çok daha fazla, bazılarında biraz daha düşük ama ortalamada şirket başına dünyada 10-15 yatırım olan ulus ötesi kuruluşlar bunlar. Bunların üretimi dünya üretiminin yüzde 10'unun üzerinde, satışları yüzde 16 düzeyinde, istihdam yüzde 15, bu 80 bin içindeki ilk 100'ün payı da yüzde 10'ların üzerinde. Bu iki oranı karşıtırsak dünyadaki en büyük 100 ulus ötesi şirketin dünya üretiminin yüzde 1'inden fazlasına sahip olduğunu görüyoruz ki, bunun ne denli büyük bir rakam olduğunu hepimiz görebiliriz. Bu ilk 100'ü ilk 500 ya da ilk 1000 yaptığımızda bu oran çok daha büyükmekte.

Şirketlerin çok uluslu nitelikten ulus ötesi, yani artık bir merkez ülkede yerleşmiş şirketin birkaç ülkeye yatırım yapmanın ötesine geçtiği ve ulus ötesi nitelik kazandığını düşünürsek, bunun merkezini bir de Singapur'a taşıyın, başına da bir Hollandalı'yı geçirin, artık bunun memleketi neresi belli değil. Ama ulus ötesine geçmiş olmak sade mekansal veya yöneticileriyle izah edilebilir bir olay olmaktan da çıkmış vaziyette. Bu şirketlerin hisseleri dünyanın bütün borsalarında işlem görüyor, bu şirketlerin milyonlarca hissedarı var ve artık ilk sahiplerinin kontrolünden çıkmış vaziyette ve yönetimlerin kontrol ettiği dev şirketler haline gelmiş bulunuyorlar. Bugün dünyanın en büyük 100 ekonomisinin yarısından fazlası ulus ötesi şirket. Bu rakam seneden seneye değişiyor, oran bazı seneler yüzde 50'nin üzerine çıkıyor, bazı seneler kârlarının, vesairenin düşüşüyle kriz dönemlerinde 50'nin altına düşüyor ama şu bir gerçek ki, artık dünyanın en büyük ekonomilerinden söz ederken bunun yarısı dolayında bir bölümünün şirketlerden oluştuğunu kabul etmemiz gerekiyor. Buna yol açan en önemli neden Sayın Kuruç'un kapitalizmin

gelişmesi çerçevesinde ifade ettiklerinin ötesinde belki tam bu şekilde ifade edilmeyen, ama şirketler dünyasında adını bu şekilde bulan üretimin küresel olarak yeniden örgütlenmesi geliyor.

Şirketlerin üretimi, küresel çapta yeniden örgütlenmesinin birkaç nedeni var. Rekabetin artışı dolayısıyla şirketler en ucuz ve kalitenin de muhafaza edildiği üretimlerin arayışı içine girdiklerinde bu üretimlerin bir kısmının dünyanın maliyet olarak ucuz işgücünü ucuz olarak sağlayan ülkelerinde yapılmasının avantaj sağladığını görüyorlar. Bu aslında hem kapitalizm niteliğinde hem şirketlerin niteliğinde önemli bir değişimin ortaya çıkmasına yol açıyor. Siz belirli bir merkezde toplayacağınız parçaları dünyanın pek çok ülkesinde üretirmeye başladığınız zaman hep sermayeyle birlikte anılan benim kuşağımın 'kanımızı, iliğimizi sömürüyorlar' diye ifade ettiği o sömürü olayı nitelik değiştiriyor. Önce yabancı yatırımlarla bağdaşmaz kabul edilen iç pazara yönelik yatırım yapma, ihracata yönelik yatırım yapmama, daha sonra Ar-Ge ve teknoloji transferleri mümkün hale geliyor. Çünkü siz belirli bir merkezde başka ülkelerde ürettirdiğiniz parçaları topladığınızda belirli bir kaliteyi tutturabilmek için o ülkelere teknoloji ve know how transfer etmek zorundasınız. Aynı zamanda belirli merkezlere bu ürettirdiğiniz parçaların toplanması ihracatı da beraberinde getiriyor. Bu aynı zamanda 'yerinden tedarik' olarak ifade edebileceğimiz bir başka olaya yol açıyor. Bu ülke seçimleri bu tedariki en avantajlı sağlayabilecek yan sanayi gelişmiş ülkeler oluyor. Bütün bunlar bir başka olayla rekabetin gelişmesine paralel ve bütün bu saydığım faktörlerle birlikte bir başka çok önemli değişime yol açıyor. Kâr transferleri önemini kaybediyor. Kârlılık önemini kaybediyor demiyorum, kâr transferleri önemini kaybediyor. Yine BM verilerine göre dünyada bazı yıllar kâr transferleri eksi, yani şirketler genelde kâr transfer etmemiş, bu hiçbir şirketin kâr transfer etmediği anlamına gelmiyor, ama totalde böyle, hatta ilave bir miktar sermaye koymuşlar. Bu yine bu şirketler arasındaki acımasız rekabetle açıklanabilecek bir olay, siz malınızı en ucuza ve en kaliteli bir biçimde üretmek zorundasınız. Bunun için sürekli teknolojiye ve kaliteye, maliyetleri düşürmeye, yatırım yapmak zorundasınız. Bu kârların sürekli yeniden yatırılmasını gerektiriyor, hatta yetmediği zaman yeni sermayenin o

yatırımının bulunduğu ülkelere taşınmasını gerektiriyor. Bu Birleşmiş Milletlerin doğrudan yabancı yatırımların kalkınmanın motoru kabulünde de son derece önemli rol oynayan bir unsur.

Türkiye'yle ilgili birkaç hususu belirterek konuşmamı sonlandırmak istiyorum. Doktora çalışmam sermaye yoğunlaşması ve holdingler üzerineydi. Orada tespit ettiğim bir gerçeği paylaşmak istiyorum. Türkiye'deki kapitalizmin gelişmesi dünyadaki kapitalist gelişmenin tersine bir seyir izlemiş bulunuyor. Biliyorsunuz dünyada önce sanayi sermayesi oluşuyor, daha sonra finans sermayesi sanayi kuruluşlarını ve sanayi sermayesini ele geçiriyor. Türkiye'de sanayi kuruluşları kendi bankalarını kurarak bu gelişimin tersine bir gelişim izlemiş bulunuyor. Türkiye'de sermaye birikiminden söz etmemiz veya sermayedeki değişimden söz etmemiz gerekirse iki hususu vurgulamakta fayda var. Bugün Türkiye iki önemli olayı birlikte yaşıyor. Birincisi, olayın İstanbul sermayesi olmaktan çıkışı, Anadolu sermayesinin devreye girişi, ikincisi de Türkiye'de sermayenin ulaştığı noktada belirli bir uluslararasılaşma noktasına gelmiş olması. Bunun en veciz ifadesini bir dönem TÜSİAD başkanlığını yapan Tuncay Özilhan'ın 'Türkiye'de yatırım ortamı uygun değil, ben de uluslararası sermayeyim, yatırımlarıma en uygun koşulları neresi sağlarsa, gider orada yatırım yaparım' demesinde buluyor. Bu gelişmelere yol açan iki önemli kırılma var yakın tarihimizde; birincisi ithalatın 1980'lerde serbest bırakılması, tekstil sanayinin uluslararası planda rekabetini getirmiştir. İkincisi de gümrüklerin sıfırlanması Gümrük Birliğiyle 1990'larda, bu da otomotiv ve beyaz eşya veya kahverengi eşya sanayilerinin uluslararası planda rekabet edebilirliğini sağlamıştır. Bu olaylar hep önce sanayicimizin karşı çıktığı, daha sonra koşullara ayak uydurarak uluslararası planda rekabet etmeyi öğrendiği sonuçlara yol açmıştır. Teşekkür ediyorum.

sümer oral - Teşekkür ederim Sayın Arıman. Şimdi sözü Sayın Karakaş'a veriyorum.

derya gültekin karakaş - Merhabalar. Önceki konuşmacıların genel olarak bahsettikleri küresel yönelimler noktasından alarak bugünkü tartışmaları biraz daha Türkiye'ye çekmek istiyorum. Konuşmamla Türkiye'de

abdurrahman arıman

Belirli bir merkeze toplayacağınız parçaları dünyanın pek çok ülkesinde üretirmeye başladığınız zaman sömürü olayı nitelik değiştiriyor.

derya gültekin karakaş

Sermaye birikim sürecinde öyle aşamalara ulaşırsınız ki, artık ulaştığınız aşamada sermayenin üzerindeki ceket ona dar gelir. Onu yırtıp atmak ister, birikiminin önünü açmak ister ve yeni eğilimler geliştirir.

sermayenin değişen yapısını ele alırken, aslında Türkiye'de sermaye birikim sürecinin dönüşümünü temel almak durumundayım. Sermaye niye kabuk değiştirir, neden yapısını değiştirir? Çünkü sermaye birikim sürecinde öyle aşamalara ulaşırsınız ki, artık ulaştığınız aşamada sermayenin üzerindeki ceket ona dar gelir. Onu yırtıp atmak ister, birikiminin önünü açmak ister ve yeni eğilimler geliştirir.

O yüzden 2000'lerden sonra sermayenin yapısındaki değişimi anlamlandırabilmek için, Türkiye'nin sermaye birikim sürecini tarihsel sürekliliği içerisinde değerlendirmek gerekiyor.

1950'lerin ortalarına ya da kabaca 1960'lara kadar olan dönem Türkiye'de kapitalizmin inşa yılları olarak adlandırılabilir; çarklarının oluşturulma süreci. Bu dönemde kurulan çarklar nelerdi diye baktığımız zaman, örneğin tarımsal sektörün dönüşümü, tarımda piyasa için üretimin yerleşmesi ve artan makineleşmeyle verimliliğin artması, kredi mekanizması ve Marshall yardımlarının devreye girmesi, devletin altyapı yatırımlarıyla yeni birikim sürecinin ihtiyacı olan zemini sağlaması ve tabii ki 1930'lu yılların devletçilik dönemi ile ülkede ihtiyaç duyulan temel sanayi malları üretiminin kamu bankaları ve KİT'lerin yönetiminde gerçekleştirilmesi. Bu dönemde Türkiye'de sermayenin, yeni yeşeren sermayenin daha çok ticari birikim elde ettiğini görüyoruz.

Ticari alanda sağlanan birikimlerle sermaye, 1950'lere geldiğinde sanayi sermayesine dönüşüm isteği gösterdi. Bu istek aslında daha fazla artı değer üretmek, birikimin önünü açmak, büyümek, gelişmek anlamına geliyordu. 1950'li yıllarda başlayan sanayi üretimi, planlı olarak 1960'lı yılların ithal ikameci ya da içe yönelik birikim dönemi dediğimiz dönemde serpilip gelişti.

1960-1980 arasındaki içe yönelik sanayileşme döneminde korunan bir iç pazarda holdingleşmenin hız kazandığını görüyoruz. Biraz önce Abdurrahman Beyin de bahsettiği sanayi alanına yatırıma başlayan holdinglerin birçok sektöre yayıldıklarını görüyoruz. Tabii bakir birçok sektör var, korunan da bir iç pazar var ve yüksek kârlılık yakalamak mümkün. Bir yandan bankaları bünyelerine alarak, bir yandan da kalkınma planlarıyla sağlanan teşviklerden yararlanarak birçok sektöre yayılan holding yapılanmaları dikkatimizi çekiyor. İthal ikameci sanayileşme dö-

nemi birçok açıdan beslenen bir sanayileşme dönemi, bir birikim dönemi, ucuz girdi ithalata, negatif reel faizlerle kredi bulma olanağı, teşvikler, vesaire ta ki 1970'lerin sonunda bu birikim stratejisinin tıkanmasına kadar. Neydi sebep? Tabii birçok şey var ama yükselen işçi sınıfı muhalefeti, öte yandan dünyada kapitalizmin krize girmesiyle, aslında ithalata da bağımlı bir model olarak ithal ikameci sanayileşmenin sürekli ihtiyaç duyduğu dövizin sağlandığı resmi yardımların azalması, sermayeyi bir gerçekle yüzleşmek durumunda bıraktı. İhtiyaç duydukları döviz kendileri kazanmak zorundaydılar artık. Bu bir istekti ve de bir zorunluluktan aynı zamanda ve 1980 askeri darbesinden sonra sanayi gruplarının, holdinglerin ihracata yönelik sanayileşme sürecine geçtiklerini görüyoruz.

Şimdi buraya kadar anlattıklarım nasıl Türkiye'de aslında kapitalist sanayileşmenin alt aşamalarını bize işaret ediyorsa, 1980 sonrasındaki dönemde yine kapitalist sanayileşmenin ilerletilmesinin alt aşamalarını bizlere gösteriyor. 1980'lere baktığımızda döviz biçiminde sermayenin kazanılmasına yönelik olarak sanayinin ihracata yöneldiğini vurguladık. 1990'lı yıllar uluslararası para sermayenin içselleştirilerek döviz kazanmaya çalışıldığı bir dönem ve nihayet 2001 krizi sonrasında Türkiye'de katma değeri yüksek ürünlere geçmek ve sınai üretimi derinleştirme çabasının hakim olduğu bir dönem karşımıza çıkıyor.

1980'leri çok kısaca hatırlayalım isterseniz. Korunaklı iç pazarda satmaya alışmış sermayelerin küresel piyasalarda boy gösterebilmeleri için devlet desteği bir şekilde yine gerekliydi. Tabii sendikalar üzerinde kurulan baskılar, reel ücretlerin düşürülmesi, ucuz işçilik, bunlar bir tarafa döviz kurunun değersizleştirilmesi üzerinden rekabet gücü kazanılması, ihracat teşvikleri sağlanması, devletin altyapı yatırımları, tüm bunlar küresel piyasalarda var olmaya çalışan sermayeleri destekleyen döneme özgü politikalar olarak karşımıza çıkıyor. Önemli de bir atılım sağlandığı görülüyor. Veriler, 1980 sonrası ihracatta sağlanan başarıyı gösteriyor. 1980 yılında ihracatın sadece yüzde 37'si imalat sanayince gerçekleştirilirken, bu oran yüzde 95'lere ulaştı. Niceliksel olarak bu önemli bir ilerleme, ancak tabii sanayi ihracatının bileşimi açısından da bunun değerlendirilmesi gerekiyor.

1980'li yılların ihracata yönelik sanayileşme-

si büyük holdinglerin bir mesafe katetmesine izin verdi, ancak bu sınırlı bir mesafe kat ediydi. Çoğunlukla yine iç pazar yönelimli olmaya devam etti bu büyük sermaye grupları, küresel birikime entegrasyonlarının arttırılabilmesi, yani ne demek bu? Daha çok yabancı para kaynaklarına ulaşabilmek, yurtdışında yatırım yapabilmek, yabancı ortakları çekip içeride yatırım yapabilmek, daha yüksek katma değerli malların üretimine geçebilmek, daha yüksek artı değer yaratıp, daha fazla birikim sağlayabilmek.

Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için 1990'lı yıllarda yeni bir politikanın Türkiye'de uygulandığını görüyoruz. Bu dönemi finans korumacılık olarak adlandırıyorum. Hepinizin duymuş olduğu devletin yüksek faizlerle iç borçlanması, yüksek faizlerle devlet kimden borçlandı? Bankalardan. Bankalar kime aitti? Holdinglere. Bu ne anlama geliyor? Devlet yüksek faizlerle aslında finansal rantları bankalara ve bankaların sahibi olduğu holdinglere aktardı. İç ve dış piyasalarda genişleme, yayılma arzusu çabası içindeki bu holdingler aslında finans sektöründe kendilerine bir koranak buldular. Tabii bu süreç kazananlarıyla ve kaybedenleriyle sonuçlandı. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde devlet iç borçlarının artık sürdürülemez bir noktaya ulaştığı, faiz ödemek için bile devletin yeniden borçlanmak durumunda kaldığı bu noktada finans kapital içerisinde ayıklanma kaçınılmaz hale geldi.

Ayıklanmaya geçmeden önce burada dikkatinizi çekmek istiyorum. Başlık: "Uluslararası Para Sermayenin İçselleştirilme Süreci", şimdi ihracatla döviz kazanma olanaklarının sınırlı olduğu bir ortamda, ama bir yandan da sürekli ithalat gerekiyor, üretim için ithal girdi getirmeniz gerekiyor. İthalat ve döviz ihtiyacı içinde olduğunuz bir ortamda ne yapmanız lazım? Döviz, sermaye bulmanız lazım. İşte devlet aslında bankalardan borçlanırken bankalar iç kaynaklarının yanı sıra diğer ülkelerden, yurtdışından sağladıkları kaynakları devlete borç verdiler ve böylece iç ve dış kaynaklar bankalar üzerinden belirli sermaye kesimlerinin ellerinde toplandı. Sadece banka sahibi holdingler değildi yararlananlar, bankası olmasa bile o dönemde devlet borçlanma kağıtlarına büyük ölçüde plasman yapan büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının da önemli ölçüde nemalandıklarını, birikim sağladıklarını biliyoruz.

Bu dönemde 1990'larla birlikte artık kendi

sınırlarına ulaştığında bir dönüşüm gerekiyordu. Nasıl bir dönüşüm gerçekleşti? IMF ve Türk hükümeti işbirliği içerisinde bankacılık sektöründe bir ayıklamaya girişti. Bahsettiğim dönemde finansal korumacıktan faydalanan holdinglere baktığımızda çok kabaca iki fraksiyonun olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir kısmı dinamik birikimciler diye de adlandırabileceğimiz aslında genellikle Türkiye'nin köklü sanayi grupları. Bunlar bankalarından nemalandılar ama bunun yanı sıra imalatta ve diğer alanlarda sağlam bir birikim temeli de bulunan holdinglerdi. Öyle ki, 1990'lı yıllarda yurtdışında da yatırımlara başlayan holdinglerden bahsediyoruz Koç, Sabancı gibi. Öte yandan bir de daha yeni sermaye grupları var. Özellikle 1980 sonrasında banka sahibi olmuşlar, yani ya yerel bankaları almışlar, ya özelleştirilen bankaları almışlar, ya yatırım bankalarını, mevduat bankalarını ticari bankalara dönüştürmüşler. Bir şekilde bankacılık sistemine sızıp, elde ettikleri kaynakları kimisi yasal yollarla, kimisi yasadışı yollarla hortumlamalarla çeşitli sektörlerdeki faaliyetlerine aktaran, ilkel birikimci diyebileceğimiz holdingler. Kimisi medyada, kimisi inşaatta. Böyle oynak, değişkenlik gösteren bir zaman hızla büyüyüp, birden düşüş gösterebilen sektörlerde ya da tekstil gibi artık Türkiye'nin çok fazla büyüme potansiyeli beklemediği alanlardaki holdingler bunlar. Genellikle bu holdinglerin bankalarının, işte TMSF'ye devredilmesiyle birlikte finans kapital oluşumu içerisinde temizlendiklerini gördük ve böylece finans kapital içerisinde o köklü, sağlam birikim temeli olan holdinglerin aslında üzerlerindeki yükü atarak küresel birikim ve entegrasyonlarını derinleştirecek bir manevra alanı kazandıklarını görüyoruz 2000'li yıllardaki banka reformuyla.

Bu dönüşüm nereye varmak üzere önemliydi? Birçok iktisatçımız iddia ediyor 1980'li yıllar, 1990'lı yıllar Türkiye'nin zaman kaybıydı. Hangi açıdan zaman kaybıydı? Sanayileşmede Türkiye ziyan etti o yılları, yatırımları askıya aldı, Türkiye uluslararası spekülative sermayenin oyun alanı haline geldi diye oldukça yoğun eleştiriler var, ancak gördüğümüz şey şu ki, 1980'li yılların ihracata yönelik sanayileşmesiyle, 1990'lı yıllarda uluslararası para sermayenin kısa vadeli de olsa ülkeye çekilmesiyle belirli sermaye gruplarının elinde biriken para sermayenin 2000'li yıllarda gündeme gelen üretken sermaye oluşumu-

**derya gültekin
karakaş**

**Finans
kapital içerisinde
o köklü, sağlam
birikim temeli
olan holdinglerin
aslında
üzerlerindeki
yükü atarak
küresel
birikim ve
entegrasyonlarını
derinleştirecek
bir manevra alanı
kazandıklarını
görüyoruz
2000'li yıllardaki
banka
reformuyla.**

**derya gültekin
karakaş**

**Büyük
sermayenin
kendi içinde bir
yeniden
yapılanma
görüşü.**

nun derinleştirilmesinde işlevsel olduğu karışımıza çıktı. Bu yaşandı Türkiye'de. 2000'li yıllara baktığımızda imalat sanayi önemli bir kırılma gösteriyor önceki dönemlerden, yatırım rakamları açısından yatırım yapılan alt sektörler açısından, ihracatın büyümesi açısından kırılma gösteriyor.

Şimdi bu döneme ilişkin elimizde birtakım veriler var. İmalat sanayi ihracatının düşük, orta ve yüksek teknolojiye dayalı sektörler arasındaki dağılımının gelişimine baktığımızda düşük katma değerli sektörlerin ihracat içerisindeki payının önemli bir düşüş gösterdiğini görüyoruz. Yüzde 56'lardan yüzde 25'ler civarına düştü. Buna karşılık orta teknolojiye dayalı sektörlerin payınınsa yükseldiğini görüyoruz. Tabii yüksek teknolojiye dayalı sektörlerin payı hâlâ çok düşük, yüzde 5 civarında. Ama asıl ilerleme orta teknolojiye dayalı sektörlerin imalat sanayi ihracatı içerisindeki payında oldu, yüzde 60'lara kadar yükseldi. Şimdi bu yeterli mi? Hayır.

Yeni politikaların bugün uygulandığını görüyoruz bu dönüşümü hızlandırmak üzere. Türkiye bu alanda bir ilerleme kaydetti 2000'li yıllarda, ancak yeterli mi? Dediğim gibi, değil. Özellikle Türkiye sanayi stratejisi belgesine baktığımızda, teşvik planlarında gördüğümüz şey şu: Türkiye uluslararası rekabet gücünde çok fazla ilerleme kaydedemedi. Bir şeyler daha yapmamız lazım. Ne yapmamız lazım? Cari açığımız da var. 2012 tarihli teşvik planına baktığımızda alt bölümler halinde teşviklerin geliştirildiğini görüyoruz. Belirli bölgelere ayrıldı Türkiye ve bölgeler üzerinden teşvikler tanımlandı. Örneğin, 6. bölge doğu illerine giderseniz tekstil sektöründe size geniş teşvikler veriyor. Yani emek yoğun sektörlerin doğu illerine kaydırılması hedefleniyor. Bölgesel teşvikler var, sektörel teşvikler var.

Ondan fazla sektör belirlendi. Sivil savunma, uzay taşıt araçları, eğitim ve benzeri, eğer bu sektörlerde yatırım yaparsanız teşvikleriniz belirlendi. Vergi indirimleri, düşük faizli krediler, istihdam üzerindeki vergi yüklerinin indirilmesi, sosyal güvenlik primlerinin devlet tarafından üstlenilmesi gibi, büyük yatırım teşvikleri, uluslararası rekabet gücü kazandıracak büyük yatırımlar yaptığınız zaman özel teşvikler alıyorsunuz. En önemlisi stratejik yatırım teşvikleri, nedir bu? Yüzde 50'den fazla ithalata bağımlı olan sektörler ürün ya da ara mal üreten sektörler teşvik geldi. Eğer siz bu sektörlerde yatırım yapı-

yorsanız Türkiye'nin neresinde olursanız olun belirlenen teşviklerden yararlanabiliyorsunuz. Amaç nedir? Türkiye'nin ithal girdi kullanımını azaltarak yerli girdi kullanımının artırılması. Türkiye Sanayi Strateji Belgesi de aynı hedefi ortaya koyuyor. Bilgi yoğun teknoloji kullanan sektörlerin payının geliştirilmesi, emek yoğun sektörlerde de daha yüksek katma değerli malların üretilmesi, bütün bunları sağlayacak şekilde ulusal istihdam stratejisiyle emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve kısmi çalışmanın -İş Kanununa girdiğini biliyoruz- istihdam üzerindeki yüklerin düşürülmesi ve rekabet gücünün tesis edilmesi.

Süreç devam ediyor. Yani Türkiye'nin tarihini okuduğumuz zaman bir nevi kapitalist sanayileşmenin tarihini okuyoruz ve bunun alt aşamalarını okuyoruz.

Bütün bunlar olup biterken sermayenin yapısına ne oldu? Bu temel üzerinde baktığımız zaman da büyük sermayenin kendi içinde bir yeniden yapılanma görüyoruz. Biraz önce bahsettiğim finans kapital içerisindeki ayıklanma önemliydi. Onunla birlikte artık büyük sermayelerin, bu köklü büyük holdinglerin sermaye birikiminde elde ettikleri, kat ettikleri yolla artık daha komplike alanlara, daha sermaye yoğun alanlara doğru yatırım portföylerini geliştirdiklerini görüyoruz. Biraz herhalde sunuşun ikinci kısmına denk gelir, sektörel revizyondan bahsetmek istiyorum ve Abdurrahman Beyin de yine vurguladığı gibi küreselleşme, küresel birikime entegrasyonda önemli bir mesafe kat ettiklerini görüyoruz büyük holdinglerin 2000'li yıllarda. Anadolu sermayesi gibi bir oluşum da var, yeni bir sermaye birikimi oluşumu olarak önemli. Özellikle büyük sermayeye ve ulusötesi şirketlerin küresel üretim ağlarına entegre olarak. Neyi kastediyorum? Alt sözleşme ilişkileri içerisinde onlara ürün, parça üretmek ve bu ürettikleri ürünleri de ihracata yönlendirerek 1980 sonrasında Anadolu'da bazı sermayelerin yükselişe geçtiğini görüyoruz.

Burada tabii bir tartışma var: TÜSİAD-MÜSİAD karşılaştırması, büyük sermaye, Anadolu sermayesi karşılaştırması. Bu karşılaştırmaları ya da zitlaştırmaları yaparken çok dikkatli olmak gerekiyor. Çünkü bizatihi büyük sermayeyle Anadolu sermayesi arasında kurulan ileri-geri bağlantılar var. Bunların kendi arasında artan ilişkiler var Türkiye'de ve çok önemli. Artık Anadolu sermayesi de

küçük sermaye değil, yurtdışında yayılan, holdingleşen büyük ölçekli sermayeler var bunların arasında. Şimdi Anadolu sermayesine baktığımız zaman bunların aslında taşrada faaliyet gösteren bu küçük çaplı girişimcilerin nasıl olup da birden böyle serpilmeğe başladıklarına baktığımızda 1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşme sürecine entegre olmalarının bunun ardında yattığını görüyoruz. Özal döneminde bunlara verilen teşviklerle başladı bu, kamu bankalarından krediler organize sanayi bölgelerinin kurulması, bunlara altyapı arazi tahsisleri, teşvik yasaları bunları besleyen bir süreç oldu. Özellikle ihracata yönelen tabii bunlar için çok önemliydi. Ne gibi sektörlerde başladılar? Tekstil gibi emek yoğun sektörlerde, bir de iç pazarın gelişimiyle büyüme potansiyelini gösteren inşaat ve diğer hizmet sektörlerinde bunların serpilmeğe başladıklarını görüyoruz.

Sayılar çok dikkat çekici. 1983-2000 arası 500 binden fazla firmanın kurulduğunu görüyoruz ülkede. 1990'lar itibarıyla imalattaki firmaların yüzde 90'ı KOBİ olarak geçiyor, küçük, orta boy işletme. Yine 2000'li yıllarda da bu süreç devam etti. Anadolu'nun 18 büyük ilinde fabrika sayısında çok hızlı artışlar gerçekleşti. Öyle ki, 2001 yılındaki 7 bin civarındaki fabrika 2011'e geldiğimizde 18 binlere çıktı. Malatya ve Kayseri, Eskişehir, Denizli gibi illerde büyük bir fabrikalaşma atılımının gerçekleştiğini görüyoruz. Şimdi bu sermayeyi besleyen diğer daha ince düzeydeki kaynaklar nelerdir? Tamam, ihracata yöndiler, alt sözleşme ilişkileri kurdular, burada ayakta kalma mücadelesi veriyorsunuz. Siz Koç, Sabancı gibi 1960'lı yılların o korunaklı iç pazarında birikime başlamıyorsunuz ki ya da ilerlemeye çalışmıyorsunuz ki, artık küresel piyasalara açılan ithalatın serbestleştirildiği bir ülkede ayakta kalmaya çalışıyorsunuz. O yüzden yerel olanakların sonuna kadar kullanılarak birikimin sağlanmaya çalışıldığını gördük bu sermayeler tarafından. Neyi kastediyorum? Yoğun emek sömürsü başta geliyor, doğal çevre, değerler sisteminin kullanılması, şimdi emeğe geleceğim ama bir dizi piyasa dışı ilişkilerin bile kurulduğunu görüyoruz. Sizlerin de anımsayacağınız yurtdışında çalışan göçmen işçilerimizden toplanan paraların Anadolu'daki yatırımlara kanalize edildiğini, hatta bunların iflaslarla sonuçlandığını tarihten hatırlıyoruz. Şimdi bunun dışında yerel iktidarlar çok-

ça kullanıldı Anadolu sermayesi tarafından, kamu yönetimi reformuyla yerel otoritelere daha fazla bir özerklik tanınması kamu ihalelerinde bunların daha büyük bir pay almasına izin verdi. İslami değerler bir yapıstırıcı araç olarak kullanıldı birikimin ilerletilmesinde, hızlandırılmasında... Bir kere emeği pasifize edebildiler bu sayede, grevlere gerek yok, informal ilişkiler kuruyorsunuz patron ve işçi arasında. Girdi alımları, ürün satmalar, alt sözleşme ilişkilerinin kurulması, birbirinizin gazetelerinde, yerel radyolarınıza reklamlar veriyorsunuz, böyle dayanışma ağları kuruyor ve bu şekilde her kanalla birikimlerini ilerletme ve ayakta kalma mücadelesine giren sermayeler karşımıza çıkıyor. Yoğun emek sömürsü... Burada Türkiye ortalamasından düşük ücretler, sendikalaşma oranlarının yok denilecek kadar az olması, uzun çalışma saatleri tabloya eklenmeli.

Son olarak Arap sermayesinin Türkiye'ye girmesi, 1983 yılında özel finans kurumlarının kurulması, daha sonra buna birtakım Türk finans sermayeleri de katıldı, katılım bankalarına dönüştü bunlar, Türkiye'de birçok Anadolu holdinginin kuruluşunu finanse etti katılım bankaları. Şu noktayı vurgulamak önemli, sermayenin Türkiye'de Anadolu'ya saçılması olgusunu yaşıyoruz. Biraz önce bahsettiğim fabrika açılmaları, bunların ihracatta artan payları, vesaire, ancak bu Anadolu sermayesi ve İstanbul sermayesi ya da laik sermaye, İslami sermaye ve benzeri kutuplaşmalar üzerinden yorumlanmaması ya da çok dikkatli yorumlanması gereken bir süreç. Çünkü Anadolu'daki birçok işletmenin büyük sermayeyle zaten ileri-geri bağlantıları var. Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de biraz önce bahsettiğim yüksek katma değerli üretimi ilerletme çabası içerisinde ve döviz kısıtı altında büyük holdingler yüzlerini Anadolu'ya çevirdiğinde karşılarında zaten KOBİ'ler vardı. Aralarındaki ilişkiler 2000'li yıllarda yoğunlaştı. Bir kere bunu göz ardı edemeyiz. Bu olduğu anda da iktidarın hem Anadolu sermayesi dediğimiz bu KOBİ'lerin ki, bunların artık bir kısmı KOBİ değil, küresel ölçüğe yayılmış vaziyette, yine bahsedeceğim sunuşumda, hem büyük sermayenin ihtiyacını karşılayacak eş anlı politikaları devreye soktuğunu görüyoruz. Neyi derse-niz dahilde işleme rejimi, teşvik politikaları, özellikle KOBİ'lere yönelik ar-ge teşvikleri, eğitim ve işgücü verimliliğini sağlamaya yönelik müdahaleler, bütün bunlar aslında biraz

**derya gültekin
karakaş**

**Sermaye'nin
Türkiye'de
Anadolu'ya
saçılması
olgusunu
yaşıyoruz.
Ancak bu
Anadolu
sermayesi ve
İstanbul
sermayesi ya da
laik sermaye,
İslami sermaye
ve benzeri
kutuplaşmalar
üzerinden
yorumlanmaması
ya da çok dikkatli
yorumlanması
gereken bir
süreç.**

derya gültekin karakaş

Birçok kanaldan devlet politikalarıyla da beslendi Anadolu sermayesi denilen sermayeler.

önce bahsettiğim o ilişkide her iki tarafı da besleyen politika müdahaleleri.

Bir de Anadolu sermayesi deyince şöyle bir tartışma da oluyor: Bunlar büyük sermaye gibi değil, İstanbul sermayesi devletten nemalandı, bunlar asalaklar zaten, kendilerinden başkalarına da faydası yok ama Anadolu sermayesi, işte Anadolu kaplanları kendileri başardı bunu ve başkalarına da faydası olan sermaye gibi ifadeler aslında çok da gerçeği yansıtmıyor. Birçok kanaldan devlet politikalarıyla da beslendi Anadolu sermayesi denilen sermayeler ki, artık bunların ölçeklerinde, işletme biçimlerinde, yurtdışı yatırım ünitelerinde, sektörlerinde çok büyük farklılaşmalar ortaya çıkıyor. Bunlar arasında büyük ölçekli firmalar var, bunlar içlerine finans kuruluşlarını da almış vaziyette, yani finans kapitale dönüşmüş olanlar var, yurtdışında yatırımları var, fabrikaları var, holdingleşiyorlar. Birçok örnek var. Mesela, burada sunumda YİMPAŞ'ı örnek vermişim, 24'ten fazla şirketle Almanya, Bulgaristan, Türkmenistan'da yatırımlar yapan Çalık Holding zaten hepimiz için mutlaka bir şekilde kulağına çalınıyor serpilmesi, Ülker, Kombasan gibi artık bunlar küresel birikim sürecinde yol almış, küresel birikime entegre olmuş büyük sermayeler. Dolayısıyla Fuat Erca'nın çok güzel ifade ettiği gibi, Türkiye'de eş anlı işleyen iki süreç var. Bir yanda sermaye merkezileşiyor, yani az sayıda sermaye belirli sektörlerde güçleniyor ve derinleşiyor, bunu yaparken de uluslararasılaşıyor. İkinci bir süreç olarak da sermaye Anadolu'ya saçılıyor. Saçılırken de uluslararasılaşıyor. Bu iki süreç eş anlı olarak işliyor ve çoğu kere de işbirliği içerisinde bu sürecin devam ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla İstanbul sermayesi, Anadolu sermayesi, TÜSİAD, MÜSİAD diye karşıtlıklar kurarken, biraz dikkatli yorumlamak lazım, aralarında eşitsiz güç ilişkileri görülebilir ama farklı sektörel yönelime sahip sermaye kesimleri arasında bir bakıyorsunuz işbirliği var, bir bakıyorsunuz çatışma var. Nasıl işbirliği olabilir? Mesela, büyük sermaye iç pazarda kendine bir alan yaratmak adına rahatlıkla bir Anadolu sermayesiyle, KOBİ'yle işbirliği yapabilir, yabancı sermayenin önünü kesmek isteyebilir ya da büyük sermaye yabancı sermayeyle işbirliğine girer ve Anadolu'daki KOBİ'nin önünü kesebilir. Burada farklı ekonomik gündemlerle işbirlikleri de olabiliyor, çatışmalar da ortaya çıkabiliyor. Şöyle toparlayabilirim bu kısmı: Artık

Türkiye'de sermayenin elde ettiği bu artan birikimle yatırım örüntülerini değiştirdiğini görüyoruz. Yeni sektörlerle yayıldığını, bazı eski sektörleri artık beğenmeyerek çıktığını, ayrıca kamusal hizmet alanlarının metalaştırılması ve sermayeye yeni bir değerlendirme alanı olarak açılmasıyla yüksek kârlılık vaat eden bu alanlara da sermayenin artan bir şekilde girdiğini görüyoruz.

Sunuşumun ikinci bölümünde de örnekler vereceğim. Eğitim, sağlık, güvenlik, ulaşım, barınma, en önemlisi enerji örnek verilebilir buna. İşte bu yeni alanlar açıldıkça buraya hangi sermaye girecek, orada çatışmalar karşınıza çıkabiliyor pratikte ama son olarak söylemek gerekirse ilk bölümü kapatırken, genel olarak bu sermayeler arasında Anadolu'da, İstanbul'da, para, ticari, üretken sermayeler arasında yoğunlaşan ilişkiler görüyoruz. Yani ortak bir sermaye egemenliği alanının Türkiye'de genişlediğini görüyoruz. Aynı zamanda da işte farklı ölçeklerde çalışan, farklı sektörlerde çalışan, farklı güç donanımlarına sahip sermayeler arasında zaman zaman çatışmaların da ortaya çıktığını görebiliyoruz.

sümer oral - Sayın Karakaş'a teşekkür ediyoruz. Sözü şimdi değerli arkadaşımız Erol Katircioğlu'na veriyorum. Buyurun.

erol katircioğlu - Teşekkür ederim. Önce İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetine teşekkürle başlamak istiyorum. Bu geleneğin bir parçası değilim ama diyebilirim ki, gençliğimde iktisat öğrenirken İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyetinin toplantılarını kaçırmamaya çalışır, o toplantılardaki konuşmaları yakından izlemeye çalışırdım. İki yıldır da katılımcı olarak davet ediyorlar, o bakımdan çok teşekkür ediyorum kendilerine. Ayrıca bu oturumun Toktamış Ateş Hocamıza adanmış olmasından dolayı da çok gurur duyduğumu söylemek istiyorum. Kendisiyle 10-12 sene Bilgi Üniversitesinde oldukça yakın çalışma imkanı buldum. Çok saygıdeğer, çok özel bir insandı. Kendisine Allaha rahmet diliyorum.

Konumuz sermayenin değişen yapısı olarak ifade edilmiş. Aslında değişen bir yapıdan söz etmemiz gerekiyor, daha doğrusu bu paneli düzenleyen arkadaşların da kafasında bence değişen bir şey var sermayenin yapısında, onun konuşulması yararlı olur diye düşünmüş olmaları lazım gelir diye

düşünüyorum. Ama bu zaten bugünün Türkiye'sinde yaşayan hemen hepimizin de kafasındaki bir soru esasında. Yani sermayenin yapısı değişiyor mu ama yapısı derken biraz ideolojik renkleri de olan bir soru işareti bu esasında. Çünkü Türkiye'de ideolojik özellikleri olan bir yapı değişikliği oldu siyasette, acaba bunun arka planındaki değişim bir ekonomik yere oturuyor mu, bir dalganın üzerine mi oturuyor bu değişim diye bir soru var ve bu soru hakikaten sorulması gereken ve cevaplanması gereken bir soru. Fakat maalesef bizim iktisatçılar sosyolojiyle çok ilgilenmiyorlar. Ben gerçi amatörce ilgileniyorum, öyle söyleyeyim. Ama iktisat sosyolojisi açısından baktığımızda bu sorunun bir cevabı olması lazım gelir diye düşünüyorum. Yani rakamlara yansımış ama aslında toplumun belki dip akıntılarında aktörlerin dünyasındaki kavgalardan oluşan bir dalgalar silsilesi belki iktisadın çok mikro düzeyde ifade edilebileceği çerçevede bu. Böyle bir yerden bakarak acaba Türkiye'de gerçekten sermayenin yapısı değişiyor mu, değişiyorsa nereye doğru değişiyor, bu soruyu cevaplandırmak gerekir.

Derya Hanım güzel bir özet vermiş oldu bir bakıma, daha doğrusu bu tartışmanın arka planını anlattı büyük ölçüde. Bilsay Hocam da, uluslararası sermayenin değişimiyle ilgili olarak gördüklerini bize anlattı. Son derece yetkin bir çerçevede sunmuş oldu. Gerçekten dünyada da bir değişim var esasında, yani 2008 krizi sadece bir kriz değildir, sadece sistemin bir yere toslaması değildir. 2008 krizi ve sonrası iktisadın henüz daha biçimlenmediği kanaatindeyim. Değişen bir şeyler var, ama o değişen şeylerin nereye doğru aktığıyla ilgili olarak çok berrak fikirlerimiz de olduğu kanaatinde değilim. Onun için de büyük bir belirsizlik sadece iktisatçıları değil, ulusları da kapsıyor biliyorsunuz. Bugün uluslararası ekonomik düzen büyük bir belirsizlik altında cereyan ediyor ve o sebeple de o belirsizlikler işte kur savaşı, vesaire gibi meselelerle karşımıza çıkıyor. Türkiye'nin yakın tarihe baktığımızda bir senaryo var kafamda, bu senaryoyu anlatacağım sizlere. Çok somut veriler olmayacak ama elimde bazı veriler var. Önce bir teorik çerçeve çizmek ihtiyacıydım, çünkü nasıl baktığımı anlatmak zorundayım. Türkiye ekonomisine çifte düalistlik bir yapısı olan bir ekonomi olarak bakıyorum. Çifte düalistlik lafı biraz tuhaf bir laf ama başka bir laf

bulamıyorum, yani iki düalizm var Türkiye ekonomisinde. Bunlardan biri geleneksel modern dediğimiz sektörler arasında bir düalizm var, bunlarla ilgili sorunlar var. Yani özellikle tarımın, geleneksel kesimlerin modern kesimlere eklenmesi, vesaire gibi meseleler var. Bir de modern kesimin kendi içinde bir düalizm olduğu kanaatindeyim. O da modern kesimin merkeziyle çevresi arasında oluşan bir düalizm var.

Merkezden ne kastediyorum, çevreden ne kastediyorum çok kısaca onları da söyleyeyim. Merkezden kastettiğim daha ziyade büyük aile şirketlerinin olduğu, ileri-geri bağlantıları oluşmuş örgütsel bürokrasileri olan, dış dünya için üretim yapan ve asıl önemlisi belki de -Derya Hanım ona değinmişti- kendi bankaları olan bir yapı özelliği gösteriyor merkez. Bu merkez tabii ki bu ifade ettiğim biçimde durmuyor, zaman içinde değişiyor ama böyle bir merkezin olduğunu, ona bakımımızın yararı olacağını düşünüyorum. Çevreye de baktığımızda, çevre daha çok emek yoğun teknolojiler kullanan bir kesim. Bunları üçe ayırmayı uygun buluyorum. Bunların bir tanesi uydu firmalar, yani merkezin doğrudan kontrolünde olan firmalar var. Bir tanesi ilginç bir kategori, İngilizcesi loyol opposition denilen, yani sadık muhalefet. Mesela ekonomi büyüyorsa merkezle birlikte davranıyor, eğer ekonomide bir daralma olursa zaten ekonominin merkezindeki firmalar daralmanın sıkıntılarını bir bakıma onlara geçirerek, kendilerine yastık muamelesi yapmalarını sağlıyorlar. Böyle bir çevre dünyası var. Bu model çerçevesinde bakıyorum ve bu model çerçevesi Türkiye'ye baktığımızda bir, Türkiye'nin 1980 öncesiyle ilgili olarak çok kısa bir-iki tespit yapmak istiyorum, ondan sonra da 1980 sonrasıyla ilgili olarak eklemeler yapacağım.

1980 öncesinde Türkiye ekonomisi başından beri -diyebilirim- devletle uyumlu bir sanayileşme süreci yaşamış olan iş dünyası olgusuyla karşı karşıya kalıyor. Aslında Cumhuriyetten önce bile olan bir şey bu, biliyorsunuz Cumhuriyetten önce İttihat Terakki ülkede ulus-devlet kurulması aşaması geleceği gözüküyor. O sebeple de bir anlamda yerli milli bir burjuvazi yaratmak istiyor. Bu İttihat Terakki'nin fikri olarak kalmıyor, Cumhuriyetten sonra da devam ediyor ve Cumhuriyette de bir dönem hani özellikle gümrük vergilerini kontrol edemediğinden dolayı devlet bir koruma sistemi getiremiyor. Ama hemen

erol katircioğlu

Bugün uluslararası ekonomik düzen büyük bir belirsizlik altında cereyan ediyor.

erol katırcıoğlu

KİT sistemiyle sermayeye kaynak aktaran bir yapı oluşmuştur ve bu yapı aslında merkezin firmalarının lehine bir yapıydı.

1929'dan sonra diyebilirim hem bir koruma sistemi getiriyor hem çeşitli teşviklerle yerli sermaye yaratmaya çalışıyor. Bu süreç, yani 60'ta ithal ikameci dediğimiz politikalarla daha da renkleniyor ve bu bizi 1980'lere kadar getiren bir süreç ve bu sürecin temel özelliği kanaatimce devletle ortak bir anlayış getirmiş bir sermaye sınıfının oluştuğu bir süreç olarak görüyorum. Buradan da söylemek istediğim şey şudur: Devleti siyasetçiler yönetiyor, iş dünyası buna razı oluyor ama her siyaset, iktidar daha doğrusu geldiğinde de bu aktörleri ucuz girdi, yüksek gümrük duvarları, yüksek ya da eğitilmiş işgücü, vesaire gibi konularda destekliyor. Böyle bir karşılıklı ilişki içinde 1980'lere geliniyor. 1980'lere geldiğinde Türkiye gerçekten de görece olarak baktığımızda Cumhuriyetin ilk yıllarında bir toplu iğneye ihtiyacı olan, hâlâ insanların çarık giydiği bir ülke olmaktan tabii ki çıkıyor. Tabii ki 1980'ler Türkiye'sine baktığımızda çeşitli alanlarda üretim yapan firmalarımızın olduğunu görüyoruz. Hatta otomobil bile üreten bir ekonomimiz var. Fakat bu öyle bir birikim modeli ki, esasında bu birikim modeli 1980'lerle başlayan yeni dünyanın aslında akıntılarına pek uyabilecek olan bir dünya değil. Çünkü özellikle 1980 sonrası -Bilsay Hocam onun altını çizdi- Washington Konsensüsü dediğimiz anlayışla birlikte özellikle piyasaların öne çıkarılarak sürdürülen bir iktisat politikası anlayışlarının olduğu bir dünyada böyle kapalı, kendi içinde empas kumpasla çalışan bir sanayi yapısının daha ileri bir sanayi yapısı olmayacağı gözüküyordu. Özal'la birlikte, 24 Ocak kararlarıyla birlikte bu yapı değişime zorlandı. Değişime zorlanırken hatırlayacaksınız, özellikle 1983'te ithal rejim kararı ciddi bir şekilde değiştirildi, kotalar kaldırıldı, gümrük duvarları büyük ölçüde aşağı çekildi ve böylelikle dünya ekonomisinin Türk ekonomisi üzerine bir baskı yapma şansı oluşmaya başladı ve bir yandan Türkiye dünyaya açılırken, aslında dünya da bir anlamda Türkiye'ye açılmış oldu.

Şimdi kanaatim odur ki, merkezdeki büyük firmalar, bunlar aslında aile şirketleri, demin altını çizmeye çalıştığım en önemli özellikleri kendi bankalarının olmuş olması. Bakın, bu çok önemli bir mesele, çünkü Türkiye'de her zaman için finans önemli bir kaynak olmuştur ve bu sermayenin kıt olduğu bir Türkiye'den söz ediyoruz. Bu büyük holding şirketleri kendi bankaları aracılığıyla

mevduatları topluyorlardı ve kendi şirketlerini daha düşük faizlerle plase edebiliyorlardı ve böylelikle de aslında çevrenin firmalarının aleyhine bir yapı olarak oluşmuştur bu. Bunu çok açık ve net bir şekilde söyleyelim. Bu yapı herhangi bir şekilde, hani ekonomik etik diye bir şeyden bahsedeceksek eğer, ona da uyan bir şey değildir sonuç olarak, yani bu bir. İkincisi, serbest rekabet ekonomisi çok sıkça kullanılmaya başlamıştı ama olan şeyin serbest rekabet ekonomisiyle herhangi bir ilgisi yoktu. Böyle ayrıntısına giremeyeceğim şimdi, zamanımız kısıtlı, ama özellikle KİT sistemiyle bir şekilde empas ve kumpas olarak kullanılarak sermayeye kaynak aktaran bir yapı oluşmuştur ve bu yapı aslında merkezin firmalarının lehine bir yapıydı ve ondan dolayı merkez bu yapıyı kendi kontrolünde sürdürüyordu.

Hatırlar mısınız bilmiyorum, özelleştirmeye ilk karşı çıkan TÜSİAD Başkanı Ali Koçman'dı. 1980'li yıllardı, Turgut Özal özelleştirmeden söz ettiğinde ilk karşı çıkan, nereden çıktı bu özelleştirme diyen Ali Koçman'dı. Sebepi çok açıktı, o güne kadar KİT'ler, genellikle ara malı üreten KİT'ler esasında hâkim güçlü piyasa gücü yüksek olan özel sektör firmalarına büyük ölçüde girdi malı üreten ve fiyatları da büyük ölçüde maliyetlerin altında dizayn edilmiş siyaset tarafından ürünler satan KİT dünyası vardı. Böyle bir ekonomi vardı, bu ekonominin herhangi bir şekilde savunulacak bir tarafı yoktu. Galiba bu sebeple 1991'de, Erdal Beye danışmanlık yapmaya başladığım ilk günlerde bir mülakatta 'bana kalsa KİT'leri bedava veririm' gibi bir laf etmiştim. Ankara'da beni bir dövmedikleri kalmıştı Başbakanlıkta. Böyle bir lafı nasıl ediyorsunuz sol, sosyal demokrat bir kişi olarak? Çünkü açıkçası iki cümleyle ifade ettiğim, daha uzun anlatmaya da gerek yok ama var olan yapı, Türkiye'de var olan yapı herhangi bir şekilde savunulabilecek bir yapı değildi ve bu yapının değişmesi gerekiyordu ve zaten zaman içinde değişti.

Şimdi özellikle 24 Ocak kararlarıyla birlikte ihracat politikaları büyük ölçüde bu çevre firmalarının oluşmasını ve gelişmesini büyük ölçüde teşvik etti. Hatırlar mısınız yine bilmiyorum ama o zamanlar ilginçtir, yatırılabilir fonlardan aldıkları pay bu çevre firmalarının yüzde 3 civarındaydı ve yine hatırlayacaksınız, bu konu aslında siyasi bir konu haline geldi. Erbakan miting meydanlarında şunu söylüyordu haklı olarak: "Bu fonların ancak

yüzde 3'ü KOBİ'lere gidiyor, böyle sistem olur mu" diye itiraz ediyordu. Bence haklıydı, böyle bir sistemi kimsenin savunması mümkün değildi ve bu sistem 1980'li yılların sonlarına doğru devam etti diyebilirim. Fakat çok küçük küçük de olsa bu söylemeye çalıştığım sermaye birikimi şimdi bugün Anadolu sermayesi dediğimiz sermaye gruplarını, KOBİ dünyası dediğimiz KOBİ dünyasını yarattı ve bu görebildiğim kadarıyla merkezin eteklerinde merkeze rağmen oluşmuş bir şeydir. Yani şunun için söylüyorum bunu da, o dönemlerde sermaye, Anadolu'nun sermayesi SİYAD adıyla örgütlenmeye başladı. Sanayici ve İşadamları Dernekleri kurulmaya, pıtır pıtır kurulmaya başlandı Anadolu'da ve bunlar TÜSİAD'la ilişki kurmak istemediler uzun yıllar. Çünkü TÜSİAD'la ayrı kamplardaydılar bir bakıma tuhaf bir şekilde. Aynı iş, yani işveren özellikleri var bu insanların, fakat sistemdeki konumları itibariyle itilmişler ve o yaratılan sermaye fonlarından yararlanamıyorlardı söylediğim bu örgütlenme biçiminin varlığından dolayı.

Uzatmayayım ama bu süreç böyle geliştii. Şimdi birkaç tabloya geçmek istiyorum. Bunları Merkez Bankasının da kullandığı bir ölçüyle 500'den az işçi çalışan işyerlerini çevre, 500'den fazla işçi çalışan işyerlerinde merkez firmaları olarak değerlendirerek elde ettim. 1985 yılından itibaren çevrenin imalat sanayinde yaratılan katma değeri hızla artıyor. Ve 2002, 2003 gibi yıllarda bir anlamda eşit bir katma değere ulaşmış olduklarını görüyoruz. Bu bir, ikincisi bu da istihdam içindeki paylarına bakıyoruz. İstihdam içindeki payları da, yani esasında merkez firmaları artık istihdam yaratamıyorlar, çevre firmaları çok daha fazla istihdam yaratıyorlar. Bunu görüyoruz 1985'ten itibaren. 1993'ten itibaren çevre merkez firmalarının istihdamdaki payları düşüyor. Bunun tam aksine ötekilerin büyüyor. İhracatta da çevre firmaları genellikle merkezden daha fazla ihracatta bulunuyor.

Şimdi bu ne kadar temsil eder anlattığım senaryoyu bilmiyorum ama Türkiye ekonomisinde merkez görece olarak zayıflıyor, bunun aksine çevre görece olarak büyüyor ve güçleniyor ki, şu an itibariyle baktığımızda belki bir başa baş durumu söz konusu olabilir.

Şimdi şurada bir-iki bilgi daha var. Bir tanesi elektrik kullanımıyla ilgili olarak bölgesel bazda bir elektrik kullanımı tablosu çıkardım.

Bir de banka kredilerine baktım, bir de bu Anadolu'nun büyüyen şehirlerinin büyüme çemberine baktım.

Elektrik tüketimine bölgeler itibariyle baktığımızda, Aksaray, Niğde, Nevşehir gibi Orta Anadolu'yu kapsayan bir biçimde buralarda elektrik tüketiminin görece olarak diğer bölgelere; Ege, İstanbul, vesaireye göre daha yüksek oranda gerçekleştiğini görüyoruz. Banka kredileri nasıl dağıtılıyor diye baktığımızda da, 2000-2006 yılları arasında Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinin İstanbul, Doğu Marmara, vesaire gibi bölgelere göre payı çok daha fazla. Yine Denizli, Bursa, Eskişehir, Konya, Kayseri, Antep gibi şehirlerde istihdam çok daha hızla büyüyor. Benzer bir şekilde Konya, Kayseri, Gaziantep, Bursa'da çok daha hızlı bir şekilde yeni şirket kuruluşlarının olduğunu görüyoruz.

Özetle söylemek istediğim şey şu: 1980'lere kadar kapalı ekonomi koşullarında oluşmuş olan bir sermaye sınıfı yapısı, ne dersiniz daha çok büyük aile şirketleri biçiminde var olan, yani bunun anlamı borsaya kote olmamış olan şirketler çoğunlukla olan bir yapı var ve bu yapı devletle özel bir anlayış içerisinde devletin imkanlarını kullanmış ve fakat 1980 sonrası bu rejimle gidilemeyeceği anlaşıldığından dolayı dünya ekonomisiyle eklemlemeye yönelik atılan adımlar aslında bu sermaye gruplarının alternatifi olmak üzere başka grupların tohumlarını atmak biçiminde bir işlev gördü. Bu tohumlar zaman içinde büyüdüler, yine katma değer içindeki payları eğer bir ölçüyse bu söylediğim senaryonun bir parçası olarak giderek eski geleneksel sermaye gruplarıyla başa baş hale geldiler. Onun için geçenlerde şöyle bir yazı yazdım: Koç-Ülker kardeşliği her ne kadar o ihale iptal edildiyse de, aslında ilk defa olarak bu iki farklı gruptaki firmaların ortak bir iş yaptığına işaret eden bir tür işaret fişeği idi. Yani esasında Türkiye'deki bu sermayenin dönüşümü öyle bir yere vardı ki, aslında eskiyle yeni TÜSİAD'la MÜSİAD artık yavaş yavaş ortak bir konuma doğru hızla ilerliyorlar gibi geliyor ama bu süreye kadar gerek çıkarları ve gerek kendi sahip oldukları kültürleri itibariyle farklıydılar ve farklılıklarını yaşayarak geldiler ve bu farklılık esasında tümüyle çözülmüş de değildir. Bu farklılıklar bir şekilde devam etmektedir. Ama öyle anlaşılıyor ki, bu farklılıkların bu biçimde devam etmesinin de sonuna gelmeye başladık. Artık bir

erol katircioğlu

Türkiye'de sermayenin dönüşümü öyle bir yere vardı ki, aslında eskiyle yeni TÜSİAD'la MÜSİAD artık yavaş yavaş ortak bir konuma doğru hızla ilerliyorlar.

mehmet türkay

Türkiye'de uzun bir zaman devlet ve sermaye sanki karşı karşıyaymış ve devlet sürekli sermayeye çelme takmaya çalışmış gibi bir algı oluşmuştur oluşturulmuştur. Bu böyle değildi, başından beri birliktelik söz konusuydu.

anlamda Türkiye bu anlamda da normalleşiyor diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

sümer oral - Kıymetli Hocamız Sayın Katircioğlu'na teşekkür ediyorum. Efendim, şimdi son konuşmacımız, panelistimiz değerli arkadaşımız Prof. Dr. Mehmet Türkay. Buyurun Sayın Türkay.

mehmet türkay - Teşekkür ederim Sayın Başkan. Sözlerime başlamadan önce Toktamış Hocayı anmadan geçemem, kendisini saygıyla, rahmetle anıyorum.

Genel olarak bir sermayenin oluşum süreci ve uğrakları nelerdi, biraz böyle tarihsel bir perspektiften bir konuşma yapmam istendi. Tabii böyle bir şeyi Bilsay Hoca gibi bir duayenin önünde yapmaktan dolayı da biraz gerginim, onu da ifade edeyim.

Konuşmam biraz geçmişten bugüne doğru gelecek. Burada da vurgulamak istediğim temel şeylerden biri evet, sermaye sınıfından bahsediyoruz, dolayısıyla bu sınıfı eğer anlayacaksa kapitalizme dair de belli bir zemine işaret etmemiz, o zeminin genel eğilimlerine işaret etmemiz gerekir. Tabii burada bir kapitalizm tahlili yapacak değilim. Sadece gerekli olduğu ölçüde belki referanslar vermeye çalışacağım. Burada da temel hareket noktam 1920 ve sonrası. Tabii burada bir başka şeye de işaret ederek geçmemiz lazım. Genelde Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş meselesinde bir kopuş-süreklilik tartışması vardır. Ben bu ikili bakma biçiminin eşzamanlı olarak analize dahil edilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyorum. Belirli alanlarda kopuşlar vardır, belirli alanlarda süreklilikler vardır ama baktığımızda Osmanlı'nın son döneminde başlayan bir tür asimetrik kapitalistleşme süreci bir biçimde baktığım yerden bir antiemperyalist bir mücadeleyle bir ulus devlet formuna ulaşacaktır. Yani mantiki sonuçlarına ulaşmıştır. Burada tabii kritik olan şey ulus-devlet formunu nasıl anlayacağımız, nasıl anlamamız gerektiği. Bütün uluslar kurulan şeylerdir, yani ezelden beri olan bir varoluş, vesaire değillerdir. Dolayısıyla bu var olma sürecindeki dinamikler nelerdir diye baktığımızda yine kapitalizmin ki, daha önceki süreçlerde de başka formlarda da vardır, kapitalizmle beraber kapitalist sınıfların aslında bu sürece müdahil olduğunu görürüz. Kıta Avrupa'sına baktığımızda böyle bir süreç yaşanmıştır, yani kapitalist bir uluslaşma süreci,

aynı zamanda bir kapitalist toplum projesi olarak karşımıza çıkar. Nitekim Türkiye'de de böyle bir durumla karşı karşıyayız. Ancak Türkiye'deki sınıf kompozisyonunun bu sürece, yani sosyolojik anlamda bir sınıfın varlığı vakadır ama siyasi bir var olma, siyasi bir varoluş olarak, yani kendi çıkarı adına sürece müdahil olabilme kapasitesine sahip, o anlamda siyasi ya da tarihsel bir kategori, bir aktör olarak sınıfın varlığı başka bir şeydir. Türkiye'deki bu süreçte baktığımızda bu sosyolojik varoluş siyasi bir varoluşla, tarihsel bir kategori olarak tamamlanmadığı için bir sınıf temsiliyeti üzerinden dönüşüm yaşanır. Dolayısıyla kapitalistleşme dediğimiz mesele bir sınıf temsiliyeti üzerinden inşa sürecine girer ve bu da zaten 1920'li yılların en önemli meselesidir.

Burada işaret etmemiz gereken şeylerden biri bu süreklilik-kopuş çerçevesindeki tartışmada bir birikimin devam ettiğini görürüz. Bir süreklilik vardır. Osmanlı'da başlayan birikim devam eder. Ancak aktörler değişmek durumundadır. Çünkü bir uluslaşma iradesi vardır, böyle bir irade beyanı vardır. Bunun adı Türkiye Cumhuriyeti olacaktır, dolayısıyla bundan sonraki süreçte birikimin kritik noktalarını bunun rasyoneline uygun aktörler üstlenmek durumundadırlar. Süreçteki millileştirme meselelerinden bahsediyorum doğal olarak. Bunlar tartışmalı meselelerdir ama gene de bütün o uluslaşma sürecinin rasyoneline uygundur. Dolayısıyla bir tarafla baktığımızda Türkiye'de uzun bir zaman -hatta hâlâ bunu söyleyenler var- devlet ve sermaye sanki karşı karşıyaymış ve devlet sürekli sermayeye çelme takmaya çalışmış gibi bir algı oluşmuştur, oluşturulmuştur. Bu böyle değildi, başından beri bir birliktelik söz konusuydu. Bu da zaten kapitalist bir sermaye birikim sürecinin rasyoneline uygundur, olması gereken de budur. Tekil sermayeler açısından muhakkak sorun olabilir. Tekil sermayeler aynı düzeyde, aynı biçimde devletle arasındaki ilişkileri kuramamış olabilir ama kategorik olarak sermayeye baktığımızda devlet burada sermayenin oluşmasının koşullarını yaratmakta zaten işlevlendirilmiş bir varoluşa sahiptir. Bunun en önemli şeylerinden biri -ki, bu tartışmalarda da o dönem çok öne çıkar- örneğin, devletçilik dönemi, devletçilik ve liberalizm tartışmasının da türetildiği bir dönemdir biliyorsunuz. Sanki devletçilik kamunun sürece bu şekilde müdahil olması, özel kesime rağmen hatta

onun önünü kesmek üzereymiş gibi anlatıldı. Hâlâ anlatılır çoğu yerde, tabii tam tersidir. Tam da o koşulların oluşturulması, birikimin koşullarının oluşturulması açısından kritik bir eşik olarak düşünülmesi gerekir. 1930'lu yıllar bu anlamda, hatta Erdoğan Soral Hocanın yaptığı bir 1930'la 1960 yılları arasında sanıyorum o doktora tezindeki oranlara da bakarsak bu dönemde kurulan şirketlerin yüzde 5'inden fazlası özel şirketlerdir, özel girişimdir. Aynı zamanda 1930'un başındaki planlamaya, sanayi planlarına baktığımızda kurulan kamu teşebbüslerinin de zamanı geldiğinde asli sahiplerine devredileceğine dair kurguları da görürüz. Dolayısıyla bu süreç içinden gelen bir birikim modelimiz var. Buna tabii paralel bir başka şey, yani iktisadın dışındaki mekanizmaların devreye girdiği tabii süreçler de vardır. Bu da bir tanesi mülk savaşı yıllarındaki Varlık Vergisi meselesi, daha sonra da bir başka mesele olarak da yine bu servetin el değiştirmesiyle sonuçlanan 6-7 Eylül olayları gibi olaylar. Bunlar bu süreçteki o millileştirme dediğimiz, yani sermayenin tırnak içinde Türkleştirilmesi dediğimiz şeyin önemli uğrakları olarak karşımıza çıkarlar. Tabii birikimin dayandığı rasyonel savaş meselesi çerçevesinde de işler, dolayısıyla savaş yılları kayıp yıllar, vesaire gibi de algılanır çoğu çalışmalarda, değildir. O enflasyonist koşullarda, yani yüzde 400'lere varan enflasyonun söz konusu olduğu dönemlerde bütün o süreçlerde ciddi bir ticari birikim de ortaya çıkacaktır. Yani şöyle söyleyelim, yanlış hatırlamıyorsam işte o dönemki stok ve karaborsacılık meselesi ve bunların üzerinden para kazanan ve servet biriktiren, sermaye biriktiren bir dizi yeni tip, hatta sanıyorum o dönemler karikatürlere "Hacı Ağa" tiplmesiyle geçiyordu... Görduğüm karikatürlere çıkarttığım bu. Bilsay Hocanın başta çizdiği çerçeveye bu anlamda işimi kolaylaştırdı. Çünkü Türkiye kapitalizmi ve tabii ki kapitalizmin kendi çelişkilerini de içinde barındırarak dünya kapitalizmiyle bir biçimde her zaman uyumlu işlemiştir. Yani ona rağmen ya da ona karşı bir süreç ya da ona ayak uyduramamak gibi bir süreç yaşanmamıştır. Kendi koşulları çerçevesinde bu ciddi bir karşılıklık olarak devam eder. Nitekim 1945 sonrası süreçlerde de bunu görürüz. Burada en kritik dönem tabii Derya Hocanın da söylediği, bahsettiği ticari sermayenin artık sadece aracı olmakla yetinmek istemeyip, üretici sermayeye de,

üretmeye de dönük bir taleple ortaya çıkması, yani bunun daha terminolojik ifadesi üretilen artı değerın bir kısmına değil, mümkünse hepsine el koymak gibi bir pozisyona aday olmakla harekete geçmesidir. Nitekim ticari sermayeden üretici sermayeye dönüşüm süreci Türkiye'de savaş yıllarını izleyen süreçlerde başlar. Sanıyorum Koç'un anılarında da bu vardır. 'Tüccarlıktan sanayiciliğe ilk ABD ziyaretinden sonra başladım' der. Gerçekten o ampul fabrikası, vesaire bunlardan sonra hatta Demokrat Parti döneminde de bir mektupla yine ABD'ye gider. Bayilik sözleşmeleri gibi sözleşmelerle bu süreci başlatacaklardır.

Nihayetinde baktığımızda 1950'li yıllar Türkiye kapitalizmi açısından bir dönüşüm yıllarıdır ve sınıfsal bir dönüşümün de sancıları burada karşımıza çıkacaktır. Bu sancı esas itibariyle o dönemin 1950'li yılların en önemli platformlarından olan Forum Dergisi'nde çok tartışılır. Forum Dergisi nasıl bir kapitalizm olması gerektiği ve sermayenin burada nasıl dönüşmesi gerektiğine dair önemli bir tartışma zemini hazırlamıştır ve uzun sürede bu tartışma devam etmiştir. Bu dönüşüm 1950'li yılların ortasından itibaren, işte Kore konjonktürünün bitmesi, Türkiye ekonomisinin ciddi sıkışıklıklara girmesi, 1958'deki IMF'yle ilk yapısal uyum anlaşmasının yapılma noktasına kadar gelinmesi sürecinde artık ileriye dönük olarak ne yapılması gerektiği daha da fazla tartışılacaktır ve 1950'lerin sonu itibariyle, aslında çok fazla belki şey yapılmayan Devlet Planlama Teşkilatının ilk nüvesi olan bir kurum oluşturulur. Ama o dönem Demokrat Parti döneminde genel olarak dünyada planlama kavramı Sovyet ve komünistlikle özdeş olarak anıldığı için de Demokrat Partinin bu konuda çok fazla kamuoyunu bilgilendirmeden bu işi yaptığı anlatılır kitaplarda. Nitekim bunun daha sonraki sürece baktığımızda biliyoruz 27 Mayıs darbesi ve bunu takip eden süreçte Forum Dergisi'nde bir dizi yapılan tartışmaya paralel bir oluşumun hayata geçmeye başladığını görürüz. Yeni süreçte ortaya çıkan en önemli şeylerden biri Devlet Planlama Teşkilatı ve bu kuruluşun da en önemli işleyen bölümü teşvik dairesi. Bu da kapitalist rasyonel açılarından böyle olmak durumundadır elbette ve bu süreçte de yeni oluşumlar başlayacaktır. Biliyorsunuz 1960'lı yıllar çok tartışmalı, çatışmalı yıllar olmaya başlayacaktır zaman içinde. Burada pozisyon alışlar artık ortaya

mehmet türkay

**Varlık vergisi
6-7 Eylül
olayları
millileştirme
yani sermayenin
Türkleştirilmesi
dediğimiz şeyin
önemli uğrakları
olarak karşımıza
çıkıyorlar.**

mehmet türkay

**Türkiye'de
siyaseten liberal
önergeler
sürekli daha
muhafazakar ve
otoriter
varoluşlarla
buluşarak
kendini üretiyor.**

çıklar. Burada en önemli meselelerden, tartışma alanlarından bir tanesi Yön Dergisiyle çıkar. Yani Yön Dergisi yeni bir Türkiye kompozisyonu oluşturulması adına harekete geçer. Buna sermayenin tepkisi dönemin Ticaret ve Sanayi Odasının el altından önce desteklediği Ahmet Hamdi Başar'ın çıkarttığı Barış Dünyası adlı dergidir. Gerçekten Ahmet Hamdi Başar tek başına neredeyse, çünkü 5-6 farklı isimle orada yazar, Yön'e karşı bir pozisyon aldıklarını deklare eder ve sanayicilere de dönüp, 'biz sizin için çıkartıyoruz, gelin burada yazın' der ve burada Rahmi Koç, Eczacıbaşı gibi isimler yazmaya başlarlar. O dönem aslında o tartışma zemini birçok farklı, yani bugün Türkiye'nin tartıştığı Kürt meselesi dahil her şeyin tartışıldığı bir dergidir o Barış Dünyası. Emekli generaller yazarlar, böyle enteresan bir zemindir. Musa Anter Kürtçe alfabe yapar, vesaire, işte bir taraftan Koç yazar, Eczacıbaşı yazıyordu. Bu süreç kendi içinde devinirken tabii dünya kapitalizminin de yeni bir krize doğru gittiği de bellidir. Türkiye buna pozisyon almaya çalışacaktır süreç içinde. Burada en önemli uğraklardan bir tanesi karşımıza 1971 yılında TÜSİAD'ın bir sınıf örgütü olarak kurulmasıyla çıkar. Yani artık daha önce ilk süreçlerde sosyolojik bir varoluştan bahsetmiştik, artık taşlar yerine oturmuştur. Nasıl 1950'li yıllarda DİSK kurulmuştur, daha önce Türk-İş kurulmuştur, bu sefer daha konsolide olarak, çünkü gene irili ufaklı sanayi ve işadamları dernekleri vardır, konseyler vardır ama şimdi 1971 yılında TÜSİAD ciddi bir sınıf temsiliyetine dayalı bir dernek olarak kurulur. Buradaki süreç de hızlı işleyecektir. TÜSİAD'ın kurulduğu süreç yine kapitalizmin bir dünya ölçeğinde krize girdiği ve bunun Erol Hocanın da anlattığı çerçevede Türkiye'ye yansıdığı ve Türkiye'de de bir sıkışıklığın ilk ipuçlarının ortaya çıktığı bir duruma denk gelecektir ve burada yine çok rahat bir süreç var. Türkiye'nin o dönemki toplumsal gerilimleri hareket kabiliyetini ve hareket alanını sermaye açısından belirli yerlerde sınırlar. Çünkü geniş bir kapitalizm karşıtı muhalefet ortaya çıkmıştır ve ciddi çatışmalar malum olduğu üzere devam eder. Buna rağmen dünya kapitalizminin girdiği kriz ve Türkiye kapitalizminin bu yeni sürece eklenmesi. Çünkü kriz dediğimiz mesele kaotik bir duruma işaret etmez. Kriz denilen süreç aynı zamanda bir yeniden yapılanmadır. Bu yeniden yapılanmaya da ayak

uydurmak durumundadır tüm taraflar. Türkiye de bu anlamda bu yeniden yapılanmaya ayak uydurmak üzere 24 Ocak kararlarına başvurur. Ancak 24 Ocak kararlarının uygulanması çok mümkün değildir. Bu aşamada ancak bunun bir öncesinde yine TÜSİAD'ın kendi varlığını bir başka türlü tescil ettiği, hatta herkesin hafızasındadır -tabii yaşı uygun olanlar için söylüyorum- bir gazete ilanı meselesi vardır. Yani hükümet aleyhine herhalde Latin Amerika'da da olmamıştır böyle bir şey, benim bilgim dahilinde en azından yok ama Türkiye'de gazete ilanlarıyla hükümet düşürülmüştür. TÜSİAD'ın bütün gazetelere verdiği çarşaf ilanlarla ne talep ettikleri ve ne olması gerektiğine dair ve bunun yapılamayacaksa, çekilmesine dair bir içerikle bu ilanlar yayınlanır. Ancak 24 Ocak kararları ve bunların uygulanabilirliğinin koşullarının yaratılması o şartlarda çok mümkün değildir. Bu da ancak yine iktisat dışı zor alanı olarak karşımıza darbeyi çıkartacaktır. Nitekim darbeden sonraki süreçte ilk yapılan şeyler sendikaların yasaklanması, grevin, lokavtin yasaklanması, vesairedir. Ama her halükarda yine bu sürecin rasyoneline uygun bir tepki Koç'tan gelir. Daha sonra açıklandı biliyorsunuz, Rahmi Koç'un Kenan Evren'e yazdığı mektup ne yapmaları gerektiği, ne kadar kalmaları gerektiği, vesaire, bu da buradaki şey biraz tartışmaya açık bir şey gibi duruyor ama Türkiye'deki tırnak içinde siyaseten liberal önermelerin sürekli daha muhafazakar ve otoriter kitlesel varoluşlarla buluşarak kendini üretir hale gelmesidir. 12 Eylül darbesi de karşımıza bu şekliyle çıkmıştır.

Bundan sonraki süreç nedir diye baktığımızda Türkiye'deki sermayenin kendi iç kurgusunun ve kompozisyonunun da değişmeye başladığını göreceğiz. Çünkü esas itibariyle bir uluslararasılaşma, sermayenin dışarıya doğru, kendi zorunluluğu olan genişleme meselesi burada daha fazla kendisini dayatacaktır. Bu dönemde en kritik ayrımlar daha sonra bugünlere dair de sonuçları vardır. TÜSİAD bir şey olarak durur ama MÜSİAD diye bir dernek de zaman içinde oluşacaktır, bir de ÜSİAD diye bir başka dernek oluşacaktır.

Şimdi burada bir şeyi anlatmakta fayda var. ÜSİAD Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği'ni merak ettik, gidip konuşalım dedik Fuat Ercan'la beraber. O dönem -şimdi rahmetli oldu- genç bir başkanı vardı, Kemal

Özden, gidiyoruz konuşuyoruz, ne yapmak istiyorsunuz, nasıl bir sermaye grubusunuz siz, ne istiyorsunuz? 1990'lı yılların ortalarıydı, işte Kemal Bey aynı zamanda Atatürkçü Düşünce Derneğinin Başkanı. İlk ortaya çıktıklarında TÜSİAD'a karşıydılar, sonra biraz böyle herhalde aralarında bir şey oldu, oradan geri çekildiler. Gümrük Birliğine karşı, vesaire böyle bir dizi önermeleri vardı ama mesela bir türlü biz bir yere oturtamıyorduk. Yani ne yapmak istiyorsunuz sorusuna bir türlü cevap vermiyordu. Sonra çok rasyonel ve çok iyi bir cevap verdi bize sağ olsun, toprağı bol olsun diyelim. Biz ne istiyorsunuz deyince söylediği şey şuydu Kemal Beyin: "Onları -TÜSİAD'ı kastederek- kordular, onlar uluslararası sermaye haline geldiler. Bizi de korusunlar, biz de gelelim".

Nitekim MÜSİAD da, 'müstakil' sanayiciler diye geçmiyordu, 'müslüman' sanayiciler diye bir algı vardı. Yanlış da bir algı değildi tabii bu. Burada da yine sürecin içinde bu kültür kodları üzerinden kendilerini var etmeleri ve buradan mevcut süreçteki iktidarlarla ilişkilerini kurmaları sermayenin genel yönelişinde vardır. TÜSİAD da başka türlü yapmıştır, dolayısıyla burada aralarında bir mutabakat aslında vardır. Nitekim Türkiye'deki sürecin bu şekilde işlenmesiyle beraber Türkiye'deki sermaye yapısı köklü olarak değişti. Büyük bir kısmı çok ciddi olarak uluslararası sermaye hiyerarşisine müdahil olacak, dahil olacak güçlere geldiler. Yani konferanslarında, vesairede temsil edilenlere baktığımızda da bunu görmemiz mümkün. Diğer taraftan şunu da görebiliyoruz ki, örneğin Koç Grubu Annan'ın 2000'lerin başında ilan ettiği bir 'global kompakt' diye yine bir düzenlemeyi kabulü vardır. Yani yeni sürecin yönetim mantığına dayalı bir yeni kurguya işaret ediyordu. Bir ayağı Birleşmiş Milletlerin ilgili kurumu, bir ayağı çok uluslu şirketler, bir ayağı da sivil toplum örgütleri... Global kompakt dünya ölçeğindeki sermayenin hareketliliğine yön verecek ya da kolaylaştıracak tasarruflarda bulunmak üzere örgütlenmişti. Koç Grubu da, 2000'lerin başında yeni bir stratejiyle çıktı: "Oyun alanım dünya" dedi.

Nihai olarak Türkiye'de muhakkak iniş-çıkışlar var. Bu toplumsal olanın doğasına dair bir şeydir. Ama Türkiye kapitalizmi tırnak içinde taraf olarak söylemiyorum, hatta karşı olduğumu da herhalde anlatmışımdır konuşma sırasında, 'sağlıklı gidiyor' diyelim.

Dolayısıyla Türkiye'deki sermaye sınıfının da kendi içindeki çatışmaları olabilir ama Derya arkadaşımızın doktora tezinden kitabının adı "Hem Hasımız, Hem Hısımız"dır. Bankacılık sektörüne dair yaptığı bir çalışmaydı. Hakikaten sermayenin rasyoneli hem hasım, hem hısım olarak devam ediyor ve bence sağlıklılar. Teşekkür ederim.

sümer oral - Efendim, Türkay Hocaya da çok teşekkür ediyoruz. Şimdi hiç ara vermeden arkadaşlarımızın sualleri varsa onları alalım. Panelist arkadaşlarımız da eksik kalan hususları tamamlayabilirler. Buyurun efendim.

salondan - Mühendis kökenliyim ve iktisatla çok yakından ilgileniyorum. Bazı sorularımın cevabını burada bulacağımı umdum ama bulamadım. İktisat eğer bir bilimse, onun iskeletine inilmedi. Merak ettiğim bir konu var, 2010 yılı Şubat ayında Hürriyet Gazetesinde bir liste çıktı. Bu listedeki borçlu ülkelerin isimleri var. Toplam borç, en borçlu ülke ABD. Peki alacaklıları kimler? İkinci sorum, şimdi Türkiye'de 26 milyon kişi çalışıyor gözüküyor ama bu 10 yıldan beri böyle. Bunun 10 milyonu kayıtdışı. 50 milyonun aşağı yukarı yarısı çalışma hayatına katılmış, demek ki işsizlik oranı aslında gerçekte yüzde 60. İleri sanayi ülkelerinde ve hatta Çin'de 801 milyon kişi çalışıyor kayıt içinde. Yani başarılı ulusların toplam nüfusu içinde yüzde 60-65'lik bir kesim çalışıyor. Çalışmak ne demek? Üretmek demek. ABD'de bir adam saatte 40 dolar üretiyor, Türkiye'de 10 dolar üretiyor ama çalışan sayısı ikiye katlansaydı gayrisafi milli hasılamız da ikiye katlanırdı diye düşünüyorum. Burada istihdam yaratma sorumluluğu kimin, özel sermayenin mi, ulusal özel sermayenin mi, yabancı sermayenin mi? Bir diğer sorum da Sovyetler Birliği yıkıldığı zaman 1991'de arkasından kısa süre içinde bütün devlet malları birtakım şahısların eline geçti, oligarklar oluştu ve milyarlarca dolar para, nereye geldi bu paralar? Yani dünya ekonomisini kurgulayan bir takım var mı, bu takım nerelerde?

mete tütüncü - Bildiğim kadarıyla dünyada sadece ihracattan bahsedilmez, dış ticaretten bahsedilir. Bu dış ticaretin yapısının yüzde 71-72'si ithalse, bu nasıl bir ihracattır? Bu açmazdan biz nasıl kurtuluruz? Türkiye sanayileşmiyor, sanayileşme geçmiş ola, bu çıkmazdan biz nasıl çıkarız?

sümer oral - Teşekkür ederim. Sayın Bilsay

mehmet türkay

Kültür kodları üzerinden kendilerini var etmeleri ve buradan mevcut süreçteki iktidarlarla ilişkilerini kurmaları sermayenin genel yönelişinde vardır.

derya gültekin karakaş

Özellikle telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki özelleştirme fırsatlarından 2000'lerde İstanbul sermayesi denilen hükümetçe dışlandığı söylenen sermayelerin de en çok nemalanan sermaye kesimi olduğunu gördük.

Kuruç, buyurun.

bilsay kuruç - Efendim, herkese çok teşekkür ederim. Arkadaşlarımı dinleyince yeni şeyler de öğrendim. Çok verimli oldu. Küçük bir şeyi az vurguladığımı hissediyorum. Sayın Arıman'ın iltifatkar sözlerinden sonra hissettim ki, şu noktayı vurgulamamışım: Tükenmekte olan Anglosakson kapitalizm modelidir, kapitalizmin kendisi değil. Çünkü bu model bitiyor, tükeniyor. Fakat çeşitli kapitalizmler dünyasında yaşamaya doğru yelken açıyoruz. Yani asimetrik model bitiyor, bir yerden bütün dünyayı yönetme modeli bitiyor. Bitiren de ilginç olan belki de bu, sermayenin altyapısında ve arkadaşlarımızın vurguladığı gibi organizasyonunda kabına sığamayan gelişmeler, yani sermaye kapitalizmiyle özdeş olan, kapitalizmin devletin dünyayı yönetme kapasitesine adeta son veren bir gelişme süreciyle son 20 yılda bizi karşı karşıya getirmiş oluyor. Anglosakson modeli sona eriyor, ABD'nin dünya ekonomisini yönetme kapasitesi tükenmiş durumda. Bunu cebirle, yani teknolojiyi askeri alana hasrederek sürdürmeye çalışıyor. Aynı zamanda da ABD ve diğer yaşanan kapitalizmler bir tür ilkel birikim damarlarıyla Asya'ya, Afrika'ya, Ortadoğu'ya, başka taraflara doğru hücumu geçiriyorlar. Bu süreçlerin tümü ilginç ve bizi Türkiye'de kapitalizmler dünyasına yelken açtığına göre bizi bir kapitalizmler dünyasına doğru götürüyor. Başka bir şey, yani bir yeni sosyalizm henüz ufukta görünmüyor. İşin o taraflarına hiç girmeyelim ama kapitalizmin yapısındaki bu değişim, bu dönüşüm ve bir 150 yıllık uzun süren bir modeli bitirmesi, onun bağımlılıklarını, onun yarattığı bağımlılıkları artık sona erdirmesi gerektiğini iyi kavramamız lazım. Efendim, paneldeki arkadaşlarımızın alanına, Türkiye'ye hiç girmek istemedim. Fakat koordinatlarını bir cümleyle saptamak gerekirse, Türkiye bugün yarı sanayileşmişliğe demir atmış bir ülkedir ve yarı kırsal bir ülkedir. Dünya imalat sanayi içinde net katma değeri yüzde 1'dir ve bu artmamaktadır. Gayrisafi yurtiçi hasıla içinde sanayinin payı geçen hafta Merkez Bankasında gördüğüm bir tabloyla yüzde 15'tir ama dünyanın üretim zincirleri içinde, Sayın Arıman özellikle değindiği dünya üretim zincirleri içinde yer bulmaya çalışmaktadır.. Tekrar teşekkür ediyorum hepinize, sağ olun.

derya gültekin karakaş - Sizlerin de yorgun

olduğunuzu dikkate alarak çok kısa birkaç şeyden bahsederek hızlıca tamamlayayım sunuşumu. Bu arada istihdamla ilgili gelen bir soruya da cevap verebilmeyi umuyorum. Türkiye'de bu kapitalist sanayileşmenin gelişim süreci her ne kadar sanayileşme yok diye iddia edilse de, kendi içerisinde kat ettiği bir mesafe var. Yani kapitalizmin uluslararası hiyerarşisi içerisinde tabii ki eşitsiz ilişkiler var ve Türkiye de daha bunun alt sıralarında, ama kat ettiği bir mesafenin olduğu da yadsınmaz. Yabancı sermaye girişlerinin teknoloji düzeylerine göre sektörel dağılımına vesaire değineceğim ama önce birkaç şeyi vurgulayayım. 2000'li yıllarda sermayenin aslında küresel kapitalizme entegrasyonunu hızlandıracak birtakım dönüşümlerden geçtiğini görüyoruz. Bunlardan bir tanesi sektörel revizyon oldu, ikincisi artan şekilde uluslararası yatırımlar yapmak, yani dışarıda fabrika kurmak, üretimi yurtdışına kaydırmak oldu. Üçüncüsü mümkün olduğunca yabancı ortaklıklarla bir küresel şirkete dönüşme çabası var. Bunu tamamlayan bir süreç olarak yabancı sermaye girişlerini görüyoruz, marka satın almalar görüyoruz ve ihracatı artırma çabası, bu yeni Osmanlılık denilen şey de aslında Anadolu sermayesine atfedilen Kafkaslar, Ortadoğu, Afrika gibi bölgelerde geniş alanlarda var olma çabasının bir dışa vurumu ifadesi bundan ayrı olarak düşünülemez.

Sektörel revizyon dediğimizde holdinglerin sektörel dağılımlarını, hantal yapılarını revize ettiklerini görüyoruz. 1990'lı yılların sonlarından başlayarak bazı sektörlerden çekildiler. Mesela, Doğu Grubu gıdadan çekildi, Sabancı tekstilden çekildi, Koç telekomünikasyon ve enerjiye odaklanacağını dedi. Yani şunu yaptılar: Eğer biz küresel piyasalarla rekabet etmek istiyorsak böyle her sektöre ahtapot gibi dağılmış kollarımızla bunu yapamayız. Odaklanmak zorundayız, kâr, büyüme, verimlilik ve ihracat performansı gösteren sektörlerde odaklanmaya başladıklarını görüyoruz. Bu yan sektörlerden çekilmek, bunu tamamlayan şekilde de yeni bazı sektörlerle yayılma şeklinde ortaya çıktı. Özellikle telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki özelleştirme fırsatlarından 2000'lerde İstanbul sermayesi denilen hükümetçe dışlandığı söylenen sermayelerin de en çok nemalanan sermaye kesimi olduğunu gördük. TÜPRAŞ, POAŞ, Erdemir, PETKİM özelleştirmeleri bunun en güzel örneği. Artık öyle bir birikim düzeyine ulaştı ki bu sermayeler, devlete sen yapma, artık bunu

biz yaparız, yabancı ortağımızı da yanımıza alırız, bunu yapacak güce sahibiz diyorlar ve bu konuda kat ettikleri mesafeyi görüyoruz. Bu sektörel revizyonda dikkati çeken bir nokta da yeni değerlendirilen alanlarının sermayeye açıldığını görüyoruz. Kamu hizmet alanlarının artık giderek piyasaya terk edildiği, eğitim, sağlık ve tabii enerji en gözde sektör. Anadolu'daki hemen her holdingin mutlaka HES'i var, birkaç tane bazılarının. Burada örnek olarak sağlık sektörünü verebiliriz. İşte bu sağlıktaki dönüşümle nasıl ki, devlet özel hastanelerden hizmet satın almaya başladı, yüksek kâr ve büyüme potansiyeli birçok holdingi bu sektöre çekti. İşte görüyorsunuz, birçok sektörde faal bulunan sermayeler hastaneler kurarak ve bunu aslında İstanbul ve Anadolu'da zincirler haline getirerek bu alanda büyük bir varlık göstermeye başladı. Bunun dışında özel hastane sayısı 200'lerden 400'lere kadar tırmandı. 2009 verisi bu ki, artmaya devam ediyor. Yurtdışında yayılma, bu sadece büyük holdinglerin değil, Anadolu sermayesi denilen sermayelerin de yapmaya çalıştığı bir şey. Avrupa, Rusya, Ortadoğu, Afrika, Çin gibi birçok bölgede fabrikaların açıldığını görüyoruz. Bugün Sabancı'nın Kordsa'sı küresel lider konumuna gelmiş vasiyette, Vestel Rusya'da yayıldı iyice, Anadolu Grubu Efes'le Rusya ve Gürcistan'da iyice yayıldı, Arçelik en son Güney Afrika'da 100 yıllık beyaz eşya devi Defy'yi satın aldı. Birçok sektörde artık yurtdışında üreterek var olan Türkiyeli sermayelerle karşı karşıyayız. Bu kat edilen mesafenin göz ardı edilemeyecek bir göstergesi, veriler özellikle 2000'li yıllarda artan şekilde Türkiye'deki sermayelerin yurtdışında artık fabrika kurduğunu gösteriyor.

Anadolu sermayelerinden birinin şöyle bir ifadesi vardı: Türkiye benim ille de üretim alanım olmak zorunda değil, dünyanın neresi bana uygun koşul sunuyorsa, orası benim üretim yerimdir ifadesi işte bu rakamlara da yansıyan bir şey. Öyle ki, 2012 yılında ülkeye gelen yabancı yatırımın yarısı kadar bir paranın bu amaçla yurtdışına çıkarıldığını görüyoruz. Bir de tabii yabancı ortaklıkların kurulması çabası var, niye istiyorlar bunu? Bir kere dış finansman sağlamak kolaylaşıyor, ikincisi teknolojiye erişim kolaylaşıyor. Bir de İpekyol'un veya Mavi Jeans'in ortaklıkları gibi buradan Türkiye pazarından dünyaya açılmak için bir araç olarak kullanılıyor yabancı ortaklıklar ve bu da buna eşlik eden yabancı şirketlerin Türkiye'ye girişleri, birçok yabancı şirketin Türkiye birimi en hız-

lı büyüyen birimleri oldu son dönemlerde. Mesela, Denizbank'ın Dexia içindeki konumu Tofaş'ın Fiat içindeki konumunda olduğu gibi. Türkiye'yi çok cazip görüyorlar. Özellikle çalkantılı coğrafyaların ortasında ve özelleştirmeler Türkiye'nin cazibesini artırıyor ve Türkiye'ye gelen yabancı sermaye girişlerinde 2000'lerdeki sıçrama dikkat çekici. Özellikle bankacılık ve perakende gibi hizmet alanlarıyla telekom yabancı sermaye çekti Türkiye'ye ilk olarak ama imalat sanayine de artan bir yabancı yatırım girişi var. Yabancı yatırımların sektörel dağılımına baktığımızda, hizmetler en önde, enerji çok yatırım çekti, ama imalatta da artan bir yabancı yatırım olduğunu göz ardı edemeyiz. Tabii ki bunu Çin'le karşılaştırdığımızda küçük ama Türkiye'nin 2000 öncesiyle karşılaştırdığımızda bir değişimi ifade ediyor.

Gelen yabancı yatırımın teknoloji düzeylerine göre sektörlere dağılımına baktığımızda şunu görüyoruz. Düşük teknolojili imalat sektörlerinden ziyade, özellikle orta teknolojiye dayalı imalat sektörlerine daha çok yabancı sermaye yatırımları gelmeye başladı. Şimdi tam bu noktada bir soru vardı istihdam kimin sorumluluğu diye. İstihdam kimsenin umurunda değil aslında, kamu zaten çekildi. Eğitim, sağlık özelleştiriliyor, KİT'ler özelleştiriliyor. Burada kamu memur istihdamı dışında imalat anlamında bir istihdam yaratıcı olma işlevini zaten çoktan terk etti. Gelen yabancı sermayenin düşük teknolojiden ziyade orta ve yüksek teknoloji sektörlerine gelişine baktığımızda onların da istihdam yaratan sektörlerle yönelmediğini görüyoruz. Yani zaten rekabet ortamında var olma savaşları içerisinde sermayeler daha çok makineleşmeye, yoğun sermaye kullanımına geçtikçe, rasyonalizasyona gittikçe -literatüre yerleşen bir terim- istihdam yaratmayan büyüme de var. Bu durumda yabancı sermayenin istihdam yaratmak gibi bir derdi zaten yok, onun öncelikleri farklı, bunun yerli sermaye açısından farklı olması için de bir sebep yok. Dolayısıyla bu sorun ikincil bir problem sermaye için. Ancak ihtiyacı olduğu kadar istihdam yaratır sermaye.

sümer oral - Çok teşekkür ederiz. Gerçekten çok güzel, çok önemli konular dile getirildi. Tüm konuklara da sevgi ve saygılarımı sunuyorum, sağ olun.

derya gültekin karakaş

Yurtdışında yayılma, bu sadece büyük holdinglerin değil Anadolu sermayesi denilen sermayelerin de yapmaya çalıştığı bir şey.

İktisatçılar Haftası ikinci günü değerli hocamız İlter Turan'a armağan edilmiştir.

Prof. Dr. İlter Turan

1941'de İstanbul'da doğmuştur. Orta öğrenimini Tarsus Amerikan Koleji ve El Cerrito Lisesi'nde (ABD), Siyasal Bilimler alanındaki yüksek öğrenimini Oberlin College (BA, 1962) ve Columbia Üniversitesi'nde (M.A. 1964) tamamlamıştır. Akademik meslek hayatına İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Siyaset İlmi Kürsüsü'nde başlamış, 1966'da doktor, 1970'de doçent ve 1976'da profesör ünvanını almıştır. 1984 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne intisab etmiş ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1993 yılında Koç Üniversitesi kurulurken oraya geçmiş, 1998 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Rektörlüğüne atanmıştır. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Profesörüdür. Dr. Turan muhtelif Amerikan ve İngiliz üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 2000-2009 yılları arasında Siyasi İlimler Türk Derneği'nin başkanlığını ve Uluslararası Siyasi İlimler Derneği'nin başkan yardımcılığını ve 2009'da XXI Dünya Siyasal Bilimler Kongresi (Santiago, Şili) program başkanlığını yürütmüştür. Çoğu İngilizce olmak üzere Türk Siyasal Hayatı, kurumları, Türk Dış Politikası ve Mukayeseli Siyaset alanında yayınlanmış çok sayıda makale ve kitabı bulunmaktadır. Sağlık ve Eğitim Vakfı Mütevelli Heyeti başkanı olup, ayrıca bir dizi vakıf ve şirketin yönetiminde görev yapmaktadır. Dünya Gazetesi yazarıdır. Dr. Turan evli ve tek çocukludur.

37. İKTİSATÇILAR HAFTASI / 25-26-27 Mart 2013

hak, adalet, iktisat

Prof. Dr. İlter Turan'a Armağan

26 Mart 2013 Salı

2. Gün

Birinci Oturum

- Sunuş : Dr. Mehmet Genç
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Berrak Kurtuluş
Panelistler : Doç. Dr. Murat Birdal
: İhsan Eliaçık
: Doç. Dr. İpek İlkkaracan
: Doç. Dr. Metin Sarfali

sevil usanmaz - Değerli davetliler, “Cumhuriyetin 90. Yılında Ekonomi, Toplum, Siyaset” üst başlıklı 37. İktisatçılar Haftasının ikinci gününe hoş geldiniz. Haftamızın ikinci günü Prof. Dr. İlter Turan'a armağan edilmiştir. Plaketini almak üzere Sayın Turan'ı ve plaketini vermek üzere İFMC Genel Başkanımız Vahap Adıyaman'ı kürsüye davet ediyorum.

iliter turan - Hepinizi saygıyla selamlıyorum. İstanbul Üniversitesi'nin kazandığı böyle güzel bir tesiste sizlere hitap etmek ayrıca bir keyif benim için.

İstanbul Üniversitesi'nin kapısından 1964 yılının Nisan ayında asistanlık sınavı için girdim. ABD'den asistan olmak üzere gelmiştim. Kolombiya Üniversitesi'nde işlerime devam ederken 'seni asistan olarak istiyorlar' diye bir mektup aldım. Mektubu yazan

babamdı. Babam İstanbul Üniversitesi Genel Sekreteri olmuştu, Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki Yükseköğretim Şube Müdürlüğünden sonra. Önce teklifi pek düşünmedim. 3 ay sonra çabuk kararını ver diye daha acil ruhlu bir mektup alınca bir karar verilmesi gerektiğini anladım. Yüksek lisans tezimi acele tamamladım ve asistan olmak üzere buraya geldim. O zamanlar o kadar bilgisiz bir insandım ki, burada asistanlığın sınav denilen bir merasimle yerine getirildiğini bilmiyordum. Birden bire buraya gelince aslında asistan olmak için bir asistanlık müsabaka sınavına girmem gerektiğini öğrendim. Bunun üzerine peki, nereden hazırlanayım, ben burada okumadım, başka şeyler okudum, acaba aynı şeyleri mi okutuyorlar burada, ne sorarlar diye dolaşmaya başladım. Kime sorsam farklı bir cevap aldım. Sonradan bizim

İlter Turan

Fakültemin cömertliği her zaman kendimi geliştirmemde ve fakülteme daha iyi hizmet etmemde çok önemli bir katkı sağlamıştır. Bunu da minnetle anıyorum.

üniversitenin halinin bu olduğunu daha iyi tanıma fırsatı buldum ama ilk başta çok yadırgadım. İşte belki efendim, şu sorar, o siyasi tarihi sorar. Peki, ne sorar? İşte git sen Fahir Armaoğlu'nun Siyasi Tarih kitabından çalış. Başka birine gidiyorsun, dış ticaret ve uluslararası ekonomi, işte sen rahmetli Süleyman Barda'nın kitabından çalış, başka birisine soruyorsun, sen git bir siyasi coğrafya çalış, o zaman edebiyat fakültesinden bir hocamız siyasi coğrafya dersine girmiş. Başım döndü, üstelik de öyle bir durum ki, mesele, rahmetli Fahir Armanoğlu'nun kitabını okuyorsunuz, çok kalın bir kitaptır. Oylara çok geniş yer verir, çerçevesi biraz azdır. Dolayısıyla siz kitabı okumaya başlıyorsunuz, 50'nci sayfaya geldiğiniz zaman ilk 49 sayfayı unutmuş oluyorsunuz. Çünkü şu şununla anlaşma yaptı, şurayı işgal etti, şu kadar duka tazminat ödendi filan... Büyük bir şaşkınlıkla oraya buraya koşturdum. Hatta o arada bir yabancı şirketten de üniversitenin bana teklif edeceği maaşın 6-7 katı olan bir ücretli iş teklifi de aldım. Kafam karışık bir halde bir Mayıs sabahı öğlene doğru İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinden girince kafamda hiçbir tereddüt kalmadı, benim yapmak istediğim iş bu dedim.

Nihayet bir sınav günü ilan edildi. Önce dil sınavına girdik. Üç kişiydik, genç ve güzel bir hanım vardı. 'Siz nereden mezunsunuz' dedi. Mülkiyeden mi, İktisat Fakültesi mi? 'Hayır, yurtdışından' dedim. 'Siz Genel Sekreterin oğlu olmalısınız', dedi. 'Evet efendim', dedim. 'O zaman sınavı siz kazanırsınız' dedi. 'Bilemeyeceğim, müsabaka sınavı olduğunu söylediler bana', dedim. 'Yani ben de iyi yetiştiğiniz için siz kazanırsınız demek istemiştim', dedi.

O hanım dil sınavından sonra terk etti, Allah rahmet eylesin Ergun Göze diye belki bazılarının hatırladığı bir gazeteciyle ikimiz rekabet halinde sınava girdik. Rahmetli Mehmet Oluç sınavı yapacak. Girdik sınava, iki soru hazırlayıvereyim dedi. Bu suretle bizim bu kapsamlı hazırlık faaliyetinin pek de doğru bir hazırlık olmadığı anlaşıldı. İki soruyu cevaplamaya başladım, bir saat sonra rakibim arkadaş sınavını verdi, çıktı. Ben yazmaya devam ediyorum. İçeriden Mehmet Hoca sesleniyor, bitmedi mi birader? Nihayet bitti ve buraya asistan oldum. İktisat Fakültesine eksik olmasın Mehmet Hoca bir iyilik yapmış bana, iki sınav kâğıdını o zamanki karar mercii olan Yönetim Kurulunda isim vermeden

okumuş, hangisini alalım diye sormuş. Bu suretle tayinimdeki şüphelerin de ortadan kalkmasına zemin hazırlamış. Mayısın son günü tayinim çıktı. Bunun hikmetini anlamamıştım. Meğer bana 1 Haziran'da sınav görevi vermişler de, tayinin zamanında yetiştirmesi o sebepleymiş ve hukuk 1 amfisinde ilk gözlemcilik görevim, şaşırdım. Böyle bir 1033 öğrenci olan bir salon düşünün ve öğrencilerin hüviyetine baktım. O zamanlar üniversiteden atılmak yoktu ve sınava giren öğrencilerin bazılarının fakülteye kayıt tarihi doğum tarihinden daha önceydi. Böyle bir ortamda göreve başladım. Fakat çok severek çalıştığım bir yerde işe başlamış oldum.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki siyaset ilmi kürsüsü o zaman sadece rahmetli Esat Çam -o da asistandı ben girdiğimde- ve benden ibaretti. Esat Bey kısa bir süre sonra doçent oldu ve yeni arkadaşlar almaya başladık. Kimseye kadro vermeyen Mehmet Hoca -ki, o da işletme fakültesi kurmak için hazırlık yapıyormuş- nedense bu siyaset ilminin burada kurulması davasına çok inanmıştı. İleride iade edilmek kaydıyla bizlere kadro dahi verdi ve böylelikle kürsümüz gelişti. Hemen birtakım mübadele programları yaptık, yurtdışından destek aldık. Bir yetiştirme programıyla kısa sürede İktisat Fakültesi bölümü kazanmış oldu ve şunu da her zaman iyilikle hatırlıyorum: Bu sabah bir arkadaşla konuşurken dedi ki, siz sık sık ABD'ye gidersiniz. Evet, tabii bu gidişler için daima İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin bana izin vermesi gerekiyordu. Gerçekten sık sık gittim, Amerikan üniversitelerinde ders ver-

dim. Bu kendimi yenileme ve geliştirmem için de önemli bir fırsat oluşturdu. Fakat fakültemin bu cömertliği her zaman kendimi geliştirmemde ve fakülteme daha iyi hizmet etmemde çok önemli bir katkı sağlamıştır. Bunu da minnetle anıyorum.

Efendim, böyle seneler geçti, tabii yeni kurulmuş bir kürsü olduğu için önü de açıktı. Biz kadro beklemeden doçent, profesör olduk. Sonra YÖK geldi ve büyük bir sarsıntı, o sarsıntı içerisinde yurtdışındaydım ama fakültemi değiştirmemin daha yerinde olacağı kendini belli etti ve biz genç arkadaşlarım Şükrü Hanioğlu, Ersin Kalaycıoğlu, Cemil Oktay, Kemal Öke hepsi siyaset ilmi kürsüsünden haklı nedenlerle ayrılmışlardı. Onlar kendilerine katılmamı istediler. Ben de ABD'den bir başvuru yaparak Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçtim. Ama tabii sen nerelisin dedikleri zaman İktisat Fakülteliyim esas itibariyle, çünkü meslek hayatım orada başladı.

Efendim, İktisat Fakülteliğimi düşünerek bana bugünü hediye eden dostlara özel bir teşekkür borçluyum. Gerçekten meslek hayatının sonlarına doğru yaklaştıkça bu tür hatırlanmalar kişi açısından özel bir önem kazanmış oluyor. O bakımdan bu kararı veren arkadaşlara, bu programı düzenleyen arkadaşlara ve bu toplantıyı izlemeye gelen arkadaşlara biraz sonra dinleyeceğimiz çok değerli dostum Mehmet Genç'e, tabii dernek başkanımız Vahap Adıyaman'a, yine oturma başkanlığını yapacak Berrak Kurtuluş'a, hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun efendim.

sevil usanmaz - Sayın konuklar, ikinci gün sabah oturumu "Hak, Adalet, İktisat" adını taşıyor. Bu oturumu yönetecek olan Prof. Dr. Berrak Kurtuluş masadaki yerine ve sunuşunu yapacak olan Hocamız Mehmet Genç'i kürsüye davet ediyorum.

mehmet genç - Hepinizi saygıyla selamlıyorum. İler'in kendi tarihi hakkında verdiği veciz konuşmadan ilham alarak bu "Cumhuriyetin 90. Yılında Toplum, Ekonomi, Siyaset" genel başlığı altında "Hak, Adalet ve İktisat" ilişkileriyle ilgili panele bir tarihi giriş yapmaya çalışacağım.

Tarihi giriş neden lazım? Dün biraz dinledim, inşallah onların hepsi doğrudur. Çeşitli eğilimler konuşuldu, tartışıldı ama o istatistik trendlerin çok numaraları vardır. Nerede

başlayıp nerede bittiğinize göre her türlü istikameti alabilirler. Cumhuriyetin 90 yılı için çıkarılan genel tablo önemli parametrelerde fazla değişme olmadığını, diyelim büyüme oranı yüzde 5'in etrafında dalgalanıyor ve denildi ki, bu yüzde 5'i tutturma hedefi değil de, bu yüzde 5 potansiyeli yukarıya nasıl çekebiliriz? O zaman aklıma geldi ki, maalesef bizim tarihi istatistiklerimiz yok, onları biraz daha geriye alabilseydik zamanla bu potansiyelin de hafif hafif yükselmekte olduğunu muhtemelen görürdük diye düşündüm. Ama tarihin bir başka faydası var. Cumhuriyetin 90 yılı epey uzun, benim yaşım için bile epey uzun bir dönemdir ama Türkiye tarihi bakımından tarihin onda birinden daha azdır. Onun için bu onda dokuzunda neler olup bittiğini hatırladıktan sonra ana hatlarıyla konuşup görmek daha anlamlı olur diye düşündüm. Tarihi girişi onun için yapıyorum. Çok ünlü bir fıkra var, ben çok hoşlanıyorum. Yavru balık ana balığa sormuş: Sudan bahsediyorlar bana anacığım, anlatır mısın bu su nedir? İki versiyonu var bunun bilirsiniz, biri ana balık demiş ki, sen sudan başka bir şey bilmezsin ki, sana suyu ben nasıl anlatayım? Hani eskilerin deyimiyle "ol mahiler ki derya içredir, deryayı bilmezler", biraz havalanıp bakmak gerektiğini anlatıyor. İkinci versiyonu da çok hoş, ana balık hayretle soruyor: Ben de duydum ama bilmiyorum ne olduğunu, diyor.

Evet, Osmanlı dönemi Türkiye tarihinin çok önemli bir bölümüdür ve sistemik özellikleri olan bir dönemdir. Türkiye tarihinin dünya ölçeğinde rol oynadığı önemli bir dönemdir.

mehmet genç

Osmanlı dönemi Türkiye tarihin çok önemli bir bölümüdür ve sistemik özellikleri olan bir dönemdir. Türkiye tarihinin dünya ölçeğinde rol oynadığı önemli bir dönemdir.

mehmet genç

Osmanlılar ekonomiyeye ihtiyaçlar açısından yaklaşıyordu. Onun için ekonomiyi de bugün anladığımız anlamda iktisat politikaları oluşturup geliştirmediler.

17'nci devlet, 16-17 diye söylüyoruz, Türk devletleri içinde en uzun ömürlü olanı ve çok farklı şekilde uzun ömürlü olanı Osmanlı Devletidir. Osmanlı Devletinden sonra en uzun yaşayan Türk Devleti Osmanlı ömrünün yarısına kadar ulaşmamıştır. Bu son derece önemlidir. Osmanlı Devleti ayrıca dünya ölçeğinde de uzun ömürlü devletlerden biridir, en uzun yaşayanlardan biridir. Ayrıca hanedan olarak Osmanlı hanedanı dünya tarihinde bildiğim kadarıyla bir ilktir. Ne Çin'de, ne eski Mısır'da, ne Bizans'ta hiçbir hanedan Osmanlı hanedanının yarı ömrünü fazla geçememiştir. En fazla Çin'dekiler 300-350 yıl yaşayabilmişlerdir. Böyle enteresan özellikleri var. Osmanlı sistemi baştan bir 200 sene -yani bugün Cumhuriyetimizin ömrünün iki katı kadar bir süre içinde- sistemi inşa etmeye çalıştılar ve bu inşaatı tamamladıktan sonra kendi devletlerine bu ebedi yaşayacak devlet anlamında isimlendirdiler. "Devlet-i Aliye-i Ebed Müddet" dediler. Onu neye dayanarak verdiklerini pek bilmiyoruz, en azından kendileri anlatmıyorlar. Ama sistemin temel kurumlarını, değerlerini, parametrelerine, yapıp-ettiklerine baktığımız zaman bazı önemli unsurları yakalıyoruz.

Bir kere Osmanlılar ekonomiyeye ihtiyaçlar açısından yaklaşıyorlardı. Toplumun, insanların bütün zümrelerin ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetler demeti olarak düşünüyorlardı ve onun için ekonomiyi de bugün anladığımız anlamda iktisat politikaları oluşturup geliştirmediler. Ama çok yakından ilgilendiler ve önemli yapılar oluşturdular. Bu panelin konusu olarak hak, adalet ve iktisat üçgeni içinde ilk dikkati çeken özellikleri eşitlik temel norm olarak zihinlerinde az veya çok belirgin olarak mevcut olduğu görülüyor. Eşitlik, tabii adalet eşitlik demek değil, ama eşitlikten çok da kopmama özelliği vardır. Osmanlıların eşitlik anlayışını anlatabilmek için size yakında çıkan bir makaledeki bir örneği anlatmak istiyorum kısaca. Osmanlı bürokrasisi, Batı dünyasının gözlemcilerinin nazarında da çok önemli performansı olduğu görülüp anlatılan bir bürokrasi. Son derece enteresan bir bürokrasileri vardı Osmanlıların. Az sayıda bürokrat bugünkü Türkiye'nin 4-5 katı genişliğinde, ama 3-4 misli küçük bir nüfusu dağınık ve yaygın bir nüfusu idare etmek çok kolay bir şey olmadığı halde bunu yapıyorlardı. Osmanlı memurları sabah namazını kıldıktan bir saat sonra işe başlarlar ve ikindiye kadar çalışırlardı. Bu kışın 9-10,

yazın 7-8 saat kadar bir mesaiydi. Hafta tatili yapmazlardı, hafta tatili yapmak isteyenler çok yoruldukları zaman izin alırlardı, faaliyete nöbetleşe devam ederlerdi. Bu çok uzun yaşadığını söylediğim hanedanın mensubu olan padişahlara baktığımız zaman onların da aşağı yukarı aynı tempoda çalıştıkları anlaşılıyor. Nasıl anlaşılıyor? Bürokratların mesai şeyleri vardır, işe başlama ve bitirme saatleriyle ilgili. Padişahlar için böyle bir şey yok. Ama onlar için padişahların günlüklerini, günlük hareketlerini tespit eden ruzmaneler vardır. Onlardan ve daha önemlisi padişahların kendi el yazılarıyla verdikleri kararlar, emirler, meşhur adıyla hattı hümayunlar vardır. Osmanlı padişahları bu geniş imparatorluğun her tarafıyla ilgilendirildi, her konuyla ilgilendirildi. Özellikle uluslararası ilişkilerle ilgili en küçük problemi mutlaka padişahın görmesi, incelemesi ve o konudaki hükmünü kendi hattıyla yazması istenirdi. Ayrıca bu geniş imparatorluğun ücra bir köyünden bir halkın ve ayanın herhangi bir şikayeti olursa, o şikayet mutlaka padişaha ulaştırılırdı. Ya bölgenin kadısı gönderirdi yahut reaya çok kolay olmamakla birlikte bizzat kalkıp İstanbul'a gelir ve padişahın Cuma selamlığında arzuhalini bizzat padişahın yanındaki adamlara takdim ederdi. Bu şikayetlerin çok büyük yekünlarına ait belgeler Osmanlı arşivinde. Padişahlar bunlara mutlaka cevap verilmesini isterler ve verilen cevapların özetlerini okurlar, her birini tek tek incelerler ve onun hakkındaki hükmünü de kendi el yazılarıyla yazarlardı. Bu bürokratik faaliyete bakınca padişahların memurlardan daha az çalıştıklarını düşünemediğimi söylemeliyim. Ama bunlar arasında mesela III. Selim, 18'inci yüzyıl sonlarında bir hattı hümayunda diyor ki: -genellikle padişahlar herkese hitap etmezler, sadrazama benim vezirim derler. Sadrazam savaştaysa yerine bakan kaymakam paşaya "kaymakam paşa" diye hitap ederler. Padişah kaymakam paşa diye yazmışsa, belli ki sadrazam bir yerdedir, onu arayıp bulmamız gerekir- "Benim vezirim bu konuyu bu akşam mülhaza edeyim, yarın sabah şafakla sana cevabımı veririm". Tabii ki bu tomarları, imparatorluğun her konusıyla ilgili tomarları inceleyip bir karara varmak her zaman çok kolay ve hemen yapılabilecek bir iş olmadığı için padişahların bürokratlardan farklı olarak gece de çalıştığını buradan çıkarabileceğimizi düşünüyorum. Bürokratlar gece çalışmazlardı, onu aşağı

yukarı kesinlikle söyleyebiliriz. Çünkü defterler çok önemliydi ve üzerinde çalıştıkları evrakı mutlaka yangından emin bir depoya kaldırılmadan dairelerini terk edemezlerdi, hiçbir şekilde götüremezlerdi.

Üçüncü olarak İstanbul'da hamalların kullandıkları atlarla ilgili bir Osmanlı düzenlemesi var. Ulaştırımda kullanılan hamallar. Bu hamallarla ilgili bir anekdot arz edeyim. Bruce McGowan Osmanlı tarihi üzerinde önemli çalışmalar yapan bir ABD'li dostumuz, 1960'ların sonunda tezini bitirdi, gitti. Sonra kültür ataşesi olarak İstanbul'a geldi. Sanıyorum 10-15 sene sonra 1980 civarında, 'ne fark gördün Bruce' dedim. Dedi ki, hamallar azalmış, at arabaları azalmış 1970 ve 1980'ler, yani 1968-1982 arası dönem için. Hamallar şehrin ulaştırma imkanını sağlayan gruptu. Üç gruptu bunlar: Sırıkla hamallar, sırt hamalları, bir de daha ileri motorize gibi atlı hamallar vardı. Onlar yüklerini ata yüklerler, onunla taşırlardı, biraz daha pahalıydı. Hamallar götürüp bıraktıktan sonra ata binip dönüyorlardı üstlerine. Osmanlı yönetimi bu şeyi kabul edemedi ve bir ferman çıkardı. 100-150 okka yük götüren hayvan yorulmuştur, dönüşte hayvan dinlenmelidir. Hamalın yanında yürümesi gerekir ama bu ferman biliyorsunuz padişah fermanı fazla dinlenmez, onun için hamallar pek uymadılar. Onun üzerine devlet resmen kanun çıkardı. Semerlerin üzerine sivri ucu yukarıya çivi çakılacak ve bu çiviye kontrol edecek trafik memurları diyelim, muhtesip adamları, çivi çakmayan men edilecek, işe giremeyecek. Sonra baktılar ki, çivileri küçük çiviler çakıp, üstüne tahta koyup gene işlerine devam ettiler. Onun üzerine bir ferman daha çıktı. Üzerine çakılacak çiviye asgari 1 okka demirden imal edilmiş şu kadar sayıda ve şu ebatla olmalı, üstüne de katiyen tahta konulmamalı. Bununla birlikte şunu da ekliyorlar: -bu söylediklerim günümüzden 200-250 sene evvel- hamallar atları sabah namazından bir saat sonra işe koyabilirler ve ikindiye kadar dikkat ederseniz bürokratlar gibi sıradan memurların mesaisine tam olarak atların da uyması gerektiğini söylüyorlar. Bunun dışında çalıştıranlar cezalandırılacak, men edilecek. Bununla da kalmıyorlar, hayvan kendisi bilmez, öğle tatili yaptırılacak, yem ve su verilecek.

Böyle bir sistem. Hak, adalet ve ekonomi konuşuyoruz. Padişahı, bürokrati ve yük hayvanını aynı adalet çizgisinde düzenlemeye tabi tutan bir sistemden bahsediyoruz. Böyle

bir sistemin yük hayvanı değil, insanlar hakkında çalışma saatleri 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında Batı dünyasında düşünölmeye çalışılmıştır. Eşitlik, adalet üzere eşitlik Osmanlı sisteminin, klasik sisteminin temel normlarının başında gelir. Ekonomi insanların, toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak gerekir diye düşünen Osmanlı eliti, bunu başarabilmek üzere bir seri düzenlemeler yaptı. Bir kere üretim faktörlerinin dağılımını devlet çok önemli ölçüde eşitlikçi bir düzeyde sağlamaya çalıştı. Toprağı biliyorsanız, meri toprak rejiminde ancak köylülerin ekebileceği bir ailenin ihtiyacı olduğu, kendi beslenmesi için gerekli vergileri ödemek için gerekli miktarda bir toprak, eşitlikte toprak, eşit her yerde eşit değil. Kanunnamelere bakıyoruz, verimliliğine göre 20-30 dönümden 200 dönüme kadar değişebilen büyüklükte eşit toprakları köylülere tahsis ettiler ve köylüler bu toprakları ekmek ve elde ettiği ürünü istediği gibi kullanma hakkı elde ettiler. Osmanlı sistemi yerleştikten sonra çok kolay bildiğimiz gibi hızlı bir şekilde yayıldı Ortadoğu'da ve Balkanlarda. Gittiği yerlerde yerleştikten sonra yönetimi benimsendi. Bunun testini Anadolu Ankara Savaşından sonra sistem tamamıyla çöktükten sonra tekrar aynı yerleri çok büyük bir süratle elde ettiler. Bunun önemli sebeplerinden biri Osmanlı rejiminin kitlelere sağladığı rahatlık, -refah demek bugün için biraz garip gelebilir- ama Osmanlı sistemi bütün halkına eşit düzeyde refah sağlamaya göre cihazlanmış idi. Kaynakları eşit dağıtıyor, toprak mülkiyetinde devlet mülkiyeti üzerinde tutuyordu. Halka tasarruf hakkı veriyordu. Bunu herkes biliyor ama bu tasarruf hakkı eğer toprağı ekmeye devam ederse, toprağını bırakıp başka tarafa gitmezse, bulunduğu yerde ekim faaliyetini tatil etmezse, son vermezse devlet o toprağı köylünün elinde özel mülküymüş gibi muamele ediyordu. Yani köylü kendi öz mülkü olsa ne yaparsa onları yapıyordu. İstedikini ekiyordu ve düşük bir vergi ödüyordu. Osmanlı köylülerinin önemli bir özelliği düşük vergi ödemeleridir. Çağdaş Avrupa ve 19'uncu yüzyılda Japonya'yla kıyasladığımız zaman Osmanlı köylüleri üstelik bu bahsettiğimiz alanlarda hem Japonya'da hem Batı Avrupa'da toprağın verimliliği ortalama Osmanlı köylüleri çok daha düşük vergiye tabi tutuluyorlardı. O düşük vergi rejimi de Balkanlar'da hızlı yayılmanın önemli bir fak-

mehmet genç

Eşitlik, Osmanlı klasik sisteminin temel normlarının başında gelir.

mehmet genç

Osmanlıların üretim faktörlerinden emeğe ve sermayeye de önemli müdahaleleri vardı.

törü oldu. Üretim faktörlerinden toprak konusunda aldıkları gerçekten çok enteresan bir mavi boncuk sistemidir diyebiliriz. Köylü 'bu benim mülkümdür' diye görüyordu ve hakikaten öyleymiş gibi hareket ediyor, yatırım yapıyor, istediğini üretiyor, düşük bir vergiyle hayatını sürdürüyor. Öldüğü zaman hiçbir vergi ödemedi oğluna intikal ediyordu. Devlet de 'bu benim mülkümdür' diyordu, o da haklıydı. Çünkü köylü bunları yapmazsa toprağı elinden alıp başka bir ihtiyaç sahibine verebiliyordu. Eğer özel mülk statüsünde hukuken olsaydı bunu yapamazdı. Bunu yapmak için fiktif bir kamu mülkiyeti konsepti ortaya attı Osmanlılar.

Osmanlıların üretim faktörlerinden diğerlerine; emeğe ve sermayeye de önemli müdahaleleri vardı. Kısaca onları da söyleyeyim. Tabii emeğin çok büyük bölümü toprakta yaşıyordu. Yüzde 70-80'i toprak işçiliği, onları topraklarına aşağı yukarı bağlıyordu. Toprağı ekmekten vazgeçip terk ederse, köylü gittiği yerden bulunup getirilip, toprağının başına konurdu. Bu tabii 'servaj'a benziyor. Servaj gibi miydi? Olmadığını kesin olarak söyleyebiliriz. Köylü gittiği yerden tutulup, getirilir. Köylü gitmiyorum derse -serfin böyle bir hakkı yoktu- zorla götürülürdü. Osmanlı reayasına zorla gel toprağının başına demezlerdi. Geliyor musun, gelmiyor musun? Hayır, gelmiyorum. O zaman sen orada toprağını işleseydin ödeyeceğine yakın bir meşhur 'çiftbozan' resmini ödemen gerekir. Yönetim, sistem şöyle düşünüyordu: Bu daha iyi bir gelir buldu, o gelirini bizimle paylaşsın, mesele bundan ibaretti.

Sermayeyi de kontrol ediyordu emekle birlikte. Emeğin büyük bölümü zirai emek olduğu için kontrol ediliyordu. Şehirlerdeki emekleri esnaf loncalarıyla kontrol ediyordu. Hemen her teknik uzmanlık gerektiren işleri bir esnaf olarak örgütlenmeye devlet çok olumlu yaklaşıyordu. İş faaliyeti yürüten esnaf grupları da bir dernek haline gelmeyi çok isterlerdi. Onun için ve bugün pek anlamayacağımız derecede otonomi imkanları vardı. Kendi yapacakları şeyleri hangi usulle yapacaklar, ne teknoloji kullanacaklar ve aralarındaki ilişkileri nasıl düzenleyecekler, küçük Anayasa gibi nizamnameler yapar, kadiya getirirlerdi ve kadi onu Osmanlı Devleti tabii bir İslam devletiydi, İslam şeriatına uygun olması ve bir de o şeriatın yanında örfi kanunlar çok önemli yer tutardı. Bunlara da aykırı olmamak kaydıyla esnafın talep ettikleri

nizamnameyi kayda geçirir ve uyulması zorunlu metin olarak ilan edilirdi esnaf örgütlerinde. Bu da en önemli zirai yapıda birbirine yakın büyüklükte küçük aile işletmelerinden oluşan bir yapı, bu yapı yüzyıllar boyu devam etti. Zamanla inhiraflar oldu, ama bu inhirafları Osmanlı sistemi hiçbir zaman meşru tanımadı. Mesela, 1830'da Yunanistan, daha sonra Romanya, Bulgaristan, Macaristan çok daha evvel Osmanlı İmparatorluğundan ayrıldılar, milli devletler oluşturdular. Bu devletler 1930'larda iki dünya savaşı arasında toprak reformu yapmak üzere oluşturdıkları istatistiklere baktığımız zaman dünyada toprak dağılımının en eşitlikçi yapıda bulunduğu anlaşıldı. Daha Osmanlıdan kurtulduktan 100 sene sonra bile zirai sektörde faktör dağılımının eşitlikçi yapısı, çünkü toprakta değişim çok zor. Mesela, ortaçağ ziraatını inceleyenler hava fotoğraflarına bakarak hudutlar, yüzlerce yıl o hudutların izleri kalıyor. Mülkiyet yapısını bu hava fotoğraflarından analiz ederek çıkarabiliyorlar.

Esnaforda da devlet kendilerine çok otonomiler sağlamakla birlikte tıpkı ziraatta olduğu gibi birbirine yakın büyüklükte işyerlerine, sermayeye, hammaddeye, işçiye sahip olmalarına özellikle özen gösterdiler. Esnaf örgütleri geliştikçe 17-18'inci yüzyıllarda onların cemaatçi, dayanışmacı yapıları güçlendi. Aralarında farklılaşmaya esnafın içinden bir kısmı zengin, bir kısmı fakir olması son derece normalken Osmanlı yönetimi esnaf loncalarındaki fakirleşenlerin tepkilerine çok duyarlı kaldı. Esnaf üzerinde çalışan hemen herkesin görebildiği şöyle şeyler var. Zengin, tabii zenginleşme imkanı çok fazla yok. Çünkü Osmanlı sistemi mülkiyetin önemli bir unsuru sermayeyi oluşturmak için kârlara müdahale ediyordu. Kâr mesela Osmanlı İslam devleti dedik, evet ama İslam'ın bazı şeylerine biraz parantezler açtıklarına ait örnekler var. Kâr tahdidi klasik İslam'da pek yok ama Osmanlılar çok ciddi şekilde kâr üzerinde tahdit koydular. Bir ortalama ilan ettiler, yüzde 10'u geçmeyecek ama fiilen biliyoruz, Osmanlı rejimi piyasa ilişkilerinde üreticinin durumuna, maliyet hesaplarına göre kâr hesabı yapıyorlardı. Perakende satın alıp, tezgaha koyup satan insanlara yüzde 2-3'e kadar düşen bir kâr haddi tanınıyordu. Çok zor çalışmayı, sermayenin devir periyodu çok uzun alanlarda bu yüzde 15-20'ye kadar çıkabilirdi. Bazı zor sanayi konularında yüzde 20'ye yakın kâr haddi tanıyorlardı

ama ortalama kâr haddi kanunlarında da vardır, yüzde 10'u geçmemelidir. Buna karşılık piyasa faiz haddiyse asgari yüzde 12-13 çok nadir para vakıflarında normal olarak yüzde 15 ve 20, mali sistemi finanse eden sarraf grubunun aldığı faiz oranı ki, asıl büyük likit sermayeyi kullananlar yüzde 20'den faiz verebiliyorlardı.

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği 1776'da yayınlandı, demek ki 1770'lerde yazıyordu. Sanayi devriminin başladığı yıllarda Smith dehasını şöyle gösteriyor: "İngiltere'de kâr faizlerin iki katıdır. Bu birikimi çok güçlendiren bir tabikattır ve sermaye birikimi devam edecektir." Sanayi devrimini yapan ekonomide o zaman İngiltere'de faiz haddi yüzde 3 civarındaydı, kâr da yüzde 6 civarında. Bizde kâr, devletin tanıdığı kâr yüzde 10 ortalama, ama faiz haddi ortalaması da yüzde 20. Çünkü yüzde 10-15, 12-15 var ama yüzde 25-30 da çok, ortalama yüzde 20. Faiz haddi tam İngiltere'dekinin tersi olarak uygulandı. Bu tabii üretim, sanayi ve esnafılıkta sermaye birikimini çok zorlaştıran bir faktördü. Esnafların ve tüccarların terekeler üzerinde yaptığımız çalışmalar bunları net olarak gösteriyor. Çok düşük miktarda bir tereke bırakıyorlar. Ellerinde sermaye büyük yatırım gerektiren sanayi kollarında çarşılar, hanlar, basımhane, boyahane, mengenehane, bir sürü fiziki yatırım gerektiren alanları da devlet kendisi yapıyor yahut vakıflara yaptırıyordu. Bunu esnaflara kiraliyordu. O kira oranları esnafın ortalama kâr oranından biraz daha düşük, rantlar yüzde 4-8 arasında, işte kârı bu ödeyebilecek durumda bir esnaf yapısı vardı. Eşitlik herkes için tam eşitlik değil, adalete çok yaklaşan bir eşitlik düzeni içindeydiler. Tabii insanlar, gruplar bu eşitlikçi yapıyı bozmak için uğraşıyorlardı. Onları görüyoruz. Mesela esnaflar birbirine yakın büyüklükte işyerlerine sahipler 16 ve 17'nci yüzyılda, giderek açmaya çalışıyorlar. Zenginler biraz daha zengin olmaya, fakirler de daha fakirleşmeye devam ediyorlar. Diyelim, dokuma sanayinde bir ustanın 2-3 tezgahı var, başka bir ustanın en fakirinin de en az bir tezgahı, böyleyken zamanla açılıyor. Çünkü esnaf sisteminde ne kadar tezgah çalışacak, o da sınırlandırılıyordu, devlet de bunu destekliyordu. Çünkü herkese iş imkanı sağlayacak kadar girdiler emekte durağan bir nüfus söz konusudur Osmanlı dünyasında. Üretim de her zaman kıttır, onun için hammadde ve girdileri kendi imkanlarına göre bölüşürler. Bu

imkanlar birbirine çok yakın büyüklükte ama bunları açmak için çok uğraşan, fırsat buldukça elindeki imkanları genişletmeye çalıştıklarını görüyoruz. Hemen bütün sektörlerde bu var. 18'inci yüzyılın sonlarına kadar bunu görüyoruz. 18'inci yüzyıl sonlarında Osmanlılar yenilgilerle biten savaflara girdiler. İlk Katherina'yla yapılan meşhur Kaynarca'yla biten 1774'teki savafla birlikte uzun bir süre çok ciddi ağır yenilgilerle biten savunma savaşları yaptılar. Bu savaşları finanse etmek için Osmanlı Devleti halkın üzerindeki vergi yükünü arttırmak istemedi ama önünde-sonunda bu vergileri arttırmaktan başka çare olmadığı için bütün üretim sektörlerine vergiler getirildi ve vergiler tam anlamıyla progresif oldu, destrüktif denilecek derecede progresif oldu. Biraz zenginleşmiş bir esnaf varsa ondan o zenginlik derecesinde, onu geçen derecede vergi aldılar ve bunu aynı olarak aldılar. Ne üretiyorsa, onu çok düşük fiyattan devlet savaş için kullanmak üzere satın aldı ve bunların miktarları çok arttı. Üretim yüzde 90'ını bu şekilde vermek zorunda kaldıkları zaman çok önemli bir sıkıntıya girdi Osmanlı üretim sektörü 1770'ten Tanzimat yıllarına kadar. Ayrıca bir şey daha yaptı Osmanlı Devleti. Her şeyi konuşuyoruz, eşitlik, adil eşitlik ama bütün sosyal grupların eşitliği değil, her sosyal grup için eşitlik birinci derecede önemliydi. Köylülerin eşitliği kendi aralarında, esnafın, vezirlerin eşitliği de kendi aralarında, bir vezirin geliri öbüründen yüksek olmaz ama vezirin geliri esnafın gelirinin belki yüz, bin misli kadar büyük olabilirdi. Astronomik gelirlere sahip olabiliyorlardı ama bunları biliyorsunuz, işle, görevle sınırlıydı. Görev bittiği zaman bu gelirler hemen yüzde 5'e, 10'a, 1'e kadar inebilirdi. Öldüğü zaman da devlet bunların miraslarına sahip çıkardı. Vezir yüksek gelir almış, maiyeti için harcamalar yapıp hiçbir şey kalmamışsa, oğluna, karısına maaş bağlarlardı. Ama vezir biraz cimri davranmış, tasarruf etmiş, tasarruf oranını yükseltmiş, bizim şimdi yapamadığımız gibi, o zaman terekenin tamamını adeta tam şöyle alırlardı: Miras vergisi almazlardı Osmanlılar, mirastan mirasçılara lazım olanını verir, kalanını alırlardı. Eğer miras çok büyükse, miras vergisi yüzde 99,5'a kadar yükselebilirdi. Şöyle yaparlardı, bu vezirin alıştığı hayat standardını sürdürebilmesi için ne kadar gereklidir, ona göre bir ev, biraz para, biraz gelir, biraz şey verirler, gerisini hazineye alırlardı.

mehmet genç

Eşitlik ama bütün sosyal grupların eşitliği değil, köylülerin eşitliği kendi aralarında, esnafın, vezirlerin eşitliği de kendi aralarında.

mehmet genç

Bütün sermayelere belki el koymadı, çünkü Osmanlı Devleti o kadar her tarafa nüfuz edebilecek güçlü bir devlet değildi. Ama bunun olacağı bilinmiş olmasa bir kere birikimi budamaya yeterlidir.

Bunu yalnız devlet görevlileri için yaparlardı. Özel şahıslar için İslam şeriatının tanıdığı hukuk, mülkiyet garantisine tam riayet ederlerdi. Riayet ettiklerinin çok enteresan bir gözlemcisi var. 1750'lerde 16 sene kalmış İngiliz elçisi Sir James Porter, bu hatırlarsınız aydınlanmanın Montesquieu'nun, Rousseau'nun yazdıkları dönemler. Osmanlı despotizmi hakkında Avrupa'da muazzam bir literatür var ve Avrupa'da buna karşı çıkan kimse yok. Sir James Porter İstanbul'da 16 sene kaldıktan sonra bu aydınlanmacı ve özellikle Montesquieu'nun fikirlerine karşı kitap yazdı, "burada despotizm yoktur, burada özel mülkiyete tam riayet vardır" diye ifade etti ve örnek verdi. Muhtemelen III. Osman zamanı, Nuruosmaniye Camiyle ilgili olabilir. Ben arşivde bulamadım. "Cami için bir arsa istimlak etti, ama yaşlı bir kadın evini vermedi. Bu benim atalarımın kalma evdir, hatıralarım vardır, buradan çıkmam dedi ve kadına karşı Osmanlı Padişahı sarayının birkaç yüz metre ötesindeki eve karşı hiçbir şey yapamadı ve kadının evi caminin avlusuna kaldı" diye yazar örnek olarak. Özel mülkiyetin bu eşitlikçi dağılımı tabii top-rakta mülkiyeti devlet üzerine alıyor. Çünkü özel mülkiyet olsa olacaklara katlanacak hali yok sistem anlayışı itibarıyla. Sivil şahısların şeylerine hiçbir zaman dokunmadı ama onları çok sınırlandırdığını hem ziraatta, hem esnafıkta, ticarete düşük kâr oranlarıyla birikim imkânlarını çok sınırlandırdığını biliyoruz. Buna rağmen birikim yapmış olanlar varsa onlara vergi yüküyle savaş finansmanı için arttırdığı, onun dışında onlardan da fazla vergi almazdı.

Bu savaş finansmanı dolayısıyla ilk defa özel terekelere devlet el koymaya başladı. Bu çok önemli bir gelişmedir Osmanlı tarihinde ve bu 1770'te başladı, 1830'ların sonuna, Tanzimat'a kadar 70 sene devam etti. Bu sanayi devriminin İngiltere'de olduğu döneme tekabül eder. Sermaye birikiminin çok gerekli olduğu bir dönemde tam bir 'desinvestmentol'du. Padişah tüccarın, zengin olan esnafın terekesine el koyarken, sayıyorlar ve önemli bir bölümünü devlete borç veriyor savaştan sonra ödenmek üzere, yahut borç senedi veriyor, esham veriyor. Mirasçılar da diyorlar ki, terekemizden şu kadar parayı padişaha hediye ettik savaş için, cihat için kendisine bağışladık, hiçbir talebimiz yoktur. Hemen her terekede bu belgeyi gördüğüm zaman çok şaşmış-

tım. Ama sonra anlaşıldı ki, yani öğrendik ki, şer'i hukuka göre özel mülkiyete devletin müdahalesi mümkün değil. Onun için bu belgeleri aldı, savaştan sonra ödedi, ödemedi, ödeyemedi, onlar da oldu ama neticede 'desinvestmentol'du. Az çok bir sanayi, ticaret işyerine sahip olan insan öldüğü zaman bıraktığı bütün mirası nakde dönüştürüp, işi dağıtıp, devlete savaşta kazanma imkanı vermek üzere borç vermek zorunda kalması. Bu 1770-1840 arası dönemde sermaye birikimi çok büyük ölçüde budandı.

Bütün sermayelere belki el koymadı, çünkü Osmanlı Devleti o kadar her tarafa nüfuz edebilecek güçlü bir devlet değildi. Ama bunun olacağı bilinmiş olması bir kere birikimi budamaya yeterlidir. Sermaye son derece ürkektir, bunu iktisatçılara anlatmam gerekmez zannediyorum. Ondan sonra Tanzimat'tan itibaren Cumhuriyetimizin trendlerini artık başladığı modernleşme sürecine girdiği dönemde sermaye birikimi çok önemli ölçüde budandı. Ondan sonra imtiyazlar serbestlikler verdiler, özel sektör yatırımları var. Onları görüyoruz ama çok cılız, son bir cümleyle söyleyeyim. Sanayi devrimi -insanlığın tarihini ikiye bölen bu büyük değişme- herkes biliyor ki, İngiltere'de oldu. 18'inci yüzyılın son çeyreğinde 1780'lerden itibaren 1850'ye kadar tam bu bizim konuştuğumuz döneme tekabül ediyor. Olduktan aşağı yukarı 50-60 sene sonra bu devrimi ilk defa telaffuz etti insanlar ve bütün sosyal bilimciler, tarihçiler, ekonomistler bunun analizini yapıyorlar. Hâlâ bu devrim neden İngiltere'de oldu? Herkesin kabul edeceği bir çözüm yok. Neden 18'inci yüzyılda oldu da, 17 veya 16'ncı yüzyılda olmadı? Sanayi devrimi genellikle kabul edilen 15-16'ncı yüzyıl civarında fiilen başladığı kabul edilen kapitalizmin bir zirvesi olarak, önemli bir aşaması olarak anılır ama sanayi devrimi için 200-300 senelik bir birikimin gerekmiş olduğu anlaşılıyor. Türkiye'de sermaye birikimine olan devletin engellemeleri 1840'lardan sonra bitti diyebiliriz ama o günden bugüne henüz 150-200 sene olmamıştır. Onun için sermaye birikimi için bir süre daha beklememiz, onun için dün söylediler, bir türlü havalanamıyor uçak. Ekonomimiz inşallah hakikaten take-off'a geçmiştir de, haberimiz yoktur. Teşekkürler ediyorum efendim.

berrak kurtuluş - Kıymetli Hocamıza çok teşekkür ediyorum. Hepinizin bildiği gibi

bugün Sayın Prof. Dr. İlter Turan Hocamız için armağan edilmiştir. Kendisine bundan sonraki yaşamında da sağlık, mutluluk ve uzun bir ömür dileyerek hepinize hoş geldiniz diyorum. Panelistlerimizi masaya davet ediyorum. Sözü ilk olarak Sayın Birdal'a veriyorum.

murat birdal - Teşekkür ederim. Kıymetli hocalarım, değerli konuklar; hepiniz hoş geldiniz. Mehmet Hocam bize çok güzel perspektif sundu, Osmanlı'dan bugüne sermaye birikim rejiminin değişmesiyle birlikte aslında hak ve adalet kavramlarının da yerinin farklılaştığını görüyoruz. Ben biraz daha küresel perspektiften bakmaya çalışacağım ve öncelikli olarak tabii burada iktisat eğitiminin rolünü de sorgulayacağım.

Bugün hak, adalet gibi kavramlar, etik daha doğrusu iktisat eğitiminin neresinde duruyor? Çok güzel bir çalışma var 1990'ların ortasında Cornell Üniversitesi'nde yapılan, öğrencilere iki soru soruyorlar. Birincisi şu: Yolda yürürken bir para bulundu, bir zarf buldunuz, içinde para var, kişinin adresi de üzerinde yazılı, bu parayı insanların geri verme ihtimali nedir?

İlk başta topluma dair sizin yargılarınızı ölçüyor, daha sonra da siz bu zarfı bulduğunuzda geri verme ihtimaliniz nedir? Bir diğer soru da yine paralel: Şirketinize bilgisayar istediniz. 12 bilgisayar gönderildi, ama 11 bilgisayar fatura edildi. Bunu hangi oranda bildirirsiniz? İki soruyla ne kadar dürüst davranacaklarını ölçmeye çalışıyorlar. Şimdi çarpıcı olan şu: Okula başladıkları dö-

nemde bütün öğrenciler üç aşağı beş yukarı aynı cevabı veriyorlar. Ama birinci dönemin sonunda, mikro iktisat dersini aldıktan sonra iktisat öğrencilerinin dürüstlük oranında aşağı yönlü bir sapma gerçekleşiyor. Hatta şöyle de kontrol ediyorlar, iki tane mikro iktisat hocası var. Bir tanesi daha kalkınma odaklı ders yapan bir hoca, diğeriye daha oyun teorisi eksenli iktisat anlatan bir hoca. Oyun teorisi dersi veren hocanın öğrencileri çok daha ahlaklı cevap oranı diyeyim düşüyor. Dolayısıyla iktisat eğitimi aslında dış dünyayı ne kadar doğru algılıyor, onu çok sorguluyoruz ama kendi algıladığı doğrultuda bireyler yaratmakta büyük oranda başarılı. Bize ne kadar hizmet ediyor veya toplumun geneline ne kadar hizmet ediyor, o sorgulanması gereken bir durum. Bu paralelde çok çalışma var, mesela 'iktisatçılar kötü vatandaşlar mıdır' sorusunu soran bir çalışma var. Yine 1990'lı yılların sonunda ve doldurdukları gelir beyannamesinde gelirini düşük bildiren yine akademisyenlerin oranının iktisatçılarda -ve tabii finansçılar biraz daha bunun üzerinde yer alıyor- felsefe hocalarına göre daha yüksek olduğunu görüyoruz. Yani iktisat pesimistik bir dünya görüşüne sahip ve tabii ki öyle bir dünya içerisinde, yani bütün insanlar eğer ahlaksızsa siz de hayatta kalmak, başarılı olmak için daha ahlaksız olacaksınız. Ahlak kriterlerini biraz göz ardı edeceksiniz başarılı olabilmek için. Bu mantık içerisinde yetiştirilen nesiller için son derece mantıklı bir strateji. Sonunda optimal sonucun o olmadığını görseniz dahi var olmak, hayatta kalabilmek için öyle davranmak zorundasınız.

Tabii iktisat başından beri böyle mi diye sorduğumuzda, aslında bunu söylemek mümkün değil. Adam Smith'den bahsetti Mehmet Hoca, oradan devam edersek, baktığımızda her ne kadar aynı şekilde düşünmesem de kendi içerisinde tutarlı bir ahlak anlayışı olduğunu söylemek gerekir. Hepimiz herhalde bunu kabulleniriz. Adam Smith'in kitabında iki tane ana tema var kanımca, bir tanesi hepimizin bildiği o masamıza gelen yemeğin kasabın iyi niyetinden olmadığını, iyilikseverliğinden olmadığını anlattı ve görünmez ele uzanan kısıt çok önemli, serbest piyasa bize anlatıyor. Serbest piyasanın aslında nimetlerini ve toplumun nasıl etkinliğini, verimliliğini geliştirdiğinden bahsediyor. Bir diğer önemli alt başlığıysa uzmanlaşmaya dair toplu iğne fabrikası örneği. Kitabın bu

murat birdal

İktisat pesimistik bir dünya görüşüne sahip ve tabii ki öyle bir dünya içerisinde bütün insanlar eğer ahlaksızsa siz de hayatta kalmak, başarılı olmak için daha ahlaksız olacaksınız.

murat birdal

Geçtiğimiz 5 sene içerisinde de bölüşüm açısından tablonun çok daha olumsuz bir yöne evrildiğine şahit olduk.

iki önemli tarafı kendi iç çelişkilerini de sergiliyor. Bir tanesinin üstüne dayalı olduğu varsayımlar, ufak işletmeler ki, pek çoğunun bildiği gibi Adam Smith aslında anonim şirket yapısında çok verimli olmayacağını söylemiştir basit ortaklıklarla karşılaştırıldığına. Çünkü mülkiyetle idarenin birbiriyle ayrılmasının verimli sonuç vermeyeceğini, bireylerin kendi şirketini yönetmediği takdirde gereken özeni göstermeyeceğini ifade etmiştir. Bugünün koşullarına baktığımızda sermaye birikiminin evrim sürecini çok doğru algıladığını söylemek mümkün değil. Diğer taraftan ufak aktörlere, bunların arasındaki rekabete, fırsat eşitliğine dayalı bir serbest piyasa ekonomisinden bahsediyoruz. Burada büyük eşitsizliklerin, büyük adaletsizliklerin olması mümkün değil, hatta bir sermaye çok fazla büyüdüğüde zaten daha verimsiz hale gelecek kendi öne sürdüğü şekilde ve dolayısıyla da rekabet gücünü zaman içerisinde yitirecek. Şimdi sürekli kendi içerisindeki eşitliği restore eden bir sistem yapısından bahsediyoruz ama diğer tarafta ne var? Diğer tarafta uzmanlaşma var, ölçeğe göre artan getiri var ve bunun doğrudan sonucu olan tekeller var ki, sanırım günümüz kapitalizmini bu durum çok daha fazla, çok daha iyi ifade ediyor. 2008 krizi sonrasında tekrar gündeme gelen, gerçi her kriz döneminde biraz ifade ediliyor ama bu kriz daha da popülerleştirdi: "Batamayacak kadar büyük" diyorlar. Görüyorsunuz, bu yani artık Smith'in ortaya koyduğu serbest piyasa ekonomisiyle ilgisi, alakası olmayan bir dönemden geçiyoruz.

Banka sayıları 1990'lardan 2013 yılına geldiğimizde 1/3 oranında azalmış, Amerikan ekonomisinde 4 büyük bankanın payının giderek arttığını görüyoruz. Bank of America, City Group, JP Morgan, bunlar birçok bankaları artık devralmış durumdadır. Toplamda yine 1990'lardan bu yana 10 bankanın toplam finansal varlıklar içerisindeki oranı yüzde 20'ler civarından yüzde 55'lere varmış. Dehşet bir artıştan bahsediyoruz, çünkü herkes şunu görüyor ki, bir araya geldiğinizde, büyüdüğünüzde, ölçeğinizi büyüttüğünüzde artık batmanız imkânsız hale geliyor, devlet sizi kurtaracak. Bu bir tek finans sektörü için söz konusu değil, aynı zamanda endüstri için de söz konusu, reel sektör açısından da söz konusu. Büyüdükçe çok daha büyük avantajlar elde ediyorsunuz. Ufak bankaların battığı bir ortamda Goldman Sachs gibi çok büyük

yatırım kuruluşları devlet tarafından kurtarılıyor.

Kriz sürecinde bu eşitsizliklerin artan oranda büyüdüğünü gördük. 2008 krizinin başlarında, Krugman gibi, Akerlof gibi birçok aslında Keynesyen yazarlar gelir dağılımı eşitsizliğine vurgu yapmışlardı ve krizin bu zamana kadar bunu görmezden gelen iktisat paradigmasında da büyük kırılma yaratacağını ve bundan sonra artık eski iktisadın söz konusu olmayacağını söylemişlerdi. O mitler herhalde geçen 4-5 sene içerisinde büyük ölçüde suya düştü. Yeniden bölüşüm dönük düzenleme arayışlarının sistemin kriziyle sadece başlı başına bir sistem içerisindeki tıkanıklığın meydana gelmeyeceğini görmüş olduk. Çünkü 1929 krizi hepimizin aklındaki referans kaynağı, hatırlıyorsanız Obama'nın işbaşına geldiği dönemde de çokça tartışıldı. New Deal politikalarıyla karşılaştırıldı Obama'nın aldığı krize dönük önlemler. Ama 1929 krizinde yeniden bölüşümü güçlendiren o sosyal devleti birazcık daha ön plana çıkartan politikaların arkasında aslında çok farklı siyasal dinamikler vardı. İktisat biraz farklı siyasal sınırlar, bir yanda Sovyetler Birliği vardı, bir yanda çok güçlü işçi sendikaları vardı ve dolayısıyla bölüşümün yeniden düzenlenmesi aslında bu siyasal dinamiklerin de etkisiyle gerçekleşti. Bundan bağımsız değildi, zaten New Deal politikalarının uygulamaya konulmasından hemen önce Roosevelt'le Keynes arasındaki mektuplaşmalardan da bunu rahatlıkla görebilirsiniz. Keynes Roosevelt'e yazdığı mektupta bu New Deal deneyiminin sınıf savaşının önlenmesi için son çare olduğunu ifade ediyor. ABD'de işçi sınıfı hareketinin en güçlü olduğu dönemde Roosevelt işbaşına geliyor ve New Deal politikaları uygulamaya konuluyor. Dolayısıyla bu bölüşüm kavgasından sınıf mücadelesinden bağımsız bir şekilde yeniden düzenleme, yeniden dağılım arayışı içerisinde girmek veya böyle bir beklenti dile getirmek pek anlamlı gözüküyor. Geçtiğimiz 5 sene içerisinde de bölüşüm açısından tablonun çok daha olumsuz bir yöne evrildiğine şahit olduk. Şimdi baktığımızda 2008 yılından bugüne ILO raporlarında reel ücretlerin hâlâ pek çok ülkede 2008 seviyesinin altında olduğunu görüyoruz. İstihdam koşullarında kötüleşme Türkiye özelinde ILO özellikle eksik istihdama vurgu yapıyor. Part-time istihdamın yaygınlaşmasına, dolayısıyla istihdam koşulları kötüleşiyor ve aslında dünya

hep birlikte 'Çin'leşiyor. Üretim koşullarının giderek güvenlikten yoksun, taşeronlaştırılmış, sendikasızlaştırılmış bir üretim modeline doğru ilerlediğimizi görüyoruz. Yakın zamanda sendikacılarla yaptığımız toplantıda dile getirmiştik, bazı sendikacılar patronları öyle ayırıyorlar işte sendika dostu patronlar veya daha iyi niyetli adil patronlar gibi. Türk filmlerinde Hulusi Kentmen'in oynadığı patron modeli vardı hatırlarsınız, en başında kötü, filmin sonuna doğru çalışanlarıyla barış içerisinde onların haklarını tanıyarak arkadaşça şirketini yönetirdi. Şimdi bu hiç gerçekçi bir patron modeli değil. Ne kadar inanırsanız inanın, işte sosyal adalete, daha iyi dağılıma, eşitliğe, vesaire eğer o piyasada patron olarak ayakta kalacaksınız diğerleri ne yapıyorsa siz de onu yapacaksınız. Sendika işyerine sokulmayacaksa sendikayı işyerine sokmayacaksınız. Diğer haklarını tanımayacaksınız. Fazla saatler çalıştırıyorsa diğer rakiplerinizi, siz de çalıştıracaksınız. Dolayısıyla üretim koşulları aslında giderek geçmişte işçi sınıfının elde ettiği kazanımların tasfiyesini zorluyor, beraberinde getiriyor ve baktığımızda her türlü kriz aslında işçi sınıfının kazanılmış haklarının tasfiyesi için yeni olanaklar oluşturuyor.

Türkiye'de de benzerlerini gördük. Uluslararası piyasalarda da öyle. İMKB'ye göre pek çok şirketin 2009 yılı içerisinde kriz nedeniyle ücretleri kısıtıldığı, ama aynı yıl içerisinde bilançolarında çok yüksek kârlar açıkladığı bir dönemden geçtik. Hatta aynı sene içerisinde Başbakan dahi şikâyet etti: "Şirketler krizi kullanıyor" dedi. Dolayısıyla böyle bir süreç yaşandı, hâlâ yaşanıyor. Bu kaçınılmaz, çünkü kapitalizm doğası itibariyle daha fazla kâr arayışını içeriyor ve kriz de bu dönemde maliyetleri düşürmek için son derece büyük olanaklar, fırsatlar yaratıyor. Ben daha fazla uzatmayayım, çok teşekkürler.

berrak kurtuluş - Teşekkür ediyoruz. Şimdi sözü İhsan Eliaçık Beyefendiye veriyorum.

İhsan eliaçık - Bu toplantıya beni çağırdıkları için ilgili ve yetkili arkadaşlara teşekkür ederim. Aslında ilahiyat kökenliyim, ilahiyatla iktisadın ne alakası var diyeceksiniz, tam da onun için buradayım zaten. İlahiyatla iktisadın alakasını kurmaya çalışıyoruz. Böyle bir ilahiyat görüşünü ve aynı zamanda iktisat görüşünü savunuyorum. İlahiyatın birçok alanla ilişkisi var, çünkü teoloji içerdiği için

eğer bir Allah'a inanıyorsanız zamanı bunlar bizim, bunlar Allah'ın zamanıdır diye bölemeyeceğinizden dolayı hayatta ilgili olduğunuz konuları hangisiyle ilgiliyseniz onlarla ortak bir birlik içerisinde ele almanız gerekiyor. Zaten İslam'da tevhit vardır, parçalama, bölme yoktur. Bunun doğrultusunda bir görüş ortaya konulması gerekiyor.

Şimdi benim anladığım ilahiyat ve iktisat ilişkisi şöyle bir şey: Genellikle bizim ülkemizde ilahiyat ve din meselesi hayatın gerçek ihtiyaçlarını karşılayan bir mesele olarak görülüyor. Yani Türkiye'de din halkın hurafe, ezoterizm ve mitoloji ihtiyacını karşılayan bir fenomen olarak algılanıyor. Diyanet de öyle kurumsallaştırılmış, yani halk tapınaklara gidecek ve orada ruhani ihtiyaçlarını, günahlarının affını dileyecek. Halk ölecek, onların cenazesi olacak, bu cenazeler mezarlıklara götürülecek ve oralarda mezarlıklarda tören yapılarak gömülecek. Bu esnada bazı ritüeller icra edilecek, bir şeyler okunacak. İşte Kur'an-ı Kerim bunun için gerekli, İslamiyet de bunun için gerekli, hoca da bunun için gerekli, din de bunun için gerekli. Hatta sanırım çoğunuz dini böyle algılıyorsunuz, din başka nedir ki diyorsunuz.

Biz bu anlayışa kökten karşı çıkıyoruz. Yani dinin bu şekilde konumlandırılması bizatihi devlet eliyle zaten yapılıyor, temelden yanlış. Yani Diyanet İşleri Kurumu diye bir kurumun olmaması gerekir. Çünkü öyle bir temellendirilmiş ki, dinin bundan başka bir şey olduğunu, dinin bundan başka şeylerle ilgilendiğini insanlara anlatmak için çok uğraş vermeniz gerekiyor. İşte buyurun ilahiyat ve

murat birdal

İMKB'ye göre pek çok şirketin 2009 yılı içerisinde kriz nedeniyle ücretleri kısıtıldığı, ama aynı yıl içerisinde bilançolarında çok yüksek kârlar açıkladığı bir dönemden geçtik.

İhsan eliaçık

Adalet ve mülkiyet meselesi, Kur'an'ın en esaslı ve birinci konusudur.

iktisat. Benim anladığım dinin esas konusu ritüeller, tapınaklar, türbeler, mezarlıklar değildir. Mesela, Kur'an-ı Kerim'i mezarlıkta okumak Kur'an-ı Kerim'e hakarettir. Mesela, siz yazdığınız bir kitabın akrabalarınız için mezarlıkta onların ruhuna okunduğunu düşünün, razı olur musunuz buna? Karl Marks'ın "Das Kapital"inin mezarlıkta okunduğunu düşünün, "Milletlerin Zenginliği" kitabını Adam Smith'in bankalar ve iktisat fakültelerine değil, mezarlıklarda okunduğunu düşünün, kimse buna razı olur mu? O zaman Allah niye razı olsun? Kur'an-ı Kerim'in iktisat açısından iktisat fakültelerinde okunması gerekir. İncil'in de, Tevrat'ın da iktisat açısından iktisat fakültelerinde bunu inceleyen bir bölüm olması gerekir. Bilmiyorum, belki vardır, bence olmalıdır.

Anladığım Kur'an-ı Kerim'in esas konusu adalet ve mülkiyettir. Adalet bir açıdan siyaseti, hukuku, sosyolojiyi ilgilendirir, mülkiyet direkt zaten iktisadi ilgilendiriyor. Adalet ve mülkiyet meselesi, Kur'an'ın en esaslı ve birinci konusudur, tabii bu kitabı mezarlıklardan kurtarabilirsek...

İşte iktisat fakültelerinde ondan bahsetmeye çalışıyor ve bu ilişkiyi kurmaya çalışıyor. Bunu temellendirmem lazım. Müsaade ederseniz burada Kur'an'da geçen bazı iktisadi kavramları kısa kısa ele almak istiyorum. Süremiz kısa ama fazla uzatmadan şimdi ilk olarak Kur'an'da "Mülk Allah'ındır" ilkesi vardır. "Levl mülkü semavati vel arda ve mabeyna huma/Yerlerde, göklerde ve bu ikisi arasında olan her şeyin mülkü, mülkiyeti Allah'a aittir" Bu ne demek? Bu çok esaslı bir sözdür ve kelime-i tevhittendir. Bu sözü söylemeden bu dine giremezsiniz. Nitekim hacılar hacca gittiğinde bunu söyler, bu sözleri ifade eder: "İnnel hamde ve niğmate leke mülk la şerike leke lebbeyk/Nimetler, zenginlikler ve mülkiyetler, mülk Sen'indir, buyur Allah'ım buyur, bunda senin ortağın yoktur". Hacılar Kâbe'nin etrafında bunu söyler ama tabii ne dediklerini bilmez çoğu. Biz bunları anlatırız hacılara, bak, sen orada bunları bunları söyledin dediğimiz zaman hacılar der ki, ya ben bunu mu söyledim orada? Yani "levl mülk" ne demek, haberi yok adamın. İşte mezarlıkta okursan böyle olur tabii, dininden haberi yok, söylediği sözden haberi yok, kitapta ne yazdığından haberi yok, yerlerde sürünüyor. Ne diyanet anlatıyor, ne de ilahiyat fakültelerinde Kur'an'a bu açıdan bakılıyor. O aralar bomboş, ben okudum işte, biliyorum, akade-

miden yenilik çıkmaz. Ben biraz akademi dışı bir adamım, onun için yeni bir solukla farklı bir görüş açısı olabilir. Bu açıdan da faydalı olabilir.

Bunun şöyle anlaşılması gerekir: Dinde Kur'an'ın üstünde bir metin yoktur. Dolayısıyla bir kimse dinde şu şöyledir, İslam hukukuna göre böyledir dediği zaman kitaptan bunu ispat et denilmesi gerekir. Efendim, hadislerde şöyle geçiyor, Emeviler böyle uygulamış, Osmanlı böyle uygulamış, bunlar İslami olduğu anlamına gelmez. Kitaptan gösterdiği zaman onun dini bir değeri vardır, diğerlerinin sosyolojik değeri olabilir, insanlık tecrübesi açısından değerli olabilir ama dini değeri olması için Müslümansa Kur'an'dan, Hıristiyanısa İncil'den, Yahudiye Tevrat'tan kaynağını göstermek durumundadır. Aksi halde dini değeri yoktur.

Şimdi Kur'an'da "mülk Allah'ındır" diyor. Bu onlarca yerde geçiyor. Benim bununla ilgili bir sürü araştırmam var, tek tek gösterdiğim yerler var. Mülk Allah'ındır ne demek? Mülkiyet, o bildiğiniz mülkiyet Allah'ındır demek. İktisadın temel kavramı olan mülkiyet Allah'ındır demek. "Das Kapital"de 5 tane kavram geçiyor: Mal, meta, sermaye, emek, para. Bütün Das Kapital bu 5 bölümden oluşur, bunun 5'i de Kur'an'da geçen kavramlardır. Bununla biraz İbn Haldun ilgilenmiştir ama o da iktisat açısından değil, daha çok saltanat ve asabiyet açısından ilgilenmiştir. İslam tarihinde bu kavramları Kur'an'da ele alıp yorumlayan pek kimse çıkmamıştır. Ama bunun 5'i de Kur'an'da geçer. Mal kavramı geçer, meta kavramı geçer, sermaye kavramı bir yerde geçer. "Rulusen malikum/sizin sermayeleriniz, faizi almayın, sermaye sizindir, kalsın" der. Emek kavramı geçer, para, dinar, dirhem, altın, gümüş -o zaman para bunlardı- bunlar da geçer. Şimdi bunların birbiriyle ilişkisi nedir, bunlara nasıl bir bakış açısı getirir, getirdiği bakış açısı çağımızdaki kavramlarla ifade edecek olursak, kısa yoldan ve yormadan kapitalizme mi yakındır, sosyalizme mi yakındır, yoksa karma bir şey mi söylemektedir? Şu ana kadar ki araştırmalarıma dayanarak söylüyorum ki, Kur'an'da bu kavramları incelediğimde, yani iktisadın temel kavramları madem var, demek ki bunlar hakkında bir şey söylüyor demektir. Nedir bu diye incelediğimde asla kapitalist bir yöntem ve anlayış çıkmayacağını gördüm. Bir defa zinhar kapitalist değildim. Halbuki mevcut dindar görüşlerinin hepsi

kapitalizme teşne, ileri derecede antikomünist. Evet, biz böyle bir şey iddia ediyoruz. Şu ana kadar dindarlardan böyle bir şey duymadınız belki, onlar asla komünizmin olmadığını söylerler. Halbuki tam tersi, zinhar kapitalizm yoktur. Yani mülk Allah'ındır diyen bir kitaptan nasıl kapitalizm çıkar?

Şöyle bir düşünün, mülk Allah'ındır, yani mülk görünmeyen bir gücündür. Görünmeyen güç ne? Allah. Peki, Allah ne? Allah'ı yere indirdiğinizde bunu ne diye yorumlayacağız, Allah kimde tecelli edecek, halifede mi, padişapta mı, devlette mi, şirkette mi, nerede tecelli eder? Bunu da Kur'an'a dayandırmak zorundasınız. Bu hususta da Kur'an diyor ki: "Allah ennas-halkta tecelli eder" Çünkü hab-lullah kelimesi hab-lünnas olarak tefsir edilir. Halbullah demek hab-lünnas demek, yani Allah'ın ipi demek halkın ipi demek. Allah demek halk demek, Allah'ın yarattığı herkes demek, dolayısıyla mülk Allah'ındır demek mülk herkesindir demek. Dolayısıyla Allah'ı görünür hale getirdiğimiz zaman, teolojiyi sosyolojiye dönüştürdüğümüz zaman buradan bu çıkar. Mülk herkesindir, mülk kamunundur, buradan kamucu bir anlayışın dışında bir şey çıkamaz. Sadece bu değil, başka bir yerde diyor ki: "İhtiyaçtan fazlasını infak edin" İhtiyaç bir Kur'an kavramıdır, "auf" aynı zamanda bir iktisat kavramıdır. "Sana neyi mülkiyetinden çıkaracaklarını, mülkiyetinde tutmayacaklarını sorarlar. De ki, ihtiyaçtan fazla olanı". Burada da auf kavramı, başka bir iktisadi kavramdır aynı zamanda, yani Kur'an'da en çok iktisadi kavramlar vardır. Çünkü Kur'an ticaretin döndüğü bir topluma inmiştir. Tarım yoktur, üretim yoktur, sanayi yoktur, sadece alışveriş vardır, hem dini merkezdir hem ticari merkezdir. Tefeci bezirganlığı vardır, Kâbe'nin etrafını çevirmişlerdir, halkı köleleştirmişlerdir. Bu nedenle iktisat fakültelerinde Kur'an'ın incelenmesi gerekir. Auf kelimesi de bir başka kavramdır, ihtiyaçtan fazla olan demek. O zaman ihtiyaç ne demek? Bakın, şimdi söylediği söze bakın, sana neyi infak edeceklerini sorarlar. İnfak da bir iktisat kavramıdır. Yani neyi mülkiyetinde tutmayacaklarını sorarlar.

Peygambere geliyorlar, soruyorlar. Üzerimizde ne kadar paramız olabilir, ne kadar malımız, mülkümüz, sermayemiz, dünyalığımız olabilir. De ki, ihtiyaçtan fazla olanı temel ve zaruri ihtiyacın dışındakini mülkiyetinizden çıkarın, tutmayın. Bu bir emirdir, her Müslüman'ın böyle davranması gerekti-

ğine dair bir emirdir. Denilecek ki, o zaman nasıl sermaye birikecek? Var, onun yollarını da söylüyor. Yani milleti açlığa, sefaletle çağırarak değil, din insanların dünya ve ahiret mutluluğu için vardır. Sefalet içinde yüzün, herkes malını, mülkünü dağıtsın, millet dilensin, bunu mu söylüyor? Bu karikatürdür, böyle bir karikatür de söz konusu olmaz. Sonra başka bir yerde -bu söylediğim Bakara Suresinin 219. ayeti-diyor ki: "Veyse-lül insani illa mahsaha-insan için emeğinden başkası yoktur" İnsan emeğinden başka bir şey değildir. Yani ter dökmek, alinteri, emek dediğimiz şeyi en yüce değer olarak görüyor. İnsanın vücudu dahi kendisinin değildir bu bakışa göre, bırakın toprağı, bırakın yeraltı ve yerüstü kaynaklarını, bırakın kendisine devredilen, emek hakkı olmadan devredilen mirası, bunların hiçbirisi insanın değildir, görülmeyen bir gücündür, kimsenin değildir, kimse sahiplenmesin.

İnsanın sahipleneceği hiçbir şey yok mudur? Vardır. Alnından döktüğü ter karşılığında, kazandığı dışında hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla alnınızdan ter dökmüyorsanız, bir emek sarf etmiyorsanız siz bir hiçsiniz bu bakışa göre. Sonra başka bir yerde diyor ki: "Mallar sizden zenginler arasında dönüp dolanan bir tahakküm aracı olmasın" Mallar sizden zenginler arasında dönüp dolanan bir devlet olmasın. Orada da devlet kelimesi geçer. Kur'an-ı Kerim'de üç tane put ismi var, bunlar da iktisadi kavramlardır: Lat, Uzza ve Menat. Bunlar tamamen iktisat kavramlarıdır. Ne alaka? Üç tane putun, canım üç tane putlaştırılan iktisat kavramı işte. Lat otorite demektir. Her türlü siyasi, iktisadi, ekonomik, iktisadi otorite haline gelme, çünkü insanlar otorite olmak isterler. Uzza güç demektir, Türkçede de kullanılır. İzzet, Muazzez, Aziz, mutlak galip, karşı konulmaz güç haline gelmek demektir. İnsanlar tarih boyunca gücü yüceltirler ve putlaştırırlar, onun için her şeyi yaparlar. Üçüncüsü de Menat'tır, Menat da para demektir. Eski Rusçada çarlık birimi neydi? Manat. Şu anki Türkmenistan'da ve Azarbaycan'da para birimi ne? Hâlâ Manat. İşte Manat o Menat, manna, mamon, mani, money o kökten geliyor. Aramicede mani İngilizcede de kullanılıyor, mena, manat, mamon para demektir. Dolayısıyla insanlar otoriteyi, gücü ve parayı ele geçirmek isterler ve bazıları da bundan mahrum kalır, bütün bir tarih bunu ele geçirenlerle bundan mahrum bırakılanların mücadelesinden ibarettir.

ihsan eliaçık

Din insanların dünya ve ahiret mutluluğu için vardır.

ihsan eliaçık

Tevrat'tan, İncil'den ve Kur'an'dan çağımıza yönelik bir kapitalizm çıkarmak mümkün değildir.

Kur'an'da bunların ismi üç tane put diye geçiyor. Mekke'de de aynısı söz konusuydu. İsa İncil'de der ki: "Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez, ya Tanrı'ya ya da Mamon'a" Menata, maniye, paraya tapacaksınız, ikisinden birine bir karar verin önce der. Bu kararı vermezseniz siz benim ne söylediğimi asla anlamayacaksınız diye ifade eder. Tevrat'ta 40 yılda bir eşitlenme vardır, 40 yılda bir herkes anasından doğduğu gibi veya mezara girdiği gibi olacak, eşitlenecek, sonra düzen tekrar kurulacak. Yine Tevrat'ta Cumartesi yasağı aslında eşitlenme günüdür, mülkiyet edinmeme günüdür. 6 gün çalışırsın, 7'nci gün çalıştığını toplumla paylaşırsın ve tekrar başa dönersin. Şimdi tabii onlar da bunu yanlış anlıyorlar. Yani 6 gün çalışıp, 7'nci gün dinlenip, daha sonra tekrar çalışarak biriktirmeye devam etme olarak anlıyorlar. Dolayısıyla dini metinlerde boyuna bir eşitleyici, hakkı, adaleti ve iktisadı birbiri içerisinde gören ve toplumun içerisinde otoritesinden, gücünden ve parasından dolayı hafiften sıyrılan birisi olursa, hemen onu tekrar ilk hale çeken emirler, yasaklar, uygulamalar, ayinler, imgeler, simgelerle doludur. Bunun size Tevrat'tan, İncil'den ve Kur'an'dan, üçünden birden -ben üçünün üzerinde çalışıyorum- onlarca örneğini gösterebilirim. Bu metinlerden çağımıza yönelik bir kapitalizm çıkarmak mümkün değildir. Bunu yapanlar bu metinleri tahrif edenlerdir, bu metinlerin aslına göre hareket etmeyenlerdir. Peki, kapitalizm çıkmaz da, ne çıkar? Orası da ayrı bir tartışma konusu. Oraya fazla girmeyeyim ve sözümü şimdilik burada keseyim. Hepinize teşekkür ediyorum.

berrak kurtuluş - Çok teşekkürler. Şimdi İpek İlkkaracan sunumunu yapacak. Buyurun.

ipek ilkkaracan - Teşekkür ederim. Hak, adalet ve iktisat ilişkisini toplumsal cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri perspektifinden bir bakış getirmeye çalışacağım. Genel bir çerçeve çizdikten sonra özellikle Türkiye örneği üzerine, yani hak, adalet, ekonomi ilişkisinin Türkiye'deki gelişimi üzerine odaklanmak istiyorum. Sonra da eğer zamanım kalırsa son dönemde yaptığım bir çalışmadan sürdürülebilir bir ekonomi için geleceğe yönelik bir perspektif 'mor ekonomi', yeşil ekonomiye ek olarak mor ekonomi, mor da bir sosyal hareket olarak kadın hareketinin sembolik rengi olduğu için böyle bir çağ-

rışımı var. Yani toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi bir ekonominin kontürleri ne olabilir, bununla bitirmek istiyorum.

Şimdi genel bir çerçevede bakarsak kapitalizmin organize edici prensipleri kâr motivasyonu. Bu sistemin kalp atışı. Özel mülkiyete dayalı ve serbest rekabet ortamında bu organize edici prensipler kapitalizmin hakları geliştirici olumlu bir tarafını da beraberinde getiriyor ki, o da sistemin direncidir. Bugüne kadar 200 küsur yıllık direnci diyorum, bu üç prensip çerçevesinde organize edilen üretim ilişkileri teknolojik gelişme ve üretkenlikte, üretkenlik artışlarında o güne kadar, 18'inci yüzyıla kadar tarihte görülmemiş bir ivme yaratıyor. Haliyle bu teknolojik gelişme sağlık teknolojilerine de yansıyor, genel refah düzeyine de yansıyor, eğitimdeki ilerlemelere de yansıyor.

Birtakım örneklere bakalım. Bu kapitalist büyümeden en az nasibini almış bölgeler ve nüfus grupları için bile verilere baktığımızda yaşam beklentisinin uzadığını, okur-yazarlık oranlarının, eğitime ulaşma olanaklarının arttığını, anne-bebek ölüm oranlarının düştüğünü görüyoruz ki, işte en az nasibini almış bölgelerden bir tanesi Afrika. Afrika için de bunlar geçerli ama öte yandan bir de kapitalizmin bu kâr motivasyonu, özel mülkiyet ve rekabetin kendi doğasından kaynaklanan hakları ihlal edici bir doğası var.

Bunlardan bir tanesi hepimizin bildiği özellikle de Marksist iktisatta, post Keynesci iktisatta, politik ekonomideki temel odak noktalarından bir tanesini oluşturan eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir sistem. Burada katmanlarıyla diyor, birazdan ona geçeceğim, muhtelif şekillerde eşitsizliklerin şekil

değiştirerek zaman içerisinde yeniden ürettiği bir sistem, yani adaletsiz bir sistem kimi açılardan. Öte yandan bir de son dönemde giderek artan bir şekilde görüyoruz ki, sürdürülebilir büyümeyi tehdit eden organik sınırlar var. Organik derken gene kendi doğasından kaynaklanan sınırlar var. Ekonomik kriz, finansal krizler ve reel ekonomiye ait kriz ve global düzeyde artan işsizlik bu sınırların en önemli kendini halihazırda en iyi hissettirenlerinden bir tanesi çevre krizi, gıda krizi, bir de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bağlantılı olarak bakım krizi kimi yerlerde demografik kriz olarak da kendini gösteriyor. Feminist literatürde giderek artan bir şekilde konu edinilmekte "the crisis of care" deniliyor.

Şimdi katmanlı eşitsizlikler dedik. En temelde sınıf eşitsizlikleri, yani sermaye-emek arasında sadece refah düzeyi ve gelire ulaşım açısından eşitsizlikler değil, güç ilişkilerindeki, güç dengelerindeki eşitsizlikler ve bu üretim araçlarının mülkiyetine dayalı bir sınıflaşma, öte yandan kendini hem bölgeler içerisinde, ülkeler arasında hem bölgeler arası, ülkeler arası sürekli yeniden üreten merkez sermaye, çevre sermaye, merkez sermaye altında istihdam edilen emek, çevre sermaye altında istihdam edilen emek çerçevesinde yeniden üreten bölgesel eşitsizlikler kuzey-güney arasında, Türkiye'de doğu-batı arasında ve katmanlardan bir tanesi de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri. Yani bu bölgesel eşitsizlikler ve sınıf eşitsizlikleriyle birlikte harmanlanmış bir şekilde kadın-erkek eşitsizlikleri, bunun altında yatan temelse emeğin piyasadaki ücretli emek ve ev içi ücretsiz emek ki, feminist literatürde giderek bakım emeği deniliyor, bu iki emek arasında ayrıştırılması.

Kapitalist gelişme sürecinde üretim, iş, çalışma dediğimiz olguların giderek piyasa ve piyasa dışı ya da ev içi, ev dışı olarak ayrıştırıldığını görüyoruz. Haliyle kâr motivasyonuna ve rekabete dayalı bir sistemde ölçek ekonomileri örneğin çok önemli rekabet unsurlarından biri haline geliyor. Ölçek ekonomisini yakalamak da ancak büyük fabrikalarda, büyük işyerlerinde kitle üretimiyle büyük ölçeklerde üretimle gerçekleşebiliyor ve işyeriyle, yani üretimin yapıldığı işyeriyle ev arasında giderek kesinleşen, berraklaşan bir ayrım ortaya çıkıyor kapitalist gelişme sürecinde. Burada toplumsal cinsiyete dayalı bir işbölümü söz konusu. Üretim alanı genel olarak

daha çok erkek egemen bir alan olarak şekillenirken emeğiyle, ücretli emeği ve sermayesiyle, yeniden üretim alanıysa, yani ev içerisinde insanların kendilerini yeniden ürettikleri, yeniden üretmek için emek sarf ettikleri, mal ve hizmet ürettikleri alan ise kadın egemen olarak şekillenmektedir. Bunun niye böyle olduğu, niye böyle toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü olduğu da gene feminist iktisat literatürünün en temel konularından bir tanesi. En kabul gören açıklamalardan bir tanesi ataerkilliğin ve kapitalizmin iki paralel sistem olarak konjonktüre göre kimi dönemlerde kapitalizmin ihtiyaçlarına göre ataerkilliğin aşındırıldığı, kimi dönemlerde ataerkilliğin kapitalizmi aşındırdığı ya da kapitalizmin, daha doğrusu kapitalist büyümenin ataerkilliği 'accomode' ettiği konjonktürler de ortaya çıkabiliyor.

Konjonktüre bağlı; özellikle erken kapitalleşmiş, erken gelişmiş ekonomilere baktığımızda, kuzey ekonomilerine ve güney ekonomilerine baktığımızda ne kadar farklılaşan patikalar olduğu ortaya çıkıyor. Bu farklı patikaları belirleyen iki faktör var. Niye kuzeyde ve güneyde yeniden üretim alanıyla, üretim alanının erkek egemen ve kadın egemen olarak şekillenmesi farklılaşan bir yol izliyor? Bunlardan bir tanesi makro ekonomik büyüme süreçleri, yani o bölgelerde, ülkelerde nasıl bir makro ekonomik büyüme stratejisi izlendi ve hangi konjonktürde kapitalizm, kapitalist büyüme gerçekleştirdi. İkincisi de buna bağlı olarak sosyal devlet oluşabildi mi ve sosyal devletin altında ne tip kurumlar oluştu? İstihdam talebinin makro ekonomik büyümenin sonucu olarak çok güçlü ve istikrarlı bir şekilde geliştiği ekonomilerde kadınların bu yeniden üretim alanından ikincil işgücü konumundan giderek üretim alanına, yani piyasaya entegre olduklarını görüyoruz. Çünkü istihdam o kadar güçlü, talep o kadar güçlü bir şekilde ortaya çıkıyor ki, ataerkil sistem kapitalizmin ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlıyor. Haliyle bu güçlü büyüme altında işgücü piyasası koşulları da ona göre ehven koşullar olarak belirleniyor. Üretkenliğin yüksek olduğu, haliyle buna bağlı olarak ücretlerin yüksek olduğu, çalışma saatlerinin insani düzeylerde olduğu sosyal güvenceli istihdam biçimleri oluyor. Bu daha çok kuzey ülkelerinde gözlemlediğimiz ortam. İşgücü piyasasındaki bu ehven koşullarda kadınların ikincil işgücü konumundan güçlü bir entegrasyonla işgücü piyasasına girmelerini des-

ipek ilkkaracan

Üretimin yapıldığı işyeriyle ev arasında giderek kesinleşen, berraklaşan bir ayrım ortaya çıkıyor kapitalist gelişme sürecinde.

ipek ilkkaracan

İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İskandinav ülkeleri, Hollanda, Fransa gibi kadının işgücüne katılımının dünyada en yüksek olduğu ülkelerde bile işgücü piyasasında toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık devam ediyor.

tekleyen faktörler. Tabii kadınlar bu kadar güçlü bir şekilde işgücü piyasasına girince, çünkü sistemin ihtiyacı var, bir yandan da ev içerisinde yapılması gereken bakım işleri var. Sistem bunu 'accomode' etmek için -ki, daha çok bunu kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşıyla petrol krizi arasındaki dönem için söyleyebiliriz- sosyal devlet altında bu bakım hizmetlerinin önemli bir kısmının piyasa tarafından ve kamusal alanda kamusal hizmetler olarak ya da daha doğrusu karşılanmasını sağlayan birtakım kurumsal gelişmeler oluyor. İşgücü piyasası koşulları altında ebeveyn izni, babalık izni, annelik izni, esnek çalışma, iş ve aileyi uzlaştırmaya yönelik esnek çalışma pratikleri gibi uygulamalar ortaya çıkıyor.

Şimdi bu daha çok kuzey ülkelerinin deneyimi ve bu konjonktürde, yani güçlü makro ekonomik büyüme ve bu sosyal devletin sosyal hizmetleri, bakım hizmetlerini kurumsal olarak karşıladığı bir kombinasyonda işgücünün feminizasyonunu denilen olguyu, yani kadınların giderek artan oranda işgücü piyasasına entegrasyonu öyle ki, artık bugün pek çok gelişmiş kuzey ya da batı ekonomisinde işgücünün takriben yarısı kadınlardan oluşuyor. Ancak buna rağmen biraz önce baktığımız yeniden üretim alanının kadın egemen olması çok da aşındırılmıyor sistem tarafından. Yani üretim alanı işgücü piyasası kadın-erkek eşit paylaşılmaya başlarken yeniden üretim alanı, ev içindeki bakım emeği temel olarak kadınların sorumluluğu altında kalmaya devam ediyor.

Tabii ki, bu bakım emeğinin hepsini ya da önemli bir kısmını piyasaya devretmek, kamusal alana devretmek mümkün değil. Yani çocuklarımızı 24 saat kreşlerde bakılsın diye doğurmuyoruz. Öyle bir dünya zaten tanımadığımız farklı bir dünya olarak gelişecektir. Ev içerisinde kalmaya devam eden, yani aslında metalaştırmaya direnci olan bakım emeği var. Metalaştırmak istemediğimiz o kısım kadınların üstünde kalmaya devam ettikçe en gelişmiş ekonomilerde örneğin, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İskandinav ülkeleri, Hollanda, Fransa gibi kadının işgücüne katılımının dünyada en yüksek olduğu ülkelerde bile işgücü piyasasında toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık devam ediyor. Özellikle yatay ayrımcılık. Yatay ayrımcılıktan kadınların belirli meslekler ve sektörlerde yoğunlaşması, iş ve aileyi uzlaştırmaya elverişli meslek ve sektörlerde, iş ve aileyi uz-

laştırmaya, yani bu çifte mesaiye elverecek çalışma saatlerini seçerek, kısmi zamanlı çalışmayı seçerek örneğin, Hollanda en yüksek kadın çalışma oranına sahip, ancak öte yandan da en yüksek kısmi zamanlı kadın işgücü oranına sahip. Buna bağlı olarak yatay ayrımcılık, dikey ayrımcılık, dikey ayrımcılıktan kastım kadınların karar verme mekanizmalarına, yani yoğunlaştıkları sektörlerde dahi üst düzeylere, yönetici pozisyonuna, karar alma düzeylerine ulaşamaması ve bunlara bağlı olarak ücret uçurumu, çifte mesaiden kaynaklanan zaman kullanımındaki eşitsizlikler, zaman kullanımı çalışmaları giderek yaygınlaşmış durumda. Feminist iktisadın da en temel veri kaynaklarından bir tanesi bunlara baktığımızda genel olarak erkeklerin kendilerine ayırdığı zamanın kadınlara oranla özellikle çalışan erkek ve kadınlarda çok daha eşitsiz dağıldığını gözlemliyoruz.

Gelişmekte olan ekonomilerdeyse, değişik konjonktüre göre ve makro ekonomik büyüme stratejisine göre farklılaşan resimler var ama genel hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz: 1970 petrol krizi sonrasında başlayan ihracata dayalı büyüme talep çeşitli ve ucuz emeğe dayalı bir büyüme modeli. Onun için kuzey ülkelerinde gözlemlediğimiz İkinci Dünya Savaşı sonrası o altın büyüme kapitalizmin altın çağından çok farklı bir büyüme. İhracat kaynaklı bir istihdam talebi var, ancak çalışma koşulları özellikle eğitimi düşük işçiler için çok zorlayıcı ve bu 1970 ve 1980 sonrası neoliberal konjonktürde gerçekleşen liberalleşme, piyasa serbestleşmesine bağlı olarak gerçekleşen bir büyüme modeli. Bu konjonktürde sosyal devlet uygulamaları çok kısıtlı, mevcut olanlar da giderek aşılmaya yüz tutmuş durumda. Sosyal devletin eksikliğinde haliyle böyle bir büyüme modelinde işgücü piyasasına katılıp katılmamanın fayda ve maliyet analizi kadınlar arası farklılaşıyor. İşte burada sadece toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri değil, aynı zamanda sınıfa dayalı eşitsizlikleri de bu ücretli-ücretsiz emek ayrımında nasıl pekiştirdiğini görüyoruz. Öyle ki, yüksek eğitilmiş kadınlara için piyasadaki çalışma koşulları, aldıkları ücretler ev içi hizmetlerin önemli bir kısmını piyasadan satın almaya, alabilmeye elveriyor ve bunun önemli çözümlerinden bir tanesi de belki de bu eşitsizliklerin en katmanlı biçimi olan uluslararası emek göçü, yani sosyal devletin olmadığı ortamlarda nispeten eğitimi yüksek olan kadınlar işgücüne katılma-

ya ya kırsaldan kente göç etmiş ucuz kadın emeğiyle ya da son 20 yılda giderek artan bir şekilde başka ülkelerden, güney ülkelerinden kuzey ülkelerine göç etmiş bakım emeğiyle karşıyorlar. İşte bizim ülkemizde de bildiğimiz üzere özellikle Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerden gelen, Filipinler'den gelen uluslararası emek göçü pek çok eğitilmiş kadının bugün işgücü piyasasında kalabilmesinin arkasındaki sır ya da bunların olamadığı ortamda, yani istihdam talebinin zaten güçlü gelişmediği ekonomilerde -ki, Türkiye bunlardan bir tanesi- kadınlar işgücü piyasasından büyük ölçüde dışlanmakta ya da zayıf bir entegrasyon, yani kadının işgücüne girmesi sadece erkeğin işini kaybetmesi ya da kazancının düşmesini kompanse etmek üzere iktisatta ek işçi etkisi dediğimiz geçici bir çalışma biçimi olarak şekilleniyor.

Türkiye'ye 2000'li yıllarda baktığımızda, yüzde 25 civarındaki bir kadın istihdam oranıyla -bu erkeklerde bu yüzde 70. OECD ve AB ortalamasını tutturuyor- bırakın AB ya da OECD gibi içinde bulunduğumuz ekonomik blokları tutturmayı, dünyadaki 200 ülke arasında Türkiye en düşük 10'uncu kadın istihdam oranına sahip. Şimdi bu erkek-kadın arasında Türkiye'de makro bir istatistik olarak büyük bir uçurum ama bunun da ötesinde Türkiye'de kadınlar arasında eğitime ve aynı zamanda medeni duruma göre büyük istihdam uçurumları var. Örneğin, üniversite mezunları takriben yüzde 70 işgücüne katılırken ilköğretim mezunları yüzde 15 civarında işgücüne katılmakta, yani aslında ilköğretim mezunu ve üniversite mezunu kadınlar arasındaki uçurum kadın-erkek arasındaki uçurumun da ötesinde bir farklılaşma.

Neden böyle, Türkiye'deki bu resim niye bu şekilde, 2000'li yıllara bu haliyle gelmiş? Birincisi, hatırlarsanız iki faktör demiştim bu kadınların yeniden üretim alanından üretim alanına entegrasyonunu belirleyen, biri makro ekonomik büyüme ve bununla bağlantılı istihdam talebi ve işgücü koşulları, diğeri de kurumlar. Birincisine bakarsak makro ekonomik büyüme aslında büyük ölçüde yeterli, nüfusumuza göre yeterli istihdam yaratmayan bir büyüme süreci izliyor. Nüfus oldukça yoğun, aynı zamanda tarım politikalarına, sanayileşmeye yapılan vurguyla kırsal çözümler çok hızlı oluyor ve istihdam talep artışı yetersiz. 1950'li yıllardan 2000'li yıllara kentsel erkek nüfus ve kadın nüfusun artışı

görüyorsunuz. Kadın nüfus ve erkek nüfus kentsel alanda benzer şekilde artıyor. Sonra bunun altında tarım dışı erkek istihdamının, yani kentsel nüfusa karşı tarım dışı erkek istihdamının artışı 1980'lere kadar, yani serbestleşmeye kadar 1980 öncesi dönemde tarım dışı erkek istihdamı kentsel erkek nüfusuna oldukça yakın bir şekilde birebir büyüyor. Zaten çok düşük işsizlik oranları söz konusu, 1980 sonrası dönemde arası giderek açılıyor. Tarım dışı erkek nüfusun artışıyla tarım dışı erkek istihdamının artışı kadınlar en altta, tarım dışı kadın istihdamı bu en altta oldukça düşük seyrediyor. 1980 öncesi dönemde işte literatürde Türkiye'de 'ev kadınlama' dönemi diye adlandırılıyor. Kadınların kırsaldan, kırsalda üretici pozisyonundan kentsel ev kadınlarına dönüştüğü bir dönem. 1980 sonrası ihracata dayalı büyümeyle kadın istihdamında bir ivme artışı oluyor ama oldukça düşük. Tarım ve tarım dışı dahil Türkiye'deki toplam istihdamdaki kadın oranı 1950'lerde yüzde 40'lardan 2000'li yıllarda yüzde 25'lere kadar inmekte. Tarım dışı istihdamdaki kadın oranı bu artan bir ivme izliyor ama kırsaldan çözülmeyi kompanse edecek kadar değil. Sonuçta diğer bazı güney ülkeleriyle gelişmekte olan ekonomilerle karşılaştığımızda istihdamdaki kadın oranı Türkiye'de yüzde 25-30 aralığında dalgalanarak bu süre içerisinde devam ederken benzer aslında serbestleşme süreçlerini izleyen, ama belki biraz daha stratejik ve farklı konjonktürlerde izleyen güney ülkelerinde kadın istihdam oranı, istihdamdaki kadın oranı bir artış trendi izliyor.

Bu resmin önemli bir parçasının kadın-erkek arasındaki uçurumun yanı sıra kadınlar arasındaki uçurum olduğunu söylemiştim. Erkekler ilköğretim mezunu da olsalar, lise mezunu da olsalar, üniversite mezunu da olsalar neredeyse yüzde 100'e yakın oranda işgücünün içinde yer alıyor. Yani eğitim erkeklerin işgücüne katılımı açısından bir rol oynamıyor. Kadınlar açısından durum farklı. İlköğretim mezunları evli kadınlar yüzde 20'nin altında, lise mezunları yüzde 30'a yakın ve üniversite mezunu evli kadınlarda yüzde 70 civarında işgücüne katılıyor. Bekarlara baktığımızda ilginç bir şekilde aynı diploma, ilköğretim diploması farklı bir kalifikasyon söz konusu değil ama eğer kadın bekarsa, işgücüne katılımı yüzde 40'a, iki katından fazlaya çıkıyor. Lise mezunu gene aynı diploma kalifikasyonda bir farklılık yok,

ipek ilkkaracan

Türkiye'de kadınlar arasında eğitime ve aynı zamanda medeni duruma göre büyük istihdam uçurumları var.

ipek ilkkaracan

Lise ve altı eğitilmiş kesimde aile yapısı giderek tek erkek kazananlı, yani bir ataerkil yapıda kurumsallaşırken toplumsal cinsiyet rolleri de üretim ve yeniden üretim ilişkilerine dayalı bu çerçevede kültürel olarak daha güçleniyor.

o zaman işgücüne girişte de ya da iş bulma da bir farklılaşmamalı. Evli lise mezunu yüzde 30 civarında işe katılırken, bekar lise mezunu yüzde 50'nin üstünde bir işgücüne katılım oranına sahip ve bu hiç fena bir oran değil. Yani kadınlarda temel sorun eğitime bağlı olarak evlilikle yaşanan işgücünden çıkmalar ve genel olarak kadının işgücüne katılım profiline baktığımızda Türkiye'de lise ve altı eğitilmiş nüfusta evlilik öncesi ya da hamilelik ve çocuk öncesi işgücüne katılım, evlilik, hamilelik ve çocuk doğurma ile işgücünden kalıcı olarak çıkış, eğer geri girilirse lise ve altı düzeyinde dediğim gibi erkek işini kaybetti ya da kazancı azaldığı için zorunluktan dolayı güçlü olmayan zayıf bir girişçilikli bir profil izlemekteyiz. Bu resim bize işgücüne girmenin, girmek ya da girmemenin fayda maliyet analizinin sınıfa göre sosyoekonomik statüye göre değişen yüzünü gösteriyor. Çünkü Türkiye'de kreş yok ya da olan kreşler özel ve oldukça yüksek ücretlere sahip, ev içerisindeki bakım hizmetlerini, ev işlerini dışarıya, piyasaya taşımak anlamında lise ve altı eğitilmiş kadınların kazandıkları ücretler ve aynı zamanda Türkiye'deki çalışma saatlerinin OECD ülkeleri içerisindeki en uzun çalışma saatleri olduğunu da göz önünde bulundurursak işgücü piyasası koşulları ne ücretler, ne de çalışma saatleri açısından küçük çocuğu olan ya da evde bakım yükümlülükleri olan kadınların işgücü piyasasına girişini sağlayıcı buna elverişli bir ortam oluşturmuyor.

Ev içi ücretsiz çalışma saatlerinin, kadınların saatlerinin erkeklere oranı Türkiye ortalaması kadınlar erkeklerin ayırdığının 6 katı zamanı ev içi çalışmaya ayırıyorlar. Uluslararası bir araştırma yapmıştık. Hemen benzer İsveç, Fransa ve İspanya'dan bu oranlara bakalım. İsveç'te 1,76, Fransa'da 2,29, İspanya'da üç katı takriben. Böylece bu da toplumsal cinsiyet uçurumunun Türkiye'deki farklı bir yansıması, istihdamdaki uçurumun bir de ev içi çalışma saatlerine yansıması, burada da sınıflar arası eşitsizlik söz konusu. Bakın, üniversite mezunu çiftlerde kadınların ev içi işlere ayırdığı zaman erkeğinkinin 3,5 katı, ilköğretim mezununda 7 katı, bunun da gene sadece toplumsal cinsiyet değil, sınıflara göre de farklılaşan yönleri var.

Sonuç olarak Türkiye örneğine baktığımızda hem kapitalist gelişme sürecinde büyük ölçüde aslında stratejik olmayan başında sanayileşmeye vurgu yaparak tarımı tamamıyla

göz ardı eden, sonrasında serbestleşmeyle birlikte aynı zamanda hiçbir regülasyonu içermeyen büyüme stratejileri sonucunda istihdam talebi kadınları ikincil işgücü konumundan piyasaya çekmekte yetersiz kalıyor hem sosyal devletin yokluğu iş ve aileyi uzlaştırma açısından oldukça elverişsiz bir ortam yaratıyor. Sonuç olarak lise ve altı eğitimli kesimde aile yapısı giderek tek erkek kazananlı, yani bir ataerkil yapıda kurumsallaşırken toplumsal cinsiyet rolleri de bu üretime dayalı, üretim ve yeniden üretim ilişkilerine dayalı bu çerçevede toplumsal cinsiyet rolleri de kültürel olarak daha güçleniyor. Bu bence siyasetteki muhafazakârlaşmanın halka geri yansıması değil, zaten bu materyal temelin, yani bu işgücünü destekleyen, aile içi işgücünü destekleyen ve ataerkil aile yapısını destekleyen bu ekonomik çerçevenin aslında siyasete bir etkisi oluyor. Siyaset de giderek muhafazakarlaşıyor. Politik spektrumun her tarafındaki siyasi partiler kadınlara seslendiğinde karşında gördüğü profil emekçi kadınlardan ziyade, ev içinde emekçi olan, yani tam zamanlı ev kadınlığını benimseyen bir seçmen profili haliyle siyasetçilerin kadın seçmene ulaşması ve onlar için, onlara ulaşabilmek için tasarlanmadığı politikalar da buna göre şekilleniyor. Ben buna bir çeşit kısır döngü diyorum. O politikalar o şekilde şekillendikçe kadınları işgücü piyasasında eşitlik yakalamaya yönelik bir siyaset değil, tam tersi bu işbölümünü güçlendiren bir siyaset ortaya çıkıyor ve olumsuz bir patika bağımlılığı ve kısır döngüler içerisinde artan katmanlı eşitsizliklerin olduğu bir resim karşımıza çıkıyor. Çok teşekkürler.

berrak kurtuluş - Ben de teşekkür ediyorum. Evet, son panelistimiz Metin Sarfati.

metin sarfati - Herkese merhaba. Biraz başka bir yerden devam etmek istiyorum. Önce aklımdaki bir şeyi anlatayım ve sorayım. Şöyle bir şey düşünsek, henüz at arabalı bir devirde olsak ve bunalım, kriz yine her zamanı gibi olsa, işsizlik, düşük üretim, gayrisafi milli hasılanın düşüklüğü, vesaire falan ve siyasi yönetim bir iktisadi danışmana ne yapalım diye sorsa, iktisadi danışman da dese ki 'sizin sorunuza çare bulurum, işsizlik oranını düşürürüm, üretimi de arttırırım ama bir küçük bedeli var' dese, tabii ki siyasi yönetim soracaktır, nedir bedeli? Çok seviyecektir böyle bir yol bulundu diye, küçük

bir bedeli var diyecektir. Yılda yaklaşık çoğu da genç olmak üzere 25-30 bin kişinin canını isteyeceğim, 70-80 bin kişinin de sakat kalmasını isteyeceğim bunun karşılığında. Herkes önce 'hayır' diyecek etik açıdan, ama sonra şöyle ilave etse, otomotiv sanayini kuracağım, ne dersiniz, iktisatçı ne cevap verir? Evet, bugünün dünyası, iktisadın dünyası benim deyişimle, yani kapitalizm veya sosyalizm olmaktan çok iktisadın dünyası... Onu anlamak her zamanki gibi geriye gitmeyi gerektiriyor. Modern sonrası dönem diyebileceğimiz dönemin belirgin anlamı iktisadın dünyası olması ve bu dönemin oluşturulmasında da iktisadın Walras'tan beri ciddi bir katkısı olduğunu düşünüyorum. Ama önce anlamak biraz daha geriye gideceğim, Batı uygarlığının temelini.

Hepimizi egemenliği altına alan bilerek, isteyerek katıldığımız Batı uygarlığının düzenine baktığımızda Homeros'a, Aristo'ya gitmek gerekiyor, oradan Kudüs'e gitmek gerekiyor. Yani Atina-Kudüs arasındaki seferi tamamlamak gerekiyor. Oradan St. Augustine'e gitmek gerekiyor, oradan İskoç felsefesine gelmek gerekiyor.

Homeros'ta kişisel çıkarla toplumsal çıkar arasında çok belirgin bir sertleşme yok. Çünkü kişisel çıkar ancak toplumsal anlamda ve toplumsal düzeyde onaylandığı zaman kişisel çıkar olarak toplum gözünde saygın konuma geçebiliyor. Yani toplumsal konumunuz burada çok önemli. Homeros sonrasında bugünkü temel problematiğin veya paradigmanın uç vermesini görüyoruz. Homeros sonrasında şöyle bir kırılma başlıyor: Mükemmeliyetle, yani ekselansla etkinlik arasında, yani efikasite arasında bir sertleşme başlıyor. Mükemmeliyetle etkinlik arasında oluşan sertleşme akıl tarafından halledilme-ye çalışılıyor ve orada bugünün düzeninin ve

bugünün iktisadının temel çıkmasını görme-ye başlıyoruz.

Homeros sonrasında mükemmel olmak etkin olmayı içerebiliyor ama etkin olmanın üzerinde bir anlamı var. Etkin olmak sadece çıkara dönük, sadece hediye almaya dönük, mükemmel olan her zaman başarılı olamayabiliyor ama mükemmel. Mükemmelliğini kendi iç denetimini insan olarak başka düzeylerde varoluşunu sorgulamasına bağlı çünkü. Bu büyük kırılma, yani mükemmeliyetle etkinlik arasındaki büyük kırılma ve aklın, yani rasyonun burada nerede duracağı sorununun kırılması Aristo'da devam ediyor. Şimdi Aristo'ya göre asıl erdem doğruluk, rasyonaliteyse ancak girilen eylem bizzat kendisi doğruysa, bizzat kendisi adilse, bizzat kendisi iyiyse anlamlı, aksi takdirde bu eyleme rasyonel eylem deme imkanı yok. Dikkat edin, kırılma başladı. Eğer Aristo'ya göre adalet olacaksa, adalet ancak bir hak ediş sonunda belirli kişilere mükemmeliyet oranlarına göre dağıtılacaktır. Bunu ancak akıl yapabilecektir. Aristo'da tekrar toplumsal yaşama ilişkin erdemle kişisel yaşama ilişkin erdem arasında bir çelişki olamaz. Çünkü kişisel yaşama ilişkin salt çıkarın ön plana getirilmesi etkinliğin arayışıdır, salt etkinliğin arayışı erdem içeremez. Erdem içeremez, çünkü salt etkinliğin arayışı toplumsal olamaz. Toplumsal olamayan herhangi bir şeyin erdem içermesi mümkün değildir. Yani iyi bir eylem olmayan bir şeyin rasyonel olması mümkün olamaz Aristo'ya göre. Etkinliğin takibi mükemmelliğin dışında değildir. Kişisel çıkar takibi tümüyle dışlanmayacaktır ama mükemmelliğin içinde yer aldığı sürece, yani iyiye doğru amaçlandığı sürece öyleyse rasyonun temel vazifesi önce amacı sorgulamaktır. Enstrümantalize olmak sadece dışarıdan verilmiş kimi amaçları -ki, bu temelde efikasite, yani etkinlik, yani kişisel çıkar takibidir- olduğu sürece eylem rasyonel değildir. Öyleyse bütün mesele mükemmellikle -ekselansla- etkinlik arasındaki ilişkideki bu temel çatışma, Homeros'tan beri uygarlığın içinde, şu anda bizim de olduğumuz uygarlığın temel çatışması rasyonun nerede olacağıdır. Yani rasyo iyiyi arayıp, bulup, onu doğrulayıp peşine mi takılacak, yoksa zaten var olan ona verilecek iyi veya iyi olup olmadığını anlamayacak, dolayısıyla erdem içermeyecek, Aristo'ya göre böyle bir şey mümkün değil. Aristo'ya göre böyle bir şeyin ismi rasyonalite olamaz. Homeros'taki çat-

metin sarfati

Modern sonrası dönem diyebileceğimiz dönemin belirgin anlamı iktisadın dünyası olması ve bu dönemin oluşturulmasında da iktisadın Walras'tan beri ciddi bir katkısı olduğunu düşünüyorum.

metin sarfati

74

İnsanlık tarihi tarihe bu kadar çok müdahale edilebileceği, bu kadar çok yön verilebileceği, toplumların bu kadar çok mühendislik hesaplarıyla yeniden oluşturulabileceği bir dönem yaşamadı.

lama Aristo'da somutlaşıyor. Aristo'ya göre tersine etkinliği savunmak rasyonel eylemin önünde bir engeldir. Nereye koyacağız şimdi bugünkü dünyayı? Rasyonaliteyle etkinliğin baş tacı olarak hepimizin içinde bulunduğu temel bilimin, temel disiplinin üzerinde eğildiğimiz, önünde eğildiğimiz Tanrı'sı olan bu kavramları nereye koyacağız?

Eğer diyor Aristo, en az çabayla en çok zevki edinmeye yönelik süreç etkinliği sağlıyorsa, ben buna rasyonel bir hesaplama diyemem. Bir hesaplama olabilir ama akılla ilgisi yoktur. En az çabayla en fazla zevki elde etmenin erdem içermediği için akılla bir ilişkisi yoktur. Erdem nedir? Erdem hepinizin bildiği gibi iki uç arasında, yani iki temel erdemsizlik arasında orta yerdir. Ne bu taraftır, ne o taraftır ama çıkar takibi ve sonuçta zenginleşme isteği, hani bugünün cafcaflı terimleriyle milli geliri büyütme, büyüme hedefini tutturma, vesaire biliyoruz hepimiz ama Aristo daha felsefi kavramlarla söylüyor. Hiç durmadan zenginleşme isteği temel bir erdemsizlik örneğidir Aristo için, akıl bunun peşine takılamaz. Çünkü zenginliğin böyle aranmasının nedeni ya kendi içindir, bizzat zenginlik için -Molyeryan sahneleri düşünün 2000 sene sonra- ya da zenginleşme sayesinde elde edilecek imkanlar içindir. İnsanı en iyi hayata götüren orta burası değildir. Hayattır diyor bu ama iyi hayat değildir. Uç dediği Aristo'nun durmaksızın sahiplenme, çıkar gütmeye ve büyüme, yani büyüme kavramını şimdiden özellikle kullandım, zenginleşme, ama büyüme işte, başka bir şey değil. Bu diyor Aristo, bir uçtur ve uç erdemsizlik yüküdür. Tercüme ediyorum bu ucu, rasyonalist, prodüktivist içinde yaşadığımız düzenin ismidir. Devam ediyor, diyor ki, bu durumda eğer bu uçtaysak doğru fiyat ve doğru ücreti bulamayız. Bu uçlardan birinin içinde olduğunda ne fiyat doğrudur, ne ücret doğrudur diyor, dolayısıyla ne de adalet olabilir. Adalet ne dağıtacağını bulamaz çünkü diyor. Adalet alması gerekeni, yani merite, hadi diyelim hak, yani biraz tartışmalı bir kavram hak ama hak edene onu vermekse, bu uçta hak mümkün değildir, bulamayız.

Şimdi süratle bugüne geliyorum. Çok sevdiğim bir tanım var bugüne dair Hegel'in: "Ekonomi bu dünyanın temel şeklidir" diyor. Yani eskiye ait değildir. Şimdi cevap vereceğim, tabii Hegel'den cevap olamayacak ama nedir ekonomi? Ekonomi modern zamanların icadıdır ve yalnız olmadığı zamanlarda değil,

Tanrı'nın ötelendiği yerlerde -olmadığı yerlerde demedim- kutsalın, kutsal olanın başka amaçlarla takibinden ibarettir bugün ekonomi. Ekonomi katıldığım bir tanımla şeytanın şeytanı kovmasıdır ama sonuçta şeytanı ancak şeytana kovdurabiliriz.

Şimdi bu düzenin temelinde birkaç kavram var. Bir tanesi Aristo'nun kesinlikle erdemsizlik dediği hiç durmadan çıkar takibi ve onun rasyonel olduğunun ilan edilmesi. Bu iki temel kavram iktisadın altyapısını oluşturuyor mu? Oluşturuyor. Çıkar artı rasyonalite modern dönemlerin tek egemenidir. Çıkar artı rasyonalite özünde o dediğim süreçte Rousseau, Bentham, İskoç okulu sürecinde özellikle bugünün iktisadına ve Walras'ta ait olacağına göre bugünün dünyası bu kavramlarla tümümüz için belirlendiğine göre iktisat bugün hiçbirimizi dışlamadan hepimiz için temel bir varolma biçimi haline geldi. Homeros'un, yani uygarlığın içinden geldiği uygarlığı izlediğimizde hep reddedilen ekstrem yer bugün bizi belirleyen yer.

Rasyonalite buraya kadar gelebilmek için bir şey yapmak zorundaydı. Rasyonalite bunu yapmak için 'reasonable' olanı, yani her toplumun binlerce yıllık tarihinde süregelen bir düşünce geleneğini ve mirasını reddetmekle işe başlamalıydı. Çünkü kavramlar eski değil, yeni. İnsanlık tarihi daha önce öyle bir dönem yaşamadı. İnsanlık tarihi tarihe bu kadar çok müdahale edilebileceği, bu kadar çok yön verilebileceği, toplumların bu kadar çok mühendislik hesaplarıyla yeniden oluşturulabileceği bir dönem de yaşamadı. Bunun altında da aklın gücüne erdemle ilişkilendirilmeden olan sonsuz bir inanç yatıyor 300 senedir. Bu rasyonel düşünce erdem olarak anlamsız olmaktan önce bana öyle geliyor ki, rasyonel düşünce bizzat kendi etimolojisini kendisiyle çelişiyor. Çünkü düşünce zamanı gerektirir. Bugünün rasyonalitesiyse, yani bugünün iktisadiysa ana kilitlenmiş durumda. Bugün rasyonel düşüncenin bir türevi hızdır. Borsa eğer bugünün dünyasının egemeniyse ve borsada kararlar o ana aitse, orada ölüm ve zaman tarihsel olarak dışlanmışsa, ebedilik ve ama aslında sadece anın ebediliği varsa rasyonalite düşünmeyi bizatihi dışlayacaktır ve dışlamıştır. Diyor ki Valery: "Eylem gücümüz bu çağda insanın uyum ve anlama gücünü aşmıştır. Edindiğimiz yeni istekler bizim için gerçekten yararlı olanı geride bırakmıştır". Düşünecek vaktimiz yok yararlı olanın ne olduğuna dair. Şöyle devam ediyor

Valery: "İhtiyaçlarımız, hatta bizzat varlığımız dehamızın oyuncakları olmuş durumda" Şimdi bu içinden çıkageldiğimiz Atina'dan Kudüs'e, Homeros'tan Aristo'ya, Aristo'dan Bentham'a çıkageldiğimiz bugün mükemmellik ve etkinlik çatışmasının içinden adaletin doğduğunu unutmamıştır. Çünkü mükemmellik artık aranan bir şey değildir. Mükemmellik unutulmuştur. İktisat fakültelerinde böyle bir ders var mı? Yok, gerek yok çünkü. Bunu öğrenciye ders olarak vermeye kalkarsanız zaten reddedilirsiniz. Balzac 1838'de şöyle diyor: "Ne istiyorsunuz? Paranın morali

verilecek hiçbir şey kalmamıştır. Heidegger diyor ki: "Bu yeni bir çağdır. Yeni olmak yeni insana aittir". Ben de öyle düşünüyorum. Narsizm psikolojide bir hastalık olarak görünür ama toplumsal açıdan bir erdem haline geldi. Narsizm bireysel olarak da, toplumsal olarak da bence hepimizi boğuyor, ama daha da vahimi iktisadın özellikle sayesinde başka bir ufuk arama ihtiyacı da yok gibi görünüyor. Teşekkür ederim. **berrak kurtuluş** - Teşekkür ediyoruz. Şimdi soru-cevap kısmına geldik.

metin sarfati

Narsizm psikolojide bir hastalık olarak görünür ama toplumsal açıdan bir erdem haline geldi.

yoktur. Borsada hırsızlık yasal hale gelmiştir. Teke tek olan bir şey suçken, aynı şeyi herkes birden yaptığında suç olmaktan çıkmıştır". Bu çağda hepimizi kendi için var olmak konumuna getirmiştir. İktisat bunun payandasıdır. İktisadın ajanları birbiriyle konuşmazlar, yalnızdırlar. Rekabet yoluyla, tek iletişim şekilleri rekabettir. Rekabetin dışında sosyal yaratık değildir. Dünyamız bunlarla örülür ve bu durumda doğru fiyatın veya doğru ücretin ne olduğunu bulmak zaten evet, rasyonalite, yani akıl mükemmellik dışlandığına göre sadece etkinliği sağlamaya dönüktür. Etkinliği sağlayabildiği oranda akıl işini yapmıştır. Toplumsal olarak bir tek bizim toplumumuzda değil, tam tersine diğer toplumlarda daha gelişmiş, çok daha üst düzeyde akıllı insanın tanımı zaten budur. Başarıyı sadece o elde edecektir. Mükemmel-

izzettin önder - Çok teşekkür ediyorum, çok kısa bir şey, Metin Sarfati dostumuza müsaadenizle yönelteceğim. Şimdi iktisat bütün bunları yaparken bütün olguları teorize ederken teori kendisini kullanıyor. Siz felsefeye uğraştığınıza göre teori kelimesiyle teo arasında bir ilişki görebiliyor musunuz, acaba böylece meşrulaştırmaya mı çalışıyorsunuz? Teoriler üretiyoruz biz, bir sürü teori. Teori kelimesinin etimolojik olarak kökünde bir teo var. Teo'nun çok önemli bir anlamı var. Belki İhsan Eliaçık Hocamız da istiyorsa yanıt verebilir. Acaba böylece meşrulaştırıyor muyuz? Birinci sorum bu.

metin sarfati - Sorunuzun cevabı içinde.

izzettin önder - İçinde, peki. O zaman da belki meşrulaştırılıyor olabilir, bilemiyorum.

İhsan eliaçık

İslam toplumcu özelliği olan bir dindir.

İkincisi de, John Locke'dan hiç bahsedilmedi. 1600'lerde çünkü o liberalizmin kökünü oluştururken işte bütün mülkünü sahibini o da aynı şekilde anlatıyordu aslında ama sonra emeğin de gücünü anlatıyordu. Acaba bunu nereye oturtursunuz? Bir üçüncüsü de mesela etkinlik kelimesini çok kullandınız, doğru, bunu anlayabiliyoruz. Fakat biz şu anda etkinlik diye bir şey yanına iliştiirmeye çalışıyoruz. Belki toplumsal yararlılık denilebilir. Acaba bunu bir yere oturtabilecek misiniz? Çok teşekkür ederim.

metin sarfati - Zaten değerli Hocam da neredeyse aynı fikirdeyim. Bir tek o etkinliğin siz etkinlik mi dediniz öbürü son kavram? Yani iktisadın bu kadar güçlü bir egemenlik kurduğu bu dönemde iktisadı tümünden yeni baştan düşünmezsek tabii ki her şey demek değil ama çok şey. Belki siz katılmazsınız ama maddi şartlar teorileri oluşturur. Örnek olarak iktisat teorisini söylüyor Maurice Godelier. Büyük antropolog diyor ki: "Teoriler de bizim yaşantılarımızı biçimlendirir". Hocam doğrusu çıkışın nerede olduğunu bilemiyorum. Havlu attım.

salondan - Teşekkür ederim. İslamın temelinde bir toplumbilimcilik var, o zaman Hz. Muhammed bir toplumbilimcidir, bir sosyalisttir. İslam sosyalizm dini, yani sosyalizm Latincesi, İngilizcesi. Türkçesi toplumbilimcilik dinidir diyebiliyoruz anladığım kadarıyla diğer bilimlerde de dahil. Fakat değerli hocam Mehmet Genç Bey Osmanlı döneminde şer'i hükümlerden dolayı özel mülkiyete müdahale edilemiyordu demişlerdi. Belki izleyicilerde de böyle bir soru oluşmuştur.

Bir ikincisi, günümüzde ev kadınları, ev hanımlığı diye bir meslek var mı? Kırsal kesimde ev kızlarımız yıllar önce halı dokurlar, kilim dokurlardı, biraz yaşlı bayanlar da sırtında bebek, kucağında yine bebek tarlada, bahçelerde çalışırlardı yıllardır. Teşekkür ederim.

İhsan eliaçık - Teşekkür ederim. İslamın temel metni Kur'an olduğu için oradaki iktisat, iktisadi kavramlara baktığımızda ve onu dünyaya getiren de bizatihi Peygamber'in kendisi olduğu için onun hem kişisel hayatına hem malla, mülkle, toprakla, metallerle ilişkisine baktığımızda bir kamucu, toplumcu özellik olduğu apaçık ortaya çıkıyor. İslam bu açıdan toplumcu özelliği olan bir dindir. İktisatla, ekonomisi de öyledir. Şimdi buna ısrarla sosyalist demiyorum, İslamdan kapitalizm asla çıkmaz diyorum. Ama sosyalizm

dediğiniz zaman son 150 yıllık bütün Marksist, sosyalist dünyadaki icraatları, deneyimleri ve reel sosyalizmlerin de hesabını verme makamına kendinizi gönüllü olarak oturtmuş oluyorsunuz. Ona da girmek istemiyorum. Çünkü bir Marksist veya sosyalist değilim ama İslam toplumcu bir dindir, daha Türkçe ifadeyle böyle belli şeylere girmeden söyleyecek olursak bunu apaçık görebiliriz. Mesela, Peygamber'in kendisi mülkiyetsiz ölmüştür, vefat ederken dahi kendisinde bulunan 7 dinarlık parayı yanındakilere hemen bunu götürüp yoksullara vermelerini söylemiştir ve en son sözü de şu olmuştur: "7 dirhem dahi olsa üzerinde bir mülkiyet olduğu halde ölmekten ve Rabbimin huzuruna gitmekten Allah'a sığınırım" demiştir, dolayısıyla şimdi Peygamber'in hayatı bu kadar hassas bir noktada.

Özel mülkiyet, toprak mülkiyeti meselesine gelince, değerli hocam girişte Osmanlıyla ilgili çok güzel şeyler anlattı, çok istifade ettik, keşke uzun sürseydi ama şimdi bir taraftan Osmanlı toprağın mülkiyetini kendinde tutuyor, fakat tasarrufunu köylüye veriyor ama öbür taraftan da vatandaşın evine dokunamıyor, bu ne demek? Bu aslında şu demek: Özel mülkiyet nedir? Benim anladığım mülkiyet, yani kitaptan çıkardığıma göre söylüyorum, Türkçede anlam kaymasına uğramış değişik kelimeler bununla ilgili kullanılıyor olabilir ama Kur'an'da kullanıldığı şekilde mülk, mülkiyet, gelir getiren şeydir. Eğer bir şey gelir getirmiyorsa o mülk değildir. Mesela, malın mülke dönüşmesi, malın üzerinde sizin tasarruf hakkınız alma, satma, kiralama, başkasına verme, bölme, bölüşürme, devretme, vasiyet etme hakları size geçtiği an mal sizin mülkünüz oluyor. Mesela, şöyle bir şey olsa aslında bir sorun yok: Şu karşığı dağlar benimdir, şu karşığı bağlar da benimdir, şu arazi de benimdir. Tamam, senin olsun, burada bir sorun yok ama eğer o dağlara, o bağlara, o tarlalara insanlar getiriyor, marabalar getiriyor, işçiler getiriyor, üzerine tesisler kuruyor, oradan gelir elde ediyorsan, işte o zaman mülk oluyor. Kur'an da diyor ki: "Mülk Allah'ındır" Mal Allah'ındır demiyor, sermaye Allah'ındır demiyor. Ben böyle bir ifadeye rastlamadım Kur'an'da. Ama neredeyse her sayfada "mülk Allah'ındır" der. "Yerde, gökte ve ikisi arasında ne varsa", Kur'an'da insanın yaratılışı, yeryüzünün yaratılışı, yeryüzünde rızıklar bitirilmesi ticari bir toplum olduğu için arka planında kesinlikle iktisadi bir ruh taşıdığı için bütün Kur'an metinleri bana göre Allah'ın bir yaratıcı olduğunu insanlara

anlatmak için değildir. Yani yerlerin, göklerin sahibi Allah'tır dediği zaman biraz evvel anlatıldı, iktisadi gözle baktığınız zaman üretim faktörlerinin kime ait olduğunu söylemek içindir. Allah insanı yaratmıştır, yani insanı köle yapamazsınız, köleci toplum olmasını istemiyor. İnsan özgür olmalıdır. Yerler ve gökler ve ikisi arasında, zaten bütün bir iktisadi faaliyet bu döngüden ibarettir. Gökten yağmur yağar, yerden nebat biter, bitki biter, rızıklar alınır, fabrikalara götürülür, işlenir, oradan oraya götürülür, satılır. Bütün bu üretim faktörlerinin sahibi Allah'tır diyor, onu anlatıyor. Çünkü hitap ettiği toplumdaki tüccarlar, tefeci bezirganlar, 7-8 tefeci bezirganın eline kalmıştır bütün bir 10 bin kişi Mekke, neredeyse 5 bini köleydi. Hem köleciydi hem feodaldı hem ticari kapitalizm vardı, hepsi vardı, şimdi oralara girmeyelim. Bunlara sesleniyor, bütün söylem bunlara yöneliktir. İnsanı Allah yaratmıştır, bir çiğnemlik ettir, rahimlere düştünüz. Burada biyoloji anlatmıyor. Benim Kur'an'ı yorumlayışım psikolojik ve sosyolojiktir. Yani ya insanın iç dünyasına yönelik bir yönlendirmeler vardır veya insanın dış dünyasına, diğer ötekiyle ilişkisine, sosyal alana yönelik şunu şöyle yapın, bunu böyle yapın. Kur'an'da ne biyoloji vardır, ne fizik vardır, ne astronomi vardır. Kur'an'dan böyle bilim çıkarmak isteyenler boşuna uğraşıyorlar bana göre. İnsanın psikolojik ve sosyolojik dünyasına hitap eden bir olaydır. İktisat hem insanın psikolojik dünyasıyla ilgilidir, hırs itibariyle, ihtirasları itibariyle hem insanın sosyolojik dünyasıyla ilgilidir para, mal, mülk, metalar itibariyle. Dolayısıyla tabii ki bu Kur'an'ın çokça ilgilendiği bir konu. Önceki kitaplarda da aynı şey söz konusu, şöyle bağlayayım son olarak: Dolayısıyla özel mülkiyet dediğiniz zaman kişinin gelir getirmeyen ve kendi kullanımı için kendisine almış olduğu ev gibi, araba gibi alet, edevat gibi metallerdir. Mesela oturmak için bir ev kişiye tahsis edilir ve devlet buna dokunamaz. Onun için padişah kadının evine dokunamamıştır. Çünkü ev haktır. Şöyle söylüyoruz bunu: Mülkiyet bu durumda bir hak değildir. Mülkiyet olsa olsa bir görev olabilir. Gelir getirici herhangi bir şeyi almak, sermaye olarak kullanmak insanların hakkı olamaz. Ama öbür taraftan mülkiyet böyleyken fıkihtaki tabiriyle havaici asliye, yani kişinin yaşaması için gerekli temel ve zaruri ihtiyaçlar, bunun en başında ev geliyor. Başını sokacağı bir ev, giyineceği giysi, sağlık, temel eğitimini alabilmesi, kendini tedavi ettirebilmesi ve bir yıl kendisine yetecek rızık, kişinin kendisini

ve ailesini bir yıl boyunca kimseye muhtaç olmadan yedirip içirebileceği rızık buna fıkih havaici asliye diyor. Zaruri ve temel ihtiyaçlar demektir, asli ihtiyaçlar demektir. İşte bu görev değil, haktır. Mülkiyet hak değil, görevdir, havaici asliye görev değil, haktır. Bu bütün insanların hakkıdır, herkesin evi olacaktır. Hatta bu Anayasalara bile girmelidir. Hatta bu Habitat toplantılarının kararlarına bile girmelidir. Bir Habitat toplantısının kararlarında bu cümleyi sokturamadık, yazdıramadık. Hepsini liberal, kapitalist düşündüğü için "bütün insanların barınma hakkı olmalıdır" cümlesini yazmadılar. Niye yazmadılar? Çünkü böyle söylerse, devletler bunu kendisine mecburen görev addedecek. Diyecek ki, vatandaşın, herkesin evi olması lazım. Denilse ki şu anda devlete 18 milyon hane var, 18 milyon 300 ev var, konut var. Yani çocuğa sorsanız, burada konut sorunu nedir sana göre diye, 300 fazla var der. Nedir bu TOKİ'ler? Bunlar insanlar ev sahibi olsun diye yapılmıyor ki, birilerine sürekli rant getirsin diye yapılıyor. Dolayısıyla devletin bunu kendisine görev addetmesi, havaici asliye temel ve zaruri ihtiyaçlar haktır. Hak dediğin zaman akan sular durur. Devlet onu sağlamak zorundadır, sağlamadığı zaman suçludur ama öbür taraftan mülkiyet, yani gelir getiren, sen evinde yatacaksın, sana gelir getirecek. "Papalagi"de Kızılderili'nin bankayı tarif ettiği gibi demir metaller ve kâğıtlar icat etmişler. Bunları başlarında nöbetçi dedikleri kişilerin durduğu korunaklı yerlere koymuşlar. Adam evinde yatıyor, orada metaller ve kâğıtlar sürekli artıyor. Bankayı ve faizi anlatıyor. Sürekli artıyor. Büyünün yardımı olmadan bunu nasıl başardılar anlayamadım diyor Kızılderili. Dolayısıyla gelir getiren bir şey hak olamaz. Bu topluma aittir. Onun paylaşımcı, bölüşümcü, ortaklaşacı, şahıslara tasarrufunu verip, çalıştırmadığı takdirde ondan alıp öbürüne vermek, miras olursa ona el koymak, çoğuna el koymak biraz evvel hoca anlattı, şimdi bunlar işte Osmanlı'nın İslamın bu görüşünden, mülk Allah'ındır görüşünden yararlanarak geliştirdiği bir uygulamadır. Yeterli midir? Bana göre yeterli değildir. Sonuç mudur? Sonuç değildir. Kur'an'ın iktisadi görüşü benim görüşüme göre tarihte Peygamber'in vefatıyla başlamış olan girişim bir tarafta Sasani, bir tarafta Roma vardı, onun dışında bir uygulama getiriyordu, akamete uğramıştır ve yarım kalmıştır. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesiyle beraber İslamiyet doğduğu topraklara siyasi, iktisadi, politik ve kültürel

ihvan eliaçık

İktisat hem insanın psikolojik dünyasıyla ilgilidir, hırs itibariyle ihtirasları itibariyle hem insanın sosyolojik dünyasıyla ilgilidir para, mal, mülk, metalar itibariyle.

ihсан eliaçık

Mevcut hükümet ne yapıyor? Kapitalizme abdest aldırıyor, yani dini bir kılıf geçiriyor. Temellerine dokunmuyor.

olarak gömülmüştür. Onun yeniden ele alınması, işlenmesi, Osmanlı'yla karşılaştırılması, onların, yani Osmanlı'nın da mesela saltanatı, cariyeye hayatı, devşirme sistemi, evlat katli İslam'da kesinlikle yasaklanmış, haram kılınmış, ama bütün bir imparatorluk bunun üzerine kurulmuş. Öbür tarafta iktisadı doğru olsa ne olacak? Bir tarafından bir eksikliği var. Ben fazla uzatmayayım, vaktinizi almış olmayayım. Teşekkürler.

berrak kurtuluş - Teşekkürler efendim. Buyurun Sayın İkkaracan.

ipek ilkkaracan - Ev kadınlığı bir meslek midir diye soruldu. Meslek sahibi olmayı belirli mal ya da hizmetleri üretmeye yönelik belirli bir set beceriye sahip olmak olarak tanımlarsak evet, ev kadınlığı da bir meslektir denilebilir. Ama bu kendine özgü bir meslek. Öyle ki, mevcut ekonomik sistemde bu mesleği tam zamanlı benimsemek insanı oldukça güçsüz ve kırılabilir bir konumda bırakıyor. İki nedenden dolayı, birincisi, mevcut ekonomik sistemde güce sahip olmak para ve gelire doğrudan sahip olmakla eşanlı, ikincisi de ev kadınlığını gerektiren işler ev içerisinde izole bir ortamda yapılıyor. Bunu tam zamanlı benimsemek aynı zamanda kamusal alandan dışlanmak anlamına da geliyor. Kamusal alandan dışlanmak da haliyle karar alma mekanizmalarından, siyasetin yönlendirilmesinden dışlanmak anlamına geliyor. O anlamda bu meslek belirli bir grubun cinsiyetinden ya da herhangi başka bir biyolojik özelliğinden dolayı tam zamanlı benimsemesi yerine kadın ve erkeklerin hayatlarını idame ettirebilmek ve etraflarında onlardan bakım isteyen çocuklara, yaşlılara bu ihtiyacı karşılayabilmek adına birlikte yarı zamanlı yaptığı bir meslek olması en adaletli sistem olacaktır.

kadri kalpak - Sayın Eliaçık'a sormak istiyorum. İki şeyi merak ediyorum. Bir, İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomisi ne kadar İslamidir? İki, zekatın deformasyonu zekat-vergi arasındaki ilişkiyi yorumlayabilir misiniz?

ihsan eliaçık - Şimdi gerek İran'da, gerek Arap baharı sonucu Mısır'da, Tunus'ta falan Türkiye benzeri siyasi iktidarlar işbaşına geliyor. Şimdi biz bunların hepsine ortak bir isim veriyoruz. Bu sürece muhalifiz yani, İslamcı bir kökten gelmiş olmama rağmen, 30-40 yılımız oralardan gelmiş olmasına rağmen biz buna kapitalizme abdest aldırarak diyoruz.

Yani abdestli kapitalizm dediğimiz İran'da da Şii abdestli kapitalizmi var, Türkiye'de Sünni abdestli kapitalizm var.

Mevcut hükümet ne yapıyor? Kapitalizme abdest aldırıyor, yani dini bir kılıf geçiriyor. Temellerine dokunmuyor. Emek, sermaye, para, mal, mülk, bunların hepsi çok esaslı kavramlardır. Kur'an'da da geçer. Keşke bunları daha uzun konuşma imkanımız olsaydı, tasvip etmiyorum. Siz fabrikaya kapısının üzerine bu işyerinde helal et yenilmektedir, domuz eti kullanılmamaktadır diye yazıyorsunuz, sonra iftarla sahur yemekleri vermekle övünüyorsunuz işçilerinize, bir de mescit açmakla övünüyorsunuz namaz kılsınlar diye, sonra diyorsunuz ki, işte Müslümanların fabrikaları, işyerleri böyle olur. Fakat işçinize asgari ücretle para veriyorsunuz, sonra 250 lirasını da geri alıyorsunuz. Asgari ücretin bile altında çalıştırıyorsunuz. Müslümanların İslami ilkelere göre yönettiği işyeri bu mudur? Kıpıya o yazıyı asmak domuz eti kullanılmamaktadır, iftar, sahur yemekleri, mescit, bitti mi? Hayır, bana göre sen kendin zaten domuzlaşmışsın. Oraya o yazıyı yazsan ne olur, yazmasan ne olur. Dolayısıyla şununla bitirelim isterse: İktisat "kıst" kökünden geliyor. Bu da bir Kur'an kavramı. "İkdısat, kıst" Kur'an'da hep şöyle geçer: "Allah size adaleti ve kıstı emreder". Yani kıst pay etmek, kişinin hakkının ne olduğunu tayin etmek demek. Tayin edilen hakkı herkese ayırım yapmadan dağıtma işine de adalet deniliyor. Tavsiye eder değil, emreder. Şimdi bu işin hakkının nasıl tayin edileceği, kişilerin emeğinin payının ne olduğunun ilmi nereden öğrenilecek? İktisat Fakültesinde. Yani siz bunu öğreteceksiniz. Bir işçi ne kadar alır, konuşmanın emeği nedir, alın terinin karşılığı nedir, kol gücünün karşılığı nedir, düğmeye basmanın insanlara faydalı olmanın, insanların bu şekilde ihtiyacını gidermenin hakkı nedir, karşılığı nedir, bunu nasıl takdir edeceğiz? Bu uğraş gerektiren bir şey. İşte iktisat dediğimiz şey bunun için var. Teşekkür ediyorum, sağ olun.

salondan - Yani ismi İslami olan cumhuriyetin ekonomisi İslami değildir.

ihsan eliaçık - Değildir. İsmi sadece öyledir. İsmi İslami olan niceleri var, adı Müslüman olan ne kadar insan var.

berrak kurtuluş - Evet, toplantımız burada sonlandı. Hepinize teşekkür ediyoruz.

eğitimdeki dönüşüm

Prof. Dr. İlter Turan'a armağan

26 Mart 2013 Salı

2. Gün

İkinci Oturum

- Sunuş** : Prof. Dr. Zafer Toprak
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Nihal Tuncer
Panelistler : Prof. Dr. Reşit Canbeyli
: Yrd. Doç. Dr. Derya Keskin Demirer
: Yrd. Doç. Dr. Seçkin Özsoy
: Abbas Güçlü

sevil usanmaz - Değerli davetliler, 37. İktisatçılar Haftasının ikinci gün öğleden sonra oturumuna hoş geldiniz. "Eğitimdeki Dönüşüm" konulu bu ölümdede, oturum başkanımız Prof. Dr. Nihal Tuncer'i masaya, sunuş konuşması yapacak olan Prof. Dr. Zafer Toprak'ı kürsüye davet ediyorum.

zafer toptrak - Sayın Başkan, değerli izleyiciler, sevgili öğrenciler; ele alacağım konunun epey geniş olduğunu öncelikle belirtmek isterim. Eğitim çok değişik kademeleri olan bir alan, ayrıca tarihsel eksenini derinliklere vakıf, eğitim denildiği vakit Türkiye'de özellikle Osmanlı'dan günümüze geniş bir zaman dilimini içerebilecek bir konu. Ancak ağırlıklı olarak yükseköğrenime yöneleceğim ve yükseköğrenimdeki kimi evreleri bir ölçüde gündeme getirme çabası içerisinde olacağım.

90'ıncı yıl dediğimiz vakit Cumhuriyete ayrı bir yer veriyoruz. Cumhuriyetin 90'ıncı yıldönümünde, Türkiye'de eğitim sisteminin geçirdiği dönemler aslında hele yükseköğrenim bağlamında farklı bir nitelik taşıyor. Hemen hemen her eğitim kurumumuzun bir tarihsel geçmişi oluyor. İstanbul Üniversitesi dediğimiz vakit 1453'e kadar gidebiliyor, medrese eğitimine kadar gerilere çekebiliyoruz. Hemen hemen her yükseköğrenim kurumunun benzer bir geçmişi oluyor. İşte Teknik Üniversiteye baktığımız vakit o 1773'e kadar geriye çekebiliyor, Medrese-i Bahri Hümayuna kadar, Mühendishane-i Bahriye Hümayuna kadar geri çekebiliyor ya da Marmara Üniversitesi 1883 oluyor, Yıldız Teknik Üniversitesi 1911 oluyor, farklı geçmişler bir şekilde gündeme gelebiliyor. Ankara Üniversitesi aslında böyle bir arayış içerisinde değil, genellikle 1946 olarak belirtiyor ama Ankara

zafer toprak

**Tevhit sözcüğü
birliktelik, bir
araya
getirme
anlamına
geliyor. Nitekim
bu ulus devlet
inşa sürecinde
değişik tevhit
unsurları var.**

Üniversitesi bünyesinde olan kimi kuruluşların tabii çok daha geriye giden bir tarihsel süreçleri var. Hatta Mülkiyeti ele aldığımız vakit, Mülkiye her ne kadar 1859'u kuruluş olarak addediyorsa da, bir şekilde çok daha geçmişte birtakım devlet ricalini yetiştiren kurumları da bu bağlamda ele alabiliriz, daha da geçmişe giden bir perspektifi olabilir.

Şimdi bütün bu süreç içerisinde özellikle yükseköğrenime baktığımız vakit bir sarkaç gibi iki uç arasında gidip geldiğini söylememiz mümkün. Kimi zaman özerklik ön plana çıkmış durumda, kimi zaman çok daha merkezi bir yapının oluştuğunu görmek mümkün. Ama bundan önce Osmanlı'ya baktığımız vakit yükseköğrenim dediğimizde aklımıza tabii ki Darülfünun geliyor. Darülfünun'un özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan-kapanan bir süreci var ve özellikle 1900'den sonra daha istikrarlı bir yapıya kavuştuğunu söyleyebiliriz. 1933'e kadar bildiğimiz gibi bir Darülfünun öyküsünü ele alabiliriz. Bunun dışındakiler daha çok mesleki nitelikte okullardır, yüksekokullar olarak nitelendirdiğimiz harbiye, tıbbiye, mülkiye gibi okullar veya bunların yanı sıra Hamidiye Ticaret Mektebi gibi okullar mesleki eğitim bağlamında ya devlet ricaline yönelik ya da ordumuza eleman yetiştirmeye yönelik bir işlevleri var. Bunun dışında genel olarak eğitime baktığımız vakit, yani universal veya yükseköğrenim dışındaki yapıya baktığımız vakit burada genellikle Tevhid-i Tedrisat'a kadar, yani eğitimin birleştirildiği 3 Mart 1924'e kadar dörtlü bir sistem olduğundan söz etmek mümkün.

Nedir bu dörtlü sistem? Her şeyden evvel tabii çok erken dönemde dini eksensel bir eğitim söz konusu, medreselerimiz var, sıbyan mekteplerimiz var. Tanzimat'la birlikte daha seküler bir yapıya doğru yöneldiğimizi söyleyebiliriz. Bu yapı işte idadiler, rüştiyeler, sultaniler bu tür bir eksen, ikinci bir eksen oluşturuyor. Dini nitelikteki okulların yanı sıra cemaatlerin kendi okulları var. Bu da çok erken dönemden itibaren gündeme geliyor. Bunlar da aslında özerk kuruluşlar, herhangi bir şekilde daha sonra işte Maarif Nezareti dediğimiz bakanlığa bağlı olmayan kuruluşlar ve en sonunda da ecnebi okulları ve mektepleri dediğimiz yabancı okullar var. Kısacası dört ayrı eğitim sistemi var ve bunlardan bir tek demin söylediğim seküler nitelikteki okullar Maarif Nezaretine bağlı. Diğerleri tamamen kendi programlarını

kendileri çiziyorlar ve herhangi bir şekilde Maarif Nezaretine veya o zamanki Maarifi Umumiye Nezaretine bağımlılıkları yok. Bu II. Meşrutiyet yıllarına kadar bu şekilde devam ediyor. 1914'ten itibaren bu okullar belirli bir çatı altında denetime tabi tutulmaya çalışılıyor.

Şimdi bu tabii o dönemin uluslaşma veya ulus-devlet anlayışının bir uzantısı. Tevhit sözcüğü bildiğiniz gibi birliktelik, bir araya getirme anlamına geliyor. Nitekim bu ulus-devlet inşa sürecinde değişik tevhit unsurları var. İşte Tevhid-i Meskukat diyoruz parayı birleştirmeye yönelik, yani tek bir para, ülke içerisinde tek bir para sistemini ihdas etmeye yönelik. Tevhid-i Adalet diyoruz, adalet sistemini tek bir çatı altında bir araya getirme girişimi olarak görebiliriz. Keza demin eğitimde söylediğim dörtlü sistem adalet sisteminde de var. Osmanlı'da şer'i bir hukuk var çok erken dönemlerden itibaren hâkim olan bir hukuk anlayışı. Örfi hukuk var. Örfi hukuken özellikle 1800'lerin ortalarından itibaren Napolyon kodlarının alınışıyla birlikte, bizim 'resepsiyon' dediğimiz olayla birlikte daha seküler boyutunun oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Özellikle kamusal alana yönelik okullar, daha doğrusu hukuk alanına buna yönelik işte ceza hukuku dediğimiz, ticaret hukuku dediğimiz, idari hukuk dediğimiz alanlar aslında erken dönemde sekülerize olmuş hukuk alanları. Yani şer'i hukuk yanı sıra özellikle özel hukukun şer'i normlar dahilinde kalışı neredeyse 1926 medeni hukuka kadar devam edecek. Yani her ne kadar bir kodifikasyon söz konusuysa da Mecelle'yle

birlikte Cevdet Paşa'nın mesela, aile hukuku gibi bir alan hiçbir zaman bu tür bir kodifikasyona uğramadı. En azından 1917'ye kadar. 1917'de Hukuki Aile Nizamnamesi diye bir nizamnameyle nispeten daha seküler bir aile hukukuna doğru adım atılmıştır ama bu da kısa dönemli olmuştur. Kısacası aile hukuku gibi özel hukuk alanı da ancak Cumhuriyetle birlikte seküler bir yapıya kavuşmuştur.

Keza üçüncü bir alan cemaatlerin kendi hukuku. Yani özellikle sulh hukuk alanı tamamen cemaatlerin kendileri tarafından yönlendirilen bir hukuktur. Evlenme, boşanma ve benzer şeyler tamamen o alanın, yani cemaat hukukunun alanıydı. Hiçbir şekilde devletin müdahalesinin olmadığı bir alandı. Bir de tabii kapitülasyonlar nedeniyle ecnebi hukuku vardı dördüncü bir hukuk alanı olarak. Ecnebi Hukuku da Osmanlı topraklarında özellikle yabancıların bir şekilde dahil olduğu, herhangi bir hukuk sorununda bir şekilde konsoloshanelerin kendi sorunlarının kendilerinin çözümü şeklinde bir kapitülasyon hukukunun getirdiği bir alandı.

Türkiye'de iki önemli resepsiyon döneminden söz ediyoruz hukuk alanında; biri 1800'lerin ortalarında gerçekleşen daha çok kamu hukuku alanındaki düzenlemeler, ikincisiyse Cumhuriyetle birlikte vurgulanan ve özellikle Medeni Kanunumuzla birlikte gerçekleştirilen özel hukuku da bir ölçüde tevhit bağlamında aynı çatı altında birleştiren bir husus. Kısacası, bu ulus-devlet inşa sürecinde tevhit önemli bir sözcük, hatta demin söylediğim gibi tevhidî meskukatın yanı sıra her türlü ölçü ve benzeri alanların da tek tipe gönderilmesi aslında ulusun teritoryal yapısı içerisinde üniter bir yapıyı oluşturmaya yönelik çabanın bir sonucu.

Tevhid-i Tedrisat'tan söz etmeden önce, 1923'teki bazı gelişmelere değinmek istiyorum. Daha başkent olmadan önce Ankara, üniversite sorununu gündeme getirmiş durumda. Özellikle 1923'ün yaz aylarında Ankara'da bir bilim akademisi oluşturuluyor. Bunun adı Hars Heyeti o tarihlerde. Bu heyette ne kadar kalburüstü entelektüelimiz varsa görev alıyor. İşte Ziya Gökalp'ten tutun da Ahmet Ağaoğlu'na, Yusuf Akçura'ya kadar bütün bu seçkin zevat o sırada bu heyeti oluşturuyorlar ve Ankara'da bir üniversite kurmak için girişimde bulunuyorlar. Tabii Ankara o zaman 20 bin nüfuslu, olanakları son derece sınırlı bir mekan ve bu tartışmalar -elimizde zabıtlar var- sonucunda önce

bir fakülteden yola çıkmanın uygun olacağına karar veriliyor. Ankara'da ilk defa bir fakülte kurulacak. Bu fakülte hangisi olabilir diye sorduğumuz vakit gerçekten hiç beklemediğimiz bir fakülte, bu fakülte İktisadiyat Fakültesi, yani Cumhuriyetin inşası için gerekli görülen fakülte bu, İctimai İlimler Fakültesi adı altında. Aslında burada kullanılan İctimaiyat sözcüğü de bugünkünden farklı, bugün sosyoloji dediğimiz alandan farklı. Çünkü sosyoloji bilimi aslında Birinci Dünya Savaşıyla birlikte önemli bir dönüşüm geçiriyor. Sosyoloji teorik bir perspektiften çıkıp, çok daha pratiğe yönelik bir alana yöneliyor ve hemen hemen her türlü alan sosyoloji bağlamında değerlendirilebiliyor.

Özellikle 1921 yılında Torino'da çok önemli bir Sosyoloji Konferansı var. Türkiye'den de buraya katılıyor, özellikle Muslihittin Adil önemli bir idare hukukçumuz bu kongreye katılıp Türkiye'ye döndükten sonra Torino İctimaiyat Kongresi adı altında "Milletlerarası İctimaiyat Kongresi" adı altında bir kitap yazıyor. Bu kitap çok ilginç. Çünkü sosyolojinin ne denli geniş bir ağ oluşturduğunu görüyorsunuz. O nedenle Ankara'da bu İctimaiyat Fakültesi olarak kurulmak istenilen fakülte de hemen hemen sosyal ve beşeri bilimlerin tüm alanlarını kapsayacak bir fakülte olarak ele alınıyor.

O tarihlerde özellikle Ankara'nın İstanbul'la bir sorunu var Darülfünun konusunda. Cumhuriyete yeterince sahip çıkmadığı veya mesafeli olduğu konusunda birtakım kaygılar var. Nitekim 1933 reformunda da bu kaygıların önemli bir rol oynadığını görebiliriz.

Zaten 23-24 tartışmaları sırasında bunu çok net bir şekilde görüyoruz. Hatta İstanbul'da Darülfünun'u kapayıp, bunun doğrudan doğruya Ankara'ya taşınması ve Ankara'da açılması söz konusu o tarihlerde. Bu konuda uzun tartışmalar sürüyor. Ama en büyük sorun mekan sorunu Ankara'da. Çünkü bakanlıklara bile yer bulanamadığı bir evrede Ankara'da bir üniversitenin açılması gerçek dışı olarak nitelendiriliyor. Ama özellikle Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu bu konuda bastırıyor. Özellikle Ankara'da bir üniversitenin açılmasının son derece gerekli olacağı, Cumhuriyetin bundan böyle Ankara'dan inşa edilmesi gerektiği ve üniversitenin yükselişinin de Ankara'da şekillenmesi gerektiği tarzında bir görüş var. Ancak yer sorunu uzayıp gidiyor ve iki yıl sonra bildiğiniz gibi Cumhuriyet kuruluyor bu arada, saltanat

zafer toprak

O tarihlerde Ankara'nın İstanbul'la bir sorunu var Darülfünun konusunda. Nitekim 1933 reformunda da bu kaygıların önemli bir rol oynadığını görebiliriz.

zafer toprak

1920'lerin sosyoloji perspektifi 1930'lu yıllarda antropolojiye dönüşüyor.

kaldırılıyor, hilafet kaldırılıyor ve 1925 yılında Ankara'da bir hukuk mektebi açılıyor. Şimdi bu hukuk mektebinin o zaman çoğaltılmış ders notlarına baktığınız vakit İstanbul Hukuk Fakültesinden -ki, bir aralık Hukuk Medresesi adını aldı o tarihlerde- çok daha farklı bir yapıya sahip olduğunu görürsünüz. Yani İstanbul Hukuk Fakültesi daha pozitivist bir hukuk anlayışını gündeme getirirken, Ankara'daki hukuk mektebi tamamen devrim hukuku üzerine inşa ediliyor. Zaten hocalara ve ders kitaplarına baktığınız vakit bunu çok net bir şekilde görürsünüz. Sadri Maksudi ders veriyor, Yusuf Akçura ders veriyor, Anayasa hukukunu Ahmet Ağaoğlu veriyor. Hakikaten ders kitapları bir devrim hukuku üzerine kurulu o tarihlerde ve şu açık bir şekilde söyleniyor: Eğer biz yeni bir hukuk düzeni kuracaksak bunu Ankara'da kurmak durumundayız, İstanbul'a bir şekilde muhtaç olmamamız gerekir. Temel anlayış bu ve bu hukuk mektebi bildiğiniz gibi daha sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne dönüşecek ama o tarihlerde, yani Ankara'da ilk kurulan diyelim -1923'te kurulmuş bir harp okulu var, onu da belirtmek gerekir- ama Ankara Hukuk Mektebi aslında Ankara Üniversitesinin nüvesini oluşturabilecek, eğer Siyasal'ı bir kenara bırakırsak ki, 1936'da Siyasal Ankara'ya gelecek ve Ankara Üniversitesinin bünyesinde 1950 yılında yer alacak. Bunu bir kenara bırakırsak Ankara'daki üniversite yapının temelleri 1925'e kadar geriye çekilebiliyor. Bir kırılma evresinden, bir dönüm noktastan söz edersek 1933 dedim, Darülfünun'un kapatılması ve İstanbul Üniversitesinin açılması o tarihlerde. Bildiğiniz gibi çok önemli bir rapor var ve sert eleştiriler yöneliyor İstanbul Darülfünununa. Bir şekilde bununla yol kat edilemeyeceğini, yepyeni bir yapının oluşturulması gerektiği hakkında önemli bir rapor çok derinliği olan bir rapor. Fakat ondan evvel başka bir kurumdan söz etmek istiyorum size, Ankara'da 1933 yılında kurulmuş olan Yüksek Ziraat Mektebi. Daha önce Osmanlı'da yüksek ziraat eğitimi Halkalı'da, Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi var. Fakat Ankara'da bu kurulan mektep çok ilginç, genellikle bu Almanya'dan göç eden profesörler, özellikle Nazi Almanya'sının baskı ortamından kurtulup Türkiye'ye gelen profesörlerimiz var, Musevi profesörler ya da sosyal demokrat, sosyalist profesörler var bildiğiniz gibi 1933'te. Ama bunların ilk

geldiği yer Ankara Yüksek Ziraat Mektebi. Yüksek Ziraat mektebi çok ilginç bir okul ve bir üniversite aslında. Yapısına baktığınız vakit 5 fakültesi olan bir üniversite Yüksek Ziraat Enstitüsü ve başında da bir rektör var. Rektör de Alman, bütün dekanlar Alman ve Türkiye'de ilk tezler -yani doktora tezi olarak uluslararası standarttan söz ediyorum- bu enstitüde yazılıyor. Gerçekten bu enstitüde yazılmış tezlere baktığınız zaman tezin yarısı Almanca, yarısı Türkçe ve düzey bakımından da son derece yüksek düzeyde. Yani daha o dönemlerde hukuk mektebi filan daha yeni yeni doktora konusunda birtakım araştırmalar içerisinde, ama hakikaten Türkiye'de baktığınız vakit ilk yükseköğretimde en önemli atılım, yani bilimsel bağlamda, çünkü burada sırf ziraat alanları yok, bunun içinde fen fakültesi işlevini gören fakülte de var, iktisat fakültesi işlevini gören fakülte de var, yani iktisat derslerinin de verildiği ve bu konuda ürün, yani iktisat kitaplarının da yazıldığı bir okul olarak nitelendirebiliriz Ankara'daki Yüksek Ziraat Mektebini. Daha sonra bunun fakülteleri -özellikle veteriner ve ziraat fakültesi- Ankara Üniversitesinin bünyesinde yer alacak, orman fakültesi ise İstanbul Üniversitesinin bir parçası olacak. Bu açıdan bu Yüksek Ziraat Enstitüsü Türkiye eğitim tarihinde çok ayrıcalıklı bir yerde duruyor. 1933 reformu İstanbul Darülfünun için son derece önemli bir reform. Ama gene Ankara'nın kaygıları, Ankara'da bir üniversite kurmak ve bu doğrultuda önemli adımların 1930'lu yıllarda atıldığını söyleyebilirim. 1923 dedim, İktisat Fakültesinden söz etmiştim. Bu o tarihlerde gerçekleşmiyor ama bu zihniyetin ürünü 1936'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi olacak. O zamanki ilk adı "Tarih Dil Coğrafya Fakültesi" olarak gündeme geliyor. Bu fakülte çok ilginç bir fakülte. Bunu geçen sene yayınlanan "Cumhuriyet ve Antropoloji" kitabımda da gündeme getirdim. Şunu da belirtmekte yarar görüyorum: Türkiye'de sosyal bilimlerin açılımlında antropolojinin çok önemli bir yeri var. 1930'lu yıllarda antropoloji alanında yapılan çalışmalar gerçekten bilimsel araştırma olarak tırnak içerisinde ele alınması gereken araştırmalar, bir şekilde alana çıkılan, alan araştırmasının yapıldığı bir alan. Kısacası şunu söylemek mümkün: 1920'lerin bu sosyoloji perspektifi 1930'lu yıllarda antropolojiye dönüşüyor. Burada antropoloji ve arkeoloji şu açıdan önemli: Seküler bir bilim alanının oluşturul-

ması için İslam öncesine ulaşmak gerekiyor. Bu da ancak tarih öncesiyle mümkün olabilecek bir süreç. O yüzden birden bire biz Osmanlıyı, İslam devletlerini aşıyoruz, daha bir gerilere doğru yöneliyoruz ve antropoloji bu açıdan son derece önemli bir işlev görüyor. Arkeoloji keza benzer bir işlev görüyor. 1930'lu yıllarda seküler bir bilim anlayışı ancak bu bilimlerin öncülüğünde gerçekleşiyor. Hakikaten 1930'lu yılların ders kitaplarına baktığımız vakit son derece daha önceki döneme oranla farklı bir düzeyde ele alındığını görebiliriz. Kısacası bir kültür devrimi diyorum 1930'lu yıllarda eğitim alanında gerçekleşen bu dönüşümlere.

Ders kitapları kuşe kâğıda basılmış renkli sayfaları olan, bir şekilde bez ciltli kitaplar. Tek tip kitaptır ama son derece yetkin kitaplardır bunlar. Daha önce yazılmış kitaplarla karşılaştığımız vakit bunu net bir şekilde görebilirsiniz. İçerikleri de çok önemli, hemen hemen bütün kitaplar özünde sosyal ve beşeri bilim alanındaki kitaplar bir ölçüde Darwinist tezlerle yola çıkıyor. Yani hayat zinciri denilen bir olguyu hemen hemen tüm bu kitaplarda görmemiz mümkün. Mantık kitaplarında görmemiz mümkün. Yani insanların evrimini çok daha erken dönemden başlatan bir süreç olarak görmemiz mümkün. Ders kitapları bağlamında köklü bir dönüşümün oluştuğunu söylemek mümkün. Hatta o denli ileri gidiliyor ki, bu ders kitapları seküler olmanın ötesinde antiklerikal diyebilirim. Çünkü bir ilkökul kitabında ya da bir ortaokul kitabında "Tanrı insan zekasının ürünüdür" diye bir satır yer alabiliyor o tarihlerde. Hakikaten son derece radikal birtakım görüşlerin yer aldığı ders kitapları bunlar. Türkiye eğitim alanında 1930'lar önemli bir kırılma noktası ve uhrevi bir ders anlayışından dünyevi bir ders anlayışına geçiş süreci yaşanıyor. Burada özellikle Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin de çok önemli bir rolü var. Az önce de belirttiğim gibi bu fakültede hemen hemen kurulan bütün bölümler bir ölçüde antropolojiyi ve arkeolojiyi besler nitelikte. İşte Hititoloji, Sümeroloji ve benzeri alanlarla kuşatılmış durumda ve sosyoloji bir şekilde geri plana itilmiş durumda, onu da belirtiyim. Yani sosyoloji ancak felsefe bölümünün bir alt birimi olarak ele alınıyor.

1930'lu yıllar Türkiye'de üniversiter eğitim bağlamında köklü dönüşümlerin olduğu bir evre. Bu arada Mülkiye Mektebi İstanbul'dan

Ankara'ya alınıyor ve Siyasal Bilgiler Okulu olarak ihdas ediliyor. Yine Ankara'nın ön plana çıkartılması için atılan önemli bir adım bu. Çünkü devlet Ankara'dan kuruluyor ve İstanbul'a mesafeli bir bakış söz konusu. En azından 1940'lara kadar bu böyle devam edecek. Ankara Üniversitesinin aslında resmen kuruluşu 1946 ama 1940'ların başından itibaren Ankara Üniversitesi adı var. Yani Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin dergilerine baktığımız vakit 1941, 1942 bu tarihlerde Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi olarak çıkmakta, ama resmen kuruluşu 1946 ve ilk rektörü de gene bir antropolog Şevket Aziz Kansu. Geçenlerde Başbakanımızın elinde, kafatası, kuru kafalarla ilgili olarak saldırmış olduğu kitap Kansu'nun kitabıydı. 1939 Uluslararası Tarih Öncesi ve Ön Tarih Kongresi için hazırlamış olduğu bir kitaptı. Biraz ondan söz edeyim.

1925 yılında bir Türk Antropoloji Enstitüsü kurulur. Bu antropoloji o sıralarda çok moda bir bilim dalıdır. Fizik antropoloji tabii... Kıta Avrupa'sında özellikle son derece yaygın bir bilim dalı ve Türkiye'de de tıp fakültesinin değerli hocaları ve bu arada önemli antropologlar, daha doğrusu Avrupa'da, Fransa'da, İsviçre'de ses getiren birtakım antropologların katılımıyla bu enstitü tarafından bir Türk Antropoloji Mecmuası çıkartılır. O dergide yer alan makaleler uluslararası niteliktedir ve Batı literatüründe bir şekilde refere edilen makalelerdir. Zaten o tarihlerde Şevket Aziz Kansu yurtdışında antropoloji eğitimi görmek üzere Fransa'ya gönderilir. Döndükten sonra da bu Antropoloji Enstitüsünde görev alır. Tıp fakültesinin alt birimi olan bu enstitü daha sonra 1933 reformuyla birlikte İstanbul Fen Fakültesine devredilir ve 1936'da Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi kurulurken apar topar bu enstitü alınır, Ankara'ya getirilir ve Şevket Aziz Kansu da bunun başına geçirilir 1936 yılında.

Kısacası, antropolojinin son derece önemli bir rol oynadığını söyleyebilirim o tarihlerde. Belki de dünyanın en geniş antropolojik anket çalışması Türkiye'de yapılır. 64 bin kişinin ölçüleri alınır. Bunlar büyük ölçüde Afet İnan'ın daha sonra tezi için bir dokümantasyondur. Bu İsviçre'de bir doktora tezi olarak verilir. Gene ünlü bir şahsiyetin yanında Eugene Pittard Türkiye'ye sık gelen ve Atatürk'ün yakın dostu olan bir kişi ve mesela, 2. Türk Tarih Kongresi'nin fahri başkanlığı kendisine tevdi edilmiştir. Çok önemli

zafer toprak

Türkiye eğitim alanında 1930'lar önemli bir kırılma noktası ve uhrevi bir ders anlayışından dünyevi bir ders anlayışına geçiş süreci yaşanıyor.

zafer toprak

ABD etkisi 1950'li yıllarda çok yoğun bir şekilde gündemdedir ve bu amaçla ABD Türkiye'de yeni bir üniversiter yapı oluşturma çabası içerisindedir.

bir şahsiyettir o dönemde. Daha sonra gene İsviçre'de önemli görevlerde bulunmuş bir antropolog. Bir etnolog aynı zamanda. Kendi adına caddeler var, enstitüler var ve onun yanında Afet Hanım doktora tezini yazar. Bu doktora tezi aslında Türkiye'de antropolojinin, fizik antropolojinin ne denli önemsendiğinin bir göstergesidir. Çünkü bu tezin yazımında özellikle Atatürk'ün de bir şekilde yönelimi vardır. Atatürk'ün tarih perspektifi, yani Türk Tarih Tezi dediğimiz alanın açılımında bu tezin çok önemli bir işlevi vardır.

Bu arada Ankara Üniversitesinin farklı fakülteleri de kurulur. 1943'te Fen Fakültesi, 1945'te Tıp Fakültesi gibi. 1950'de de Siyasal Bilgiler Okulu Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak Ankara Üniversitesi bünyesinde yer alır. Şimdi o tarihlere baktığımız vakit, bir de tabii 1944'te Teknik Üniversite oluşmuştur. Üç tane fakülte, üniversitemiz var o tarihlere de üniversite düzeyinde baktığımız vakit. İşte İstanbul Üniversitesi var, Ankara Üniversitesi var, bir de Teknik Üniversitesi var. Türkiye'deki bu üniversiter yapı Humboldtian, yani Alman modeli üzerine kurulu bir yapıdır. Özellikle 1930'lu yıllarda gündeme gelen yapılanmayı değerlendirdiğimiz vakit. 1950'li yıllarda ise bildiğiniz gibi ABD'nin dünya çapında olumlanmış bir imajı var. Türkiye bile kendisini 'Küçük Amerika' olarak görme çabası içerisinde o tarihlerde. Genellikle 20'nci yüzyılda iki tane altın çağı var ABD'nin: 1920'ler ve 1950'ler. Son zamanlarda Amerikanizm adı altında bu dönemin dünyadaki özellikle sırf siyasi bağlamda değil, kültürel bağlamda, toplumsal bağlamda ABD'nin etkisini bir şekilde ele alan çok kitap çıkmaya başladı Batıda.

ABD'nin şöyle bir görüşü var 1950'li yıllarda: Tabii daha önce Marshall Planı var. ABD Birinci Dünya Savaşı ertesi düştüğü yıkılığa İkinci Dünya Savaşı sonrası bir şekilde düşmüyor, yani bir şekilde izolasyonist bir politikadan söz edebiliriz ABD'nin Birinci Dünya Savaşından sonra. Çünkü Wilson Prensipleri doğrultusunda kurulmuş olan Milletler Cemiyetine bile üye olmuyor ABD Birinci Dünya Savaşından sonra. Oysa İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle Sovyet tehdidinin de bir ölçüde gündemde oluşu nedeniyle Avrupa'dan elini etliğini çekmiyor. Şunu görüyor ABD: Avrupa'da Birinci ve İkinci Dünya Savaşının çıkış nedenlerinin gerisinde Avrupa'daki üniversiter yapının yattığı şekilde bir görüş oluşuyor. Özellikle bu Hum-

boldtian üniversite sistemi, yani bir ölçüde bu üniversitelerde bir tür Nasyonalizmin körüklendiği ve bu nedenle de üniversiteler ana işlevlerini yerine getiremedikleri şekilde bir görüş hakim. O nedenle Avrupa'da alternatif bir üniversiter yapının oluşturulması için bir girişimde bulunuyor ABD. ABD'de üniversitelere alternatif birtakım kuruluşlar büyük ölçüde o tarihlerde Amerikan finansal desteğiyle, Rockefeller ve benzeri kuruluşların desteğiyle oluşturulduğunu görürüz. Mesela, Fransa'nın çok ünlü Annales Mektobından, Broudel'in yapmış olduğu çalışmaların söz ettiğimiz vakit bunun gerisinde ABD'nin finansal desteğinin olduğunu görürüz. Keza Türkiye'de de 1950'lerin başından itibaren birçok hocamız ABD'ye çağrılır, davet edilir ve giderler. Çok ilginçtir, mesela 1951 yılında üniversitelerimizin hocalarının toplu fotoğraflarında, özellikle Mülkiyedeki fotoğraflara baktığımız vakit onu görüyorum. Kep giymeye başlarlar hocalarımız ki, bizim öyle bir geleneğimiz olmadığı halde. Kıscası ABD etkisi 1950'li yıllarda çok yoğun bir şekilde gündemdedir ve bu amaçla ABD Türkiye'de yeni bir üniversiter yapı oluşturma çabası içerisindedir. Bu amaçla Ortadoğu Teknik Üniversitesi kurulur; ikincisi Atatürk Üniversitesi bildiğiniz gibi Erzurum'daki bu üniversitenin de gene Amerikan modeli doğrultusunda kurulması gündemdedir; üçüncü olarak da İstanbul'da bir üniversite kurma çabası içerisindedir. Bu üniversite aslında Robert Kolej'in bir şekilde üniversiteye dönüştürülmesi projesidir 1950'lerin ikinci yarısında.

Bu aslında 1957-1958 tarihlerinde gündeme gelir ve hükümet de bundan yanadır. Yani o sırada Demokrat Parti iktidardadır, Türkiye'de Amerikan üniversitesinin kurulmasının uygun olacağı görüşü Demokrat Partide hakimdir. Fatih Rüştü Zorlu bunun arkasındadır, bunun gerçekleşmesi için büyük çaba sarf eder. Fakat İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi buna karşı çıkar. 'Bir Amerikan üniversitesinin kurulması Lozan'a aykırıdır' der. Hürriyet Gazetesine filan bakarsanız o tarihlerde manşet olarak bu gündeme gelir: "Türkiye'de Amerikan Üniversitesi kurulamaz, Lozan'a aykırıdır" şeklinde çok tartışılan bir husustur o tarihlerde. En sonunda bir ara çözümü bulunur. Bu ara çözüm de bir yüksekokul olarak Robert Kolej'in ihdas edilmesi, yani yüksek kısmın ihdas edilmesi şeklinde oluşur ve o tarihlerden

itibaren özellikle işletme son derece önemli bir husustur. Çünkü 1950'li yıllarda Türkiye önemli bir dönüşüm geçirir ki, bu üniversitelerin yapının gelişmesinde de biz genellikle demografik süreci ele almıyoruz. Hakikaten Türkiye'de göç başlamıştır, nüfus patlaması söz konusudur, bir demografik transformasyon geçirmektedir. Mesela şehircilik gibi birtakım alanların ihdas edilmesi gerekir ki, Ortadoğu Teknik Üniversitesi bu alanda özellikle kuruluş aşamasında öncülük edecektir. Keza iş idaresi önem arz etmektedir, iş idaresi bölümlerinin açılması söz konusudur. Kısacası 1950'lerin ortasında 4 tane üniversite açılır bu bildiğimiz 3 üniversitenin dışında: Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi vardır, Ege Üniversitesi vardır, Ortadoğu Teknik Üniversitesi vardır üçüncü bir üniversite olarak, bir dördüncüsü daha vardı, Atatürk Üniversitesi. Yani 1955'le 1957 arasında bu dört üniversite kurulur.

Bu arada 1946'da üniversitelere özerklik gelir. Cumhuriyetin kuruluş evresinde sarıca tamamen merkezîyetten yanadır. Her ne kadar 1919'da Darülfünunda bir özerklik söz konusuysa da daha sonra 1930'lu yıllarda çok daha merkezi bir yapı ortaya çıkmıştır. Hemen hemen bütün özerk nitelendirebileceğimiz kuruluşlar Maarif Vekaleti'nin çatısı altında yer alır. 1935 yılında Maarif Vekaleti Kültür Bakanlığı olur, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı olacaktır. 1950'li yıllarda 1946'nın getirdiği özerklik aslında üniversitelerin bir ölçüde nefes almasına olanak sağlar ama 1950'li yıllarda özellikle Demokrat Partinin 1950'lerin ortalarına doğru daha bir zapturapt altına alabilme, iktidara yönelik eleştirilerin önünü kesebilmek için üniversite mensuplarını Bakanlık emrine alabileceği bir düzenlemeye gider. Nitekim o tarihlerde Kubalı'nın, daha önce Feyzioğlu'nun bakanlık emrine alındığını biliriz 1950'li yıllarda. İşte 1958 Nisan olaylarında üniversite çok etkindir, 29 Nisanda, keza 27 Mayıs öncesi ve 1960 sonrası tekrar özerk bir yapının ortaya çıktığını görürüz. Özellikle 1961 Anayasasıyla birlikte özerklik alanının genişletildiğini görürüz ama 1960'lı yıllarda Türkiye'de -ki, Türkiye hızlı bir şekilde büyümektedir, nüfusu artmaktadır- bildiğim kadarıyla bir tek Hacettepe Üniversitesi -1967 yılında- kurulur. O da Ankara Üniversitesinin bünyesinden doğan bir üniversitedir. Ama genellikle o tarihte bir nüfus baskısı vardır ve bunu daha çok özel eğitim kurumları aracılığıyla, yüksekokullar aracılı-

ıyla çözme çabası vardır. Özellikle 1965'ten itibaren özel yüksekokullar açılmaya başlar ve bunlar daha sonra 1971'de Anayasa Mahkemesinin aldığı kararla bu özel eğitim kurumları kapatılır. Tabii şunu göz önünde bulunduramamız gerekir: Bir taraftan nüfus hızlı bir şekilde artıyor, öbür taraftan okullaşma hızlı bir şekilde artıyor, yüksek okullaşmanın hızlı bir şekilde artması gerekiyor. Gerçekten çok düşük düzeyde bir yüksekokullaşma var, bir baskı var. Üniversite giriş sınavları 1963'ten itibaren gündeme gelmiş durumda ama o günlerde 30-40 binen giderek bu çok yüksek sayılara ulaşmış durumda ve 1970'li yıllarda üniversite sayımız 18'e kadar çıkar. Birçok üniversite kurulumu 1970'li yıllarda 1960'ların tersine. Ama bunlar da son derece yetersizdir ve bunların ardından özellikle bildiğimiz gibi 12 Eylül'le birlikte onun ardından bildiğiniz YÖK ihdas edilmiş olur.

Bu YÖK olayı tekrar merkeziyet anlayışını gündeme getirmiştir. Üniversiteler tekrar zapturapt altına alınmıştır. YÖK'ün en büyük kaygılarından biri kalite değil, kantitedir. Yani mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde Türkiye ölçeğinde üniversiteler ihdas etmektedir. Bu arada vakıf üniversite anlayışının gündeme geldiğini görürüz. Doğramacı'nın Bilkent'i gündeme gelir ki, bunun ardından diğer başka vakıf üniversiteleri de doğacaktır. Kısacası 1960'lardan itibaren Türkiye'de üniversiteler sistem giderek hızlı bir şekilde sayısal bağlamda genişler ama nitelik alanında birtakım sorunları vardır. Şuna bakıyorum: Türkiye'de 1930'lu ve 1940'lı yıllarda -tabii görelilik olarak bakıyorum- akademi'nin yapmış olduğu yayınlara baktığım vakit bugünkünden çok daha yoğun bir başvuru içerisinde olduklarını söyleyebilirim. Son zamanlarda bu hızlı yayılmayla nitelikten çok niceliğin ön plana çıkması sonucunda gerçekten Türkiye'de içe dönük kapalı bir eğitim perspektifinin oluştuğunu söyleyebilirim. Kendi alanımla ilgili bunu çok rahatlıkla söyleyebilirim. Yani ne kadar dış kaynaklar gündeme geliyor, bunlara gönderme yapıyor, bu konuda iyimser olamayacağımı belirtmek isterim.

Kısacası, umudumuz Bologna sürecidir. Türkiye'de üniversitenin dışa açılması ve daha özerk bir yapıya kavuşması önümüzde duran temel sorunlardır.

Bologna süreci bildiğiniz gibi 1998'de Paris'te Sorbonne'da özellikle 4 ülkenin Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'nin bir

zafer toprak

**Türkiye'de
üniversitenin
dışa açılması ve
daha özerk bir
yapıya
kavuşması
önümüzde duran
temel
sorunlardır.**

zafer toprak

Bologna sürecini Türkiye'deki bilim alanını Avrupa düzeyinde açılıma yöneltecek bir süreç olarak değerlendirmek gerekir.

araya gelmesiyle, bir yıl sonra Bologna'da çok daha geniş bir sayıda 28 ülkenin bir araya gelmesiyle ifadesini bulan bir süreç. Bu süreç çok önemli. Bunu Türkiye'deki bilim alanını Avrupa düzeyinde açılıma yöneltecek bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü asıl sorun Avrupa üniversitelerinde de vardır, bunu da unutmamak gerekir. Çünkü ABD'deki üniversitelerle karşılaştırıldığı vakit ki, bu konuda özellikle TÜBA bünyesinde önemli toplantılar gerçekleştirildi ve zamanında Avrupa'nın da çok önemli sorunları vardı. Hakikaten Avrupa üniversiteleri ABD'deki üniversitelerin çok gerisinde kalmıştır. Bunun toparlanması gerekir. Bir de bunun ötesinde tabii Avrupa Birliği'nin oluşum süreci içerisinde bu üniversitelerin bir noktada ortak birtakım paydaların oluşmasının yararlı olacağı öngörülmektedir. Ama aynı zamanda bu üniversitelerin kimliklerini de yitirmemeleri, bir şekilde bu çoğulcu yapının aynı havuzda bir araya gelebileceği ve bunların ortak birtakım normlar dahilinde oluşturulabileceği, öğrenci değişimi, hoca değişimi gibi bazı unsurların da ön plana çıkabileceği, yani Avrupa bünyesinde eğitim alanında mobiliteyi sağlayacak bir yapının oluşturulması Bologna süreci bağlamında son derece önemlidir.

Kısacası Türkiye'nin geleceğini Bologna sürecine entegrasyonda görüyorum. Tabii YÖK dediğimiz bu tür bir özel kuruluşun özellikle gündem dışına itilebileceği bir evrede üniversitenin özerk olabileceği bir dönemde Türkiye'nin geleceğinin çok daha geniş ufuklu olacağı beklentisi içerisindeyim. Efendim, beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

nihal tuncer - Çok teşekkür ederiz. Sayın Toprak'ın bize verdiği sunuşta Osmanlı'dan itibaren Türkiye'nin modernleşme sürecinin, Cumhuriyetinin kuruluşunun hikâyesinin, hatta bugün içinde yaşadığımız gündelik güncel politika temalarının bile üniversitenin dönüşüm ya da eğitimdeki dönüşüm süreci içinde bunun hikâyesini görmüş olduk. Şimdi panelistlerimizi masaya davet ediyorum. Sözü ilk olarak Sayın Canbeyli'ye veriyorum. Buyurun efendim.

reşit canbeyli - Çok teşekkür ederim. Zafer Beye özellikle teşekkür ederim, konuşmasıyla benim bugün yapacağım konuşmanın bir anlamda altyapısını oluşturdu. İki örnekle başlamak istiyorum. Bir tanesi

birkaç yıl önce Macaristan'da bir kolokyum vardı. Oradayken bir Japon bilim tarihçisi geldi. Japon Milli Eğitim Bakanlığında çalışan bir kişi aynı zamanda ve çok prestijli bir üniversitede; Tokyo Teknoloji Enstitüsünde profesör. Konusu şuydu: Macarlardaki yaratıcılık. Bu çok ilginç bir şey. 120 milyonluk nüfusu ve muazzam bir ekonomisi olan Japonya, çok değerli bir bilim tarihçisini Macarlardan yaratıcılık öğrenmeye gönderiyor. Anlamsız değildir, çünkü milyon kişi başına dünyada en fazla Nobelci çıkarmış ülke Macaristan'dır. Sadece bilimde, fende değil, aynı zamanda edebiyatta da bu böyle. Dolayısıyla bir yaratıcılık eksikliğini hissetmiş Japonya.

İkincisi, 20'nci yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru -MIT'de yanılmıyorsam- bir tartışma oluyor. Tartışmanın konusu şu: Bilimci nedir, kimdir? Yani bilimci nasıl yetiştirilir, ne gibi özellikleri vardır? İki çok önemli kişi var, biri felsefeci Whitehead, karşıdaysa Von Neumann. Whitehead şöyle diyor: "Bilimcilik çok zor bir iş. Bin dereden su getirmek gerekir. Şöyle bir işte yatkınlığınız olması lazım, şöyle bir tahsilin olması lazım, kabiliyetiniz, zekanız falan" diyor. Von Neumann da diyor ki: "Tam tersi, hayır, bilim bilimciyi yaratmıştır ve bilim bilimciyi üretmeyi yaratmıştır, öğrenmiştir". Şimdi her iki kişi de haklılar ve her ikisi de çok değerli insanlar ve hiçbirisi bilimci değil ve bilimi hafife alan insanlar değil ama burada bir ikilem var. Burada bunu bir tema olarak kullanmak istiyorum. O bakımdan Zafer Beyin ilk hediye ettiği kelimeyi hemen burada söyleyeyim; sarkaç. Bu güzel bir tema, şöyle: Sarkaç aslında normal olarak şöyle gidip gelir ve düz bir çizgi çizer ama eğer sarkaca belli bir hareket verirse-

niz bir daire de çizmeye başlar. Bizim sarkaç hiçbir zaman daire çizmemiştir.

Şimdi bu ikilem içinde gidip gelmek istiyorum. Şöyle bakmak mümkün: Eğer sayısal bir birikimden bahsediyorsak bu toplum son 100 küsur yılda muazzam bir gelişme göstermiş. Özellikle son 100 küsur yıl dedim, 1870'lerde Darülfünun ikinci defa kuruluyor, 1900'de artık son bir defa kuruluyor. Ona değineceğim kısaca, çünkü gene Zafer Beyin söylediği bir söz çok değerli ve bana bir şeyler hatırlattı, onu sonra gündeme getireceğim.

Şimdi bakın, Cumhuriyet kurulduğu zaman bir kaynağa göre 23 tane lise var, bir başka kaynakla 19 diyor. 15 erkek lisesi, 4 tane kız lisesi var. Toplam öğrenci sayısı 2200-2400 yanılmıyorsa. Aynı yıl Almanya'da 25 tane üniversite var, aynı yıl Almanya'daki öğrenci sayısı 120 binin üzerinde. Şimdi böyle bir yerden başlıyoruz. Tek bir üniversite Darülfünun ve ardı ardına gelen muazzam ivme kazanarak gelen bir şey var. Size ufak bir-iki sayı söyleyeyim, işlerin ne kadar bizim lehimize geliştiğini anlatmak için. 1920 yılında İngiltere'de 34 bin, Almanya'da 120 bin, Fransa'da 49 bin, Türkiye'de 2400 üniversite öğrencisi var. 1950'ye geldiği zaman İngiltere'de 106 bin, Almanya'da 246 bin, Fransa'da 145 bin, Türkiye'de 25 bin var. İki gün önce pazar günü 1,8 milyon kişi üniversite için sınava girdi, çok büyük bir fark var. 1960-1961 eğitim yılında 194 tane lise var, 128 bin öğrencisi var. Üniversiteye baktığınız zaman 1950-1951'de 34, 40, 55 diye gidiyor, 60'a gelinceye kadar burada da bazı fakülteler aynı sayılıyor. Bugünkü durumu size söylemeye gerek yok. Bugün Türkiye üniversite sayısı açısından baktığınız zaman Avrupa'nın en önemli 3 ülkesinden bir tanesi, öğrenci sayısına baktığınız zaman Avrupa'nın en iyi ülkelerinden bir tanesi ve eskilere göre sayısal olarak baktığınız zaman muazzam bir gelişme var. Yayınlarla baktığınız zaman burada büyük bir artış olmuş.

Şimdi bunlar yapılırken bu ikilemden neden bahsediyorum? Çünkü üniversiteye bir politikacı şöyle demiştir, "Üniversite dediğiniz nedir ki? Üniversite dediğiniz dört duvardır, biz her yerde üniversite kurarız." Bugünkü iktidar da böyle düşünüyor. Üniversite dört duvar değildir. Üniversite tarihinin çok büyük ustalarından ve öğrencilerinden bir tanesi üniversiteyi şöyle tarif eder: Üniversite insan üzerine kurulmuştur, üniversitenin

malzemesi insandır.

Dolayısıyla bu ikilemin bir tarafında bina, bir tarafında da binaların asla size veremeyeceği bir şeyler var. Yani burada öyle bir bina yaparsınız ki, Cambridge'deki bütün binaların bin katı daha iyi olur. Ama Cambridge Üniversitesinin o binasında Newton yürüdü, burada öyle bir insan daha yürümedi. Newton'un ruhu yaşıyor o duvarlarda. Üniversite yapı değildir sadece... O zaman ortaya şöyle bir şey çıkıyor: Aynen bir canlı yapının, organizmanın anatomisi ve fizyolojisi varsa ve birbirinden ayrılmazsa üniversitenin de anatomisi ve fizyolojisi var. Üniversitenin anatomisi bina ve ona benzer şeylerdir ama üniversitenin fizyolojisi ancak o binaların insanlar tarafından kullanılmasıyla insanların akıllarıyla zenginleştirilmesiyle ortaya çıkan bir şeydir. Türkiye bu bakımdan maalesef çok ileri gidememiştir.

Zihnen de olsa biraz ilerleme olduğunun çok güzel bir örneğini yine Zafer Bey belirtti. Şöyle, "Tanrı insanın aklının ürünüdür" demiş birileri 1930'larda. Ondan 60 yıl önce Cemalettin Afgani Darülfünun'un açılışında bir konuşma yapıyor. Şöyle bir şey diyor: "Nebilik sanatlardan bir tanesidir." Yani Peygamberlik bir sanattır ve sanatlardan bir tanesidir. Kıyamet kopuyor, bir defa sanat yaratıcılıktır, yaratıcılık da Allah'a aittir diyorlar. Kıyamet kopuyor, karşısında ekip-ler oluşuyor ve Darülfünun'u kapatıyorlar 1870'lerin sonunda yanılmıyorsa. Şimdi o günden 1930'lara gelmemiz muazzam bir şey. İyimserseniz bardak dolu, bardak boş, neden? Çünkü bugünkü AKP hükümeti de bu mantalıta. Yani zihnen de olsa Afgani'ye karşı çıkanların yanında. Dolayısıyla bu sarkaç gidip-geliyor bir iyi, bir kötü.

Zafer Bey Tevhid-i Tedrisat'tan bahsetti. Bu çok önemli ve bir kavram olarak hakikaten önemlidir. Aklıma tevhit gelince hemen başka bir kelime daha geldi, tenkiset. Yani arındırma, tırpanlama. Türk üniversitelerinin kaderinde tenkiset daima olmuştur. 1870'te başlıyor işte Cemaleddin Afgani'yle başlayan bu süreç, arkasından 1910'larda Darülfünun'la gene oluyor. İlk defa olmuyor, 1933 üniversite reformu.

Kıbrıs Barış Harekatı diyebilirsiniz, bana göre barış hareketi değil. Yani tutup da bir kelimeyle bir yanıltı yaratmak çok kolay. Reform değildi o, 240 tane hoca var, 157 tanesi bir günden işinden ediliyor. Bunların arasında dünya çapında iş yapanlar var. Onlar da

reşit canbeyli

Üniversitenin anatomisi bina ve ona benzer şeylerdir ama üniversitenin fizyolojisi ancak o binaların insanlar tarafından kullanılmasıyla insanların akıllarıyla zenginleştirilmesiyle ortaya çıkan bir şeydir. Türkiye bu bakımdan maalesef çok ileri gidememiştir.

reşit canbeyli

Zındık ve örümcek kafalı olsa bile üniversitenin böyle kişileri atma hakkı olmaması lazım.

güme gidiyorlar. Dolayısıyla çok da ironiktir. Onun üzerine Almanya'da kendi işlerinden kovulmuş olan profesörler geliyor ve şunu sormuyorlar: Biz buraya geldik ama biz kimin yerine geldik diye sormuyorlar.

Çok ilginçtir, bu hep böyle bahsedilir, geldiler, bizi kurtardılar, büyük işler yaptılar. Doğrudur yaptıkları, fakat bir yere geliyorsunuz, birileri işten atılmış, neden atıldığını bilmiyorsunuz. Hepsi zındıktı, örümcek kafalıydı falan, öyle bir şey yok. Ayrıca da zındık ve örümcek kafalı olsa bile üniversitenin böyle kişileri atma hakkı olmaması lazım. Ama Türkiye burası, tenkizat 1870'lerde de oldu, 1930'larda da oldu, 1946'da oldu, 1960'da oldu, daha sonra 12 Eylülde ve daha sonrasında hiç değişmeyecek bir şekilde olmaya devam etti. Dolayısıyla evet, iyimser olmak lazım ama bir konuda da çok dikkatli olmak lazım.

Ben fazla uzatmak istemiyorum, YÖK'le ilgili birkaç şey daha söylemek istiyorum. Sürekli olarak YÖK'e karşı mücadele ettik. 1978 yılında Tüm Öğretim Üyeleri Derneği'nin Yönetim Kuruluna girdim ve daha birkaç ay öncesine kadar da Öğretim Üyeleri Derneğinin Yönetim Kurulundaydım. Hayatımız bir tehditle geçti. Yani burada böyle dışarıdan baktığınız zaman gayet iyi iş yapan birileri var, fakat orada görünmeyen bir sarkaç var. Kafanıza ne zaman vuracak, nereden gelecek, ne yapacaklar bilmiyorsunuz. AKP iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra bir kanun getirdi ve bu kanunla mücadele ettik. Burada özellikle öğretim üyelerinin çok önemli rolü oldu ve bu mücadele sırasında şunu gördük: Bu kanunu Van Üniversitesinde bir dış hekimliği doçenti yazmış. Darülfünun tecrübesi yaşamış, büyük tecrübeler yaşamış, çok badireler atlatmış olan bir ülkede böyle bir yasa bu şekilde hazırlıyorlar. Onu püskürttük, arkasından birkaç tane daha böyle çalışma olur gibi oldu, fakat tepki göstereceğimiz anlaşılınca vazgeçildi. Ama son olarak biliyorsunuz birkaç ay önce bir yasa tekrar gündeme geldi. Şimdi geri çekilmiş gibi görünüyor, tekrar başlayacak.

Orada bir şeye dikkatinizi çekelim. YÖK Başkanı çıktı ve televizyonda konuşma yaptı. Biz Cumhuriyetin 100'üncü yılına hazırlanıyoruz, 2023 yılına hazırlanıyoruz ve 2023 yılına yasa hazırlıyoruz. Hiç kimse şunu sormadı: Dünyada hangi ülkede belli bir tarih için yasa hazırlanır? Üniversite Yasası 2023 yılına hazırlanır mı? 2123 bile hazırlanmaz üniversite

yasası. 58 sayfalık bir yasa hazırladılar. Bu 58 sayfalık yasanın 5 sayfası disiplinle ilgiliydi. O olamaz, bunu yapamazsınız, şunu söyleyemezsiniz, inanılmaz bir şey. Şimdi bu zihniyetle devam ediyor, sarkaç devam ediyor, sakarlığı devam ediyor. Onun için benim sizden ricam bu konularda dikkatli olalım. Teşekkürler.

nihal tuncer - Sayın Canbeyli'ye teşekkür ederiz. Şimdi Derya Keskin Demirer'e söz veriyoruz.

derya keskin demirer - Merhaba, teşekkür ederim. Eğitimdeki dönüşümleri okul dışındaki eğitim faaliyetleri üzerinden tartışmaya çalışacağım. Bunun için de 1990'lı yılların başlarında ortaya atılan 'gölge eğitim' kavramını kullanıyorum. Bu kulağa biraz garip gelen bir kavram, ama bu sunumun dayandığı çalışmayı yaparken oldukça kullanışlı olduğunı gördüm. Gölge eğitimle bağlantılı olguları iki yönlü olarak ele alıyorum. Hem eğitimdeki dönüşümün sonuçları hem son tahlilde dönüşümü meşrulaştıran mekanizmalar olarak.

Eğitimdeki dönüşümleri ise hem devletin dönüşümü hem eğitimci emeğinin ve öğretmenlik mesleğinin dönüşümü hem ebeveyn-çocuk ilişkilerinin dönüşümü ve nihayet eğitime ilişkin tüm algıların dönüşümü bağlamında ele almak suretiyle sürece gölge eğitim üzerinden bakıyorum. Esasen, son tahlilde dikkat çekmeye çalıştığım şey, eğitimdeki dönüşümün sacayaklarından birini oluşturduğu toplumsal dönüşüm. Burada tüm bu olguları tek tek ele alma şansım yok, çünkü zamanımız çok kısıtlı, o yüzden iç içe geçmiş bir biçimde anlatacağım, belki za-

manımız kalırsa sorularla belli konulara geri dönebiliriz.

Önce gölge eğitim kavramına kısaca değinmek istiyorum. Ülkemizin de içinde yer aldığı bazı ülkelerde okul dışında organize edilen eğitim faaliyetleri resmi örgün eğitim sistemiyle yarışır boyutlara gelmiş durumda. Bu yüzden de kavramı ortaya atan eğitimciler, bu türden eğitim faaliyetlerine bir bütün olarak gölge eğitim diyorlar ve bu faaliyetlerin ortaya çıkması için belli koşulların olması gerektiğini belirtiyorlar: Öncelikle, eğitim kaynaklarının dağıtım sürecinin belli özelliklerinin gölge eğitimin gelişimini teşvik ettiğini, bunlar arasında ilk ve en önemli olanın resmi sınavlar, özellikle merkezi olarak yapılan sınavlar olduğunu ileri sürüyorlar. İkincisiyse, eğer okulda himaye kuralları yerine yarışma kuralları mevcutsa, buna bağlı olarak gölge eğitim artar diyorlar. Üçüncü olarak da, ilk ve ikinci düzey eğitimin kazandırdıklarıyla gelecekteki eğitim fırsatları, mesleki olanaklar ve genel olarak toplumsal pozisyonlar iti-

sayılan sınavlarda başarılı olabilmek için okul dışındaki eğitim faaliyetlerine yöneliyorlar. Kuşkusuz okul dışındaki eğitim faaliyetleri daha önce de vardı. Yani 1990'lardan önce. Fakat bu süreçte hem biçim değişiyor hem çoğalıyor bu türden eğitim faaliyetleri. Sadece Türkiye'de değil, dünyanın başka yerlerinde de artan bir eğilim söz konusu. Bu bağlamda ülkelerin kendi içinde çeşitli şekillerde oluşan okul dışı özel eğitim uygulamaları olsa da, genel olarak iki tip gölge eğitim sisteminden bahsediliyor ya da gölge eğitim sistemine yönelten iki faktör öne çıkıyor. Bunlardan birincisi, okuldaki eğitime destek olması için başvuru, iyileştirici, okul dışı eğitim, ikincisiyse genelde sınavlara hazırlık için başvuru güçlendirici özel eğitim ya da okul dışı eğitimi.

Türkiye gibi ülkelerde daha çok güçlendirici okul dışı eğitim faaliyetleri söz konusu. Çünkü okul dışındaki eğitim genel olarak sınavlara hazırlık için organize olmuş durumda. Türkiye gölge eğitime katılımda

derya keskin demirer

Ülkemizin de içinde yer aldığı bazı ülkelerde okul dışında organize edilen eğitim faaliyetleri resmi örgün eğitim sistemiyle yarışır boyutlara gelmiş durumda.

bariyle sıkı bir ilişki olduğunda gölge eğitim faaliyetlerinin arttığını ileri sürüyorlar.

Burada sıralanan, gölge eğitimin varlığına ilişkin koşulların tümü Türkiye örneğinde mevcut. İlköğretimden sonra devam edilecek lise, liseden sonra gidilecek üniversite ve dolayısıyla sonrasında sahip olunacak iş, pozisyon ve yaşam koşulları itibarıyla belirleyici faktörlerin başında gelen sınavlar, resmi eğitim sisteminde adeta yok sayılıyor. Dolayısıyla öğrenciler ve aileleri, okulda yok

Yunanistan'dan sonra ikinci sırada yer alıyor. Brezilya, Güney Kore, İspanya gibi ülkeler bu konuda Türkiye'ye benzeyen ülkeler, yani özellikle sınavların yoğun olduğu ülkeler bunlar. Bunun dışındaysa mesela, Kuzey Avrupa ülkeleri tam tersine bir özellik gösteriyor. Bu ülkelerde gölge eğitime genel olarak katılım çok daha düşük görülüyor. Örneğin, Norveç, Danimarka, İsveç, Finlandiya, Belçika yüzde 20'nin altında gölge eğitim katılım olanları sergiliyorlar.

derya keskin demirer

1990'lardan itibaren ülkemizde eğitime ilişkin bir paradigma değişiminin yaşandığını düşünüyorum. Bu süreçte, Türkiye'de eğitim bir kamusal hizmet alanı olmaktan çıkarak özel yatırım alanına dönüşüyor.

Yıllara göre özel dersane, öğrenci ve öğretmen sayılarına bakarsak, bugün gelinen noktada öğrenci sayısı 1,2 milyon civarında, dersane sayısı 4000'lerin üzerinde, ki bu normal liselerin sayısından daha fazla, öğretmen sayısı da 50 bin civarında. Dersanelerin dışında bir de Özel Etüt Eğitim Merkezleri var ve bunların sayısı da giderek artıyor. Buna ilaveten bir de özel ders büroları var ki, bunlara ilişkin bir sayı bilinmiyor, çünkü daha çok yayınevi adı altında açılıyorlar. Şimdi bu duruma nasıl geldiğimize bir bakalım istiyorum. Bu noktada, biraz önce bahsettiğim devlette dönüşüm konusuna geri dönmek istiyorum. 1990'lardan itibaren ülkemizde eğitime ilişkin bir paradigma değişiminin yaşandığını düşünüyorum. Burada paradigma değişimi ile kastettiğim, en genel anlamda algıların değişmesi. Bu süreçte, Türkiye'de eğitim bir kamusal hizmet alanı olmaktan çıkarak özel yatırım alanına dönüşüyor. Peki bu nasıl oluyor? Devletin elini kamusal hizmetlerden çekmesiyle oluyor. Sadece eğitimden değil tabii, aynı durumu sağlıkta da görüyoruz. Oysaki Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren ulus devlet olma sürecinde devletine, milletine faydalı yurttaş yetiştirme öngörüsüne dayanan, eğitimde kamusal yatırım paradigması söz konusudur. Son birkaç on yıla kadar da bu paradigma bir şekilde varlığını sürdürmüş sayılabilir. Ancak bugün bunun yerini sermayenin, piyasanın, özel imkânların belirleyici olduğu, hem ideolojik hem toplumsal hem bireysel düzeylerde bir çeşit özel yatırım paradigması almış durumda. Bu paradigma değişikliğinin hem ülkemizdeki hem dünyadaki değişimler açısından bakıldığında birtakım dayanakları olduğunu görüyoruz. Bunların başında da 1980'lerden itibaren uygulamaya konulan neoliberal politikaları söylememiz gerekiyor. Bu politikalar kapsamında oldukça popüler hale gelen beşeri sermaye kuramı, bu tür bir dönüşüme destek mekanizması oluşturmuştur. Bu ve benzeri kullanışlı desteklerin artmasıyla, bu paradigmanın Türkiye eğitim sisteminde yerleşmeye ve meşrulaşmaya başladığını görüyoruz. Bu destek mekanizmalarından önemli bir tanesi de Türkiye'nin 1998'de imzaladığı Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasıdır (GATS: General Agreement on Trades and Services). Bu imzayla birlikte, Türkiye eğitimde piyasalaşmayı resmen kabul etmiş ve bu taahhüt "9. Kalkınma Planı" ve ilk Milli Eğitim Stratejik Planında somut

ifadelerle uygulamaya daha da yaklaşmıştır. Bugün, yeni teknolojilerin hızla geliştiği bilgi ekonomisi çağında -bilgi toplumu yerine bilgi ekonomisi kavramını kullanmayı tercih ediyorum, ikisi arasındaki farkı önemseydiğim için- hem bilginin üretilmesi hem çeşitli şekillerde kullanılması bağlamında eğitim çok büyük önem kazanmış durumda. Bu ilişkinin kurumsal karşılığı da beşeri sermaye yaklaşımlarında ortaya çıkıyor. Bu yaklaşımda, hem emek piyasasında bireysel getiri arttırmanın gereği hem politik düzeyde ekonomik kalkınmanın dayanağı olarak eğitime hemen her türlü söylem içinde yer veriyor. Böylece özellikle ana akım sosyal bilimler yazınında bu kavram ve bu kavramın arkasındaki ideoloji güçleniyor. Tabii ki burada bahsi geçen eğitim, bizim, insanın gelişimi anlamında düşündüğümüz tekil bir eğitim değil, yani eğitim bilimcilerin, pedagoğların ileri sürdüğü bir eğitim pratiği değil, aksine piyasanın ihtiyaçlarına göre çoğullaştırılmış, çeşitli biçimlere girmiş ve zaman içinde sürekli yenilenmesi gereken bir eğitim. Bu bağlamda, herkes için toplumsal fayda üreten bir eğitim yerine herkesin kendi ekonomik imkanlarına bağlı ve piyasanın gerektirdiği şekilde bir eğitimden bahsediliyor. İşte gölge eğitim sistemi olarak kavramsallaştırılan eğitim pratikleri, bu paradigmatik değişimin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir mecra olarak karşımıza çıkıyor. Esasen, gölge eğitim olarak kavramsallaştırılan okul dışı eğitim sistemi bir tampon mekanizma olarak toplumda önemli bir işlev yükleniyor. Sosyolog Mübeccel Kiray'dan esinlenerek kullandığım bu açıklama biçimine göre, gölge eğitim kurumlarının eğitimde yaşanan değişimlerin etkilerine karşı bir çeşit tampon olarak görev yaptığını düşünüyorum. Çeşitli sınavlara hazırlık gerekçesiyle var olan dersane ve kurslar bir yandan bu sınavları kazanma umuduyla daha iyi bir okulda eğitimine devam etmek, üniversiteye girmek ya da üniversite sonrası bir iş sahibi olabilmek için öğrencilerin ve ailelerinin gelecek hayallerini beslerken, bir yandan da öğretmen olarak üniversiteden mezun olup, kadrolu öğretmenlik yapamayanların öğretmenlik umutlarını sürdürme yerleri olarak bekleme odası işlevini yerine getiriyorlar. Ancak bu bekleme odasında bekleyenlerin çoğuna sıra hiç gelmiyor. Bir başka deyişle, bekleme salonu sürekli daha kalabalık hale gelirken sırası gelenlerin sayısı da gün

geçtikçe azalıyor. İşte gölge eğitim sistemi kendi içindeki tabakalı yapısıyla, yani her keseye uygun dersane ve benzeri örnekleriyle bu bekleme salonundakilerin sayısının artmasını ve bir biçimde daha uzun beklemesini sağlamakla birlikte herkese beklediğini verme potansiyeline sahip değildir. Çünkü o asıl seçici değildir, bir çeşit araçtır. Bu bağlamda gölge eğitim sistemi toplumun büyük kesimi için kökleşen sorunların çözüm yeri değil, geçiştirildiği yerlerdir.

Asıl sistemin gölgesi olarak ona benzer özellikler taşıyan bu tampon mekanizmanın sorunları erteleme yeri olarak siyasi düzlemde işe yaradığını söyleyebiliriz. Ancak diğer yandan da, toplumsal anlamda patlamaya hazır bir bombaya benzemektedir. Nitekim son zamanlarda ortaya atılan dersanelerin kapatılacağına dair söylem sanıyorum bununla bağlantılandırılabilir. Ancak bu söylem, dersanelerin sistemin temel problemi olmadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Esasen tüm bu dönüşüm sürecinde asıl problemin, sistemin kendisinin olduğu koşullarda dersaneler bana göre problemin ya da dönüşümün görünürdeki çarpıcı yansıması oldukları için günah keçisi muamelesi görmektedir. Dersanelerdeki tabakalaşma konusuna dönecek olursam, sonuçta herkes kendi kesesine göre çocuğunu şu ya da bu dershaneye gönderiyor. Varoşlardaki bir dershaneye, yani yılda 1000-1500 lira ödenerek gidilen dershaneye, adı butik dersane olan ve yılda mesela 20 bin lira ödenerek gidilen dersane arasında fark olacaktır. Dolayısıyla burardan geçen çocukların sınavlarda başarılı olma koşulları da çok farklı olacaktır. Bu bakımdan, dersanelerin ya da gölge eğitim sisteminin, toplumdaki eşitsizlikleri daha da derinleştirdiğini düşünüyorum.

Peki neden okullar bu kadar işlevsiz hale geldi, neden insanlar bu düzeyde gölge eğitime başvuruyorlar diye düşündüğümüzde, bunun yanıtını eğitim politikalarında aramak gerekiyor. Eğitim bütçesine baktığımızda bir takım yanıtlar bulmak mümkün. Türkiye’de Milli Eğitim bütçesinden, yatırımlara ayrılan paylar sürekli azalıyor. Bu pay, 1990’lardan 2000’lerin başlarına kadar yüzde 15 ile yüzde 30 civarında iken 2000’lerde sürekli düşüş göstererek, yüzde 5-10 arasında seyretmiştir. Milli Eğitim bütçesi sayısal olarak artıyor ama yatırımlara ayrılan pay sürekli azalıyor. Bu da öğrenci sayısı artarken okulların sayısının arttırılmaması ya da okullara

yatırım yapılmaması anlamına geliyor. Bunun yanında, özel okulların sayısının artış eğilimine girdiğini ve 2010’ların başında 1000’e yaklaşmış olduğunu belirtmek gerekli.

Bu süreç içinde özellikle değinmek istediğim bir diğer konu da, aslında temel meselelerden birisi, gölge eğitimle birlikte ya da eğitimin metalaşmasıyla birlikte öğretmen emeğinin de metalaşması, öğretmenlerin proleterleşmesi. Öğretmen emeğindeki değişimi kullanım değeri-değişim değeri üzerinden açıklarsam: Kamu okullarında öğretmenlik yapan öğretmenler bir kullanım değeri üretirler. Ücretlerini, maaşlarını devletten alırlar ve onların ürettiği şey pazarda satılan bir meta değildir, toplumsal bir faydadır. Ancak dershanede ya da gölge eğitim sisteminin içindeki kurumlarda çalışan öğretmenlerin ürettiği şey parayla satın alınan bir metadır. Bunu satın alanlar da öğrenciler ve ailelerdir ve gittikçe bu metanın daha ucuzunu, daha iyisini, daha fazlasını isterler ve bunun da faturası daha çok öğretmenlere çıkarılır. Öğretmenin emeği, tıpkı üretim bandında çalışan bir işçi gibi gittikçe mekanikleşmekte ve öğretmen bu süreçte hem kendi emeğine hem kendisine hem yaptığı işe yabancılaşmaktadır.

Zaman daraldığı için özellikle değinmek istediğim yerlere doğru atıyorum, o yüzden bağlantılar kopabilir, özür dilerim bunun için. Eğitim harcamalarının finansman kaynaklarına göre dağılımına baktığımızda Türkiye İstatistik Kurumu’nun Türkiye Eğitim Harcamaları Araştırması’na göre, hane halkları 2002 yılında eğitime 6 milyar lira yaklaşık 5 milyar dolar harcamışlardır. Bu tutar aynı yıl içindeki tüm eğitim harcamalarının üçte birine denk geliyor. Türk Eğitim Derneği’nin 2010’daki araştırmasına göre ise ailelerin bir yılda ortaöğretime ve yüksek öğretime geçiş sınavları için yaptıkları eğitim harcamalarının toplamı 16 milyar lira, bu da yaklaşık 11 milyar dolara denk geliyor.

Peki, harcanan bunca para, sürekli artan, günde 12 saate ulaşan eğitim saatlerinin karşılığı olarak Türkiye’de öğrenciler başka ülkelerdeki akranlarıyla karşılaştırıldıklarında başarılı sayılabilirler mi? Bu soruya olumlu bir yanıt almak mümkün görünmüyor. Avrupa Birliği ülkeleri ve aday ülkelerin yer aldığı karşılaştırmalı çalışmalardan çıkan sonuçlara göre, Türkiye’den öğrenciler, matematikte, fende, okumada tüm ortalamaların epey altındalar, bu kadar çok çalışmalarına rağmen, tabii çalışmayı tırnak içinde söylüyorum.

**derya keskin
demirer**

Öğretmenin emeği, tıpkı üretim bandında çalışan bir işçi gibi gittikçe mekanikleşmekte ve öğretmen bu süreçte hem kendi emeğine hem kendisine hem yaptığı işe yabancılaşmaktadır.

derya keskin
demirer

Eğitimin içindeki
bütün toplumsal
ilişkiler
değişiyor ve
gelecek için
daha da yıkıcı
sonuçlar
üretebilecek
biçimler alıyor.

Son cümle olarak, okul dışındaki eğitimin, eğitimdeki neoliberal dönüşümün bir parçası olarak, bütün toplumsal ilişkilerin değişmesinde önemli bir faktör olduğunu söyleyeyim. Artık öğretmenler öğrencilerinin yaptığı soru sayısı üzerinden, öğrenciler doğru işaretledikleri test sorusu üzerinden ya da kazandıkları sınav üzerinden, anne-babalar sa çocuklarının hangi sınavda kaç puan aldığı ve hangi üniversiteye ya da liseye yerleştiği üzerinden değerlendiriliyor ve en iyiler de bunlar üzerinden belirleniyor. Dolayısıyla, eğitimin içindeki bütün toplumsal ilişkiler değişiyor ve gelecek için daha da yıkıcı sonuçlar üretebilecek biçimler alıyor. Teşekkür ederim.

nihal tuncer - Sayın Demirer'e teşekkür ederiz. Şimdi Abbas Güçlü'ye söz veriyorum.

abbas güçlü - Teşekkür ederim. Ben aynı zamanda hocayım. Burada İletişim Fakültesinde derse giriyorum. İkinci dönemde başladım, 100 öğrenci vardı, ertesi hafta ödev vereceğim dedim. Hepsi İletişim Fakültesinin son sınıf öğrencisi. Mezun olacaksınız, gazete okuyup geleceksiniz, haberleri izleyeceksiniz, her alanda da üç tane ekonomi haberi, üç tane eğitim haberi, üç tane dış politika haberi getireceksiniz dedim. İkinci hafta üç tane öğrenci geldi 100 kişiden, yarısı dersi bırakmış, başka ders almış, diğerleri de ödev yapmadığı için gelmemiş. Bugünün öğrencisi bu, onu bu hale getiren kimdir? Bu hocalar, bu üniversiteler, hepimiz. Niye getirdik? Çünkü ödev vermeden rahatlıkla mezun olunuyor, derse gelmeden rahatlıkla mezun olunuyor. Böyle bir saçmalık olur mu?

Bunun üzerine bu üniversite için rüzgârgülü gibi bir üniversite diye yazdım. İstanbul Üniversitesi'nden pek tepki gelmedi. Niye gelmedi? Rektörün biri çıktı, dedi ki, Yunanistan'ı üç günde biz yerle bir edelim, alalım, ezelim, arkasından 6 ay geçti aynı üniversite çıktı Yunanistan Dışişleri Bakanına fahri doktora verdi. Bir üniversite bu kadar zikzak çizer mi, bu kadar değişkenlik yapar mı?

Bugünkü yazımı okudunuz mu bilmiyorum, Cumhurbaşkanı çıkıyor -adına üniversite kuruldu-diyor ki, biz bu üniversitenin 1. sınıf öğrencilerinin tümünü ABD'de okutacağız ve İngilizce eğitim yapılacak. Hani sen kişisel olarak bunu yaparsın ama cumhurbaşkanının bütün öğrencilerini ABD'ye gönderip, 'İngi-

lizce eğitim yapıyoruz' diye adını taşıyan bir üniversiteyle gurur duymaması lazım. İkincisi, ilan tamamen yalanlarla dolu. Diyor ki, 'ilk defa vakıf tarafından desteklenen bir devlet üniversitesi'. Galatasaray Üniversitesi var, İzzet Baysal Üniversitesi var, Sıtkı Koçman Muğla Üniversitesi var, Ağrı Üniversitesi var... Nasıl bütün gazetelere ilan veriliyor, kimse bir şey yapmıyor. Marmara Üniversitesinin bütün arazileri satılıyor, Nişantaşı satılıyor, Göztepe satılıyor, Validebağ satılıyor. Nerede Marmara Üniversitesi, nerede İstanbul Üniversitesi, nerede diğer üniversiteler, ey kamu, sen nasıl benim arazilerimi satıyorsun... Böyle bir şey olabilir mi?

iktisatçıların şunu tartışması lazım: Yüzde 15'lik kalkınmayla -yılıda 15 hayal-, yüzde 8-9'luk kalkınmayla yılda kaç insana istihdam sağlayabilirsiniz, önce bunu hesaplayın, ondan sonra deyin ki, gelin bakalım, yılda 1,3 milyon yetmiyor, 1,8 milyon çocuk doğduğu zaman bu ülke nasıl eğitim verecek, nasıl istihdam sağlayacak, bunu tartışın.

Hocam diyor ki, özel okulların oranı arttı, özel eğitim metalaştı, özelleşti. Nerede, keşke öyle hale gelse, devletin üzerindeki yük hafifler. Özel ilköğretimdeki oran yüzde 1,2, oysa siz harcanan paralara baktığınız zaman yata, kata, sokaktaki arabalara bu ülkede en az yüzde 15-20 insan çocuğunu özel okullarda okutabilir ve yüzde 15-20'lik bir yük de devletin sırtından kalkabilir, kalkması da gerekir. Parası varsa gitsin paralı okullarda okusun, ben niye sırtımda taşıyayım? Böyle bir saçmalık mı olur? Türkiye'de sol siyaset hep buna karşı çıktı, hâlâ da karşı çıkıyorlar. Onu da anlamış değilim. Trilyonerin çocuğunu niye bedava okutayım? Boğaziçi Üniver-

sitesinin otopark kirası her gün orada da görüyorlardır, üniversitenin öğrenim harcından daha pahalı. Otoparka o parayı veriyorsa, altında 300 bin liralık arabayla geliyorsa, ben o çocuğu niye boşuna okutayım ve ben ondan parayı alırım, diğerine de ayda İstanbul gibi yerde 230 lira burs vermem, ben o zaman 1000 lira, 2000 lira burs veririm, adam gibi öğrencilik yapar. Bugün üniversite öğrencileri tek öğün yemekle geçiniyor ve üniversite öğrencileri günde 5 kilometre yol yürüyor. Niye? Cebinde parası yok. Niye hiç kimse bunu konuşmuyor? İktisatçılar her şeyden önce onu bir konuşsun, üniversite öğrencisi 230 lira bursla İstanbul'da nasıl yaşıyor, öğrenciliğini yaşıyor mu? İstanbul'un ezizliğini mi çekiyor, yoksa İstanbul'u İstanbul yapan değerleri görüyor mu?

Yayın sayısı arttı diyorlar, nerede arttı? Yayın sayılarına bakın, endüstriye dönüşen, katma değere dönüşen bir tane yayın var mı? Dünyanın her yerinde artık yayın sayısına bakmıyor, onun ülkeye, hatta eyalete katkısına bakıyor. Diyor ki, sen benim vergilerimle bu yayınları yapıyorsan, bu üniversiteyi ayakta tutuyorsan, gel, bana da bir katkıda bulun diyor ama bizimkiler ne yapıyor? Akademik kariyer yapmanın ötesinde yayın sayısı artmıyor. Doktora öğrenci sayısına baktığınız zaman, master öğrenci sayısına baktığınız zaman Türkiye'de eğitime, bilime ilgi var, patlama oldu, nerede? Herkes işsiz kalacağına mastera, doktora devam ederim düşüncesinde. Gölge eğitim kurumları diyor, gölge eğitim kurumlarına gidenler kimler, dershaneye kimse koşa koşa gitmiyor, dershaneye başarısız öğrenciler gitmiyor. Robert öğrencisi, Galatasaray'ın öğrencisi de gidiyor. Onlar da gittiğine göre demek ki, sistemde bir tıkanma var, bu sistemi aşmak lazım.

Şimdi bugün açıklamış YÖK üyelerinden birisi, 100 üniversite daha geliyor. Şu anda 180'e yakın üniversite var, 100 daha gelirse 280. Daha mı açılması gerekiyor? Bence daha da açılması gerekir, 500'e yakın üniversite olabilir. Niye? Çünkü yükseköğrenimde okullaşma oranı bizde açık öğrenimi çıkardığınız zaman yüzde 20'lerde, girmeye çalıştığınız Avrupa Birliğinde yüzde 50'lerde, ABD'si, Kanada'sı yüzde 70'ler. O zaman biz toplumumuza hem bir yandan ille de oku diyoruz, öte yandan da hayır okuma diyoruz. Yüzde 20-30'luk dilim bize yeter demeye hakkımız yok. Kendi çocuklarımızın biz nasıl

yükseköğrenim görmesini istiyorsak, doğan her çocuğa da aynı standartta eğitim vermek önceliğimiz olmalı.

Türkiye'de yargı yerlerde sürünüyor, hukuk fakülteleri nerede? Türkiye'de ekonomi yerlerde sürünüyor, iktisat fakülteleri nerede? Türkiye'de eğitim yerlerde sürünüyor, eğitim fakülteleri nerede? Türkiye'de tarım yerlerde sürünüyor, ziraat fakülteleri nerede? Bunların yapılması gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarına göre çok okudum, çok yazdım da, Ankara'da Ankara Üniversitesi kurulurken niye kuruldu biliyor musunuz? Ankara zihniyetine göre Cumhuriyetin ilkelerine göre insan yetişsin diye. Çünkü o dönemin Ankara'sında İstanbul Üniversitesinin ülkesini seven, Cumhuriyete kucak açan insanlar yetiştirmediği inancı yaygındı. Son yıllara kadar da bu inanç öyleydi. Bugünkü İstanbul Üniversitesinde yine bir araştırma yapın, arada hiçbir değişiklik yoktur. Hocalar ilgilenmiyorlar, öğrenciden uzak, araştırma yapmıyorlar, dışarıda işleri var, şu şu bütün o kalemlere bakın, bugün de budur. Onu söylediğiniz zaman kızıyorlar, hodri meydan diyorum, gelin, tek tek araştıralım, bakalım. O günün öğrencisine bakın, 1930'ların öğrencisi, 1940'ların öğrencisi bugünkü İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden yüz kat daha donanımlı, bilgiliydi. Hocaları için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Niye biz bugün 50 yıl geriye düştük, bunu sorgulamamız gerekir. Medyada da durum aynı, bunun da sorgulanması gerekir.

1920'lerde 19-20 tane lise vardı. Aynı döneme bakın, kaç tane yabancı lise vardı, 40-50'ye yakın yabancı lise vardı. Bugün yine otomatikçe bağlandı, Bush'tan sonra Obama da artık bilim elçileri atayarak, dünyayı yine eğitimle ele geçirmeye çalışıyorlar. Çünkü nereye asker gönderdilerse başları ağrıdı. Şimdi bütün eğitim kurumları yeniden ele geçiriliyor. İşte Türkiye'de de vakıf üniversiteleri bir bir Amerikan destekli uluslararası yatırım fonları tarafından alınıyor, bir süre sonra da ABD'nin istediklerini üniversiteler eliyle yapmaya çalışacaklar. Peki, üniversiteler nerede? Bugünkü anayasaya göre üniversite, yabancıların üniversite kurması, üniversite alması mümkün değil ama bugün yabancılar burada üniversite aldılar, vakıf üniversitesi aldılar. O üniversitelerin yöneticileri nerede, niye karşı koymadılar? Hukuk fakültesi vardı anlı şanlı hocaların olduğu, demedi mi anayasayı ihlal ediyorsunuz? Niye

abbas güçlü

Kendi çocuklarımızın biz nasıl yükseköğrenim görmesini istiyorsak, doğan her çocuğa da aynı standartta eğitim vermek önceliğimiz olmalı.

seçkin özsoy

Eğitimi değiştirebilmek için toplumu, toplumu değiştirebilmek için de eğitimi değiştirebilmemiz gerekiyor.

tepki koymadılar? Bugün hâlâ diğer okullar bir bir yabancıların eline geçerken nerede üniversitelerimiz, hiçbirisi yok, nerede konuluyor? Bunların iyi anlatılması lazım. Eğitim yaratıcılık, donanım, farkındalık, cesaret gerektiriyorsa, bunun olması lazım. Koca koca anlı şanlı profesörlerimiz açıyorlar telefonu, Abbas şu şu var, bunları yaz. İyi yazayım hocam, isminizi de yazayım mı? Aman, beni karıştırma. Bir anlı şanlı hoca, profesör ismiyle çıkıp bir konuda tepki koyamıyorsa, o hocalar nasıl kendini savunan kişilikte öğrenciler yetiştirecekler, onu da merak ediyorum. Bu yüzden de hiç kimse aman bir şeye dokunmayalım, karışmayalım, etmeyelim deniliyor ve bu noktalara geldik. Eğitimin amacı ne, her şeyden önce onun sorgulanması lazım, bilimin amacı ne, her şeyden önce onların sorgulanması lazım. Ondan sonra da gitmesi, temel eğitimin birinci amacı yurttaş yetiştirmektir, iyi bir yurttaş yetiştirmek... Komünistsen komünist yurttaş yetiştirirsin, faşistsen faşistsin, İslamciysen İslamcı, herkes kendi anayasası olsun da, iyi yurttaş yetiştirir, her şeyden önce de ülkesini seven insan yetiştirsin. Bizim eğitim sistemi öyle bir ucube eğitim sistemi ki, ülkesini seven insan yetiştirmiyoruz, herkes ülkesinden nefret ediyor, herkes okuldan nefret ediyor, herkes devletten nefret ediyor, herkes ne yapıyorsa ondan nefret eden insanlar yetiştiriyoruz. Bilim, nerede bilim? Yayın sıralamamız arttı arttı diyoruz, bilim adına ne ürettik? Osmanlı'yla kıyaslarsanız tabii ki çok iyi noktalardayız. Osmanlı'da binde 2'lerdeydi okuma-yazma oranı, okullaşma oranı, saray ve çevresinin dışında Anadolu'ya eğitim yaygınlaşmamıştı. Cumhuriyetle yaygınlaştı. Cami de, okul da Cumhuriyetle Anadolu'ya gitti ama bugüne gelinceye kadar çok önemli mesafeler kaydetti. Bardağın dolu kısmını niye göreyim, asıl boş olanı görelim ki, onu nasıl doldururuz, ona bakmamız gerekir. Malesef bunları da tartışmıyoruz. Teşekkürler.

nihal tuncer - Şimdi söz sırası Seçkin Özsoy'da. Buyurun.

seçkin özsoy - Öncelikle bu etkinliği düzenleyen kişilere eğitimi de dahil ettikleri için teşekkür etmek istiyorum. Eğitimle burada ele alınan üst başlık -ekonomi, toplum, siyaset- arasında diyalektik bir ilişki var, doğrudan bir ilişki var, içsel bir ilişki var. Mesela, size bir 100 yıl önce söy-

lenmiş bir sözü burada okuyayım: Her kim ki, okul sorununu, daha doğrusu eğitim sorununu toplumsal sorunun bütünüyle ilişkilendirmezse, steril düşlere ve çabalara kendini mahkûm eder.

Bunu söyleyen Jean Jaures. Bir Fransız sosyalist, tarih 1906. Yani eğitim, okul sorununu toplumsal sorunla ilişkilendirmeden ele alamazsınız. Bunun tersi de doğrudur. Herhangi bir toplumsal, siyasal, ekonomik sorunu okulla, eğitimle ilişkilendirmezseniz yine steril düşlere ve çabalara kendinizi mahkûm edebilirsiniz. Eğitimi değiştirebilmek için toplumu, toplumu değiştirebilmek için de eğitimi değiştirebilmemiz gerekiyor. Eğitim toplum ve siyaset arasında böylesine diyalektik bir ilişki var. Bu nedenle "Eğitimde Dönüşüm" başlıklı bir oturum koydukları için ilgililere teşekkür ediyorum. Fakat eğitim, hele de eğitimde dönüşüm gibi bir kavram üzerine düşünmek, fikir yürütmek, analiz yapmak çok zor bir mesele, neden? Dönüşümü alalım. Dönüşüm, bir süreç henüz bitmemiş, giden gitmiş eski ama yerine ne gelmiş, ne geliyor? Yerine gelenlere baktıkça eskinin de bildiğimiz gibi olmadığını görüyoruz. Ortalık toz, duman ve bu duman içinde biz olup biteni, günceli anlamaya çalışıyoruz, güncel çok fazla dalıyoruz. Halbuki soğukkanlı bir analiz, eleştirel bir analiz yapabilmemiz için nesnemizle aramızda bir mesafe koymamız lazım. Bu da çok zor bir mesele, ampimizde düşme tehlikesi var.

Eğitim konusunda da, eğitim üzerine de düşünmek çok zor. Çünkü eğitim konusunda da eğitildiğimiz gibi düşünüyoruz. Eğitim bize hangi konuda neyi ne kadar düşüneneceğimizi de belirleyen bir süreç. Eğitim nötr bir şey değil, güç ilişkilerine göre belirlenen bir şey ve eğitim hakkında neyi nereye kadar düşü-

neceğimiz de bu güç ilişkileri çerçevesinde belirleniyor. Dolayısıyla eğitimde dönüşüm hakkında gözümüzün önünde olup bittiğini zannettiğimiz dönüşüm belki de arkamızda oluyor. Yani biz de o dönüşümün bir parçasıyız, taşıyıcısıyız. Özellikle de eğitim bilimcileri için çok daha geçerli bu paradoks. Çünkü eğitim konusunda en fazla eğitilmiş kişiler eğitim bilimcilerdir. Onların araştırma nesnesi mastırını, doktorasını, lisansını hep eğitim üzerine yapıyorlar. Bu ilişkiler içerisinde eğitimi bu siyasal güç ilişkileri içerisinde tedrisatını, eğitimini yapıyorlar. Dolayısıyla eğitim bilimcileri için eğitim, eğitimde dönüşüm gibi meselelerin üzerinde konuşmak çok daha zor. Diyeceksiniz ki, sen bu paradoksu aştın da mı konuşuyorsun? Şunun için söylüyorum, bir eğitim bilimci olarak benim söyleyeceklerime de ihtiyat koyarak dinleyin lütfen, eğitim böyle bir şey, yani hakkında fikir üretebilmek bu kadar kolay değil, kırk boğumdan geçmesi gerekiyor.

Ben bu sunumda üç şeyi yapmaya çalışacağım: Birincisi, eğitimde dönüşüme dair bir kavramsal analiz yapmak istiyorum. Eğitimde dönüşüm çok moda bir kavram, varsayıp geçiyoruz ama nedir bu kavram, bununla ne kastediyoruz? Eğitimde olup bitenleri anlatabilmek için dönüşüm kavramı uygun mu? Dönüşüm, dönüştüğünü varsaydığımız şey eğitimde olan bir şey mi, yoksa eğitimin kendisi mi? Bu tür soruları hiç sormuyoruz ama rahatlıkla eğitimde dönüşüm diye başlayıp, onu baştan varsayıp, veri alıp, onun üzerine bir sürü düşünce, teoriler inşa edebiliyoruz. Dönüşüm kavramına baktığımızda sözlük anlamı doğal bir süreç, transformasyon, bir formasyondan, bir oluşumdan ötekine geçiş. Doğal, kendiliğinden, kaçınılmaz, geri dönülemez, müdahale edilemez öznesiz bir süreç. Halbuki eğitimde dönüşümle ifade edilenlere bakıyoruz ki, korkunç bir tahribat var ve eşitsizlikler gittikçe derinleşiyor. Yani kurbanları var, failleri var. Öznesiz bir süreç değil. Bu kurbanlar, failer, mağdurlar sanki bu süreç karşısında, bu doğal felaket karşısında ya da doğal oluşum karşısında eşit konumdalarmış, eşitsiz güçleri oranında müdahale etmeye çalışıp, bu süreci lehlerine çevirmeye çalışıyorlarmış gibi bir şey. Hayır, bütün mesele bu emekle sermaye, ezenle, ezilenler ve sömürülenler bu ezme-ezilme ilişkileri çerçevesinde gerçekleşiyor. Nötr bir şey değil, doğal bir şey değil, doğal hiçbir şey yok.

Dönüşüm ifadesini kullanmak bu nedenle sakıncalı diye düşünüyorum. Literatüre de baktığımızda çok farklı kavramlar kullanılıyor. Mesela, mutasyon veya metamorfoz deniliyor. Yani bunlar belki de olup biteni çok daha uygun ifade ediyor. En azından bir yorum getiriyor. Gerçekten de baktığımızda eğitimin doğasını, bilginin doğasını başkalaştıran, değişime uğratan, onun genetiğini bozan bir süreç yaşanıyor. Girişimci üniversite örneğinin bunun bir tezahürüdür. Bunun yerine, bu dönüşüm denilen şeyi sen nasıl ifade ediyorsun diye soracak olursanız, bunu eğitimde metalaşma olarak ifade ediyorum. Bu kapitalizmin hiç eskimeyen bir dinamiği, çok değişiyor, küreselleşiyor falan filan, etkin nüfuzu artıyor falan ama değişmeyen bir şey var kapitalizmin, o da muazzam bir meta birikim sistemi olması ve her şeyi metalaştırması ve günümüzde yaşanan da ve sadece eğitime özgü olmayan süreç de bu. Hayat metalaşiyor, dünya kocaman bir mezada dönüşüyor ve bu süreçte de eğitim bir meta formuna bürünüyor. Meta olma özelliği doğaların kendiliğinden kaynaklanmaz ya da onu üreten kişilerin kimlerden maaş aldığından kaynaklanmaz. Bu güç ilişkilerine göre tanımlanıyor diye biliyorum, şimdi iktisatçılara karşı bu konuda çok da iddialı konuşmak istemem ama her şey metaya dönüştürülebilir kapitalizmde, her şey alım-satım konusu olabilir. Metalaşma demek kullanım değerinin, değişim değerinin tasallutu altına girmesi demek... Kullanım değerini, ihtiyaç giderme özelliğini kaybetmesi, nitelik vasfını yitirmesi ve niceliği itibarıyla etkinlik ve verimlilik, Sarfati Hocanın sözünü ettiği o iktisadi rasyonalitenin temel sütunlarının orada hakim kılınması demek, insanın araçsallaşması demek, dolayısıyla eğitimin de araçsallaşması demek, kendi de bir amaç olmaktan çıkması demek.

Bu, eğitimin, eğitim sözcüğünün kökeninde var. 'Educare' ve 'educere' diye bunu ayırıyoruz. Educare tarzı eğitim -training ya da formasyon da dediğimiz- özneyi ona dışsal bir amaç için eğmek, bükmek, meslek kazandırmak, insangücü yetiştirmek, insan sermayesine dönüştürmek. İçinden geçtiğimiz, bizim çok iyi bildiğimiz bir eğitim süreci, biz başka türlü bir eğitim yaşayamadık. Öteki 'educere' kullanım değeri itibarıyla eğitimse, özerkleşme, insanın kendini tanıması, kendini gerçekleştirme, kendisini aşması, daha fazla olması, daha fazla insanlaşmaya

seçkin özsoy

Hayat metalaşıyor, dünya kocaman bir mezada dönüşüyor ve bu süreçte de eğitim bir meta formuna bürünüyor.

seçkin özsoy

Girişimcilik, kesinlikle üniversitenin varlık nedenine ters, onun üzerine kurulduğu değerleri aykırı bir durumdur.

yönelik bir etkinliği, burası nitelik boyutu. İşte bunu yitirerek dünya çapında eğitim anlamını ve değerini değişim değeri itibarıyla bulan bir etkinliğe, bir ticari mala dönüşüyor. Bilginin metalaşmasıyla birlikte bilgiyle ilgili bütün yapı ve süreçlerde aktörler, kurumlar eski anlamlarını yitirerek, yeni anlamlar ve içerikler kazanıyor. İşte biz bu yeni değişim sonrası bu metalaşma süreci ya da metalaşma sonrası durumu anlatabilmek için hâlâ eski dili kullanıyoruz. Yani politik bir dil geliştirmek gerekiyor. Bu da ne yazık ki gerçekleştirilemiyor, diye düşünüyorum.

Ne yapmalıyla bitirmek istiyorum. Metadışlaştırma anlamı yüklenerek, yani eğitimin, bilginin metalaşması formunda eğitim hakkı kavramını, eğitim hakkı mücadelesine devam etmek gerekiyor. Yapacak bir şey yok, yani total kapitalizm koşullarında her şeyin metalaştığı bir koşulda ancak yarıklar açarak eğitimi özgürleşim perspektifiyle, yani insanlık dışı duruma düşüren durumdan kurtarmaya yönelik mağdurları, ezilenleri güçlendirmeye dönük pratikler geliştirerek, kolektiviteler oluşturarak bu sürece meydan okunabilir. Bu da hak mücadelesi olabilir. Yani politik mücadeleler, sınıf mücadeleleri çoğu zaman hak mücadeleleri şeklinde tecelli eder, cisimleşir. Yoksa devletin bir lütfu, liberal bir içerikle bir haktan söz etmiyorum. Metadışlaştırma, piyasa dışı bir etkinlik, bir hizmet, kolektif, komünal bir hizmet olarak eğitimin tanımı, yani eğitime dair bilincimiz, kavramlarımız, kullandığımız kavramlarımız büyük ölçüde ana akım iktisada dair. Maalesef o da hiç nötr, tarafsız bir iktisat değil, eğitimden mal olarak, meta olarak, baştan varsayarak ona göre eğitim hakkında konuşuyoruz. Bu konuda mesela, neoliberalizm karşıtı bir söylem var, fakat o da kapitalizm körü, yani bir piyasa fetişizmi olarak, her şeyin piyasalaşması olarak görüyor. Halbuki metalaşma piyasalaşma, ticarileşme, bütün o diğer kavramların bir ön koşulu niteliğinde. Çünkü piyasa, piyasalaşma dediğimiz şey metaların dolaşım alanı. Önce bir metalaşma olmalı ki, bu da dediğim gibi eğitimin doğasını, genetiğini bozan bir şey ve dolayısıyla öğretmenin, öğrencilerin, velinin kimliğini yeniden kurgulayan bir şey, ancak ondan sonra diğer unsurlar, bu metalaşmadan sonra ortaya çıkan tezahürler ya da onun somut şeyleri. Biz sonuçlarına bakarak bunları nedenmiş gibi algılıyoruz. İşte bundan böyle oluyor. Hayır, etkin neden, yani diğer nedenleri devletin

çekilmesini sağlayan, eğitim hizmetinin kamudan özele devredilmesini sağlayan gibi birtakım nedenler sayılıyor eğitimdeki bu dönüşümle ilgili, bunlar nedenler olabilir ama bu nedenleri belirleyen etkin bir neden var; o da metalaşma. Bu da küreselleşen kapitalizmin temel mekanizması. Eğitimin metalaşmasına karşı durmak toplumun devasa bir mezat olmasına karşı, toplumun devasa bir piyasa olmasına karşı verilen mücadeleyle eşdeğerdir. Teşekkür ediyorum.

nihal tuncer - Teşekkür ederiz. Şimdi ikinci bir tur yapalım. Panelistlerimiz söylemek istediklerini 5'er dakikayla sınırlı olmak üzere söylesinler. Buyurun.

seçkin özsoy - Girişimci üniversite modeli üzerinde de durmak istiyorum. Yani bu model ki, bunun çok daha entegre geliştirilmiş bir modelidir Bologna süreci bana göre yani yükseköğretim ticareti için oluşturulmuş bir serbest bölge gibi düşünün, ABD'deki piyasadaki payını azaltmak için oluşturulmuş bir savunma duvarı gibi düşünün Bologna sürecini ve bu aslında sadece Avrupa'yla da sınırlı değil, bu dediğim gibi metalaşma mantığının bir eseri.

Şimdi girişimci ve üniversite dediğimizde bunlar yan yana gelmemesi gereken iki kavram. Girişimci risk alan, bilgiyi özel zenginlik kaynağı, patent konusu yapma anlamındadır. Üniversite için ise bu bilginin doğasına aykırıdır. Yani bilgi metanın mantığıyla terstir, bilgi paylaşıldıkça çoğalır ve üretimi gibi yararlanımı da kolektiftir. Yani dışlayıcı değildir. Ama girişimcilik, meta paylaşıldıkça azalır. Yani kesinlikle üniversitenin varlık nedenine ters, onun üzerine kurulduğu değerlere aykırı bir durumdur bu. Şimdi genellikle üniversitenin amaçlarının aynı kaldığı, yapı ve süreçlerinin değiştirildiği söyleniyor. Hayır, bu çok daha köklü bir şey, amaçlar da değişiyor. Üniversiteyi işlevlerine bakarak tanımlamak çok yaygın bir eğilimdir. Nedir? İşte araştırma yapar, öğretim yapar, hizmet sunar bu arada. Şimdi bunları tek tek üniversiteden çok daha iyi yapan kurumlar var, yükseköğretim kurumları var. 12 Eylül'le birlikte bizde yükseköğretim, üniversite kavramları da birbirine karıştığı için bizde üniversite eşittir yükseköğretim. Yeni yasada da öyle ne yazık ki... 12 Eylül, bu YÖK üniversite değerlerini züccaciye dükkanına girmiş fil gibi yerle bir etti. Üniversite nedir, meslek okulu

nedir, bilimci kimdir, neyse, bu işlevleri tek tek iyi yapan, üniversiteden çok daha iyi yapan ekoller vardır Fransa'da. Üniversiteden daha saygındır, daha niteliklidir, öğretim yapar. Araştırma merkezleri var, pek çok üniversiteden çok daha iyi araştırmalar yapar, hizmet sunanlar da var. Araştırma, öğretim ve hizmet işlevlerini üniversite organik bir ilişki içinde yapan, modu, iş yapma tarzı çok farklı, yani araştırırken öğreten, bu arada topluma hizmet eden, eğitimin metalaşması, bilginin metalaşması eleştirel ve has bir bilgi üretmek için bir araya gelmiş olan insanların oluşturduğu o korporasyonu, o loncaı darmadağın etti, işlevlerini de birbirinden ayırdı. Araştırma üniversitesinden söz ediyoruz, eğitim, öğretim üniversitesinden söz ediyoruz, başka üniversitelerden Türk Hava Kurumu Üniversitesinden, Mc Donalds Üniversitesinden. Adı üniversite ama kendisi üniversite iddiasıyla taban tabana zıt oluşumlardan söz ediyoruz. Bunun temelinde yatan dinamik de bilginin metalaşması. Bilginin metalaşmasıyla birlikte bilginin üretimi ve dolaşımının yapıldığı kurumlar da başkalaşıma, değişime uğruyor. Teşekkür ederim.

abbas güçlü - Bilginin metalaşması denildi, başladı, gidiyor. Biz Dünya Bankası projesi çerçevesinde ABD'den İsrail'e kadar, Avrupa'dan Ortadoğu ülkelerine kadar 20 ülke dolaştık. Şuydu: İdari ve mali özerklik. Mali özerklik olmadan ne idari özerklik olur, ne bilimsel özerklik olur. Bütün dünya ülkelerinde iyi üniversitelerde, gelişmiş üniversitelerde üniversitelerin mali çatısı üçlü bir sacayağı üzerinde, 1/3'ini devlet ya da vakıf sağlıyor, 1/3'i öğrenciden alınıyor, 1/3'ini de üniversite kendisi üretiyor. Türkiye'de üniversitelerin hepsi tek ayaklı, vakıf da, devlet üniversiteleri de. Öğrenciden alınan harç yüzde 5-6 civarında ki, o da kalktı şimdi, geriye kalan yüzde 95 de devletten ve geriye kalan da kendi ürettiğini, kendi sağladığını üniversite hastanelerinden sağlanıyor. İnsanların acizliğinden, hastalığından para kazanan hastaneler.

Bana bilim üreten üniversite gösterin, patent alan üniversite gösterin. Bugün bir laboratuvar kurmak 3-5 milyon dolarla başlıyor. Bir oğlum ABD'de, diğer oğlum Fransa'da okuduğu için iki tarafı da biliyorum. Üniversite para işidir artık, bilim para işidir, para yatırmadan para kazanamazsınız, bilim üretemezsiniz. Niye Türkiye nal topluyor, dün-

ya sıralamasında 28'inci sırada, niye dünya bilimine katkı sıralamasında en başta ABD ve üç-beş ülke var ve dünya biliminin yüzde 70-80'ini o üç-beş ülke üretiyor? Çünkü sizlerin deyimiyle metalaştırdıkları için. Metalaştırmadan bilime, teknolojiye para ayırmadan, kaynak ayırmadan, Ar-Ge'ye para ayırmadan para kazanamazsınız, bilim üretemezsiniz. Sınıftan, artık sınıf içi eğitimden biz söz etmiyoruz, dünyaya yön veren bilimden, teknolojiden söz ediyoruz. Üreten insan yetiştirmiyoruz, Türk eğitim sistemiyle Batılı eğitim sistemleri arasındaki en temel farklılık o. Biz sorun üreten insanlar, şikâyet eden insanlar, ağlayan-sızlayan, yerimiz dar, oynayamıyoruz, paramız yok, onumuz yok diyen insanlar yetiştiriyoruz. Onlar üreten insan yetiştiriyorlar. Avrupa artık eğitimde demode olan bir ülkedir. Bir yandan üniversiteler özgürlük diyoruz, öte yandan tek tip üniversite modeli üzerine gidiliyor. Hepsi de birbirine benzeten bir süreç, Avrupa inovasyon çağını yakalayamadığı için bugün ABD'nin boyunduruğu altında kaldı ve bir bir batma noktasına geldiler. Çünkü onların üniversite modeli de eskidi artık, kendilerini yenileyemiyorlar. Avrupa'da öğrenci genç nüfus azaldığı için üniversiteler bomboş zaten, yeniden gölge eğitim kurumlarına gerek yok. Üniversitelerini doldurmak için neredeyse üste paralar veriyorlar, çünkü üniversite yapılarını çok önceden çözmüşlerdi. O zamanki nüfus artışına göre altyapıyı kurmuşlardı. Nüfus azaldığı zaman üniversiteler boş kaldı ve Avrupa'nın en iyileri de ABD'ye gidiyor. Niye gidiyor? Durduk yerde gitmiyor. Buraya sürekli Almanya'dan, Fransa'dan, İtalya'dan eğitim heyetleri geliyor. Niye geliyorsunuz? Burs vermek için, ciddi burslar veriyorlar, yılda 50-60 bin euroluk burslar veriyorlar. Bizim üniversitelerimize gelsin diye. Niye dedik, çünkü bizim en iyiler de ABD'ye gidiyor diyorlar. Sizin kalan en iyi ikinci, üçüncü, beşincileri alırsak, onlar o dengeyi sağlar. Üniversiteleri üniversite yapan gençlerdir, öğrencilerdir. Ama üretmeyen bir üniversiteyi artık hiç kimse desteklemiyor. Dünyada üniversiteleri gezdiğim zaman ilk sorduğum şudur: kaç patentiniz var, aldığınız proje sayısı ne kadar, kaç yüz milyon dolarlık projeniz var, bugüne kadar ne yaptınız sorusunu soruyorum. Adamların 300-500 milyar dolarlık projeleri var. Peki, bizim üniversitelerimizde kaç milyar dolarlık proje var? Bu proje para kazanmak değil, eğitimi metalaştırmak değil,

seçkin özsoy

Bilginin metalaşmasıyla birlikte bilginin üretimi ve dolaşımının yapıldığı kurumlar da başkalaşıma, değişime uğruyor.

abbas güçlü

Kendisi ayaklanmayan, tepki koymayan, tavır almayan bir üniversite nasıl tavır alan, üreten, üretken olan, ülkesine sahip çıkan, dünyaya değer katan insanlar yetiştirir, bunu sorguluyorum.

bu bilime katkıdır, dünya bilimine katkıdır, evrensel bilime katkıdır, öğrenciye katkıdır, üniversiteye kazançtır. Eğer o üniversite milyar dolarlık proje alıyorsa, öğrencisine de, hocasına da, teknolojik laboratuvarlarına da destek sağlıyordur. Alamıyorsa hiçbir şey öğretmiyorsa da sadece işte okul görevini görür, ona da üniversite demek için bin şahit lazım.

Bütün bunların tartışılması, konuşulması lazım ama bu tür toplantılarda bile bunların özüne girmiyoruz. Gazeteci olarak günü tartışırım, günü konuşurum. Tarihçiler ya da eğitim bilimciler ya da bilim insanları daha geniş perspektiften bakarlar ama bakarken hep bugünü kaçıırız biz, yarını kaçıırız. Yani AK Partiyi eleştiriyoruz, ben her gün papaz oluyorum onlarla, bir politikası yok. 10 yılda 5 bakan değiştirdiler, 5'i de bu işten anlamıyor. Türkiye'de 80 yıllık eğitim tarihine bakın, çok yakından incelediğim için biliyorum, Milli Eğitim Bakanlarını Milli Eğitim Bakanlığı koltuğuna oturdukları anda eğitimle ilgilenmeye başlarlar, bıraktıkları anda da eğitimle ilişkileri bütün kesilir. Son 5 bakana bakın, her biri Cumhuriyet tarihinin en büyük projesi diye projeler ortaya koydular, o gitti, aynı partiden bir başka bakan geldi, çöpe attı, o projelerin hiçbirini savunulmadı. Şimdi gelen profesör deyince sanıyorlar ki, eğitimi, bilimi, her şeyi biliyor. Sadece önünde profesör unvanı olmak yetmiyor. Profesör unvanlı ne kadar başbakan geldiyse, Milli Eğitim Bakanı geldiyse, YÖK Başkanı geldiyse, hiçbirinin eğitime zerre kadar katkısı olmamıştır ve üniversitelerin daha da geri gitmelerine neden olmuşlardır. Bunların yeniden ölçülmesi gerekir.

Bir de eğitim -bunu sürekli yazıp çiziyorum ve iktisatçılar da kızıyor- iktisatçılara bırakılmayacak kadar da ciddi ve önemli bir iştir. İktisatçılar sadece olaya para gözüyle bakıyor, buradan girecek, buradan çıkacak. Şimdi moda oldu, işadamları üniversite kuruyorlar. Biz 5 yılda, 10 yılda şu kadar para kazanırız, şu kadar yatırım yaparız. Üniversite kuranlara gidin bakın, işadamlarının o çevredeki binlerce dönüm araziye kapatmışlardır. Çünkü Doğramacı'dan onu görmüşlerdir, oraları satacaklardır, konut, AVM yapacak, apartman yapacaklardır, para kazanacaklardır, üniversite kurmalarının altında yatan odur. Koç, Sabancı 600-700 milyon dolar harcadılar. Paraları mı yoktu? İstanbul'un en güzel yerlerinde alabilirlerdi. Bunların artık

aşılması lazım. Boğaziçi dünya bilim sıralamasında nerede, üniversiteler sıralamasında nerede? Türkiye'nin en iyi üniversitelerinden biri ama dünyada nerede, ona bakmamız lazım. Yeni üniversiteleri kimse beğenmiyor. Son 32 yıldır kurulan bütün üniversiteleri tek tek biliyorum, gittim gördüm. Anadolu'da, İstanbul'daki üniversitelerden çok daha iyi üniversiteler var ve hocalar da var. Orada bilim üretiliyor ama kime sorsanız Anadolu'daki üniversiteler mi, eften püften. ODTÜ kurulunca da aynı şeyi söylüyorlardı o zaman, barakada eğitim mi olur? Hacettepe kurulduğunda da aynı tepkiler gösterdi İstanbul Üniversitesi hocaları. Anadolu'da hangi üniversite kurulduysa İstanbul Üniversitesinin en iyi yaptığı şey aşağılamak. Peki, sen ne yaptın diye sorduğun zaman ne yaptı? İşte gidin bakın, Fen Fakültesi konferans salonuyla burayı kıyaslayın, ikisi arasındaki farkı görün. O yokluk döneminde yapılan binaların estetiğine bakın, bir de buranın estetiğine bakın.

Nerede üniversite? Benim üniversitem satılıyor diye niye hocalar ayaklanmıyor? Kendisi ayaklanmayan, tepki koymayan, tavır almayan bir üniversite nasıl tavır alan, üreten, üretken olan, ülkesine sahip çıkan, dünyaya değer katan insanlar yetiştirir, bunu sorguluyorum. Derslerde de bunun tartışmasını yapıyorum ve bir hocayı bir programa çıkarırken ya da konuşurken hocam, kusura bakma, ama bugüne kadar ne yaptın diye onu bir soruyorum her şeyden önce, yapmıyorsa da benim gözümde bir değeri yoktur diyorum. İsteddiği kadar bir şeyler söylesin, konuşsun, yani üreten insan yetiştirmedığımız sürece en basit şeyi odur, economicilerin anlayacağı şekilde, bu ülke kalkınmaz, ne kendisine, ne ülkeye, ne evrensel değerlere sahip insanlar yetiştirir. Bizim her şeyden önce üreten insan yetiştirmemiz gerekir, sorun üreten değil.

nihal tuncer - Teşekkür ederiz. Şimdi salona söz vereceğiz. Buyurun.

abbas güçlü - Bir ekleme yapabilir miyim? Bakın, Türk Eğitim Vakfı Türkiye'nin burs veren en büyük vakıflarından birisi. Yılda 50-60 bin kişiye veriyor. Bugüne kadar 500 bine yakın burs verdi. Sordum, kaç kişiden geri dönüş var? 500 kişiden dahi yok. Demek ki, o para hep sokağa atılmış. Halbuki o çocukların çoğu o para olmasa özellikle

yurtdışına gönderilenlerin hayatlarının akışı bambaşka olacaktı. Biz bunu da yapamadık. Türk Eğitim Vakfında böyle de, diğerlerinde de farklı değil. Geri dönüş sağlayamıyoruz. Bugün Türkiye’de kişi başına düşen eğitim süresi 6,5 yıl, Avrupa ortalaması 14-15 yıl... Bu devlete niye havale edeyim? ABD bugün dünyanın süper gücü ve orada şunu derler: Eğitim devlete bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir.

Amerikan devletine bile bırakılmıyor. Ben niye Türkiye Cumhuriyeti Devletine bırakayım? Elbette devletin hepsini vermesi lazım ama bütçesinin tümünü dahi eğitime ayırsak, eğitim sistemimiz yine bugünkünden çok çok iyi olmaz. Bugün Milli Eğitim bütçesinin yüzde 75’i öğretmen maaşlarına gidiyor, iki katına çıkarttığınız zaman bütçe işte öğretmen maaşı iki katına çıksa bile mutlu olmaz. Bugün 60 bin okuldan 40 bininde ikili öğretim yapılıyor. Yüzde 90’ında spor salonu yok, etkinlik salonları yok...

muzaffer tosun - Teşekkür ederim. Sayın Hocam, bir köy enstitüleri efsanesi vardı. Bu köy enstitüleri modeli bir 10 yıl filan sürmüştür. Biz o zaman dünyada yoktuk, sizler de yoktunuz sanırım. Bu köy enstitüleri modeli bir eğitimci olarak Türkiye’ye geçmişte ne getirdi, geleceğinden ne götürdü, bunu rica ediyorum.

salondan - Teşekkür ederim. Bir ülkenin kalkınması için gerekli olan iki parametre var: İyi yetişmiş insan gücü, dirayetli yönetim. Dirayetli yönetim gerçek demokrasilerde halkın içinden çıkar, bu çıkmadı. Bir ulus düşünün ki, gençliği okumak istiyor. Niçin bariyer koyuyoruz bunun önüne? 1,8 milyon kişi mezun olsun, nereden istiyorlarsa mezun olsun, ne üniversite, ne özel sektör, ne devlet bunlara iş garantisi vermiyor ve işsizlik diz boyu. Nasıl çözülecek?

şevket yalçınkaya - Eğitimde örgün eğitim, yaygın eğitim, yaygın eğitimden hiç bahsedilmedi. O kadar geniş imkanlarımız var ki, yaygın eğitim televizyon kanallarının bile anlaşılmayan eğitim konuları en basit şekilde, en özgür şekilde sunulabilir. Bunu koordine edecek yapı lazım, takip edecek sistem lazım. Bunu arz ettim. Bu yaygın eğitim konusunda imkânları işlerseniz memnun olurum.

ahmet aydın - İktisat Fakültesi 4. sınıf öğ-

rencisiyim. Şu ana kadar büyüklerimizi dinledik, hani anlamaya çalıştık ama şunu da dile getirmek isterim. Türkiye’de teori, hani sistem olarak düşündüğümüz şeyin yanlış olduğunu düşünmüyorum, önemli olan uygulamadır. Ona dikkat çekmek istedim. Özellikle üniversitede, her yıl farklı boyutlarda bir eğitim görüyoruz. Bazen ilk sınıfta gördüğümüz şey ikinci sınıfla tam olarak bağdaşmıyor veya üçüncü sınıfa geçtiğimiz zaman hani her hocanın farklı tekniklerde öğretim vermesi düzgün bir yol olmaması bunun en büyük etkenlerinden biri. Artı buna ek olarak genel anlamda baktığınız zaman da üniversite eğitimiyle lise eğitimi birbirini tamamlayıcı düzeyde değil, sadece lise eğitimi üniversiteye geçmek için bir adım olarak görülüyor. Teşekkür ediyorum hepinize.

abdullah arslantürk - İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi birinci sınıf öğrencisiyim. Şu soruyu sormak istiyorum öncelikle Abbas Bey: TEV’den bahsetti, yaklaşık 500 bin öğrenciye burs verdiğini söyledi ve bunların geri dönüşünün 500 olduğunu söyledi. Bunların geri dönüşümünün bu kadar az olmasının sebebi ne? Düşünceme göre burada eğitimdeki amaç biraz farklılaştı. Eğitimdeki amaç değiştiği için insanlardaki aklıma gelen ilk soru vefa duygusu acaba ne oldu? Burada sadece eğitimi biz maddi olarak ele aldığımız vakit de insanların eğitimden bekledikleri ki, eğitimin amacı ne acaba? Eğitimdeki amaç topluma, insanlığa, vatanına milletine, çevresine, bütün insanlara faydalı olmak mı, yoksa daha fazla maaş alabilir miyim, CV’mdede ne olsun, bütün bunlar olsun mu?...

salondan - İktisat Fakültesi İşletme Bölümünde birinci sınıf öğrencisiyim. Açıkçası burada saatlerdir herkes kendi istediği doğrultuda bir şeyler değişsin istiyor. Bir el tarafından değişsin istiyor. Acaba bunu, değiştirmek istediğiniz şeyleri kendiniz yapıyor musunuz? Şu yaşımda kendi kendimi sorguluyorum. Bir şeyin değişmesini istiyorsam ben ne yapıyorum?

salondan - Ben de buradan mezunum, 1974 girişliyim bu okula. Ticaret yapan bir adamım, imalat yapan bir adamım. Eğitim sistemini sanayiye göre yapmak zorundasınız. Abbas Bey de ona benzer laf etti yanlış anlamadıysam, sanayiye göre eğitim yapmazsanız bu çocukları yönlendiremezsiniz. Konumuz eği-

abbas güçlü

Eğitim devlete bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir.

abbas güçlü

Hocalarımızın üzerinde 30 saat ders yükü var. 30 saat ders yükü olan bir hoca ne zaman araştırma yapacak, ne zaman bilim yapacak?

tim, sanayiciler de bu masada olmalıydı. Bu çocukları nasıl yönlendireceksiniz?

zahide ayyıldız onaran - Herkes diyor ki, üniversite ne yapıyor, eğitimde üniversite ne yapıyor veya siz hocalar ne yapıyorsunuz? İstanbul İktisat öğretim üyesiyim, burada öğrencilerim de var. Üniversite ne yapıyor? Üniversite ezberci sistemden gelmiş öğrencileri bir şeylere adapte etmeye çalışıyor. Ezberci sistemi bitirirseniz, eğer bu anlamda işbirliği yaparsak sanayiye de, her tarafa da doğru dürüst bir şeyler yetiştirebiliriz. Ezberci kafayı kırmaya çalışıyoruz, öğrencilerimle bunun kavgasını yapıyoruz.

nihal tuncer - Şimdi sözü panelistlerimize veriyorum.

seçkin özsoy - Öğrenci arkadaşlara yönelik söylemek istediğim bir şey var. Üniversitemiz tarihine baktığımızda öğretim üyesi öğrenci birliği olarak kuruluyor. Hatta bazı üniversiteler, ilk üniversiteler öğrenci birliği olarak kuruluyor, loncası olarak kuruluyor. Hocaları onlar seçiyor, onlar maaş veriyor, yönetimde etkinler. Yani ilk üniversitenin ortaya çıkışı hoca-öğrenci birliği, bileşen ama şu anda paydaş durumundasınız. Paydaşın karşılığı hissedar işletmeye dönüşmüş durumda, siz de paydaşsınız. Çok sık duyarsınız bu lafı üniversitenin paydaşları olarak, hoca da, siz de.

nihal tuncer - Bu Avrupa Birliği kavramı.

seçkin özsoy - Evet, kavramlar masum değil arkadaşlar. 2013'te adı üniversite olan bu kuruma öğrenciler kimlik göstererek girebiliyorlar ve kimlik gösterdiği kişi de kendi arkadaşı. Üniversite öğrencisinin kendi üniversitesine özel güvenlik olarak atanabildiği bir üniversite noktasına geldik. Gerisini varın siz düşünün.

Köy Enstitüleri konusunda şöyle bakıyorum: Bu konuda çok yazdım, Köy enstitüleri tarihsel bir deneyimdi. Neyin deneyimiydi? Ezilenleri -ki, o dönemin köylüleri- kendi kaderlerinin efendisi yapacak bir pedagoji o dönemin kit koşulları altında nasıl mümkün olabilir? Bu soruya o dönemin koşullarında verilmiş bir yanıt, bu soru hâlâ bakı. Oradan ilkelerinden, değerlerinden geleceğe dair o meseleler hâlâ sürüyor. Eğitimde adalet, eşitlik, ezme-ezilme ilişkileri hâlâ sürüyor,

orada değişen bir şey yok ama dersiniz ki, o modeli alıp bugüne getirelim, o diyalektiğe aykırı olur.

derya keskin demirer - Öğrenci arkadaşımın sorusuna bir karşılık vermek istiyorum. Genel olarak gerçekten bir şeyler yapan öğretim üyeleri var, hocalar var, bu ülkenin üniversitelerinde sendikalı hocalar var, bu bilinçle mücadele edenler var. Öğrencileri soruşturmalara uğradıkları için rektörlüğe yürüyen hocalar var, davalarına giden hocalar var, öğrencilerinin yanında oldukları için görevlerinden alınan hocalar var, bunlar da var.

abbas güçlü - Yaygın eğitim söylendi. Dünyada artık en önemli eğitim kaynakları yetişkin eğitime ayrılmış durumda. Çünkü eğitim o kadar hızlı değişen bir süreçte içerisindedir ki, öğrendiğiniz bilgiler 3 gün sonra eskiyebiliyor. Pek çok ülkenin başta ABD olmak üzere eğitim bütçesinin yüzde 50'den fazlası yetişkin eğitime harcanıyor. Avrupa'da yetişkinlerin nüfusu arttığı için onlarda daha, biz yaygın eğitimi uygulayamıyoruz, artı uzakta eğitim dünya modeli haline geldi. Bugün dünyanın en iyi üniversiteleri bütün derslerini internet üzerinden yayınlıyorlar. Bir süre sonra bütün ülkeler kendi dillerinde bu dersleri oturup izleyebilecekler. Sadece siz İstanbul'da oturan biri olarak Harvard'dan da, MIT'den de istediğiniz dersi alacaksınız ve onları sertifikalandıracaksınız. Bu dersler bedava veriliyor, sadece sertifika almak istediğiniz zaman 10 dolar gibi ufak paralar veriyorsunuz. Dünya artık bu yönetime göre gidiyor. Öğrenme yöntemini geliştirebilirsiniz. Her yerde öğrenebilirsiniz ama sosyalleşmeyi yine sınıfta yapmak zorundayız. O sosyalleşmede işte kampüs modeli yine eskiyen bir model, kent modelleri, kent üniversite modeli giderek geliyor. Bunların daha çok konuşulması lazım, daha çok tartışılması lazım. Hocam haklı, hocalarımızın üzerinde 30 saat ders yükü var. 30 saat ders yükü olan bir hoca ne zaman araştırma yapacak, ne zaman bilim yapacak? Avrupa'da dünyada 10 saat fazla ders diye görülürken bizde 30 saat biraz da ek ders ücreti alayım diye 40-50 saat derse giren bir hoca nasıl bilim üretecek? Öğretim üyelerinin maaşları üzerine 124 tane yazı yazdım. Öğrenci arkadaşlarımız çok çok zor durumda, ama öğretim üyeleri çok daha zor durumda. Ezberci

eğitim sistemi, tabii lisede gelmiş o oğren-
ciyi sizin şekillendirmeniz için 3-4 yıl geçi-
yor, tam şekillendiriyorsunuz, mezun olup
gidiyor. O zaman piyasa koşullarına göre ře-
killeniyor. Geçen gün bir oğrenci vakıf ni-
versitesinde hukuk okudum, 100 bin dolar
harcadım, bu 100 bin doları 5 yıl içinde çıkar-
mam gerekir diyor. Hakim olsan, savcı olsan
ne yapacaksın dedim. Gereğini yaparım dedi.
Böyle bir nesil yetişiyor. Bu çok tehlikeli.
Bunların konuşulması lazım ve iktisatla ilgili
olduğu için bir anekdot verip kapatmak is-
tiyorum. Baba sormuş: Oğlum, işte iktisatta
okuyorsun yıllardır, ekonomiyi de görüyor-
sun, nasıl gidiyor? Tam günümüzün çocuğu
cevap veriyor: Seçeneklerin ne...

Seçenek ortaya koyarsan cevap veren ne-
siller yetiştirdik. Eğitimde en çok tartişılması
gerekten nokta bunlar. Teşekkür ederim.

derya keskin demirer - Biraz önce bir be-
yefendi yaygın eğitimden bahsetmiyorsu-
nuz diye bir soru sormuştu. Aslında yaygın
eğitimden bahsettim. Çünkü dershaneler,
motorlu taşıt sürücü kursları, muhtelif kurs-
lar ve özel etüt eğitim merkezleri ile birlikte
devletin yaygın eğitim diye tanımladığı eğitim
faaliyetleri kapsamına giriyor. Bunların top-
lam sayısı 11 binin biraz üzerinde, 3 milyonun
zerinde oğrenci ve 82 binden fazla oğret-
men ile faaliyettedir. Yani rgn eğitimin
 katı kadar yaygın eğitim kurumumuz var
ama sanırım sizin kastettiğiniz yaygın eğitim
yaşam boyu eğitim. İnsanların bir şeyler đ-
renmek için aldığı eğitimlerden bahsediyor-
sunuz. Onlara pek yer yok ne yazık ki.

nihal tuncer - Herkese teşekkür ediyoruz, bu
oturumu burada kapatıyoruz. İyi akşamlar.

abbas gcl

Seçenek ortaya
koyarsan cevap
veren nesiller
yetiştirdik.
Eğitimde en
Çok tartişılması
gerekten nokta
bunlar.

İktisatçılar Haftası üçüncü günü değerli hocamız İzzettin Önder'e armağan edilmiştir.

Prof. Dr. İzzettin Önder

1967 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesinde doktorasını veren Prof. Dr. İzzettin Önder 1972'de Doçent, 1980'de Profesör oldu.

1967-1968 döneminde İngiltere York Üniversitesi'nde, 1968'de ABD'de çeşitli üniversitelerde, 1974-1975 döneminde Japonya'da Seijo Üniversitesi'nde görev yapan Önder'in maliye teorisi ve maliye politikası konularında Türkiye'de ve yurtdışında yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Hocamızın uzun meslek hayatı boyunca yazdığı en önemli makaleler "İktisat Üzerine Düşünceler" başlığı altında toplanmış, Yordam Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

37. İKTİSATÇILAR HAFTASI / 25-26-27 Mart 2013

anayasa, demokrasi, vatandaşlık

Prof. Dr. İzzettin Önder'e Armağan

27 Mart 2013 Çarsamba

3. Gün

Birinci Oturum

Sunuş : Dr. Gündüz Vassaf
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Dursun Arıkboğa
Panelistler : Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün
: Prof. Dr. Turgut Tarhanlı
: Prof. Dr. Oktay Uygun
: Doç. Dr. Levent Ürer

sevil usanmaz - Değerli davetliler, değerli hocalarımız, sevgili öğrenciler, 37'nci İktisatçılar Haftasının son gününe hoş geldiniz. İFMC'nin İktisatçılar Haftasının her bir gününü bir hocamıza armağan etme geleneği bugün Sevgili Hocamız Prof. Dr. İzzettin Önder'le devam ediyor. Plaketini almak üzere Hocamızı ve kendisine plaketini vermek üzere eski İFMC genel başkanlarından Sayın Alpay Biber'i kürsüye davet ediyorum.

alpay biber - İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti gibi kuruluşlar gönüllü kuruluşlardır hep biliyoruz, bu kuruluşlar 3-4 ayak üzerine otururlar. Bu ayaklardan biri de vefa. Vefa ayağı bu kuruluşların yaşaması için çok önemli. Vefa hem hatırlatmayı kapsıyor hem saygıyı hem sevgiyi hem ona onu önemse-

meyi ve onu örnek almayı... Hem bu kelime hem İzzettin Hocanın özellikleri bu kelimeye gerçek anlamını veriyor. Öyle dönemler, öyle anlar vardır ki, kelimeler havada uçur gider, ama öyle anlar, öyle zamanlar vardır ki, kelimeleri tam anlamıyla anlamına kavuşmuştur. Sanıyorum o zaman o kelimeler de çok sevilir ve çok anlamlı olur. Böyle bir günde hocaya plaketini vereceğim için çok memnunuz, hepinizin huzurunda sevgili hocamıza bir defa daha teşekkür ediyorum.

izzettin önder - Günaydın çok değerli izleyiciler, çok değerli Başkanımız, Alpay Biber Hocama çok teşekkür ediyorum. Ben tesadüfen iktisatçı da oldum, akademisyen de oldum. İktisatçı olmaktan önce veya olma kararından önce mühendis olmak istiyor-

izzettin önder

Üniversite düşünme, yorumlama ve somutun arkasında soyutlamaya gitme yeridir, bir şey üretme yeridir.

dum. Babam Doğu Anadolu'dan gelmiş bir tüccar, kendi mesleğine girmemi istedi. Kıramadım dolayısıyla o mesleğe gireyim diye iktisat okudum. Babamın bir işyeri vardı, bu işi yapamayacağım kanaati hasil olunca bir anlamda babamı kandırarak akademiye yöneliyim dedim. Akademiye yöneldiğimde de rahmetli hocam İdris Küçükömer'in kürsüsüne girmek istedim. Fakat orada da kader başka türlü karşıma çıktı. Sevgili hocam Memduh Yaşa bir teklifte bulundu. Ben de, hadi öyle olsun dedim, maliye alanına girdim. Şimdi geriye bakarak düşündüğümde şunu görüyorum ki, aslında babamın işyerinde bir şeyden, yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşum. Çünkü iktisat alanına geldiğimde iktisadin da bu olmaması gerektiğini bugün emekli olma aşamasına gelirken düşünmeye başlıyorum. Çünkü üniversite algılama ve hızla hareket etme yeri değildir sevgili arkadaşlarım.

Üniversite düşünme, yorumlama ve somutun arkasında soyutlamaya gitme yeridir, bir şey üretme yeridir. O zaman bir şeyi sorgulamamız lazım, niye zaman bizi bu kadar hızlı davranmaya itiyor? Demek ki, bizi emir almaya ve aldığımız emirleri soyut olarak çözümlenmeden, düşünmeden davranmaya itiyor. Bu bir üniversiter fonksiyon olamaz. Dünkü tartışmaları bugüne taşırsak eğer üniversite aslında direniyor. Üniversite canavarlaşan teknolojinin emrine girmeye karşı direniyor. Bu çok sessiz bir direniştir ama işin garibi bizim gibi gelişmekte olan ülkelerdeki bu direniş ABD, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde daha da güçlüdür. Çünkü biz daha şiddetli algılayabiliyoruz. Ufacık bir şey söyleyeyim. İngiltere Kraliçesi Elizabeth bu krizden sonra oradaki iktisatçılara nasıl oldu bu krizi önleyemediniz veya öngörmediniz diye

sorguladı. Oradaki iktisatçılar kafa kafaya vererek kraliçeye bir mektup gönderdiler. O mektubun içler acısı olduğunu göreceksiniz. Kapitalist dünya üçüncü büyük krizini yaşarken biz bunları algılayamıyoruz.

Şimdi son şey de şu olsun: İktisatçı oldum, bugün hakikaten üzgünüm. Samimi söylüyorum, üzgünüm. Bir daha dünyaya geliyor olsam iktisatçı olmazdım. Yine hoca olmak isterdim ama iki alana girmezdim. Bir, onkoloji alanına girmezdim, çünkü çaresi yok şu anda ama çalışıyorlar. Bir de iktisat alanına kesinlikle girmezdim. Çünkü biz onkoloji alanından daha da çaresiz bir durumdayız. İktisat alanında okuduğunuzdan görüyorsunuz, ne olduğunu görüyorsunuz, hatta reçete de yazabilirsiniz ama çözümüyorsunuz. Çünkü güçler var. Kendi yönünde hareket eden güçler var. İşte Kraliçenin sorgulamak istediği buydu. Peki, hangi alana girmek istenildiğini sorabilirsiniz, onu da söyleyeyim, psikiyatri alanına girmek isterdim. Nasıl oluyor bu bizim bilim görüntüsü altında algıladığımız bu şeyler beynimizi öylesine şekillendiriyor ki, biz gayet farklı bir şekilde belirli güçlerin, belirli merkezlerin istediği biçimde algılama yapıyoruz ve onun tırnak içinde sözüm meclisten dışarı, maymunlaştırılmış varlıklarına dönüşüyoruz? Psikiyatriyle biz bunu görebildik ancak diye düşünüyorum. Hepinize teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

sevil usanmaz - Sayın konuklar, "Anayasa, Demokrasi, Vatandaşlık" başlıklı bu oturumu yönetmek üzere Prof. Dr. Dursun Arıkboğa'yı masadaki yerine, sunuş konuşmasını yapacak olan Gündüz Vassaf'ı da kürsüye davet ediyorum.

gündüz vassaf - Teşekkür ederim. Bir tren yolculuğuyla başlayacağım. Aynı kompartımanda iki kişi var. Sohbet ederek gidiyorlar. Bir ara birisi diğerine burası çok sıcak oldu, müsaade ederseniz ısıyı azıcık kapatayım. Buyurun, kapatıyor. Azıcık gidiyorlar. Birincisi memnun, ısı azıcık daha inmiş, ikincisi giderek memnun değil, üşüdüm, azıcık daha ısıyı açabilir miyim diyor. Buyurun, açın. Aç-kapa bu artık bir iktidar mücadelesine dönüşmeye başlıyor. Kondüktörü çağıralım diyorlar, bir kuralı vardır bunun, o karar versin, kural neyse onu uygulasin. Kondüktörü çağırıyorlar, sorunu anlatıyorlar. Kondüktör şaşkınlıkla ikisine bakıyor, ya bu radyatör kaç aydır bozuk diyor.

Şimdi konumuz Anayasa, demokrasi, vatandaşlık. Yani bunların hepsi bir şekilde bir arada yaşama kurallarımız ve kurallar toplumlarda çok önemli. Top oynayan çocukları görürseniz 8-9 yaşlarında özellikle oynamaktan çok oyunu durdururlar, kuralları tartışırlar. Fauldü, faul değildi, elin değdi, değmedi, bir kuralcılık hâkim olur. Kızlar da seksek oynarken işte ayağın çizgiye bastıbasmadı diye oyun sık sık kesilir. Yani amaç oyunken, birden kuralları tartışmaya dönüşür. Oynandığı kadar oyun kuralların tartışması da egemen olur. Çocuklar olgunlaştıkça bu kavga biter, oyuna devam daha sürekli bir oyun haline gelir. Yani ne kadar az düdükle çalınır, ne kadar az kurallar davet edilirse, oyun o kadar daha keyifli, o kadar daha başarılı, o kadar daha esenliğe giden, sonuca giden bir oyundur ama hakem ne kadar çok düdükle çalarsa, kurallar ne kadar egemense, o zaman sonuçta oyun da bitebilir. Yani kurallar ve oyun arasında bir uyum olmazsa sonuçta ya kurallar oyuna öyle dikte ederler ki, oyunun keyfi kalmaz, oyun oyun olmaktan çıkar veya oyuncular isyan eder, oyun meşruiyetini kaybeder.

Şimdi oyun sade top oyunu değil tabii veya kızların seksek oynaması değil. Shakespeare'in oyununda bir şey vardır: "Hayat bir sahnedir, hepimiz oyuncularız. Gire-riç-çıkartırız, rollerimizi oynarız, ondan sonra da bu dünyadan çekilip gideriz". Fakat oyun kelimesinin nedense bir gayri ciddiyeti var. Biz de birçok şeyi çok ciddiye aldığımız için çoğu zaman oyun oynadığımızın farkında olmayabiliriz. Johan Huizinga'nın "Homo Ludens" diye bir kitabı var. İşte homo erectus iki ayak üzerinde yürüyen insan, homo habilis alet yapan insan, homo sapiens rasyonel insan. Onun getirdiği homo ludens diye bir tanım var, hepimiz oynayan insanlarız. Yani kralcılık da bir oyundur. Kral kral olmayı oynar, şarlatanı şarlatan olmayı oynar, ailede baba baba olmayı oynar, okulda öğretmen öğretmen olmayı oynar. Hepimizin üstlendiği roller var, roller kurallarla tanımlanmıştır. Onların hakkını vermeye çalışırız çoğu zaman.

Günümüzde anayasalar da benzer bir şey. Toplumda birlikte yaşamın kuralları, bir oyunu birlikte oynamanın kurallarıdır anayasalar. Şimdi en başarılı anayasalardan biri Amerikan Anayasası. 4 bin kelime falan, yani fazla bir şey yok anayasada, içinde demokrasi kelimesi bile yok. Öbür taraftan

İngiltere'nin Anayasası bile yok. Daha çok Meclis ve mahkeme kararlarından giden bir dizi uygulamalardan oluşan bir konsensüs sonucu ülke yönetiliyor. Türkiye gibi ülkelere geldiğimizde işte burada da bir Anayasa var bildiğiniz gibi ama devlet korkaksa, vatandaşından korkarsa, yani oyunu oynayacak oyunculardan korkarsa ki, 12 Eylül devleti Türkiye'de herhalde gelmiş geçmiş en korkak devletlerden bir tanesi. Korkak devlet çünkü o kadar kural koymuş ki, o Anayasa değil, çoğunuzun bildiği gibi bir "amayasa" olmuş. Şunu yapabilirsin ama şunu yapabilirsin ama yani hiçbir şey yapamazsına getiriyor. Çünkü vatandaşından korkuyor. Öbür taraftan 1200'lerde Magna Carta var, yani asiller, toprak sahiplerinin devleti krallığı denetlemesi var ve devlet artık halkından korkmuyor. Korkmadığı için de bugün hâlâ İngiliz polisi silah taşımıyor. Bu terörizm dışında, özel güçler dışında devletin korkmasının sorunlarını bugün Türkiye'deki bu Anayasa sorununda, demokrasi sorununda görüyoruz. Ama sade Türkiye değil, bu kuralları, oyun kurallarını sonuna kadar tarihe direnerek, oyunculara direnerek oynayanlardan birkaç örnek vermek istiyorum.

Tarihimizden şöyle kısa bir yolculuk yapacağım. Bir tanesi Katolik kilisesi öyle bir kuralcı oldu, öyle insana uymayan kurallar koydu ki, sonuçta bölündü. Yani hep devletlerin şikâyet ettiği, güçlerin şikâyet ettiği aslında kendi güçlerini oyuncularına rağmen uygulayarak bölen aslında onlar oluyor. Gerçi Katolik kilisesi yıkılmadı, hâlâ var. Fakat Protestanlık doğdu Katolik kilisesinden. Öyle insana uymayan kurallar uyguladılar ki, özellikle cinsiyet konusunda ve Protestanlık ortaya çıktı. Yani işte seks yapamaz papazlar, vesaire. Martin Luther'in yaptığı ilk işlerden bir tanesi evlenmeyi özgür bıraktı. Papazlar ve rahibeler evlenebilir oldu. İnsanın böyle çok temel bir dürtüsünü bastırmanın sonucu bugün Katolik kilisesi bildiğiniz gibi hâlâ bir felaketten başka bir felakete sürükleniyor. Başka bir örnek Güney Afrika, kim kiminle evlenir, kim hangi otobüse binebilir, kim nerede oturabilir, kim nerede oturamaz, kural üstüne kural... Siyahlar kardeş katili Kabil'in torunları Habil'i öldüren diye kiliselerde de böyle vaazlar verdiler. Yani siyahlar bunu hak ediyordur diye, sonuçta bu kuralları uygulaya uygulaya yıkıldı. Olmayacak kurallar çünkü, oyuncular isyan etti.

Türkiye için de devlet adına konuşanlar hep

gündüz vassaf

**Toplumda
birlikte
yaşamın
kuralları, bir
oyunu
birlikte
oynamanın
kurallarıdır
anayasalar.**

gündüz vassaf

Evlilik kurumu çökerken, bu kurumdan nasibini alamayanlar meşruiyetlerini bu kurumda da arayabiliyorlar.

Daha başka bir örnek, sömürgecilik konusunda. Büyük sömürge imparatorluğu İngiltere eski adıyla Rodezya, bugünkü Zimbabve'deyiz. Kurtuluş savaşı var, özgürleşmek istiyor Zimbabve'de yaşayanlar ve Harare'de -Zimbabve'nin başkenti- İngilizlerin bir golf kulübü var. Golf kulübünün idare meclisi toplanıyor. Gündemde çok önemli bir konu var, konu eğer golf oyunu esnasında topu vuran golfçunun topu bir bomba çukuruna düşerse -çünkü savaş var ve savaşta atılan roketler golf sahasına da isabet etmeye başlamış ama oyun devam ediyor, yani İngilizlerin oyunu devam ediyor- oyuncu o topu ceza puanı almadan çukurdan çıkarabilir mi, çıkaramaz mı? Bu imparatorluk geleneklerini sonuna kadar; bombalara rağmen sürdürmeye çalışıyor. Aymazlığın örneği; imparatorluklar oyunun anlamı bitmişken, gayrimeşrulaş-

mışken hâlâ oyunun bittiğinin farkında değil, hâlâ o topla ilgili, golf oyunuyla ilgili.

Başka bir konu cinsellik. Bazı kurumlar var olabilmek için zorla da olsa ama var olabilmek için kimi değişimleri kabul edebiliyorlar. APA (American Psychological Association) Amerikan psikyatrilarının kurduğu bir örgüt. Bu örgütün elindeki en büyük güç dünyada deli kimdir, deli kim değildir, bunu tayin eder. Toplanırlar, kategorileri vardır. Şu davranışlar normaldir, şu davranışlar normal değildir diye böyle 100 - 130 tane onların tanımlarına göre değişen kategoriler var ve dünya buna uyar. Türkiye Psikiyatri Cemiyeti, Norveç Psikiyatri Cemiyeti, Sri Lanka Psikiyatri Cemiyeti bu kategorilerden normal ve anormal davranışları kendi insanlarına geçerli kılarlar. 1968 hareketleri içinde ABD'de Psikiyatri Cemiyetine mensup eşcinsel daha çok erkekler ama psikiyatr da aynı zamanda, fakat gizli tutmuş eşcinsel olduğunu, biz normaliz, hasta değildir dediler. Örgütlendiler, başkaldırdılar dernekte ve 1970'lerin başında bu başkaldırı sonucu eşcinsellik bir hastalık olmaktan çıktı. O güne kadar hastalık sayılan eşcinsellik normal bir davranış sayıldı. Şimdi eşcinselliğin normal mi, hastalık mı olduğu burada tartışma konusu değil. Buradaki bu oyunu oynatan ve oynayanların arasındaki uyum, oyunun oynanabilmesinin sürebilmesi için karşılıklı bir uyum lazım. Değişebilen kurumlar var olabiliyor oyuncuların değişmesiyle birlikte, değişemeyen kurumlar ya ölmeye mahkûm, oyun bitmeye mahkûm veya ceberut olmaya mahkûm, her şeye rağmen işte o golf topunu tartışıyorlar.

Çökmekte olan başka bir kurum var: Aile kurumu, evlilik kurumu daha doğrusu. Hayat boyu beraber olacağız, hâlâ yeminler vardır biliyorsunuz, birbirimizi bırakmayacağız, iyi günde, kötü günde bu böyle söyleniyor, fakat kurum giderek çökmeye başladı. Bazı ülkelerde yüzde 50-60'a varan boşanma oranları var. En çok cinayet karı-koca arasında, çocukların köleleştirilmesi ailede, zorla çocuğu çalıştırmaması, kendi diline, kendi dinine, tepesine vurması, çocuğu dövmesi, işte onun için evrensel haklar çıktı çocuklar için, aileden çocukları korumak için. Hatta ABD'de bazı mahkemelerde çocuklar yasal olarak anne-babalarından boşanabiliyor. Şimdi aile çökerken evlilik kurumu çökerken, bu kurumdan nasibini alamayanlar meşruiyetlerini bu kurumda da arayabiliyorlar. Gene eşcinseller konusu, şimdi Fransa birbirine giriyor. Eş-

cinseller evlilik hakkı istiyorlar, yani bu kurumun içinde var olabilmek istiyorlar. Çünkü şimdiye kadar başka türlü var olamamışlar, çöken kurumlar aynı zamanda içine girilmek istenilen kurumlar da olabiliyor. Ona az sonra geleceğim. Bu tip kurumlardan bir tanesi ulus devlet, hem çöken bir kurum ama kimileri de hâlâ ulus devlet olmak istiyor.

Şimdi biz de Anayasa, demokrasi, vatandaşlığı tartışırken acaba kabuk değiştirilen bir dünyada meşruiyetini yitirmiş düzen ve kurumların kurbanı mıyız? İşlevini yitiren ulus devletlerin Anayasa yapması, bu tür çabaları, ulus devlet işlevini yitirmişken hâlâ birtakım kuralların üzerinde durması bu Rodezya'daki İngilizlerin golf kulübü gibi hâlâ birtakım kurallar üzerine oynamak, tartışmak mı?

Ulus devlet niçin çöküyor, bence tarihi işlevini doldurdu. Küresel sorunların çözümünde çok küçük, yetersiz, güçsüz, her şeyin artık birbirine bağlı olduğu dünyada ulusal devletin dünyayla, dünya sorunlarıyla ilgili, kendi sorunlarıyla da ilgili artık gücü yok. Küçük bir örnek: Tuvali diye bir devlet var Pasifik adalarında ada cumhuriyeti. Küresel ısınmadan ötürü ya 10-15 yılı kaldı, suların altında kalacak, hiçbir şey yapamıyor. Hiçbir şey yapamaz, tek başına kendi kararıyla beni batırmayın dese de -ki diyor çeşitli uluslararası toplantılarda- dünya çapında bu küresel ısınma engellenemediği takdirde ulus devletlerin tek tek hiçbir gücü yok. Güç birkaç imparatorluk diyebileceğimiz ABD gibi, küresel sermaye gibi onların elinde, küresel sermayenin ulus devlet önünde başka güçleri de var. Falanca ülkeye gidiyor, dayatıyor. Senden şunu istiyorum, şöyle Vergi Kanunu, şöyle Maliye Kanunu, şöyle demokrasi hatta, işte Shell'in gücü Nijerya'da, istediğini bulamazsa A devletinden B devletine gidiyor. Yani bölüp, yönetebiliyor. Geçen sene Avrupa Birliği içinde iki hükümet darbesi oldu. Türkiye'nin 12 Martı gibi veya 12 Eylül gibi yeni iktisadi uygulamaları getiren askeri darbeyle birlikte. Avrupa'daki bu iki darbe askeri darbeye olmadı, bankaların darbesi oldu. Hükümetler istifa etmeye mecbur bırakıldı, biri İtalya'da, biri Yunanistan'da, hatta Yunanistan'da Papandreu bankalar da yatınca referanduma gideceğim dedi. Demokrasi var, halk karar versin. Onu da yapamadı, devirdiler adamı. 12 Martta bizde olmuştu, teknisyen hükümet, bilirkişiler hükümetleri falan filan iki hükümet devrildi. Bankalar iki hükümeti devirdi, darbedir bu ama adı konulmuyor ama ulus

devlet yetersiz. İşte Kıbrıs'ta olan da, yani ulus devlette yaşayanlar ulus devlet kuralları içinde kendilerini koruyamıyorlar.

Başka bir örnek, ulus devletin toprakları var, toprakları üzerinde egemenliği var ama Afrika'da birçok ülkede, Pakistan'da topraklar kiralanıyor. Çin'e, Suudi Arabistan'a kiralanıyor. Mesela, Suudi Arabistan yanılmıyorsam Sudan'dan toprak kiralyor. Büyük topraklar, yani Lüksemburg büyüklüğünde topraklar... Çünkü Suudi Arabistan tarım yaparak kendi su yatakları düşsün istemiyor, oraya gidiyor, toprağı kiralyor, bazen satın alıyor. Şirketler toprak satın alıyor, orada tarım yapıyorlar. Çünkü gıda bağımsızlığı da bir ulusun bağımsızlığı için önemli, Suudi Arabistan'ın bağımsızlığı için önemli, oradan kendi ülkesine vergi falan da ödemedi -kendi toprağı çünkü- o tarım ürünlerini kendi ülkesine ithal ediyor. Üstelik Sudan bu tarım yapılırken ve tarım ihracı olurken ülkenin önemli bir kısmı da açlıkla karşı karşıya olduğu için Birleşmiş Milletlerden gıda yardımı alıyor. Pakistan aynı şeyi yapıyor. Toprak kiralyor, gelin benden toprak kiralayın diyor. Çünkü sermayeyle işbirliği içinde egemen rejim ve şu garantiyi veriyor: Benim çok kuvvetli bir ordum var, sizin topraklarınızın, yani benden kiralayacağınız, satın alacağınız toprakların kiralanması, korunmasında ordumu da size veririm diyor, asker koyarım oraya diyor. Bunlar hep ulus devletlerin bildiğimiz anlamda işlevlerinin, anlamlarının bitmesine çeşitli ülkelerden farklı örnekler. Sadece bu değil, hepimizin bildiği gibi küresel bir mafya var. Herhangi bir ulus devletin kendi gücüyle bu küresel mafyayla mücadele etmesi mümkün değil. ABD bile mücadele edemiyor. Meksika'dan gelen esrar ABD'ye giriyor. Sınıra asker dizdi kameralar koydu, duvarlar ördü ABD ama beş para etmiyor. Çünkü uluslararası bir mafya, bankaların içinde, üniversitelerin içinde, belki devletin içinde... Bu mafya kadın ticareti de, silah ticareti de yapıyor. Ulus devlet buna karşı da bir şey yapmaktan aciz. O kadar aciz ki, diyelim kendi ülkesi içinde birtakım hoşuna gitmeyen insanlar ayaklanıyor, silahla ayaklanıyor ve onlar küresel mafyadan silah satın alıyorlar ve o ulus devlet bunu hiçbir şekilde engelleyemiyor. Ulus devletin yetersizliği çok daha büyük konularda küre olarak dünya konusunda kutuplar, kuzey ve güney kutbu, sahibi kim? Bir kısmı sahipsiz. Maden peşindeler kuzey ve güney kutbundalar, kimi-

gündüz vassaf

Çöken kurumlar aynı zamanda içine girilmek istenilen kurumlar da olabiliyor. Bu tip kurumlardan bir tanesi ulus devlet.

gündüz vassaf

Mesele iflas eden bir düzenin içinde o eski haklara sahip olmak değil, yeni bir dünya düzeni kurmak.

leri gidip alacaklar, benim diyecekler ve biz bir şey yapamayacağız. Hiçbir ulus devletin buna dur demeye, bu kutuplar hepimizin demeye, dünyanın demeye gücü yetmeyecek, yetmiyor.

Daha da ötesi, birazcık dünyadan da uzaklaşalım, şimdi başladılar gezegenlerde maden peşindeler. Belki biz görmeyeceğiz, 10 yıl içinde görmeyeceğiz, ama 50 yıl içinde mutlaka madenler oradan. O madenler şirketlerin mi olacak, güçlü imparatorlukların mı olacak ama hiçbir ulus devlet evren hepimizdir diyemeyecek, dese de gücü sıfır. Eğer gücü olsaydı şimdiden uluslararası anlaşmalar olurdu uzayın sömürülmemesine ilişkin, yok. En kötüsü gene ulus devletin zayıflığı, yani küresel sorunlara çözüm bulamaması hepimizin sonunu getirebilecek asteroit tehlikesi var. Bir tane çarpsa dünyaya biteceğiz. Herhangi bir ulus devletin veya ulus devletlerin bir birlikteliği var mı? Birleşelim de, toplu halde bir teknoloji geliştirelim, asteroitin yörüngesini değiştirmek için, parçalamak için daha yeni yeni konuşulmaya başlandı.

Aynı ulus devlet yerel sorunlar içinde Türkiye'den çok iyi bildiğimiz gibi fazla büyük ve duyarsız, yani bildiğimiz ulus devlet tanımı işte, ortak dil, din, kültür falan tamamıyla geçerliliğini yitirdi. Göçlerle yitirdi. O kadar göç var ki Avrupa'ya artık, İslam ikinci büyük din hızla yürüyor. Biliyorsunuz çoğu Avrupa ülkesinin bayrağında haç vardır. Yok artık böyle bir şey, ulus devlet ortak din, ortak dil yok böyle bir şey. Avrupa'da bitti ama buna bir zamanlar ulus devletin kurulmasında öncü, ilerici güç diye saydığımız milliyetçilik şu anda Avrupa'da tırnak içinde "gerici güç", yani evet, biz ulus devletiz, işte dinimiz, dilimiz, ırkımız falan diyenler şu anda Avrupa'daki faşistler Hollanda'da, Fransa'da, vesaire bu tanım bitti.

Yine bu tanım sömürgelerde zorlandı, Afrika'da zorlandı, Ortadoğu'da zorlandı, sınırlar çizildi. Siz ulus devletsiniz denildi. Krallık, cumhuriyet fark etmiyor. Nasıl iflas ettiğini görüyoruz şu anda Ortadoğu'da, Afrika'da, kabileler bölündü, diller bölündü, ırklar bölündü. Bir örnek Pakistan, yapay bir devlet, işte İngilizler kurdu biliyorsunuz. Farklı dillerden, farklı kültürlerden gelen insanların bir topluluğu, yapay bir ulus devlet, zaten ulus devlet olamamış bile başlangıçtan, adı üstünde bir ulus devlet. Malezya, Endonezya ulus devletse işte bütün dinlere karşı eşit davranması lazım, İslamın müt-

hiş baskısı var Çinlilere karşı Malezya'da, Endonezya'da, Bali'de. Oyundan bahsediyordum, oynanması istenilen oyun birlikte oynanamıyor, çünkü oyuncuların oyunu oynayabilmesi için eşit kurallar yok, eşitlik yok. Yani Bali'de o geleneksel danslar, onlar bile İslam'a terstir diye yasaklandı. Fakat bütün bunlara rağmen bir ulus devlet romantizmi hâlâ devam ediyor. İşte Basklar ulus devlet olmak istiyor, İskoçya İngiltere'den ayrılmak istiyor, İrlanda'nın sorunu var kaç yıldır, Katalonya gene İspanya'dan ayrılmak istiyor ve biz de çoğu zaman bu ulus devlet romantizmine kaptırıyoruz. Yani ben de duygu olarak Katalanlardan yanayım, Basklardan yanayım, vesaire, ulus devlet olsunlar, fakat sonuçta olsunlar. Sonuçta bu sefer silah tacirleri onlara gidecek, silah ticareti büyüyecek, ulusal havayollarını kuracaklar ne işe yarayacaksa, ulusal bürokrasi vesaire... Kendi içlerinde ki farklılıklar üzerinden bu sefer Alevi'ydi, Sünni'ydi, beyazdı, siyahtı, sarıydı, yeşildi diye başka kavgalar başlayacak. Yani sonu olmayan bir şey, şimdi Hindistan başlasa, herhalde Hindistan'dan 300-400 tane ulus devlet çıkar. Biz de destekleriz belki, yani ulus devlet romantizminde olanlar haklıdır diyebilir. Ama mesele bu biten, iflas eden bir düzenin içinde o eski haklara sahip olmak değil, yeni bir dünya düzeni kurmak.

Demokrasiye gelmek istiyorum, bir demokrasi oyunumuz var. Bildiğimiz anlamda, kullandığımız anlamda demokrasi de miadını doldurdu. Bir örnek, Irak işgalinde İngiltere halkının çoğunluğu bu savaşa, bu işgale, bu işkenceye karşıydı, çoğunluğu karşıydı. Demokrasi çoğunluğun azıcık da azınlık hakları korunarak ama çoğunluğun da iradesi değil mi? Hem ana muhalefet partisi hem iktidar partisi savaştan yanaydı. Tepedeki 5-10 kişi, o partiler kendi güçleriyle, kendi ittifaklarıyla, kendi çıkarlarıyla kendi halklarına rağmen savaşa gidebiliyorsa, İngiltere'ye, o ülkeye demokrasi diyebilir misiniz? Keza ABD'de de aynı şey oldu. Orada milliyetçilik daha çok pompalandı, onlar da savaşa gitti. Çok daha yakın örnek geçen gün Türkiye gazetelerinde okumuşsunuzdur ama ancak New York Times'ta 4 gün önce çıktıktan sonra Türkiye gazetelerine yansıdı, o da ancak birkaç tanesine. Suudi Arabistan'dan Esenboğa ve Yeşilköy Atatürk Havaalanına gelen uçaklar, Ürdün'den gelen uçaklar Hırvatistan'dan silah alıyor. Silah dolu, silah taşıyan uçaklar bu havaalanlarına iniyorlar son 1-1,5 yıldır ve bu

silahlar Ürdün'e gidiyor, oradan da Suriye'ye muhalif güçlere. Yani Türkiye bir savaşta taraf olmuş, silah yolluyor, farkında değiliz ve ancak yabancı bir gazetede bunu okuyunca Türkiye'de bir-iki gazete bunu yazıyor. O zaman Türkiye bir savaşa katılacaksa bizim de hiç olmazsa bilgimiz olmasın mı? Hiç olmazsa parlamentoda?..

Clinton'un Maliye Bakanıydı galiba, bundan bir sene önce son seçimler esnasında "ABD artık demokrasi değil, biz plütokrasi olduk" dedi. Yani zenginlerin egemenliğinde bir ülke olduk dedi. Çünkü seçilmek için seçilmek değil, kampanya yapabilmek için, gazetelerde adınızın çıkabilmesi, televizyonlarda açıklamalara falan katılabilmemiz için milyarlarca dolar lazım. Her yıl da artıyor bu, her seçimde yeni rekorlar kırılıyor. Zenginlerin yönetimi, bu demokrasi değil... Bir örnek son seçimlerden, Obama ve Romney iki aday, tabii ki iki aday yoktu seçimlerde, 20 aday falan vardı. ABD'liler bile onların adlarını bilmiyor. O 20 adaydan bir tanesi yeşillerin adayı bir kadın. Bu televizyonda dünyanın da seyrettiği tartışmalardan bir tanesinde, bir üniversitede dinleyici olarak tartışmaya katılmak istiyor. Yeşillerin başkan adayı dinleyici olarak üniversitedeki böyle bir salona girmek ve katılmak istiyor. Fakat davetli olmadığı için, çünkü davetlilerin kim olacağına karar veren, hangi soruların sorulacağına gazeteciler tarafından karar veren Demokrat ve Cumhuriyetçilerin oluşturduğu ortak bir komisyon, onun için başkan adayını salona almıyorlar. Almamakla da kalmayıp, belki bir olay çıkartır diye yakındaki bir lisenin jimnastik salonunda bir sandalyenin üstünde elleri kelepçeli 6 saat bekletiyorlar.

Başka bir örnek: demokrasi sıfatını taşıyan birçok ülkede yürütme giderek yasama ve yargılamanın aleyhine güçleniyor, güçlendiriliyor. Türkiye'de hükümet kararname falan deniliyor. Aynı şey ABD'de de oluyor. Yürütmenin gücü her zaman bir önceki yönetime göre çok daha güçlü. Mesela, Bush'un yaptığı bir yığın yasal olmayan şey var. Bunun savaş suçlusu olmasından falan bahsetmiyorum. Bush'un Amerikan yasaları dahilinde kendi halkına casusluk yapması, e-postalarını dinlemesi gibi yasal olmayarak yaptığı birçok şey Obama döneminde yasallaştırıldı. Bir örnek Guantanamo mesela ve işte Obama'nın her gün üstünden geçtiği söylendiği bir ölüm listesi var. Bu dronelarla, uçaklarla kimlerin öldürüleceği meselesi var. Bu ne parlamen-

todan geçiyor, ne mahkemelerden geçiyor. Ama hukukçular öyle bir çalışıyor ki yasadışı olmasın diye, yani Amerikan Başkanının kendi vatandaşını dahi Yemen'de bir uçakla öldürmesi, drone uçağıyla öldürmesi, adam terörist belki, fakat öldürüyor gene, mahkeme yok, bir şey yok, yasal.

İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle bir sosyal devlet anlayışı kuvvetlendi. Birinci Dünya Savaşı, Sovyet devriminden sonra -devrim kelimesinden de artık emin değilim, devrim diyelim, öyle biliniyor- aynı şey bizim başımıza gelmesin diye Batıdaki kapitalist devletler sosyal devleti güçlendirdi. Sosyal demokrasiyi güçlendirdi, işçi partilerini güçlendirdi ki, o yola gitmeyelim diye. Artı Almanya'daki nasyonal sosyalizm gene güçlü bir sosyal devlet, o bakımdan da o tehlikeye karşı da güçlü olmasa bile sosyal devlete önem verildi Batı'da. Sovyetler Birliği çöktü, artık öyle bir faşizm de yok Almanya'daki gibi, sosyal devlet hepimizin bildiği gibi dene-timsiz kalan, yani demokrasinin denetleyemediği kapitalizmde sosyal devlet her yerde çöküyor.

Vatandaşlık da işlevini yitirdi. Demokrasi, Anayasa, vatandaşlık, o da yitirdi. Nasıl yitirdi? Gene ABD'den örnek vereceğim, çünkü bütün dünya imparatorluklarını örnek alıyor. ABD kurtuluş savaşını verirken şu sloganla, şu şiarla verdi: "Eğer temsil hakkımız yoksa İngiltere'de, İngiliz parlamentosunda -sömürge çünkü ABD- vergi ödemeyiz." Çünkü demokraside vergi ödüyorsun, çalışıyorsun falan filan, ama tek bir sözün yok. Bugün Singapur'da yüzde 40 göçmen, Arap şeyhliklerinde yüzde 80 göçmen, Avrupa Birliğinde belki yüzde 20 göçmen, bu kadar öğrenci, dünya başkentlerinde bu kadar çalışan insanlar köle gibi, Atina demokrasisi gibi vergi ödüyorlar, hiçbir hakları yok. Bırakın oy verme hakkını vergi ödedikleri halde, yasalardan bile korunamıyorlar. Çünkü illegal durumdalar, yasal olmayan durumdalar o ülkelerde. Ne demek bir insanın yasal olmaması çalıştığı yerde? Bir öğrenci İngiltere'de, ABD'de Türkiye'den giden bir şeye katılınsın, bir siyasi gösteriye katılınsın, atılabilir ABD'den, yani gösteri hakkı bile yok. Çok uygulanan bir şey değil ama biliyor bunu öğrenciler, katılıp katılmamaya dikkat ediyorlar. Bu köleler Türkiye'de de var tabii, burada da epey köle çalıştırılıyor. Ne oy hakkı var, ne yasalar koruyor.

Şimdi nasıl bir dünyada yaşamak istiyoruz?

gündüz vassaf

Demokrasi sıfatını taşıyan birçok ülkede yürütme giderek yasama ve yargılamanın aleyhine güçleniyor, güçlendiriliyor.

gündüz vassaf

Gençler oyunu oynamıyor. Bu düzenin politik oyunlarını oynamamakla düzeni gayrimeşru kılıyorlar. sosyal medya üzerinden haberleşerek din ve siyasi bagajlarını, bayrakları arkada bırakarak, yepyeni bir dünyalı olma bilinci kuruyorlar. Daha bu işin başındalar, bakalım ne olacak?

Yani sözünü ettiğim artık böyle ülkelerin bir dünya anayasası, dünya kuralları, dünyada birlikte yaşama kuralları üzerine zamanı çoktan geldi ve çoktan geçti. Bunun egzersizlerini yapabiliriz, toplantılarını yapabiliriz, kitaplarını yazabiliriz, şiirlerini yazabiliriz, filmini yapabiliriz. Hâlâ artık gayrimeşrulaşmış bir düzenin oyunları içinde eski oyunların üzerinde kılı kırk yarıyoruz. Ama dünya vatandaşlığı çok uzakta bir şey ve kolay da değil. Bunu düşünmek kolay değil. Aklımda Kopernikus'un devrimi, dünya güneşin etrafında dönüyor, değil mi? Bir şey değişti, güneş bizim etrafımızda değil. Bugün dünyanın en iyi eğitilmiş toplumlarından sayılabilecek Almanya'da, ABD'de insanların hâlâ yüzde 25'i tersini zannediyor, yani güneş dünyanın etrafında dönüyor. Dünyalı olma bilincinin oluşması kolay değil ama oluşması için de kendimize azıcık bakmalıyız.

Evet, şimdi umutla bitireyim. Gayrimeşru saydığım düzeni gayrimeşrulaştıran hepimizin, hepimizin değil, çoğumuzun apolitik dediği gençlik siyasetle ilgilenmiyorlar, vicdansızlar, görmüyorlar, vesaire. Sade müziklerini indiriyorlar, kendi kıyafetlerini takılıyorlar falan filan. Tam tersi. Oyunda biliyorsunuz hile yapanı cezalandırırız. Önemlidir, fakat en önemlisi, en bize ters gelen oyunu terk edendir. Gençler oyunu oynamıyor. Bu düzenin politik oyunlarını oynamamakla düzeni gayrimeşru kılıyorlar. Belki bilerek değil, yani bir savaş veriliyor mesela, artık savaşa gitmiyorlar. Birinci Dünya Savaşında savaşmak istemeyen gençleri kendi orduları kurşuna dizdi İngiltere'de, Almanya'da. Yüzyıl içinde gençlikten gelen bir değişimle artık mecburi askerlik kalktı birçok ülkede, vicdani ret bir hak oldu. Bu devletler gayrimeşru savaşlarını paralı profesyonel ordularla veriyorlar. Yani devletler savaşacak insan bulamıyor artık eskisi gibi, yani vatandaşları bu da devletin gayrimeşru, ama gençler katılmayarak ve yeni ipek yolu diye tanımladığım, yani dünya çapında bu sosyal medya üzerinden haberleşerek din ve siyasi bagajlarını, bayrakları arkada bırakarak, yepyeni bir dünyalı olma bilinci kuruyorlar. Daha bu işin başındalar, bakalım ne olacak? Teşekkür ederim.

dursun arıkboğa - Değerli konuklar, hepiniz hoş geldiniz. İFMC tarafından düzenlenen Haftanın üçüncü günündeyiz. İlk iki gün çok değerli konuşmalar oldu, çok faydalandık,

bugün de öyle olacak. Süremizi mümkün olduğu kadar etkin kullanmak istiyoruz. O yüzden lafı uzatmayacağım, bir-iki teşekkürle hemen oturumu başlatacağım. Öncelikle bu toplantıyı düzenleyen İFMC Yönetim Kuruluna ve tabii ki emeği geçen kimler varsa hepsine çok teşekkür ediyoruz. İkinci teşekkürüm Gündüz Hocama. Çok güzel bir konuşma, keyifle dinledik, keşke daha fazla vaktimiz olsaydı, daha uzun süre dinleyebilseydik. Bugünkü tartışma konusuna çok güzel bir altyapı oluşturdu. Bir diğer teşekkürüm de tabii İzzettin Hocama. Bugün onun adına armağan edilmiş... Kendisinin öğrencisi oldum. Dolayısıyla o şanslı grubun içerisindeyim. Kendisini hoca olarak pek çoğumuz biliyoruz ve hocalığını herhalde tartışmaya gerek yok. En azından onu dinleyen öğrencisi olmuş herkes bunu takdir edecektir. Ama İzzettin Hocanın bende iz bırakan özelliği şu: Belki de ben bilmiyorum, kendim başaramadığım için mi bana çok değerli geliyor? Birincisi, hocamız çok ama çok tutarlı, zaman içerisinde tutarlı; ikincisi de, zor olan kısmı söyledikleri, yani söylemiyle uygulamaları da tutarlı. Ne söylüyorsa yaşadısıyla, ilişkileriyle bunu doğrular nitelikte. İktisat Fakültesine olan katkılarından dolayı, hem kendi adıma hem fakültem adına çok teşekkür ediyorum. Şimdi konuşmacıları masadaki yerlerine davet ediyorum. Sözün ilk olarak Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün'e veriyorum. Buyurun.

süleyman seyfi öğün - Teşekkür ederim. Bu sınırlı sürede en azından birkaç şeyi çok keskin çizgileriyle gündeme getirmeye çalışayım. Kurucu yasa bir şeyi düzenlemek istiyor, bir şeyin mühendisliğini yapmak istiyor, bunu çok iyi biliyoruz, bizi bir arada yaşatmak istiyor. Kurucu yasanın kendine özgü bir mühendisliği var, kendine özgü bir statik ve dinamik hesap dünyası var. İlgi ve bilgi alanımın çok dışına çıkıyor, bu konuda bir şey söyleyecek durumda değilim. Ama bu hesapların yapıldığı bazı zeminleri gözden geçirme imkanımız olabilir bu konuşmada. Esas olarak o statik ve dinamik hesapların kendi iç tutarlılığı bir yana harika mühendisler çıkabilir buradan, onun üzerinde durduğu zemin ve zamanı gözden geçirmek daha anlamlı gözüküyor bana.

Bir arada yaşamak kolay bir iş değil. Bunun arkasında tarihsel olarak çok fazla bir gönül birliği ve çok fazla bir rıza birliği olduğunu zannetmiyorum. İnsanları tarihsel olarak

bazı zorunluluklar yaşatırsa yaşatıyor. Bunu da şöyle söylemem mümkün olabilir: Eğer belli bir momentte, belli bir zamanda, belli bir zeminde bazı genel geçer kabul görmüş iş ve işlemleri üzerinde akıtabileceğimiz bir ortak oy oluşturabiliyorsa, yaygın bir oy oluşturabiliyorsa, işte birlikte yaşadığımızı falan zannederiz. İkinci olarak ilişkileri kabul edilebilir bir çizgide ve sınırdaki örgütlenme yeteneği kazanabilirsek bir arada yaşadığımızı zannederiz. Bütün bunlar çok anlamlı değil. Eğer birlikte yaşamaya insan kardeşliği üzerinden bu evrende payımıza düşen bu küçük planette çok bir şey olmasa gerekir. İnsan kardeşliği üzerinden yaşamak söz konusuysa, bunlar hepsi ayrıca tartışılmak durumunda olan hususlar haline gelir.

Tarih artıkdeğerin ve artıkdeğer eşitsizliğinin tarihidir. Bu çok açık, eşitsizliğin, artıkdeğerin hüküm sürdüğü yerde insanları gönüllü olarak bir arada yaşatmanın imkân ve ihtimali yoktur. Bazı tahammül noktaları bulabiliriz ama bunun arkasında derin bir iradi hazırlığın, birikimin olduğunu hiç zannetmiyorum. Daha garip olan şeyse, bütün bunları varsaymak suretiyle moral dünyamızda yüksek beklentiler tırmandırma özelliğimizdir. Yani bir taraftan artıkdeğerin tarihi yürüyecek, bir taraftan eşitsizliğin tarihi yürüyecek ve biz burada örneğin, evrensel barışı, küresel kardeşliği konuşacağız, bunun içerisinde yapılabilecek birtakım şeyleri konuşacağız. Bu gerçek anlamda bir akıl tutulması. Bundan da muzdarip olmayan yok gibi. Eğer insanlığın çöplüğünü gözden geçirirsek, orada en fazla bulunan unsurların ütopyalar

olduğunu görürüz. Ütopya tuhaf bir muamelelerin konusu oldu, insanlar ütopyadan fena halde soğutuldu. Herkes hesabını yapsın denilen bir dünyada hesap yapmaya çalışıyoruz. Yani en fazla biraz daha iyi nasıl olabilir, eskisinden daha az kötü ne olabilir? Oysa bilmiyoruz ki, belli bir momentte eskisinden daha iyi gözüken bir şey bir sonraki momentte bir felaket de olabilir. Dolayısıyla galiba şu son 150-200 senelik maceranın sonunda yeniden radikal bazı şeyleri düşünmek zorundayız. Buradan kastettiğim şey hiçbir şekilde herhangi bir siyasal aşırılık kokan bir şey değil, aşırılıklar bence fevkalade sistemik bir maceranın konusu oluyorlar. Tarih neticede aşırılıkların aşırılıklarını bir anlamda başka bir tarafa savrulmalarıyla biten deneyimleri içeriyor. Yoksa kastettiğim radikalizm bu değil, bazı şeylere çok esastan ve göze alarak yeniden nasıl bakabileceğiz? Anayasalardan, kurucu yasalardan, demokrasilerden moral düzeyde beklenen şeyleri temellerin duruşmasına yeniden kavuşturmak, bu çok önemli bir husus. Radikal olmak bazı şeylere esastan vaziyet etmeyi gerektiriyor. Mesela, ekonomiyi konuşuyoruz, daha iyi ekonomiyi de konuşabiliriz, ekonomik modeller üretebiliriz. Acaba burada şunu göze alabiliyor muyuz: Ekonomisiz bir dünya nasıl mümkün olabilir? Radikal olmak böyle bir şeydir. Siyaseti konuşuyoruz, daha iyi siyaset nasıl olabilir ama şunu konuşmuyoruz: Siyaset olmadan yaşamak mümkün olabilir mi? Bunu daha alt başlıklarla da taçlandırmak mümkün, ancak üç ana eksen özellikle dikkatinize sunmak istiyorum. Bu üç eksen çok önemseydiğim Japon felsefeci Karatani'nin geliştirdiği düşünüşten alıyorum; "Devlet, ulus ve sermaye", isterseniz siyaset, ekonomi diyebilirsiniz ama böyle demeyi daha anlamlı buluyorum. Devletsiz, ulusuz ve sermayesiz yaşayabilme iradesine ne kadar sahibiz? Eğer bu iradeye radikal olarak sahip değilseniz, yaşadığımız deneyimler çok açık olarak gösteriyor ki, zaman zaman belli doyum noktaları, belli tatmin noktaları elde etmek de, orta vadede daima kaybediyoruz. Çünkü siyasetin tarihsel hesabı artıkdeğerin üzerinden istisna koyma sanatından başka bir şey değil. Ekonominin tarihi, yani buna modern ekonomi, modernlik öncesi ekonomileri ya da üretim tarzlarını da dahil edebiliriz. Bana kalırsa mübadele tarzlarını dahil edebiliriz. Bunların içerisinde daima bir eşit-

süleyman seyfi öğün

Bir taraftan eşitsizliğin tarihi yürüyecek ve biz evrensel barışı, küresel kardeşliği konuşacağız, bunun içerisinde yapılabilecek birtakım şeyleri konuşacağız. Bu gerçek anlamda bir akıl tutulması.

süleyman seyfi
öğün

İnsanların
taşeronluk
sistemiyle her
tür türlü
güvenceden
arındırılmış,
özne olmaktan
düşürüldüğü bir
dünyada neyin
anayasasını
yapıyoruz ki biz.

sizliğin tarihi şu ya da bu şekilde yürüyor. Ekonomisiz bir dünya nasıl mümkün, meta ekonomik bir dünya nasıl mümkün? Devlet olmadan, yani iktidar, siyasal iktidar, coğrafyasıyla, kurumlarıyla siyasal iktidar olmadan yaşamak mümkün mü? Bu sorular çok demode gözüküyor. Çünkü 19. yüzyılda bu sorular hararetle bir biçimde soruldu. Anarşist lafını kullanırsam çoğu insanın tüylerinin ürperceğini tahmin edebiliyorum. Oysa "anarkia" iktidarsızlık demektir, iktidardan arınma özlemi duymak demektir. İktidar olmadan yaşamak, istisna koymadan yaşamak, bu düşünce bu kadar büyük bir tutkuya 19. yüzyılda konu oluyordu da, 20. yüzyılda niye böyle bir şeyin konusu olmadı? Kendi içinde çarpıtılarak siyasal aşırılığa veya şiddete dönüştü. 21. yüzyılda bu deneyimden hareketle anarşizm düşüncesinden türetilmiş birtakım sakat doğrultuları bir yana koyarak yeniden o doğrultu üzerinde düşünmenin son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

Şimdi bakın, gelinen aşamada bu işlerin ne kadar beyhude olduğunu zaten Gündüz Bey bütün paradokslarıyla, hatta çelişkileriyle ortaya koydu. Bunlara ekleyecek bir sözüm yok ama şunu söyleyebiliriz: Sermayenin sınır tanımadığı basit bir tuş hareketiyle 10 doları buradan dünyanın ucuna gönderebilirken, niye Ege Denizinde, Karayipler'de kaçak yollarla bir yerlere gitmeye çalışan insanlar köpek balıklarına, soğuğa, havasızlığa kurban oluyorlar? Niye Meriç Nehri'ni geçemiyorum kolay kolay? Niye insanlar sermayenin bu baş döndürücü hızı karşısında evlerine mahkûm ediliyorlar? Eğer dünya bana vaat edilmişse, ister dinsel anlamda, ister kendi çıkarsamamla, bu düşünüşte bunun yeri nedir sormak lazım. İnsanların taşeronluk sistemiyle her türlü güvenceden arındırılmış, özne olmaktan düşürüldüğü bir dünyada neyin anayasasını yapıyoruz ki biz. Türkiye bu anlamda bir taşeron cenneti. Bunlar çok sofistike taşeronluk ağları olabileceği gibi çok kaba da olabilir, fark etmiyor ama modern istihdamı bu belirliyor. Böyle bir dünyada mesela, çalışanların üretimden gelen gücü nerededir acaba ve Anayasa yapımını ne şekilde etkileyecektir? Bir gün hatırlamıyorum ki, bu tartışmalarda bu taşeronluk meselesi gündeme gelmiş olsun. Başka başka şeyler de söyleyebiliriz, herkesin gelirinden çok daha fazlasını yapay yollarla borçlandığı bir dünyada irade nerededir mesela, neye itiraz edeceğiz biz, itiraz kültürümüz nedir?

Kolumuzun, kanadımızın gerçekten kırıldığı bir dünyada elbette çok kötümser olmak için sebepler de var. Ama kötümserlik basitçiliktir, basit bir çıkarsamadır. Dozunda, ihtiyatlı bir karamsarlık daha iyidir. Bu ihtiyatlı karamsarlardan yeniden belki temellerin duruşmasına -çok sevdiğim bir ifadesidir bu Nuri Pakdil'in- yeniden nasıl soyunacağız? Üretimden gelen gücümüzün eridiği yerde mesela, tüketimden gelen bir gücümüzün olup olmadığını ve bu gücü seferber edersek çok daha sade bir yaşayışla, mesela, Mahatma Gandhi'nin söylediği gibi basit yaşayalım ki, herkes yaşayabilsin denilebilen, bunun düşünülebildiği bir çizgiye gelebilecek miyiz? Bu düşüncelerimi çok açık kılmaya çalışarak sözlerimi tamamlayayım. Eğer insanlık radikal olmayı yeniden göze alamıyorsa, bu savaşmak anlamında değildir, karşı çıkmak anlamında değildir, bu mücadele etmek anlamında değildir, çünkü bunların hepsinin sistem dışı hareketler, sistem karşıtı hareketler olarak sistemlere nasıl entegre olduğunu da gördük, bunu kastetmiyorum. Radikallik çok başka bir şey. Eğer radikal olmayı göze alamıyorsak, bazı meselelere, ekonomi, siyaset, ulus, devlet, sermaye gibi alanlarda yeniden vaziyet edemeyeceksek eğer, bütün bu tartışmaların çok açık söylüyorum, çünkü bir yerden sonra artık daha fazla yalana da insanın tahammülü kalmıyor, bunların hiçbirinin zerre kadar anlamı olmayacaktır ve insanlık geleceğini şu ya da bu yolda hak edecektir. Dinlediğiniz için teşekkür ederim, saygılar sunarım.

dursun arıkoğa - Sayın Hocama çok teşekkür ediyorum. Şimdi söz sırası Sayın Turgut Tarhanlı Hocamda. Buyurun efendim, söz sizin.

turgut tarhanlı - Teşekkür ederim. Bir tarihi siyasi vaka ya da bir hadiseyi paylaşarak başlamak istiyorum. 15 Ağustos 1945... İkinci Dünya Savaşı sonlarında Birleşmiş Milletler kuruluş adımlarının atıldığı ve dolayısıyla küçük adımların atılmış olduğu bir dönem henüz ve tabii Türkiye siyaseti bakımından da belli çalkantıların tek parti iktidarı dönemiyle ilgili olarak baş gösterdiği bir dönem. Neden bu tarihe dikkat çekmek istedim? Çünkü o günkü Meclis oturumunda yapılan görüşmelerde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine soyunması söz konusudur ve dolayısıyla bu müzakere edilmektedir. Türkiye Birleşmiş

Milletler üyesi olsun mu, olmasın mı? 10-12 milletvekili konuşurlar. Tabii hepsi Cumhuriyet Halk Partisi mebusları.

Temel konuşma eksenini başta Dışişleri Bakanını olmak üzere güvenlik odaklıdır. Yani kurulacak Güvenlik Konseyi -o zaman Güvenlik Meclisi diye anılıyor- acaba Türkiye gibi küçük bir devletin büyük devletlerin yutmasına elverişli bir düzen içine giriyor olması biçiminde mi algılanmalıdır, kuşkular, kaygılar ve tereddütler çok yoğunudur ve bunlar ardı ardına dile getirilir. Daha sonra bir başka milletvekili çıkar, öncekilerden farklı bir açı ortaya koyar. Koyduğu açı şöyle: Birleşmiş Milletler bir dünya nizamını hedeflemektedir. Tabii bunu Gündüz Beyin oyun yaklaşımını üzerinden de düşünmemizde yarar var elbette, yeni bir oyunun düzeni kurulmaktadır, inşa edilmektedir ve buna bir yorum getirir. Fakat bu dünya düzeni der, aslında yapı taşlarını da belli toplumların ve devletlerin oluşturacağı bir düzen olma biçiminde inşa edilecektir. Dolayısıyla aslında bütüne bakmadan önce o bütünü oluşturan parçalar üzerinde yoğunlaşmamız, ona odaklanmamız önem taşıyacaktır. Bunun özü de halkın iradesini doğrudan kesintisiz, filtersiz direkt bir biçimde içinde yaşadığı toplumda ve dolayısıyla devletin düzeni içerisinde yansıtılabildiği bir atmosferin, bir ortamın, özgürlüklerin olduğu bir yapıtaşdır bu.

Bu sözler Mecliste büyük bir gürültü patırtı doğmasına yol açar, üstüne yürürler konuşmacının. Hatta Meclis tutanaklarından okudum bu sözleri, orada biliyorsunuz Meclis tutanaklarında konuşma dışı birtakım un-

surlara da yer verirler. Parantez içinde işte sıra üstlerine vurmalar, tekme, ayak sesleri, bir protesto hali olduğunu görürsünüz. Bu konuşan kişi kimdir? Konuşan kişi Adnan Menderes'tir. Adnan Menderes'in böyle bir konuşma yapması o dönem açısından nasıl ele alınması gereken bir pozisyondu diye sorduğumda burada temel bir kavramın -bugün insan hakları hukukunu da ifade eden temel bir kavramın- önem taşıdığını düşündüm. Hukuktaki güçlendirme kavramı. Belki bunu fiziksel anlamda değil ama kendi konumunu sadece o fizik ortam ilişkileri bağlamında değil, fakat hukukla da ve diğer faktörlerle de güçlendirme hali, hukukun yapmaya çalıştığı bir anlamda özellikle hak boyutu itibarıyla bu şekilde şekillendiriliyor son 50-60 yıldır. Bu açıdan baktığınız zaman bir muhalif figürün uluslararası bir gelişmeyi iç oyun düzeni içerisinde kullanma becerisi olarak muhalefeti bu biçimde ortaya koyma ve dolayısıyla aslında halkın kendi geleceğini tayin hakkı diye tanımladığımız bir meselenin, yüzyıl başında daha farklı tanımlanmış bir meselenin yüzyılın ikinci yarısında daha farklı tanımlanacak bir yönde dile getirme biçimidir. Tabii adını böyle koymuş değildir. 1950'li yıllar itibarıyla baktığınız zaman aynı siyasi figüre tabii bambaşka bir çehreyle karşılaşacağınız için bu konuları mutlaklaştırmak iddiasında değilim. Fakat çok ilginç paralellikler de bulabilirsiniz. Örneğin, 1960'ların ABD'si, 1964 yılı sonbaharında Ohio'da ABD'li Müslüman siyah lider muhalif Malcolm X'in yaptığı meşhur konuşma: Çok da sert bir başlığa sahip, "ya seçim, oy, irade ya da mermiler", başlık bu. Nasıl bir ortam içinde konuşulduğunu görüyorsunuz, bağırış, çağırış, coşku, tutulamayan, zapt edilmeyen bir hissiyat alemi içerisinde ve iyi de bir hatip. Sonra biliyorsunuz suikasta kurban gider aynı yıl. Aynı şeyi söyler: "Sam Amcanın kucığına oturmaktan uzak durmak zorundasınız ABD'li siyahlar olarak" der. Yurttaş hakları terimi bizim için Sam Amcanın kucığına oturmaktır. Peki, nedir mesele? İnsan hakları terimini önplana iter. "İnsan haklarıdır mesele, çünkü bu sayede uluslararası koalisyonlar kurabilme imkanınız olacaktır" der. Aslında Menderes'in 1945 yılında söylediğinden çok farklı bir şey değildir 20 yıl sonra Malcolm X'in söylediği. Tabii ki bunda paralellikler kurmak mümkün. Daha güçsüz olanın güçlendirmesi için kendi konumunu sahiplenebileceği bir hukuki söylem veya payandalardan söz ediyorum.

turgun tarhanlı

Birleşmiş Milletler 'sömürgecilğe karşı' şiarı içinde kurulmuş bir örgüt, ama için bir gerçeği de var. Kurucu devletlerin önde gelenlerinden Britanya gibi, Fransa gibi ülkeler aslında büyük sömürgeciler.

Bunun yolları çok farklı olabilir, çok farklı biçimlerde ifade edilebilir. Bugün özellikle halklar aktivizmi dediğimiz zaman bu işle ilgili, fakat öte yandan tabii işin diğer cephesini de görmek ve fazla romantize de etmemek lazım. Çünkü Menderes'i bu şekilde konuşuran ve erken bir kendi geleceğini tayin hakkı yorumu olarak nitelendirdiğim böyle konuşma yapmasına vesile olan Birleşmiş Milletlerin Haziran 1945'te kurulmuş olması San Francisco'da o dönemin bu kuruluş seremonisini, toplantısını izlemiş bir gazetecisi Ahmet Emin Yalman'ın anılarında ilginç bir anekdotla da resmediliyor. Birleşmiş Milletler Kuruluş Konferansının düzenlendiği binanın hemen karşısında, bugün 'alternatif' diye tabir ettiğimiz bir başka gösteri yapıl-

bir yeniden insan kılma çabası söz konusu olmak zorundadır ve farklı biçimlerle, farklı dillerle, gerektiğinde şiddetle veya şiddet dışı yollarla vardır.

Aslında BM düzeni bunu sömürgecilikle sınırlı olarak şiddetle de dile getirilmesini kabul eden bir düzendir. Onun için örneğin Avrupa'nın birçok ülkesi daha etik dışı politika yönünde karar alma süreçlerinde hassasiyet gösterenler -mesela İskandinav ülkeleri- silah ticaretlerini kendi kaderini tayin mücadelesini gerçekleştiren unsurlara sağlamaktan geri durmamışlar. Hepsini tartışılabilir tabii ama ANC bunlardan birisiydi mesela, Afrika Ulusal Konseyi Mandela'nın liderliğini yaptığı veya Namibya veya Portekiz'in şedit sömürgecilik yöntemleriyle bastırmaya ça-

turgun tarhanlı

Türkiye'nin uluslararası platformlardaki temsilcilerinin, diplomatlarının resmi beyanlarına göre Türkiye halkı kendi geleceğini tayin etmiştir. Ne zaman? 1923'le sonuçlanan süreçte.

maktadır. Bu "Mahkum Milletler Kongresi" pankartı altında yapılan başını Hintlilerin çektiği bir gösteri. Çünkü sömürgecilik var dünyada henüz o tarihte ve Birleşmiş Milletler kurulurken... Birleşmiş Milletler 'sömürgeciliğe karşı' şiarı içinde kurulmuş bir örgüt, hemen ilk maddelerinde bunu görmek mümkün ama işin bir gerçeği de var. Kurucu devletlerin önde gelenlerinden Britanya gibi, Fransa gibi ülkeler aslında büyük sömürgeciler. Bu açıdan bakıldığı zaman dolayısıyla Birleşmiş Milletler sonrası Menderes'in bir ülke içi demokrasisi anlamında tartışma zeminine sunduğu bu ilkesellik aslında çok büyük bir sorumluluğu ve çabayı gerektirecek bir gerçekle bizi karşı karşıya bıraktığı şeklinde düşünölmek zorunda. İşimizin çok kolay olmadığını da söylemek lazım. Yeniden insan kılmak ne demektir? İnsan olarak eşitliğin tam olarak tanımlanmadığı herkes için

lıştığı Angola veya Mozambik sömürgelerindeki mücadeleler. Onlar içinde de sorunlar yok mudur? Vardır elbette, bunlardan bir tanesi örneğin Angola'nın Jonas Savimbi adlı lideridir. 'Gucci Gerilla' diye adlandırılan bir adamdır. Çünkü Gucci'den giyinir. Bu karmaşıklıkları göstermek açısından, mücadelenin nerede nasıl durduğunu ifade etmek bakımından önemli. Ama güçlendirme kavramı ve kendi geleceğinin tayini meselesi donuk bir mesele midir? Türkiye'nin uluslararası platformlardaki temsilcilerinin, diplomatlarının resmi beyanlarına göre Türkiye halkı kendi geleceğini tayin etmiştir. Ne zaman? 1923'le sonuçlanan süreçte. Yugoslavlar aynısını iddia ediyorlardı. Henüz bölünmeden önce savaş sonrası Yugoslavya'sının kendi geleceğini Yugoslav halkları tayin etmişlerdir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği de 1917 Ekim Devrimiyle bunun gerçekleştiği tezini savu-

nurdu. Bunlar literatüre geçmiş kayıtlardır. Fakat 1970'li yılların ortalarında bu kavramın hukuki zeminlerdeki şekillendirilmesi tartışmalarında bir unsur geldi, oturdu. Bu unsur da özellikle doğu ve batı blokları arasındaki ilişkilerde kendini gösterdi. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çalışmaları bünyesinde hakkın daima tanınacak ve kullanılacak bir hak niteliğine sahip olması vasfı önplana çıkmış oldu. Bu ilginçtir, çünkü bunun üzerinden iki farklı boyut hukukta tartışılmaya başlandı: İçsel boyut ve dışsal boyut. Dışsal geleceğini tayin meselesi Almanların birleşmesidir, Çeklerin Slovaklarla ayrılmasıdır, Sovyetler Birliğinin ayrılmasıdır, Yugoslavların kanlı bir biçimde ayrılmasıdır. Fakat içsel yönü itibarıyla baktığımız zaman o devlet yapısıyla ilgili bir derdi olmayan kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik değişimin ortaya konulabilme iradesine sahip olma halini ifade edilir. Anayasa da işte bu bağlamda değer taşıyan bir oyun kuralı o terminolojiyi sürdürmem gerekirse eğer bakıldığında zaman.

Şimdi bunu ilginç oyun yaklaşımları üzerinden tartışan siyasetçiler olduğunu gördük son yıllarda. Efendim, Türkiye bir devrim mi yaşamıştır da, Anayasa yapacak veya Türkiye'de bir darbe mi oldu da Anayasa yapılması gerekir? Yani kurucu iktidar veya tali iktidar meseleleri, bu ayrımlar içerisinde bakarsanız bu 19. yüzyıl egemenlik anlayışının ulus devletle ilgili yaklaşımı ve terminolojisidir. Haklar üzerinden bakıldığında bugünün yaşam ilişkileri üzerine konuşmamızın, tartışmamızın veya eylemlilik halinin bu bağlamda kendine bir yer bulduğunu, yani kendi geleceğimizin tahayyülü ama bugün bu tahayyüle ilişkin ne yapacağınızla ilgili adımların atılabilmesi meselesi büyük önem taşımaya başlıyor. Burada bunun araçlarını, enstrümanlarını özgürlüklerle ancak açıklayabiliyoruz. Yani kendi geleceğinizi nasıl tayin edersiniz sorusunu sorduğunuz zaman öncelikli bir birey olarak ve tabii ki birey toplulukları olarak, toplum olarak, insanlar olarak bunun enstrümanlarını özgürlüklerle açıklamak zorundayız. Süleyman Seyfi Beyin ifade ettiği taşeronluk meselesi bunun bir örneğidir. Mesela, kendi geleceğinin tayini üzerinden baktığınız zaman veya Gündüz Beyin ifade ettiği göçmen işçilerin siyasi katılımı konusu bir başka örneğidir daha önceki konuşmacılar olarak altını çizdikleri hususlarda, Avrupa'da gerçi belli örnekler var. Avrupa Konseyinin bir anlaşması da var

göçmen işçinin siyasi katılımına ilişkin, ama tabii bunları sadece yasal, kâğıt üzerindeki metinler olarak değil de, uygulamalarını da dikkate alarak incelemek lazım.

Günlerdir benim de grubu olduğum bir internet paylaşımı çerçevesinde Türkiye'nin de tanınmış bir yazarının Avusturya'daki önemli bir ciddi ameliyat geçirmesi gerekirken bunun karşı karşıya kaldığı Avusturya'nın o beldesindeki ırkçılık karşısında böyle ciddi bir ameliyata kendini teslim edip etmeme te-dirginliğinin tartışması süregelmekte örneğin. Hani işçinin katılımını bir yana bıraktık, daha orta, üst orta sınıf ve entelektüel bir insanın bir sağlık hizmetinden Avusturya'da yararlanmasıyla ilgili o ülkenin belli kurumlarının sunacağı hizmet karşısında Türkiye'den biri olması nedeniyle duyduğu kaygı bunu gösteriyorsa, o zaman tabii kâğıt üzerindeki metinleri de ayrıca dikkate almak durumundayız.

Toparlamak üzere şunu söyleyeyim, belki tartışmalarda üzerinde durmak imkânı olabilir. Bugün tabii başka bir olgu karşısındayız. Bu Türkiye'nin Kürt meselesiyle ilgili durumdur. Özellikle son birkaç aydır nasıl gelişeceğini henüz hiçbirimizin bildiğini tahmin etmiyorum ama en azından belli şeyler üzerinde düşünüyor olmamız gerekiyor. Geçen perşembeden bu yana, yani yaklaşık bir haftadır özellikle o Nevruz kutlamalarıyla birlikte biraz daha kendini tecessüm ettirmiş diyebileceğim, en azından bu dönem itibarıyla tablo bundan önce söylediklerim çerçevesinde aslında bir çoğulculuk testiyle Türkiye'nin karşı karşıya bulunması anlamına geliyor. Farklı çoğulculuk testleri geçirmedik değil son yıllarda, özellikle son 20 yıl içerisinde belki ama buradaki çoğullaşma, çoğulculuk meselesi, çoğunluğu oluşturmayan bir çevrenin çoğulculuk içerisinde tartışılmasıyla ilgili yeni bir tartışma ve yeni bir deneyimi bize sunmuş durumda. Dolayısıyla bu testi nasıl uygulayacağımız konusu öyle zannediyorum ki, bu oturumun Anayasa, demokrasi ve vatandaşlık başlığı içerisinde de hemen hepsini kuşatan çok temel bir ölçü olmaya aday gözüküyor. Bir başka husus, bir başka deneyimle ilgili bir testi önümüze sunuyor aynı konu bağlamında, o da bugüne kadarki bu testi uygulama konusunda sunduğumuz deneyim. Bu noktada özellikle iletişimi kastediyorum. Yani şiddet yoluyla kurulmuş iletişimi kastediyorum. Bugün son bir haftadır bu testin şiddet dışı bir yolla uygulanması

turgun tarhanlı

Kendi geleceğinizi nasıl tayin edersiniz sorusunu sorduğunuz zaman öncelikli bir birey olarak ve tabii ki birey toplulukları olarak, toplum olarak, insanlar olarak bunun enstrümanlarını özgürlüklerle açıklamak zorundayız.

oktay uygun

Başka devletlerin anayasalarına baktığımızda vatandaşlıkla ilgili maddelerde ulusal kimliğin tanımlanması gibi bir durumla karşılaşmıyoruz.

yönünde belli bir ışık yandığını belki düşünebileceğimiz bir dönemdeyiz. Bugüne kadarki deneyimimizin de ortaya koymuş olduğu belli bir sonuç var ama bundan sonraki deneyim kazanma sürecinin ondan ne ölçüde yararlanacağı meselesinde de aynı ihtiyatı elden bırakmamak yönünde hareket etmeyi gözden uzak tutmamak gerekecek. Bu son meseleye biraz daha kısa temas ederek noktalamak istiyorum. Herhalde tartışmalarda fırsat olacaktır, çok teşekkür ediyorum.

dursun arıkoğlu - Sayın Hocama teşekkür ediyorum. Sıradaki konuşmacımız Prof. Dr. Oktay Uygun Hocamıza döneceğim. Buyurun Hocam, söz sizin.

oktay uygun - Teşekkür ederim. Bu oturumun başlığında üç kavram var: Anayasa, demokrasi ve vatandaşlık. Bu kavramlardan vatandaşlık üzerinde durmak istiyorum. Hepimiz yakından gözlemliyoruz, Anayasa tartışmalarında üzerinde en çok tartışılan ve öyle görünüyor ki, uzlaşmaya varılması zor gözükken husus vatandaşlık konusu. Nitekim Meclisteki Anayasa Uzlaşma Komisyonu bu maddeye göz atmış, ama uzlaşamadığı için 3, hatta 4 ayrı öneri ortaya çıkmıştı. Bu konuda bir mutabakat sağlanır mı, bu da gerçekten güç bir ihtimal.

Peki, neden böyle bir durumla karşı karşıyayız? İlk başta bu çok şaşırtıcı gelebilir. Çünkü Türkiye’de vatandaşlık hakkına sahip olma bağlamında ya da bu hakkın sınırları bağlamında ciddi bir tartışma yok. Yani Türkiye bazı sanayileşmiş ülkeler gibi işte çok yoğun göç alan, 60-70 yıldır orada çalışan, yaşayan

ama bir türlü vatandaşlık hakkını elde edememiş kitlelere sahip değil. Var böyleleri bizde de Kafkasya’dan gelen, Ortadoğu’dan, hatta Afrika’dan ama vatandaşlık tartışması bunlar üzerinden yürümüyor. Bizde vatandaşlık tartışmasını yapan kesimler vatandaş olan insanlar ve o hakkın sınırları kapsamaıyla da ilgili bir sorunları yok. Peki, o zaman akla şu soru geliyor: Biz bunu neden tartışıyoruz, yani neden vatandaşlık hakkı da ifade özgürlüğü gibi, işte mülkiyet hakkı gibi, dernek kurma hakkı gibi seçme-seçilme hakkı gibi ele alınmıyor da, uzlaşmazlık konusu oluyor? Nedeni şu: Anayasamız 66. maddesinde -başlığı “Türk vatandaşlığı”- sadece vatandaşlık hakkını düzenlemiyor, ulusal kimliğin adını da düzenliyor. Asıl tartışma yaratan husus oradaki ulusal kimliktir, oradaki adlandırmadır. Yoksa vatandaşlık hakkı konusunda uluslararası bir standart vardır. Tabii ki herkesin bir vatandaşlık hakkı vardır, uluslararası belgelerde de bu geçer ve Türkiye’de de bu haktan yararlanamamak gibi bir durum istisnai bir şeydir. İşte buraya gelen çalışanlar, turistler, başkaları ama bizde yerleşik olan gruplar, Kürtleri, Alevileri, Türkleri, Arabi, Çerkeziyle böyle bir vatandaşlık hakkını elde edip etmeme gibi bir sorun yoktur.

Konunun tartışılan kısmına biraz sonra geleceğim ama şimdilik şu kadarını söyleyeyim: Başka devletlerin anayasalarına baktığımızda vatandaşlıkla ilgili maddelerde ulusal kimliğin tanımlanması gibi bir durumla karşılaşmıyoruz. Belki istisnaları vardır. Orada sadece vatandaşlık hakkı düzenlenir. Bir insan hakkı olarak kimin bu hakka sahip olduğu düzenlenir. Önemli bir haktır, çünkü ülkeyi yönetme yetkisi de verir insanlara, seçme, seçilme hakkı ve bazı haklar vatandaşlık hakkı üzerinden yürür. Vatandaş değilseniz bazı haklara sahip değilsiniz demektir. Ama bizim Anayasamızda kimin vatandaş olup olamayacağını yanı sıra bu ülke vatandaşlarının siyasal kimliği ya da ulusal kimliği de tanımlanır. Bu da Türk kimliği olarak tanımlanır. “Herkes, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tamamı Türk’tür” denilir. İsterseniz maddeyi şöyle bir hatırlayalım: “Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür”. Aslında bu ulusal kimliğin adıdır.

Bu maddeye Kürtlerden itiraz gelmektedir. Biz kendimizi bu maddenin içinde göremiyoruz şeklinde bir itiraz gelmektedir. Ama bu aynı zamanda bir vatandaşlık hakkını düzen-

leyen bir madde de olduğu için tabii ki şöyle bir algıya da yol açabilir: Bunlar kendilerini vatandaş olarak da mı görmüyorlar? Hukuken böyle bir şey söz konusu değil, hukuken onların hepsi vatandaş. Buradaki ulusal kimliğin adlandırması onlarda sorun yaratıyor. Biz Türk değiliz, biz köken olarak Kürt'üz ya da Arabız, Çerkeziz. Belki diğerleri de başka türlü bakıyordur. Şimdi bir hukukçu gözüyle baktığımızda öncelikle şunu öneriyorum: Bir kere bu iki meseleyi birbirinden ayırmak lazım. Vatandaşlık hakkı tıpkı diğer temel haklar gibi başka hiçbir şeyle karıştırılmadan bir hak olarak Anayasa'da düzenlenmeli ve güvence altına alınmalı. Hatta hiç kimsenin vatandaşlıktan çıkarılmayacağı güvencesi de getirilmeli. 12 Eylülde ve öncesindeki askeri darbelerde bunun sıkıntılarını yaşadık. Vatandaş ne suç işlerse işlesin gelip cezasını çeker ama vatansız kalmaması lazım.

Peki, ulusal kimlik ne olacak? Ulus devletler çağında yaşıyoruz, egemenliğin sahibi olan bir topluluk var, adına millet ya da ulus diyoruz. Bunun adının anayasalarda geçmesi yaygın görülen bir şey aslında, anayasa da geçmesi bile fiilen böyle bir ad vardır. Yeryüzünde milletler vardır, adları vardır. Türkiye'de de bu Osmanlı yıkıldığında Türk milleti olarak, Türk ulusu olarak kavramsallaştırıldı. Bir ad konuldu. Bu adın Anayasada yer alması istenirse ne olacak? Onun mutlaka vatandaşlık hakkının ötesinde başka bir yerde düzenlenmesi lazım. Herhangi bir insan hakkından yararlanmanın şartı gibi, en azından psikolojik şartı gibi düşünülmekten mesela, Anayasanın başlangıç kısmında böyle bir şey düzenlenebilir arzu ediliyorsa, çoğu yurttaşımız da belki düzenlenmesini isteyecektir. Yani o tartışmaların oralarda yapılması lazım. Bunun bir insan hakkı üzerinden yapılması doğru değil. Çünkü biz insan haklarını nasıl düşünüyoruz? Sırf insan olduğumuz için sahip olduğumuz haklar, şartta bağlı değil. İnsan olarak doğmakla bunlara sahibiz.

Ulusal kimlik üzerinden bu sorunlara devam edeceğim ama vatandaşlıkla ilgili, gerçek anlamda vatandaşlık hakkıyla ilgili sorunlarımız var mı? Yavaş yavaş olacak gibi gözüküyor. Çünkü Türkiye'de de çok sayıda başka ülkelerden gelip, burada çalışan, yerleşen insanlar var. Bunların bir kısmı muhtemelen kaçak. Tıpkı bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bunlar da burada bir hayat kuruyorlar ama bu ülkenin yönetimine katılma imkanları

yok. Bu anlamda vatandaşlıkla ilgili sorunlarımız olabilir.

Vatandaşlığı bir iktisatçı gözüyle biraz şuna benzetebiliriz: Tam bir benzerlik değil, ama bir şirket düşünelim. Onun hissedarları vardır, ortakları, paydaşları vardır. O şirketin kârından, zararından ve yönetiminden sorumlu olan insanlar vardır. Çağdaş demokratik devlette vatandaşlık da böyle bir şey. Çünkü eski devlet anlayışında mesela, Osmanlı'nın klasik dönemine, mutlak monarşi dönemine baktığımızda ülkenin sahibi Osmanlı ailesi. Yani toprakların sahibi monarkın ailesi olarak gözüküyor. Özel mülkiyet de yasak toprak üzerinde, hiç kimse bir toprak parçası üzerinde hak iddia edemez. O hanedan ailesinin özel mülküdür. Devlet de bizim düşündüğümüz anlamda kamusal bir organ değil. Mesela, devletin ordusu da kamusal değil, aslında hükümdarın bir koruma birliği ya da askeri birliği. Hazine de kamusal bir organ değil, o da hükümdarın hazinesidir.

Böyle bir devlet anlayışından demokratikleşme süreciyle birlikte devletin ordusuyla, hazinesiyle her şeyin sahibi olan bir yurttaş kavramına ulaşıyoruz. Yani artık devletin ve ülkenin sahibi monark ya da ailesi değil, bizzat yurttaşlar. Biraz şirketlerdeki hissedarlığa benziyor bu. Ama arada şöyle büyük bir fark var: Bu ciddi bir demokrasi sorunudur, bir şirkette hissedarlar o şirketin yönetimiyle 24 saat ilgilenirler. Çünkü hayati bir önem taşır. O şirketin kârı ve zararından onlar sorumludur. Her gün hissedar, paydaş, ortak kimliğini taşırlar. Oysa günümüzde -sadece Türkiye'de değil, dünyada artık böyle- yurttaşlar o ülkenin, devletin sahibi, onun yönetiminden birinci derecede sorumlu olması gereken yurttaşlar o yurttaşlık kimliğini 4-5 yılda bir oy verirken hissedarlar. Onun dışında nasıl algılarlar yurttaşlar bu işi? Bir devlet vardır, yönetir, biz de yönetiliriz, orası devlet, burası toplum. Yani yurttaşlık kimliğini biz bir yazarın dediği gibi 4-5 yılda bir seçim sırasında oy atarken bir maske olarak takıyoruz. Onun dışında yurttaş değiliz, onun dışında bir şirketteki sıradan çalışanlar gibiyiz, yönetilenler gibiyiz.

Bu vatandaşlık kavramının günümüzdeki hali. Ama günümüzden 2500 sene öncesine eski Yunan uygarlığına gittiğimizde orada özellikle doğrudan demokrasiyle yönetilen şehir devletlerine baktığımızda -Atina çarpıcı bir örnektir- bambaşka bir yurttaşlık anlayışı var orada. Çünkü orada doğrudan

oktay uygun

Yurttaşlık kimliğini 4-5 yılda bir seçim sırasında oy atarken bir maske olarak takıyoruz.

oktay uygun

Türkiye'deki Kürt sorunu büyük ölçüde Kürtlerin etnik kimliklerinin günümüze kadar reddedilmesiyle ilgili bir sorundur.

demokrasi var, yurttaşlar yasama, yürütme ve yargılama faaliyetini bizzat kendileri yapıyor. Bu işleri yapan bir profesyoneller grubu yok, bir elit tabaka yok. Seçimle bile gelse böyle bir tabaka yok. Yurttaş kimliğini taşıyan herkes tabii ki nüfusun yüzde 40'ı köle, onlar yurttaş değil, kadınlar bu haklara sahip değil, geri kalan yetişkin erkeklerin hepsi yurttaş ve meydana toplanıp yılda yaklaşık 40 kez yasaları bizzat yapıyorlar. Temsilcileri aracılığıyla değil, bizzat yapıyorlar. Peki, bu yasaları kim uyguluyor? Bir bürokrasi mi var? Yok. Ordu bile bir bürokrasi değil, çünkü her yetişkin yurttaş savaş tehlikesinde savaşa katılıyor. Hiçbir hiyerarşik, bürokratik mekanizma yok. Yürütme işini de, yasaların uygulanması işini de her yıl kura ile belirlenen belli sayıda, 1200-1300 civarında yurttaş yapıyor. Yıl sonunda bir soruşturma geçiriyorlar yolsuzluk yapıldı mı, yapılmadı mı diye, ertesi sene kurayla başka vatandaşlar yürütüyor bu işi.

Peki, yargılama işi nasıl? Hâkim yok, savcı yok, avukatlık da yasak. Tümünü yine halk, kurayla belirlenen jüri yapıyor. Herkes savcı rolünü üstlenip her yurttaş dava açabilir. Kurayla belirlenen, tesadüfen belirlenen halk jürisi bazen 101 kişilik, bazen 501 kişilik, bazen 1001 kişilik jürilerdir bunlar, hep 1'le bitiyor oylamada eşit olmasın diye. Mesela, Sokrates 501 kişilik bir jüride yargılanmıştı, yargılamayı da bunlar yapıyor. Yani orada yurttaş olmak demek yasama, yürütme, yargılama faaliyetini bizzat yapmak demek. Peki, böyle bir yurttaş siyasete ilgi duymazsa ne olur? Sistem çöker, çalışmaz. Günümüzde bizler siyasete ilgi duymazsak sistem tıkr tıkr çalışır, hatta devlet bundan çok da memnun olur, ideal yurttaşlar oluruz ama eski Atina'da böyle değil. Çünkü yurttaş yasama, yürütme, yargılama faaliyetini bizzat yapmazsa bunu yapacak organlar, kurumlar yok, her şey amatörce yapılıyor, her şeyi yurttaş kendisi yapıyor ama oradaki yurttaşlar da kendilerinin üzerinde bir devlet algısına sahip olmamışlardır hiç. Devlet diyebilecekleri bir kurum, bir mekanizma olmamıştır. Çünkü kendileri devlet zaten, toplum ve devlet kaynaşmış. Öyle bir yurttaşlık anlayışından günümüzün yurttaşlık anlayışına geldik.

Peki, bir daha o tür bir yurttaşlık anlayışı canlanır mı? Zor tabii ki, şimdi biraz bu Anayasanın vatandaşlıkla ilgili maddesinin tartışma yaratan kısmına girelim. Şunu söylemiştim: Burada aslında vatandaşlık hak-

kı üzerinde bir tartışma yok, ulusal kimlik üzerinde bir tartışma var. Bu kimliği nasıl adlandıracağımız üzerinde bir tartışma var. Gördüğümüz gibi bu kimlik Türk kavramıyla ifade edilmiştir, devletin adı Türk Devleti olarak burada öyle geçer. Oysa Anayasanın ilk maddelerinde Türkiye Cumhuriyeti diye geçer ama burada Türk vatandaşlığı, Türk Devleti şeklinde geçer.

Türkiye'de çok farklı etnik gruplar var tabii ki. Ama bunların Kürtler dışında kalanlarının neredeyse tamamı daha Osmanlı döneminde beri asimile olmuş gruplardır. Yani Osmanlı döneminde Osmanlı üst kimliğini kabul etmişlerdir ve Osmanlıca'yı öğrenip bürokraside, ekonomide rol almışlardır. Bir tür gönüllü asimilasyon olarak adlandırılabilir. Bir tek Kürtler böyle değildi. Kürtler dışındaki gruplar Osmanlı bittiğinde yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Türk kimliğini de bir üst kimlik olarak ya da ulusal kimlik olarak kabul etmişlerdir. Burada ciddi bir itirazları yok ama Kürtler için bu söz konusu değil. Belli nedenleri var, ona şimdilik giremeyiz. Yalnız burada yine iki şeyi birbirinden ayırmamız lazım. Ulus devletler çağında yaşıyoruz, Gündüz Bey söyledi ulus devletler de aşınıyor, doğru. Ama henüz ulus devletler de ortadan kalkmış değil. İnsanlar kabileyne başlayıp, şehir devletiyle, imparatorluk, site ve ulus devlet dediğimiz topluluklar halinde yaşamışlar. Birkaç yüzyıllık geçmişi olan bir şey ulus. Belki birkaç yüzyıl sonra, belki daha da erken yeni bir kategori oluşacak, belki dünya devleti, dünya toplumu olacak, bunu bilemeyiz, ama şu an için bir ulusal kimlik altında yaşıyoruz. Egemenliğin sahibi olan bir birim var, buna da millet ya da ulus diyoruz.

Bu kimliğin varlığıyla ülke içindeki etnik dinsel kimliklerin varlığını birbirinden ayırmamız lazım. Türkiye'deki Kürt sorunu büyük ölçüde Kürtlerin etnik kimliklerinin günümüze kadar reddedilmesiyle ilgili bir sorundur. Bunların zorunlu asimilasyona tabi tutulmasıyla ilgili bir sorundur. Ulus devletin kuruluş sürecinde bu çok güvenli bir yol olarak görülmüştür. Yeni bir devlet, yeni bir kimlik yaratıyorsanız, bunu güçlü kılmak için herkes Türkçe konuşsun, ortak bir tarihimiz olsun, Orta Asya'dan başlayan bir tarih ama Kürtlerin tarihi Orta Asya'ya gitmez, Araplarınki gitmez, diğerlerininki gitmez, onları unutalım, yok sayalım, herkes kendini Türk görsün şeklinde bir asimilasyon sürecinin

sonucudur bugünkü Kürt sorunumuz. Çözümünü de biraz oralarda aramak lazım. Yani uluslararası hukukta etnik, dinsel kimliklerin, kültürlerin nasıl korunacağı, nasıl geliştirileceği bellidir. Hangi haklardan yararlanabileceği az çok bellidir. Çok standart reçeteler yok, devletlere çok geniş takdir hakkı tanır o sözleşmeler. İşte İspanya'da gördüğümüz gibi Bask, Katalan halklarına çok geniş bir özerklik tanınır. Ama Fransa en asgari düzeyde bu hakları gerçekleştirir. Ama şöyle bir eşik de var ki, Fransa'nın da altına düştüğümüz zaman o devlet asimilasyonist politikalar izleyen devlet olarak etiketlenir.

Türkiye'nin durumu bu. Dolayısıyla bizim bu etnik sorunları çözerken, kimlik sorunlarını çözerken düşünmemiz gereken en önemli şey etnik, dinsel kimliklere kendilerini koruyabilecek, geliştirebilecek asgari hakları, güvenceleri tanımamız gerekiyor. Uluslararası hukuku izlersek bunları bulmak çok zor değil ama işe nereden başladık? Dikkat edin, biz işe bu sorunu çözmek için ulusal kimliğimizin, millî kimliğimizin adını değiştirelimden başladık. Bu aslında akla en son gelebilecek çözüm, en radikal çözüm, başka hiçbir çözüm işe yaramadığında belki bir devletin, milletin adı değişebilir ama biz işe oradan başlamış durumdayız ve bu da çok kolay bir şey değil. Çok gerekli mi, o da tartışılabilir. Çünkü devletlerin, milletlerin adları böyle bir oldu-bittiyle konulan şeyler değil. 1920'lerde yeni bir devlet kurulduğunda az çok Türk, Türkiye adı ortada vardı zaten. Çünkü 12. yüzyıldan itibaren Avrupa bu coğrafyaya Türkiye demiştir. Burada yaşayanlara hakim etnik gruptan yola çıkarak Türkler demiştir. Yani bir uydurma, icat edilen bir isim değil. Şimdi yapılması gereken şey, yeni Anayasa yapılmaları gereken şey şu: Ortada bir ulusal kimlik var, bir adlandırma var. Bu adı tartışmak ya da değiştirmek yerine etnik kimlikleri, dinsel kimlikleri ve diğer kimlikleri bununla nasıl uyumlu halde yaşatabiliriz? Yani bir ülkenin bir ulusal kimliği olabilir, o ulusal kimlik içerisinde pek çok etnik kimlik de olabilir. Bunlar birbirini dışlayan şeyler değil, her insanın birden çok kimliği var. Bunları bir arada uyumlu bir şekilde yaşatmak mümkün. Bir örnek verip kapatayım hemen: Almanya'yı düşünelim. Herkese vatandaşlık vermezdi eskiden, şimdi biraz genişledi. Orada da ulusal kimlik Alman kimliği, Anayasası değil, ama Alman Vatandaşlık Kanunu her vatandaşa Almandır der. Fransız

Vatandaşlık Kanunu da aynıdır. Her vatandaş orada Fransız olarak adlandırılır. Ama Almanya'da yaşayan bir Türk kendini etnik kimliğini öne çıkararak Türk olarak tanımlar, bir Kürt Kürt olarak tanımlar, Afrikalı Afrikalı olarak tanımlar. Ulusal kimliğinin Alman olarak nitelendirilmesinden de rahatsızlık duymaz. Ne zamana kadar? Eğer o devlet sen etnik kimliğini, dinsel kimliğini unut, böyle bir kimliğin yok, bunu reddediyorum, hepimiz Almansınız, Almanca konuşacaksınız, Alman kültürünü benimseyeceksiniz deyip, o kimlikleri bastırırsa, asimile etmeye çalışırsa, o zaman kimlikler arasında sorun çıkar, çatışma çıkar ve o zaman o kimlikler Alman kimliğini reddetmeye çalışır. Türkiye'de olan biten şey bu.

Son olarak şunu söyleyeyim: Bir şekilde ulus devletler çağında bir ulusal kimliğin olması gerekiyor. Bunun bir şekilde tanımlanması gerekiyor ama bunu öyle yapmamız lazım ki ve öyle politikalar izlememiz lazım ki, etnik, dinsel, kültürel, cinsel, mesleki her tür kimlikle uyum halinde olması gerekir. Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

dursun arıkoğa - Oktay Hocama çok teşekkür ediyoruz. Söz sırası Levent Hocamda, buyurun Sayın Hocam.

levent ürer - Teşekkür ederim. Bertrand de Jouvenel 1945'te bir kitap yazıyor. Biz diyor "Fransız İhtilali'ni niye yaptık? İki tane temel sebebimiz vardı: Askere gitmemek, vergi vermemek. Hepimiz şimdi askere gidiyoruz ve vergi veriyoruz". Devam ediyor, "hepimiz asker olduğumuz için savaşlar genel olmaya başladı ve artık kim asker, kim sivil anlamadığı için de 30 milyon insan öldü Birinci Dünya Savaşında". Devam ediyor: "Artık soylu ve yönetici sınıfları kaldırdığımız için şimdi soysuzlar da yönetici oldu." Muhtemelen Hitler'i kastediyor. Aslında orada bir Fransız İhtilali ve Fransız İhtilali sonrasında eleştiri görüyorsunuz. İlk insanın hayal kırıklığı. Fransız İhtilalini öğrencimle şöyle paylaşmaya çalışıyorum: Bir fotoğrafın karesi gibi algıladığımızda o gün orada şunu yapıyorsunuz: Soylu ve yönetici sınıfları ortadan kaldırılıyorsunuz. Şimdi felsefi olarak asıl yapılması gereken şey şu: Kim yönetecek ve bu nasıl olacak? Orada aslında bir toplum imar projesi var ama düşünün ki, binlerce sene yönetilmiş olan bir insana şimdi siz diyeceksiniz ki, hadi, yönet.

oktay uygun

Etnik sorunları kimlik sorunlarını çözerken kimliklere kendilerini koruyabilecek, geliştirebilecek asgari hakları, güvenceleri tanımamız gerekiyor.

Levent Ürer

ABD ve Avrupa şunu gördü, üretmek sancılı. Çünkü üretirse iki şeyle çok temelden uğraşılıyor; bir tanesi emek, diğeri tüketici hakları.

Brian Redford "Siyaset Düşüncesi" adlı kitabının başında "insanların 'neden itaat ediyorum' sorusuna verdikleri yanıt onların dünya görüşünü ifade eder" der. Bunları, birincisi itaat ediyorum, çünkü kafamı keserler; ikincisi itaat ediyorum, çünkü devlet ve benim ideallerim aynı, ya da itaat ediyorum, devlet etik fikrinin yansıması gibi dört grup altında toparlayacaktır. Aslında buradaki soru şu: Egemenin gözüne bakmaya başladığımızın daha 300'üncü senesindeyiz. Yönetmeye başlamamızın 300'üncü senesindeyiz, daha çocuğuz. Bu anlamda, ulus kavramına bir tekme vurduk ama acaba ulus kavramı ortaya çıktığında elimizdeki veriler nelerdir diye baktığımızda Hobbes, Rousseau gibi birtakım düşünürler göreceğiz ve bunların hepsinin yapmaya çalıştığı şey soyut ve soyutlama yeteneği içerisine gitmeleri, yani çok soyutlayarak akıl ve aydınlanma dedikleri bir kavramla yola çıkmaları.

Şimdi bu çalışmada şunu yapmaya çalışacağım: 1. Feodalizmin dönüşümü, mademki dönüştü, bir şeylerle dönüştü, bunu ele almaya çalışacağım ve burada aslında belki günümüze doğru nasıl bir gidiş olduğunu tespit etmeye çalışacağım. 2. Avrupa aydınlanmasıyla Amerikan aydınlanması arasında bir fark olduğunu algılamaya ve anlatmaya çalışacağım ve bu Amerikan aydınlanmasından sonra bu dönüşümlerin Anayasa, demokrasi ve vatandaşlıkta geldiğimiz hallere nasıl yansımış olabileceğini tartışmaya çalışacağım.

İktisat Fakültesinde hocalarımız bize hep şunu öğretiyordu: Osmanlı imparatorluğundaki toplumsal yapı, oradan neyi arıyoruz? Asker, sivil, bürokrat, sonra bu bürokratların dönüşümleri, ama bütün bu süre içerisinde

feodalizmin dönüşümü anlatılır. Bu dönüşüm süresi içerisinde kentleşme gibi bir sürü olgu anlatılır ki, bunların hepsinin bir anlamı var. Aslında insanın ve zihnin dönüşümünü de anlatıyoruz bu dönemde ve tabii burada Jouvenel'in söylemeye çalıştığına doğru gitmeye çalışıyorum.

Birincisi, insanlık üretim biçimini dönüştürdü. Ne yaptı? Feodalizmden parçalayarak kapitalizm dediğimiz ticaretle gelişen bir alanla yeni bir şey yarattı. Bunu şöyle yaptı: İnsanı somuttan soyuta sıçrattı. Neydi eskiden zengin? Ne kadar toprağı varsa oydu zengin. Şu anda kim zengin? Ne kadar parası varsa o, ama ikisi de çok soyut, paranın da ne kadar soyut olduğunu insanlık 1929'da öğrendi, 2001'de de, 2008'de de öğrendi. O zaman Avrupa ve ABD şunu biliyor ki, sistemi dönüştürürse ve değiştirebilirse, birtakım şeyler yine kendi içinde dönüştürebilecek. Bu şu demek aslında: Bundan 10 sene önce kim gelişmiş diye anlatıldığında, anlattığımız şeyde otomobil üreteceksin, bilgisayar üreteceksin, vesaire. Şimdi bunları kim üretiyor? Güney Kore, Tayvan, Çin. Doğal olarak peki o zaman üretim ne oldu, nasıl değişiyor? ABD ve Avrupa şunu gördü, üretmek sancılı. Çünkü üretirse iki şeyle çok temelden uğraşılıyor; bir tanesi emek, diğeri tüketici hakları. Bu ikisiyle uğraşmamak için üretim mantığını dünyanın geri kalan kısmına kaydırıldığını ve şu anda ondan nemalandığımızı ifade edebiliriz. Ama bu noktada iki şeyin vurgusunu da yapmak lazım. Bu ikisinde de bu kayan ülkelerin çoğu her iki hakta da çok geri olan ve kaçınılmaz bir şekilde önümüzdeki 10 yıllarda bunu geliştirmek zorunda olanlar.

İkinci konu, aydınlanma kavramında tabii çok ihmal edilen bir şey, Avrupa aydınlanmasında özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganını görürüz. Bunlar birbirinden ayrılamaz, doğal olarak özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganları ifade edilirken vatandaşlıktan tutun ulus kavramına kadar bütün bu kavramlar eşitlik kavramlarıdır. Yani siz insanlara diyorsunuz ki, ben seni bu çizgiye çekiyorum. Vatandaş olarak şuraya çekiyorum. Doğal olarak bu kavramların birlikte geliştiğini de varsaymak için anlatıyorum ama birden Hannah Arendt mesela, Birinci Dünya Savaşını şöyle bir gerekçeyle açıklayacak: "Birinci Dünya Savaşından sonra zaten ulus devletler bitmişti" diyecek. Çünkü yapılan çok taraflı anlaşmalar ve bence en önemlisi azınlık kavramı ve azınlık tartışmaları ulus devlet kavramına

ilişkin kafamızın karışmasında çok ciddi, hele ki dünya ölçeğinde de konuştuğunuzda çok ciddi boyutlara geldi. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde şu günden daha ileri olduğunu bildiği Milletler Cemiyeti Azınlıklar Sözleşmesi şunu tespit etti: En azından Avrupa'da 30 milyon azınlık başka bir ülkenin içinde yaşamak durumunda kaldı. Tabii azınlık kavramı ister istemez ulus kavramını erozyona uğratmaya başladı ve ulus kavramının taçlandığı dönemlerin kavramı karşımızda parlamenterizm olarak gelir. Mesela, o dönemlerde Murat Sarıca Hocanın Fransa ve İngiltere'de emredici vekaletten yeni temsil anlayışına geçiş tamamen tartıştığı şey parlamenter sistem ve bu parlamenter sistem neyi temsil ediyor? Doğrudan ulusu temsil eden bir kavram olarak parlamenter sistemi tartışıyorlar ve ileri sürüyorlar. Birinci Dünya Savaşında biz kabul etmesek bile bir devlet karşımıza çıkacak. İsteksiz de olsa Birinci Dünya Savaşı bittiğinde ABD hakim konumda, alacakları da diğer savaşan devletlerden çok yüksekti. Birinci Dünya Savaşında Wilson bir özgürlük söylemiyle hareket edecek. Diyecek ki, ben ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını tanıyorum, özgürlüklerini tanıyorum diyecek ve aslında herkes birden ABD'yi bir özgürlük ifadesiyle algılayacak. Burada hemen kıvırdım, 1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı hakikaten Türkiye'de Sivas'ta tartışıldığı gibi orada da cumhuriyetler diyorlar ki, ya Sovyetler Birliği bırakın, ABD nasılsa bize özgürlük verecek diyorlar. Orada herkes bu eğilim içerisindeyken John Reed: "Beyler, ben burada sömürge halklarını ezen, sömürren büyük emperyalist devletlerden birinin devrimci işçilerini temsil ediyorum. Doğu halkları, Asya halkları, siz daha Amerikan boyunduruğundan habersizsiniz. Siz şimdilik Fransız, İngiliz, İtalyan emperyalistlerini tanıyor sunuz ve haklı olarak lanetliyorsunuz. Büyük bir olasılıkla özgür ABD'nin daha iyi yönetildiğini, sömürge halkları kurtaracağını, onları besleyeceğini ve koruyacağını düşünüyorsunuz" diyor ve devam ediyor; "Hayır, Filipinlerin işçi ve köylüleri, Karayip deniz adaları ve Orta Amerika halkları özgür ABD'nin egemenliği altında yaşamının ne demek olduğunu bilirler." Hâlâ o ülkelere bir bakmamız lazım.

Batıya giden aydınlar, onların dönüşümünü anlatır. Kim bunlar? Mustafa Kemal ve arkadaşları, İttihat Terakki. Kadro olarak bunlar Batıya gittiğinde ulus, ulusçuluk kavramı

tırnak içerisinde geri geldiklerinde bu iki kavramı eşit ama aynı derecede kullanırlar. Kullandıkları şeyde eşitlik ve özgürlük aynı içeriğe sahiptir ama artık Türkiye duraklamaya başladığı andan itibaren değişir.

Şimdi burada başka bir şey ileri sürmeye çalışacağım, ikinci dönemde artık ABD hakim olmaya başladıktan sonra bu defa ABD'ye giden aydınlar söz konusudur ve ABD'ye giden aydınlar geri geldiklerinde sadece özgürlük lafı telaffuz etmeye başladılar. Özal'la başlar bu iş, hâlâ devam eden süreçte ve bugün hâlâ biz sadece özgürlük sorunu içerisinde kavramları ele alıp, tartışma eğilimi içerisindeyiz. Öğrencime şunu söylerim: Ortadoğu'daki insan, İngiltere'deki insan, ABD'deki insan borsalar çöktüğü de dahil olmak üzere bir tek isyanı vardı, eşitlikti ama bunu hiç kimse eşitlik olarak okumak istemedi. Herkes geriye döndü, dedi ki, bunlar ne istiyor? Özgürlük istiyorlar bakın dediler, saraya girdiler. Saraya girmek aslında bir eşitlik sembolü ama Amerikan hegemonyası ve akıl tutulması dolayısıyla hepimiz bunu bir özgürlük sorunu olarak akladık ve okuduk ama eğer bunu eşitlik sorunu diye okusaydık Türkiye'de de aynı sorunun hâlâ devam ettiğini gözlerdik.

İkincisi özgürlük kavramı self determinasyon içerisinde eritilirken, eşitlik kavramının devrim gibi başka kavramlarla çözümlenebileceğini görmemiz gerekir. Burada tabii Marksizm'in bu bilinç kavramı üzerine odaklanmamız lazım. Niye? Tıpkı vatandaşlık kavramında olduğu gibi aslında bir bilinç kastediliyor. Hangi bilinç? Vatandaşlık bilinci gibi. Ulus kavramı diyoruz, bu kavram çalışıldığında şu da gözlemleniyor: Ulus kendi içerisinde laik bir kavram. Şimdi bunu biraz açalım size, İslam olup da uluslaşabilmiş devlet sayın desem Türkiye'yi, İran'ı sayarsınız. O zaman Hayes diyor ki: "Milliyetçilik başlangıçta dinin boşalan yerini doldurmak üzere telaffuz edilen bir kavram ama ne yazık ki kendisi de zamanla dinsel verilerle donandığı için ve onları kullandığı için kendisi bir din haline aldı." "Milliyetçilik Bir Din" adlı kitabında bunu sorguluyor. Her yerde eskiden Tanrı'sı için insanlar öldürürken, şimdi meçhul asker anıtları çerçevesi içerisinde ulusu için insanlar öldürmeye başladı. Bu çok basit aslında, hepimizin kafasının karışıklığının bir göstergesi. Hatırlarsanız self determinasyon ABD'nin sahneye çıkmasından önce dünyayı tasarlarken 1789'da yönetici sınıfları ortadan

İvent ürer

ABD'ye giden aydınlar geri geldiklerinde sadece özgürlük lafı telaffuz etmeye başladılar. Özal'la başlar bu iş, hâlâ devam eden süreçte ve bugün hâlâ biz sadece özgürlük sorunu içerisinde kavramları ele alıp, tartışma eğilimi içerisindeyiz.

levent ürer

Siz insanlara diyorsunuz ki, sayısal çoğunluğu yakalarsan sana devlet olma hakkını veririm. Bunun her yerde anlaşılabilir sonucunu var: Ya öleceksiniz ya da ötekini ortadan kaldıracaksınız.

kaldırdık.

Soru şuydu: Kim yönetecek, bu nasıl olacak? Birisi dedi ki, şu eski Yunan'a bakalım. İyi de orada kurallar çoğunluk, falan? Birisi de dedi ki, ya şu Roma'yı da unutmayalım. Niye? Çünkü kuralı koyan adam bensem, yarın bunu ihlal ederim. Roma'da genel irade kavramıyla bunu süsleyelim dediler. Çünkü buradaki sıkıntımız şu: Bir insan tasarlanacak ve bu insan yönetimin içerisine girecek. Peki, o zaman kararlar alalım, nasıl alacağız bu kararları? Çok basit, çoğunluk ne derse o olsun. Bugün demokrasi dediğimiz oyun aslında ilk başlangıçtan başlayarak söylediğimiz şey kim nerede sayıda çoğunluktaysa ona devlet olma ve onun dediğini doğrulama anlayışını takip edelim dememizin kaçınılmaz sonuçlarını yaşadık. Neydi bu sonuçlar? Birinci Dünya Savaşına giden ve ondan önce başlayan milliyetlerin ötekini yok etme duygusu. Siz insanlara diyorsunuz ki, sayısal çoğunluğu yakalarsan sana devlet olma hakkını veririm. Bunun her yerde anlaşılabilir sonucunu var: Ya öleceksiniz ya da ötekini ortadan kaldıracaksınız. 1800'lü yıllardan itibaren başlayan ruh hali ve ötekini kaldırma duygusuyla uluslaşabilme duygusu arasındaki ilişkinin altyapısını kendince kurmaya çalıştı. Başka? Neye doğru diyelim? O zaman çoğunluğun söylediğine doğru diyelim. Değişir mi doğru? Elbette değişir, çünkü değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. O zaman aslında şu anda öyle kaypak bir zeminde hareket ediyoruz ki, doğru çok göreceli bir kavram, hocamın da aslında psikiyatride vurguladığı gibi merkezden oturup da akıllıyla normal, normalle anormal arasındaki ayrımlar çoğunluklara ilişkin bakılıyorsa, o zaman Erich Fromm'un "İtaat Üzerine" adlı kitabından bir vurgu yapmak isterim. Diyor ki: "İnsanın ilk insanlaşması ilk itaatsizlikle başladı ve korkarım itaatle sona erecek". Verdiği iki örnek var. Bir tanesi Adem'le Havva yasak meyveyi çaldılar, dünyaya kovuldular, insan oldular. Diğeri Prometheus Tanrılardan ateşi çaldı ve insanlığa vererek kendisi dünyaya kovuldu, insan oldu.

İkinci kısım daha önemli. Eğer biz çoğunluklar gibi birtakım kavramları çoğulcu, çoğunlukçu, vesaire anlıyorsak, o zaman aslında soru şu: Bu itaatsizleri nasıl ortadan kaldırdık? Jouvenel'in söylediği şey şuydu: "Eskiden aydının sığınabilecek hiç değilse üç dalı vardı: Kral, ruhban, soylu. Oysa şimdi öyle mi." "Aydının sığınacak hiç kimsesi kalmadı

devlet dışında" diyecek Gramsci. Althusser aslında hep bunları tartışacak. O zaman aslında insanlık bir imar mevzuatı başlattı ve bu mevzuatın altında elbette eziliyor ama hepsinden öte de bir bilinci de tohumladı. Neydi? Yüzlerce sene toprağıyla hiçbir bağı olmayan insanın ona ilişkin mülkiyeti ve ona ilişkin tasarrufu olmayan, ben bunu şöyle anlatıyorum öğrencime: Balık tutmaya gittin, oltanı attın. Birisi geldi, sana dedi ki, arkadaş, sen burada balık tutamazsın, bu deniz senin mi? Nasıl bakarsınız. Bütün Ortaçağ'da bir köylüye gitseniz, sen buraya tohum atıyorsun, bu toprak senin mi deseniz aynı bakışla bakılır. O zaman aslında burada şunu kastediyoruz: Vatandaşlık ve ulus kavramı bir kere öncelikle insanın düşünce biçimini, iki, bir şeylerle bağının kurmasını sağlamaya çalışıyor. Hem psikolojik anlamda hem sosyolojik anlamda bir insanı yeniden inşa etmeye çalışıyor ama insan yüzlerce sene o kadar somutluğa alışmış ki, birden diyor ki, tamam da, benim geçmişim ne oldu? Mesela, ulusçuluk üzerine ilk eski makalelerden birisi Ernest Renan diyor ki: "Ulus geçmişi unutmak üzere kurgulanır, geçmişi hatırlamak ulusları etnikleştirir." ABD 1776 sonrası var, Fransa 1789, Türkiye 1919, devam ediyor. Geçmişi hatırlamak ulusları etnikleştirir diyor ama şöyle bir şey var. Eskiden bildiğimiz bir şey vardı ki, soyluların geçmişi var. Eğer biz de soylu olmak istiyorsak mutlaka bir geçmiş bağı kurmamız gerekiyordu. Bu da bizim psikolojik ihtiyacımız oldu. Bu psikolojik ihtiyaç ister istemez o soyut ulus kavramını somutlaştırma arayışımızın sonuçlarını getirdi. Sınıfta soruyorum saf Türk olan elini kaldırsın diye, bir tek Türkmen öğrenciler kaldırıyor. Bir dönem Azerbaycanlılar da kaldırıyor, şimdi onlar kaldırmıyorlar, çünkü kendi uluslarını tırnak içerisinde inşa ettiler. O zaman Benedic Anderson "Hayali Cemaatler" derken ulusa bir tasarım, bir hayali ürün diyordu.

Son söz olarak, parlamentolar ulus kavramının devamlılığıydı ve tabii Birinci Dünya Savaşı bittiğinde iki büyük güç ABD ve Sovyetler Birliği, ikisi de self determinasyon kavramını kullandı, özgürlük kavramı üzerinden hareketle... Tabii eşitlik anlayışı çok daha yüksek Sovyetler Birliğinde ama sonuçta ikisi de bu kavramı kullanıyordu. İkisinin yapısı hemen öncesinde azınlık tanımları dolayısıyla ikisi de çok uluslu niteliğe sahipti. İkisinin çok uluslu niteliği dolayısıyla her ikisi de federasyon teziyle hareket

ediyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra tesis edilen Milletler Cemiyeti sisteminde zaten öngörülen şey Lozan dahil olmak üzere birçok devletin ulus devlet olarak bağıni kesmişler, çünkü Lozan'da siz açıkça ulusal egemenliğin üstünde azınlıkları tanımlıyorsunuz ve diyorsunuz ki, ben bunlara bir şey yaparsam uluslararası mahkemelerin vereceği kararı peşinen kabul ediyorum. Bu ulus devletin üstünde bir bağıdı ve Birinci Dünya Savaşından sonra bu hepsinde kurulmuştu. Bu ister istemez ulusun meşruiyetinin sorgulanmasına ve ister istemez de parlamentolar ki, ulusların mekanıydı kurulduğunda, o mekanın sorgulanmasına getirildi.

Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti şu anda zaten 2004 yılında çıkarttığı bir yasayla uluslararası mahkemelerin verdiği, uluslararası anlaşmaların verdiği ya da kararları Anayasanın üstünde kabul ediyor. Şunu düşünüyorum: Neden bize Anayasa lazım mı sorusunu hiç sormuyoruz ama birisi diyor ki lazım. O zaman o lazım diyen tarihte biliyoruz ki kurucu iktidar, birisi iktidar olmak istiyor, biz de oynuyoruz. Doğal olarak asıl soru şu: Madem dünyada küresel ve insan olmaya ilişkin bir hazza doğru gidiyoruz ve mademki uluslararası evrensel belgelerin tamamını imzalıyoruz ve bunlar Anayasanın üstünde, o zaman Anayasa yapmanın sadece birisine yararı var, ama benim gördüğüm onun bize bir yararı yok. Yıllar önce İstanbul Teknik Üniversitesinde yapılan "Hukukun Üstünlüğünün Etnik Sorunların Çözümünde Rolü" diye bir konferansta bir soru sordum. "Etnik sorunların sebebinde hukukun üstünlüğü

yok mu" dedim. Çünkü hepimiz Anayasayı değiştirmeye uğraşıyoruz, orada şekillenmişti bende bu düşünce. Sabrınız için hepimize teşekkür ederim.

dursun arıkboğa - Efendim, değerli konuşmacılara bu katkıları ve fikirlerini bizimle paylaştıkları için teşekkür ediyoruz. Şimdi salonun sorularını alalım.

süleyman kılıç - Oktay Hocama sormak istiyorum. Bir Anayasa nasıl yapılır, Anayasayı kimler yapar? İktidar partisinin başkanı der ki, gelin birlikte yapalım. Yapmazsanız bizim Anayasamız hazır, biz bunu yaparız, referandum da götürürüz. Şimdi Anayasalar böyle mi yapılır? Bir sorum da Levent Beye olacak. Siyaset ve hukuk ilişkisi nasıl olur? Hocamız dedi ki, Hitler yaptığı her şey yasaldı ve Anayasaya uygundu. Hukuk siyasetçinin neyidir? Somutunu hemen söyleyeyim. Savcı çağırıyor, Başbakan yasayı değiştiriyor, gidemezsin ifade vermeye diyor, ya da bana böyle dediğiniz için sizi tıkarım cezaevine. Yani iktidarla hukuk ilişkisi nasıl bir ilişkidir?

oktay uygun - Bir Anayasa nasıl yapılır, kimler yapar? Bu Anayasa hukukçularının kurucu iktidar ve kurulu iktidar ayrımı üzerinden yapılan bir tartışmadır. Şu anlamda, mevcut iktidar, parlamento kurulu iktidardır. Yani mevcut anayasaya göre oluşmuş bir iktidardır. Dolayısıyla o anayasayı tümünden değiştirmesi beklenemez. Özellikle de o anayasada değiştirilemez 3 tane hüküm varsa. Anayasamızın ilk 3 maddesi değiştirilemez,

oktay uygun

Tümüyle yeni bir Anayasayı bizim hukuk sistemimizde en doğrusu bir kurucu meclisin yapmasıdır.

oktay uygun

Partilerin programı uyuşuyorsa, bunlar tek parti altında toplansın demek biraz partileri devlet kurumu gibi görmeye benziyor.

Meclise böyle bir teklif de verilemez. Peki, bu 3 maddeyi değiştirmeden diğer tüm maddeleri değiştirilebilir mi? Evet, Meclis bunu değiştirebilir. O zaman tabii ki köklü bir Anayasa değişikliği olur. Peki, o 3 maddeyi de değiştirmek istese? Yani nasıl olur ki, bizden önceki kuşak bizleri de bağlayan bir Anayasa yapmış olabilir, ne hakla bunu yapmış olabilir diye düşünerek bunu da değiştirmek isteyebilir. O zaman en azından demokratik hukuk devletinde şöyle düşünmemiz lazım: O değiştirilemez maddelerde öyle sadece darbelerle falan değişmez tabii ki, demokratik yoldan da değişebilir ama bunun için egemenliğin sahibine gitmemiz lazım. Egemenliğin sahibi millettir. Millete gidip, milletten bunu değiştirmesini istememiz lazım. Peki, bunun yöntemleri, mekanizmaları nelerdir? Millet sadece yeni bir Anayasa yapmakla görevli bir kurucu meclis oluşturabilir. Yani bugünkü parlamento bir kurucu meclis yasası çıkartır. O meclis tamamen demokratik seçimlerle oluşturulabilir. O meclis o metni hazırlar, tümüyle yeni bir Anayasa ve bu yeneden halkoyuna sunulabilir. Böylece millet iradesini yeni bir Anayasa için güvenli bir şekilde ortaya koymuş olur. Ama her zaman böyle mi yapılıyor? Yapılmıyor. Mevcut parlamentolar da bazen Anayasayı kökten değiştirebiliyorlar ama bu tartışmayı ortadan kaldırmaz. Bunun en güvenli yolu bana göre bu işin kurucu meclisle yapılmasıdır. Çünkü şöyle bir sorunumuz da var, mevcut parlamento milli iradeyi ne kadar yansıtıyor? Yüzde 10 seçim barajı ve başka unsurları düşündüğümüzde böyle bir sorunumuz var. Yani bu parlamento düşünün, 2002 seçimlerinde oyların yüzde 45'i çöpe gitmişti sadece iki parti Meclise girebildiği için, oysa bir Kurucu Meclis Yasası çıkartılıp seçim yapıldığında tabii ki hiçbir barajının olmaması lazım, tamamen demokratik usullerle çalışıyor olması lazım. Yani toparlarsak, tümüyle yeni bir Anayasayı bizim hukuk sistemimizde en doğrusu bir kurucu meclisin yapmasıdır. Ama tartışmalar göze alınmak kaydıyla mevcut parlamento da bunu yapabilir, zaten yapmaya da çalışıyor.

murat sezer - Sorum Sayın Oktay Uygun Hocamıza. Anayasa içine Seçim Yasası ve Parti Yasasıyla ilgili temel ilkeleri çerçeve olarak koymak mümkün mü? Çünkü yarım asırdan beri Türkiye'nin vatandaşlar olarak Ankara'ya gerçek temsilcilerini göndere-

mediğini düşünüyorum. Çünkü barajların ötesinde temsil sisteminde bir bozukluk var ama anayasada bu çerçeve çizilebilir mi? Örneğin, iki partinin yazılı programı birbiriyle yüzde 50'den fazla çakışıyorsa, iki parti olamaz, tek çatı altında toplanmalıdır gibi bir hüküm olabilir. O zaman 50 parti yerine 5 partiyle daha istikrarlı bir siyaset ortamı çıkmaz mı? Bir ikinci sorum da, herhangi bir vatandaş devletinden ben iş istiyorum deme hakkına sahip midir, devlet ona iş vermekle mükellef midir? Teşekkür ederim.

oktay uygun - Partilere seçimlere ilişkin hükümler Anayasamızda var ama dediğiniz şekilde değil. O dediğiniz müdahale herhalde çok antidemokratik bir müdahale olurdu. Partilerin programı şu kadar uyuşuyorsa, bunlar tek parti altında toplansın demek biraz partileri devlet kurumu gibi görmeye benziyor. Oysa partiler toplumdan gelen kuruluşlardır ama iktidarı ele geçirmeye yönelik ideolojilerini oluştururlar. Çok yakın da olabilir ideolojileri, nitekim ABD'deki iki partinin ideolojisi ayırdır aslında, biz genellikle birini merkez sağ, diğerini merkez sol gibi düşüsek de aynı ekonomik politikaları izlerler, Avrupalı anlamda farklı ideolojik partiler bile sayılmayabilirler. Ne var anayasada seçimlere ilişkin? Temsilde adalet, yönetimde istikrar ilkesi. Yönetimde istikrarı sağlamak için işte baraj koyabilirsiniz. Ama onu da çok abartmayacaksınız, bu kez temsilde adaletsizlik olur. Bu iki soyut ilke sorunumuzu çözüyor, yüzde 10 barajı hâlâ orada duruyor. Üstelik Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de sözleşmeye aykırı bulmadı. Partilere ilişkin de çok sayıda hüküm var. Partilerin ne zaman nasıl yasaklanacakları, nasıl kapatılacaklarına ilişkin. Dolayısıyla Anayasalar bunu düzenlemiyor değil ama tabii ki bir Seçim Yasası ve Siyasi Partiler Yasası Anayasal düzeyde bir belge değil, onlar yasa düzeyindedir. Bazı ülkelerde bunlar Anayasayla yasa arasında nitelikli çoğunlukla kabul edilen düzenlemeler şeklinde düzenlenebiliyor. İstihdamla ilgili söylediğiniz biraz İtalyan Anayasasını hatırlattı. Galiba Latin Amerika ülkelerinde de var, tam istihdamı esas alan hükümler var. Şöyle söyleyeyim, tabii kapitalist sistemde bu çok kolay bir şey değil, ancak işte Sovyetler Birliği modelinde böyle bir şey olabilir devletin herkese iş garantisi vermesi. Ama insan hakları açısından baktı-

ğımda kişinin çalışma hakkına erişememesinin tıpkı ifade özgürlüğüne, seçme-seçilme hakkına erişememesi kadar vahim sonuçlar doğurduğunu, insan onurunu zedelediğini düşünüyorum. Dolayısıyla devletin birinci görevi bence de herkese çalışabileceği bir iş bulmasıdır.

salondan - Maliye 3. sınıf öğrencisiyim. Biliştiği gibi 21 Mart'la birlikte Türkiye yeni bir sürece girdi. Bu süreçte yeni bir Anayasanın yapılması daha mı yakındır, bu yapılırsa, bu Anayasa ne şekilde yapılacaktır? Yani iktidarla, işte BDP midir, yoksa CHP midir ya da MHP midir, hani nasıl bir şekilde yapılır? Eğer ki yeni bir Anayasa yapılırsa, Türkiye'deki bu etnik gruplar hani oyun diyorlardı ya, herkes oyunun kurallarına uyacak mıdır? Barışa, beraber yaşamaya yetecek midir bu Anayasa? Teşekkür ederim.

dursun arıkoğa - Teşekkürler. Tüm bu sorular ışığında Levent Hocamdan başlayarak herkese 4 dakika süre verelim ve sonra da oturumumuzu kapatalım.

levent ürer - Bence şu anda bir suç işleniyor. Gerek Amerikan devrimi gerek Fransız İhtilalinde hepsinde bir kurucu meclis diye bir kavram var. Bu şu demek aslında: Bugün milletvekili seçilen kişi şu Anayasaya yemin ederek seçiliyor. Yemin ettiği Anayasayı şu anda hele ki değişmez hükümlerine rağmen değiştireceğini Başbakan dahil herkes telaffuz ediyor. Siyasetle alakası ne? Savcıların hiçbirisi elini süremiyor, doğal olarak aslında şu anda bir darbe söz konusu ama bu darbe ne hikmetse hiç kimse tarafından dile getirilemiyor. Üniversite hocası olarak cahil bir şekilde, biraz da artık Türkiye'den kaçacağım diye bakıyorum işin aslı, söyleme cesaretini gösteriyorum.

Buradaki sıkıntı şu: Haklısınız, Anayasa yapmak ya da kim yapmak ister? Şu anda işte biz yüzde 99 Müslümanız, güzel, şimdi bir Anayasa da biz yapalım düşüncesi var ki, yapılınsın ama şunu biliyoruz ki, biz 27 Mayıs 1960 Anayasasına toplumun yüzde 62'si evet dedi, yüzde 38'i hayır dedi, 1982 Anayasasına yüzde 8'i hayır dedi, yüzde 92'si evet dedi. Ama tarih bize şunu gösterdi ki, hepimiz o gün o yüzde 8'in yanındayız. Şunu zaten herkes öngörüyor ki, bugün yazılacak Anayasa yüzde 80 oy verilse, yüzde 20 hayır diyecek ve çok yakında o yüzde 20'nin

yanında hepimiz duracağız. O zaman aslında Anayasa dediğimiz metinler oyun oynayalım, ama bunun kurallarını önceden koyalım şeklinde metinler ve tabii hepsinden öte bizim siyasetten uzak durmamızla alakası var. Her ne kadar hocam siyasete uzak durun dese de, siyaset bilimi hocası olarak ilk dersimden 14'üncü haftaya kadar bütün anlattığım konular siyasal katılım üzerine, birey ve vatandaşlık üzerine ve bu nasıl katılım olur? Çünkü çok yeni olduğumuzu biliyorum, 300 senedir yeniyiz. Bir an evvel katılmamız gerektiğini düşünüyorum ve tabii hepsinden öte 21 ve 24 Anayasalarının şu avantajı vardı: Bizim elimizde tablo da var, 21 Anayasası bir teşkilat esasıydı. Neydi? Devlet nasıl çalışıyor, onu gösteriyordu. 24 gene teşkilat esası kanunu. Ama biraz böyle çok dokunmadan haklar 105 madde birtakım şeyler getirdi. Ama 1961 Anayasası hep o insanlar üzerine odaklandı. Yani hakları bunlara biz çok tanıyalım, biraz daha tanıyalım. 1982 gene bu sosyal devletin yapısına ilişkin değil bakın, genellikle hep vurgusu insanlara biz bu hakları fazla verdik, az verelim. Biraz daha çok versek nasıl yaparız şeklindeydi. Bu defa bir şey daha var, ilk defa devlet teşkilatı da tartışılıyor. Başkanlık sisteminde ve parlamenter sistem açıklanırken şöyle bir ifade var: Bunun açıklamasını çok bulamadım. ABD'de ve Güney Amerika'da başkanlık sistemi hâkim oldu, çünkü orada bürokrasi ve bürokratik gelenek yoktu. Türkiye ve Avrupa'da o bürokratik geleneğin ve parlamenterizm arasındaki ilişki şu demek: Siyaseti ilk kim yapmaya başlıyor? Kamusal alanda yetiştirenler. Hatırlarsanız, devlet ne yapıyordu? Birtakım yatırımlar yaparak sanayici yetiştiriyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları 20'den sonra yapmaya çalıştığı buydu.

Şimdi birçok arkadaşına şunu söylüyorum: Gözünüzü kapatın. Şu ana kadar Türkiye'de elde ettiğimiz hakların tamamını o kamusal alanda edindik. Hani diyoruz ya, bizi sınırlandırıyor, şöyle yapıyor ama düşünün ki, sendikal haklar, özgürlüklerin bütün tartışıldığı mekan başörtüsü dahil kamusal alan oldu. Kaç kişi bunu evinde tartıştı? Buradan dışarıya çıktığımızda toplumun tamamı hiyerarşik. Hangisi 18. yüzyıl devlet felsefesine denk? Yani İngiliz kraliyet sisteminde bir kral var, ruhban ve senyör anlamında bir Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası var ama hâlâ halkın adı yok. 1780'de bir Fransız diyecek ki: "Şu üçüncü tabaka bu yönetilenler

levent ürer

Aslında şu anda bir darbe söz konusu ama bu darbe ne hikmetse hiç kimse tarafından dile getirilemiyor.

levent  rer

126

Türkiye'de sorun Kürt' n kim olduğu değil, Kürt kendini tanımladı. Türkiye'de sorun Türk' n kim olduğu.

çoğunlukta, bunları kimse almıyor". Bakın, 1780'den günümüze geldik, daha çok  eme- ziz. Bunu Şunun için söylemeye çalışıyorum: Türkiye bunu  renmek istiyor ama bunu Avrupa da  renmek istiyor. Zannetmiyo- rum ki, bunu o global Şeyin dışında herkes  zd . Hayır,  nk  parlamenter sistem bir doğrusal ve temsil yeteneğini geliştirme- diğimiz sürece buhrana yol açıyor. Yıllar önce  etin  zek'le bir toplantıda kendisine Şu soruyu sordum: Doktora dersiydi. Ho- cam dedim, işte egemenliği bugün diyoruz ki, eskiden kral egemenliği Tanrı'dan aldığı- nı söylüyordu ve hesabı Tanrı'ya veriyordu. Bugün iktidar egemenliği ulustan alıyor ama hesabı Tanrı'ya veriyorsa -hâlâ ulusa verme- yor- acaba Tanrı'nın yerini bugün ulus mu aldı? Güldü, ara oldu. Doktor arkadaşlarına demiş ki, Şunu söyleyin,  ksın gitsin, dersi sabote ediyor ama biliyorum çok güzel ce- vapları vardı. O yüzden ben en son bu  ren- me ve yaratıcı  renme anlamında işin çok başında olduğumuzu, Anayasa ve sözleşme konusunda da çok başında olduğumuzu d - Ő n yorum.  nk  biz daha toplum olarak konuşmuyoruz. Birçok sınıfta soruyorum, Yahudiler kanlarını karıŐtırmaz. Evet, peki, Türkiye'de var mı? Alevilik filan, hiç kimse bir Şey diyemiyor. Türkiye'de sorun Kürt' n kim olduğu değil, dikkatinizi çekerim, Kürt kendini tanımladı. Türkiye'de sorun Türk' n kim olduğu. O yüzden ben Şunu söylüyorum: Milliyetçilik Şimdi vites attırıyor. Bizim çok dikkatli olmamız lazım. Vites attırması da biraz evvel ulus laik kavramdır gibi birtakım Şeyler içine gizledim, teşekkür ediyorum.

turgut tarhanlı - Şimdi kendi geleceğini tayin meselesinin 20. yüzyıl başındaki Wilson ve Lenin'in doktrini üzerinden ele alınmasının üzerinden çok sular geçti. Bugün  yle tartıŐ- mıyoruz bu konuyu. Nasıl tartışıyoruz? Hak koruyan kurumların, yani hakların tanımlan- ması ve tanımlanan hakların nasıl korunduğuyla ilgili denetim organı, dışı denetim or- ganı işlevini yerine getiren birtakım yapılar var. Bunlar devletler bünyesinde var, bunlar Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi  r- g tlerde, mahkeme gibi, İnsan Hakları Komite- si gibi, Kadın Hakları Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın  nlenmesi Komitesi gibi var. Fakat aynı zamanda Af  rg t  gibi top- lumsal örgütlenmeler biçiminde de var. Gün- düz Bey 1980 darbesi  ncesi Af örgütün- den söz etmişti İstanbul temsilciliği olarak,

1995'te de Türkiye'de Af  rg t n  kuran 5 kişiden biri oldum tekrardan kurulup. Dola- yısıyla o yönde de içinde çalıştığım için bunu da söylemek durumundayım. Yani hakların korunması sadece mevcut yasal, anayasal mekanizmalar bünyesinde değil, toplumsal da bir süreç. Aktivizm dediğimiz terim böyle oldu. Aktivist, aktivizm terimi 1915 civarın- da İngiltercede kullanılmaya başlandı. Őim- di bu kadar siyaset bilimcinin, ekonomistin olduğu bir ortamda bunun anlamı nedir diye sizlere bilgi dağıtmak derdinde değilim. Her- halde tahmin ediyorsunuz.

Bu noktada hakların etkili bir biçimde korun- ması sürecinde bu standartların oluşturul- masıyla ilgili ana eksenini görmek zorundayız. Haklarımızı korumak istiyorsak bunun üç temel aşaması vardır. 1. Hakların tanınmasıdır. Tanınmıyorsa mücadele edilir. 2. Tanınmış hakların korunmasıdır. İkinci etkisi odur. 3. O haklara riayet edilmesinin sağlanmasıdır, temelleri itibariyle. Biz buna bir dördüncüyü de eklemek ihtiyacını duyabiliriz, geliştirme. Hukuk her zaman sınırlı ve donuk kalabilir. Siyasetin siyaset etmede de hukuk söz ko- nusudur. Öte yandan hakların korunması ek- senini üzerinde bu epizotları dikkate almak du- rumundayız. Peki, bu neye yarayacak, bu da bir tür kural mıdır? Kural değildir ama mer- cektir, alet edevattır. Neyi görmemize yarar? İliŐkilerimizin nasıl olduğunu görmemize yarar. Tuttuğunuz zaman daha yakından g r- r rs n z, tanınmadığını görürsünüz. Tabii bunun doğurduğu başka bir durum var. Niye bunu yapıyoruz ve bu sayede ne yapmaya çalışıyoruz? Haklar konusunda çalışanların özellikle hukuki cephede gerçekleştirmeye çalıştıkları temel bir hedef vardır. Ama sallık ilkesi açısından bakıldığında bir haklar rejimi oluŐturmaaktır. Dolayısıyla biz tanıma, koru- ma, riayet ve geliştirme eksenini içerisinde hakları tanımlayarak bir düzen oluşturmaya çalıŐıyorsak, bu bir rejim kavramıdır. Rejim nedir? Rejim, rejime dahil olanların davra- nıŐlarındaki çeliŐkilerin minimize olmasını hedefler. Hukuk burada dolayısıyla böyle bir işlevi yerine getirmek zorundadır amaçsal- liği itibariyle, donuklaŐtırıcı değil, geliştirici. 1960 darbesini hâlâ devrim diye tanımla- yabiliriz, buna da saygı duyarım, kişilerin kendi tercihidir. Ama 1960 müdahalesi son- rası oluŐturulan Anayasa Mahkemesi ilk kez Türkiye hukukunda bir denetim organıydı, hakların denetimi organıydı. Peki, o Anayasa Mahkemesinin üyelerinde kimler vardı? Hak

odaklı bir Anayasa olarak taçlandırdığımız bir Anayasa olmakla birlikte Yassıada Mahkemelerinin başkanı vardı. Yassıada Mahkemesinin üyeleri nasıl bir statüye sahipti? Bir darbenin sonucu kurulmuş bir olağanüstü yargıydı. Bugün hukuk fakültelerinde biz bu tür yargı mekanizmalarını olağanüstü, olağandışı yargı olarak tanımlarız. Tabii hakim ilkesine aykırıdır, hesapsızdır. Peki, nasıl olur da anayasal bir düzenin hakları denetleyen organının mensuplarının darbe döneminin figürlerinden oluşması düşünülebilir ve biz o zaman buna olağan bir düzen adını verebilir miyiz? Rejim, burada haklar rejimi ne ölçüde saygı duyulması gereken bir haklar rejimidir hepimizin şapka çıkarttığı 1960'lar açısından bakıldığında? Sanıyorum ezberlerimizi de bozmak ihtiyacımız var. 1961 Anayasası Türkiye'de soğuk savaşın, milli güvenlik doktrininin de yerleştirildiği bir Anayasadır. Ama 1960 hareketinin 1971 ve 1980 darbeleri karşısındaki sosyal karakteri farklı mıdır? Evet, farklıdır. Daha ittihatçı, belki 2. Meşrutiyet dönemi diliyle gerçekleşmiş bir harekettir. Sosyal olgu bakımından bir farklılığı vardır. Belki onun için de bir devrim olma karakteri gibi ifade, o coşkuya atfen dile getirilmekte olabilir. Böyle bir sosyolojik gerçek var, bunu yadsımıyorum. Fakat haklar rejimi açısından baktığımız zaman mercek size gerçeği gösterir. Ne diyor gerçek? Benim konuşmamda altını çizdiğim meseledir. Yani hakları tanıyorsanız, ne demektir hakların tanınması? Siz haklar tanınmasıyla güçlendiniz mi, güçlenmediniz mi, cevap budur, gayet basittir. Improvement dediğiniz sizin konumunuzun güçlendirilmesidir. Afrika kökenli bir hukukçu 'konumlandırılmış insan' diyor buna. Neyle konumlandırılmış insan? Hukukla konumlandırılmış insan. İşte bütün bu hukuki rejimin ve hak koruma ve güçlendirme çabalarının kökeninde insanın kendi geleceğini tayini meselesi var. Bu Lenin'in doktrini değildir, Wilson'un doktrini de değildir, bugünün yeniden konumlandırılmış insanın birey olarak, birey topluluğu olarak ve belki de uluslararası sınırları aşan bir boyutta kendi tahayyüllerini, kendi varlığını koruyabilmesi için sahip olması gereken ortamdır. Fütüristik görülebilir, evet, çünkü bir gelecek tahayyülüdür ama öte yandan da hemen şimdi vurgusunun altını çizer. Hakların hemen şimdi uygulanması meselesidir bu. Bir cennet vaadi değildir. O cennet varsa eğer şimdi ayaklarımızın altında burada

olması gerekir. Bu inançla ilgili bir mesele değildir, inancınızın gereği gibi yaşamanızı arzu etmeniz de bu anlayışın bir sonucudur. Şimdi biz Anayasayla bunu gerçekleştirir miyiz, gerçekleştiremez miyiz? Şunu sormalyım: Hiç yüzdelerle vurmuyorum, referandumlarda şu olur, bu olur. Referandum bir demokrasi yöntemi değildir, referandumlarla siyahı ve beyazı ölçersiniz, grileri ölçemezsiniz. Demokrasiler griler rejimidir, siyah veya beyaz rejimi değildir. İkincisi, demokrasilerde ne sorusunu sormazsınız, ne sorusunun cevabını hepiniz bilirsiniz. Demokrasi nedir, şudur, ayrımcılık nedir, budur, hakkınız nedir, şudur, demokrasilerde nasıl soruları anlam taşır. Onun için Anayasa nasıl hazırlanır sorusu anlamlı bir sorudur. Çünkü nasıl sorusu ne sorusundan daha zor bir sorudur. Herkesin sınıfta kaldığı soru da odur, eğer sınıfta kalmaları söz konusuysa tabii, geçebilirler de. Bugün dolayısıyla Türkiye iki konuda, Anayasasını hazırlama konusunda nasıl sorusuyla karşı karşıya, iki, Kürt meselesini çözüme konusunda nasıl sorusuyla karşı karşıya bulunuyor. Bu sınavdan ya geçeceğiz, ya kalacağız. Kalmanın ne anlama geldiğini biliyorsunuz, geçmenin ne anlama geldiğiniyse bilmiyoruz. O sınıfı, o dersi geçmenin ne anlama geldiğini soracağımız sorular üretmek zorundayız. Geçmişin tartışmalarını nakletmek durumunda değiliz. Ben bu noktada o nedenle bir başka karşılaştırmayı yaparken de üstünde durmamız gereken bir husus olduğunu düşünüyorum, bütünsellik ilkesi. Haklardan söz ederken bir hak söyleminde bir diğer temel değer var. Bütün hakların bütünselliği ve ayrılmazlığı, bölünmezliği ilkesi, dolayısıyla biz ifade özgürlüğünü taçlandırırken işte taşeron biçiminde çalıştırılan sermaye piyasasındaki müstahdem sorunlarını göz ardı edemeyiz, onları hoş olmayan, şık görünmeyen konular gibi göremeyiz, tümünü birlikte görmek zorundayız. Dolayısıyla bu aynı zamanda bir nasıl sorusudur Anayasanın hazırlanması için veya Kürt meselesinin de çözümlenmesi için.

Bitiriyorum, sadece geçmişle ilgili bir temas olarak nasıl sorusu bağlamında bir husus aktaracağım. O da şu: Anayasayı neden hazırlıyoruz sorusunu sorabilirsiniz, o zaman nasıl sorusu daha da anlam taşıyabilir. Yüzdelerle vurduğunuz zaman 92 oranında bir katılımı oy oranıyla ve evet denilerek kabul edilmiş bir Anayasada, Anayasal düzen için-

turgut tarhanlı

Referandum bir demokrasi yöntemi değildir, referandumlarla siyahı ve beyazı ölçersiniz, grileri ölçemezsiniz.

oktay uygun

Demokrasi, Anayasa, ekonomi, neye elimizi atsak bir krizle karşı karşıyayız. Bunun nedeni, şu anda yeni bir dünya düzenine doğru evrilmekte olmamız.

de yaşıyoruz. Ben o referandumda hayır oyu vermiştim. Sonraki 1983 seçimlerinde de tamamen geçersiz oy pusulası verdim. İtiraz etmenizin başka birçok boyutları olabilir elbette o dönem içinde de. Fakat bugün Anayasa hazırlamanın temel şiarı herhalde bizim üzerimize hâlâ çökmüş olan bu 12 Eylül'ün ve o yüzde 92'nin hiçbir anlamı olmadığı ve kendi geleceğini o Türkiye toplumunun o dönemde tayin ettiğini söylememiz konusunda ciddi ve derin arızaları olan bir Anayasa metninden herhalde kopmaktır. Fakat Meclisteki Anayasa Uzlaşma Komisyonunda gerçekleştirilen çalışmalara baktığınızda mevcut hüküm mutabakatı sağlamamız için yeterlidir fikrinin kendini gösterdiği bir anlayışı da görüyoruz. Bu o zaman nasıl sorusunun uygun bir cevabı değildir, altını çizmek isterim.

Vatandaşlık konusu çok gündeme geldi. Bakın, Oktay Beyin ayrıntılı bir biçimde temas ettiği Anayasanın mevcut Vatandaşlık Kanununun gerekçesinde ve 1982 yılının Danışma Meclisinin Milli Güvenlik Konseyi Kenan Evren ve Generallerin olduğu heyete sunduğu bu madde teklifinin gerekçesinde ne ifadesi var? Siviller bunlar, evet, askerlerin seçtiği, ama sonunda sivil kişiler. 1961 Anayasasındaki 54. maddenin "vatandaşlık" başlığı "Türk vatandaşlığı" haline getirilmiştir. 1961'de Türk sıfatı yok, vatandaşlık var sadece, 1982'de bu getiriliyor, Türk vatandaşlığı. Bu suretle vatandaşlık bağıyla devlete bağlı olan herkes deyiminden Türk vatandaşlık bağıyla devlete bağlı olan herkes Türk vatandaşdır denilmek istenilmiştir. Burada belli bir totoloji olduğunu görüyorum, bütün anayasal dilde de bu var zaten. Devam ediyor: Bu şekilde vatandaşlık bağının Türklüğü kazandırmada daha kuvvetli bir bağ olduğu vurgulanmak istenmiştir. Buradaki Türklük hukuki bir rabıtayı mı ifade eder, etnik bir aidiyeti mi ifade eder, bunu istediğiniz kadar tartışabilirsiniz. Bugünün Türkiye'sinde bu açıkça etnik bir referanstır. O zaman Kürt meselesinde vatandaşlık konusunun çözümünde bu hüküm bir tıkaç olup olmasını tartışsanız, bunu ya gerçek anlamıyla görürüz ya da görmeyiz. Beni bağışlasın Gündüz Bey ama herhalde hukuki anlamda da bir şizofreni veya Anayasa hazırlık süreçlerinde de Amerikan Psikiyatrlar Derneğinin bu konuya ilişkin kıstası var mıdır bilmiyorum ama anomali ve normalite tartışmalarını görmemiz lazım. Çünkü Anayasa hazırlarken de gerçekleri görmeyen bir davranış içinde kaleme alın-

bilir. Bunu hukuki rabıta olarak nitelendiren çok meslektaşım var, dolayısıyla ayrıca bir yorum yapmaya gerek görmüyorum. Sabrınız için çok teşekkür ederim.

oktay uygun - Vatandaşlık dediğimizde çok yoğun ve derinlikli bir tartışma yapıyoruz. Yani bir kriz durumunu yansıtıyor bu tartışmaların yoğunluğu ama bu hepsinde var. Demokrasi, Anayasa, ekonomi, neye elimizi atsak bir krizle karşı karşıyayız. Belki bu kavram üzerinden olaya bakmamız lazım. Niye her alanda krizlerle karşılaşılıyor, niye eskisi kadar istikrarlı yapılar içinde yaşamıyoruz? Bunun nedeni, şu anda yeni bir dünya düzenine doğru evrilmekte olmamız.

Tabii ki dünya her zaman değişiyor ama bu değişimlerin bir tanesi çok büyük krizlerle kendini gösterir, diğerleri istikrarı fazla bozmadan hallolabilir ama bir değişim var ki, o gerçekten bütün yaşam biçimimizi değiştirir. O da içinde yaşadığımız en büyük toplumun, Duverger'in global toplum dediği toplum tipinin değişmesidir. İnsanlık yüzünde kabileyle başladı, ilk toplum biçimi kabiledir. Şehir devletleri ikinci toplum biçimimiz, imparatorluklar kuruldu, o bağımsız bir toplum mudur tartışılabilir. Avrupa'da feodal toplum ve birkaç yüzyıldır da ulus ya da ulus devlet dediğimiz toplum biçimi var. Bunlar nihai toplumlar, yani başka bir toplumun parçası değil. Kabileden şehir devletine geçiş çok kanlı olmuştur. Çok sayıda kabileyi birleştirip, bir şehir devleti kurmak ve yaşam biçimini ona göre düzenlemek çok kanlı değişimi zorunlu kılmıştır. Sonra biraz atlayalım, ulus devletin kurulması da aynı şekilde oldu. Bir coğrafyada yaşayan farklı etnik, dinsel kökenden insanları bir araya getirip, siz bir ulusun ferdisiniz demek tabii milliyetçi bir ideolojiyi gerektirdi. Kan ve gözyaşıyla bunlar da başarılı. Büyük katliamlar, göçler ve hatırlamak istemediğimiz pek çok şey oldu. Şimdi bir süre istikrarlı oldu, belki birkaç yüzyıl boyunca süren bu ulus devletle iç çekişmeler olsa bile insanlar kendilerini bir milletin ferdi gibi görüp, çatışmaları sistem içinde çözme arayışı içindeydiler. Şimdi yeniden içinde yaşadığımız en büyük toplumun tipi değişiyor. Artık ulus devlet başka bir şeye dönüşüyor. Tabii bu bir günde, iki günde olacak bir şey değil, yani ulus devlet bitti, sonu geldi diyecek noktada değiliz ama ufukta alternatifler belirdi ve bu mümkün artık. Eskiden de cihan imparatorlukları vardı

Roma gibi, Osmanlı gibi. Ama at sırtında bir dünya devleti kuramazsınız. İletişim teknolojimiz, askeri teknolojimiz o kadar geriyken bir dünya devleti kuramazsınız, bir dünya toplumu da yaratamazsınız. Ama bugünkü teknolojimiz dünyanın tek merkezden yönetilmesini mümkün kılacak hale geldi. Bunu engelleyen başka şeyler var ama teknoloji değil artık. Şimdi biz buraya doğru evriliyoruz. Gerçekten Gündüz Vassaf'ın dediği gibi ulus devlet süresini doldurmak üzere ve iki büyük güçle sarsılıyor. Bir tanesi küresel güçler, dünya ölçeğinde örgütlenmiş güçler ulus devletin egemenliğini habire törpülüyor uluslararası sermaye temelli, bir de yerel, etnik, dinsel topluluklar ya da yerel demokrasi talepleri. Bu çatışma muhtemelen çok şiddetli ve eskilerinde olduğu gibi çok kanlı geçecek. O nedenle bu krizler çözülecek krizler değil aslında, yani biz Anayasamıza o tanımı da koysak, bu tanımı da koysak o kriz orada devam ediyordur. O yeni toplum biçimi ortaya çıkıp, birkaç yüzyıl da onunla muhtemelen devam edeceğiz. Çıkana kadar bu krizlerle yaşamaya alışmamız lazım diyorum.

dursun arıkboğa - Teşekkür ediyorum. Efendim, şimdi bütün bu konuşmalar ışığında izin verirseniz bir temenni, bir dilekle bitireyim toplantımızı. Bu tabii bizim yaş grubu için değil, daha çok arka sıralarda oturanlar için uygun olacak. Umarım insan hakları konusunda bütün hakları elde ettiğiniz ve bunları özgürce kullandığınız bir dünya vatandaşı olarak Gündüz Hocamın söylediği oyunu keyifle oynarsınız. Sabrınız için teşekkür ediyoruz, sağ olun.

oktay uygun

Ulus devlet süresini doldurmak üzere ve iki büyük güçle sarsılıyor. Bir tanesi küresel güçler, bir de yerel, etnik, dinsel topluluklar ya da yerel demokrasi talepleri.

37. İKTİSATÇILAR HAFTASI / 25-26-27 Mart 2013**90 yılda iktidar ve muhalefet**

Prof. Dr. İzzettin Önder'e armağan

27 Mart 2013 Çarsamba

3. Gün

İkinci Oturum

Sunuş : Prof. Dr. Cemil Oktay
Oturum Başkanı : Prof. Dr. Burhan Şenatalar
Panelistler : Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan
 : Doç. Dr. Gökhan Atılğan
 : Prof. Dr. Mehmet Bekaroğlu
 : Ayşe Hür
 : Altan Öymen

sevil usanmaz - Değerli davetliler, 37. İktisatçılar Haftasının son oturumuna hoş geldiniz. Bu oturumumuz “90 Yılda İktidar ve Muhalefet” adını taşıyor. Sunumunu yapmak üzere Prof. Dr. Cemil Oktay’ı kürsüye davet ediyorum.

cemil oktay - Öncelikle İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetine ve İktisat Fakültesine başta Dekan olmak üzere sizlerle buluşmamızı sağladıkları için teşekkür etmek istiyorum. Keza İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetine artık geleneksel hale getirdikleri bu toplantılarda Türk düşünce hayatına ve Türk tefekkürüne katkıları dolayısıyla özellikle iktisat alanında da kendilerine teşekkür etmek istiyorum. Sayın Hocam İzzettin Önder’in de önünde saygıyla eğiliyorum.

Bugünkü konu bildiğiniz gibi Cumhuriyet dönemiyle sınırlı olarak muhalefet ve iktidar

ilişkisi. İzniniz olursa bir anekdot anlatarak başlamak isterim. Siyasal Bilgiler Fakültesinde çalıştığım yıllarda İsviçreli bir profesörü misafir etmiştik, bir konferans vermişti. Bu konferansta ön sırada da hukuk fakültesinin öğretim üyeleri vardı. Ben de konuşmayı Türkçeye çeviriyordum. Sayın konuşmacı ünlü İsviçreli filozof Karl Jaspers’in öğrencisiydi, yaşlı bir bayandı ve ünlü bir başka filozof olan Hannah Arendt’le de sınıf arkadaşlığı vardı, önemli birisiydi. İsviçre’deki muhalefet-demokrasi ilişkilerini, İsviçre’nin siyasal düzenini anlatıyordu. İşte dedi birkaç kantonda referandum yapıldı yabancıları alalım mı, almayalım mı diye, almayalım diyenler yüzde 51’le kazandılar, kaybedenler de yüzde 49’la kaybettiler. Tabii dedi böyle bir durumda, yani bir tarafta 49, bir tarafta 51, hatta 99’a 1 de olabilirdi ama benim anlattığım örnekte 49’a 51 sonuç çıktı. Bu durumda

dedi, böyle bir kanunun uygulanmasında ister istemez kanun uygulayıcı yabancıları almamalıyız yasasını daha yumuşak uygulamak zorundadır. Onaylanmış yasayı uygularken hayır diyen 49'u da düşünerek uygulamalıdır. Biliyorsunuz hukukçular çok şekilcidir. İtiraz edenler oldu, nasıl olur dediler, bir kanundur, yüzde 49 uygulamayalım, yüzde 51 uygulamayı nasıl olur bunun? Çok güzel olur dedi. Şöyle olur: Sadece bu kanun yoktur mevzuatımızda, başka kanunlar da vardır. Örneğin, bölünmüş aileleri birleştirme gibi kanunlar vardır, ailenin sağlığıyla ilgilenmek gibi kanunlar vardır. Bu sefer o kanunları uygular gibi yapar, bölünmüş aileleri birleştirmek adına pekala yabancıları kabul edersiniz ve uygulamada da polis müdürleri bu kanunu bu şekilde uyguluyorlar dedi.

Şimdi muhalefet-iktidar diyalogunda böyle bir anekdotun çok anlamlı olduğunu düşünüyorum. Gerçekten de bütün medeni toplumlarda iktidarı alan ekip ilk olarak kendisine oy verenlerin iktidarı değil, tüm bir ülkenin iktidarı olacağını söyler. Hiç değilse söz düzeyinde bunu ifade eder ama fiiliyatta bunu yapar mı, o ayrı bir sorun. Niye yapamaz, neden yapılamaz bazı durumlarda, onların genel tespitleri üzerinde durmak istiyorum izninizle.

Türkiye'ye geçmeden önce iktidar-muhalefet açısından bazı genel prensipleri başlıklar halinde tekrar etmek istiyorum. Bir kez bütün siyasal düzenlerin iktidarı vardır. Sadece ama sadece demokrasilerin muhalefeti vardır. Demek oluyor ki, iktidarın varlığı biraz daha doğal bir olay. Muhalefetin varlığı için toplumun veya siyasal ajanların özel bir

gayret sarf etmesi gerekiyor. Tabii muhalefet var derken güvenceli muhalefeti kastediyorum, değilse suskun muhalefetler de var. Mısır'da muhalefet vardı Hüsnü Mübarek baştayken, Brejnev iktidardayken Sovyetler Birliği'nde muhalefet vardı. Muhalefet hep vardır. Bizde de tek parti döneminde muhalefet vardı. Kısmen iktidarın içindeydi üstelik, kısmen de iktidarın dışındaydı, ama güvencesi yoktu, fiilen varlığı söz konusu değildi. Bir de iktidara alternatif değildi. Bunun üzerinde özellikle durmak istiyorum. İkincisi, sadece iktidarın olduğu düzenlerde çok partili ya da muhalefetin de varlığı olan bir düzene geçmek son derece güç oluyor. Bugünkü Arap ülkelerine baktığınız zaman, yani muhalefetsiz siyasal düzenler aynı zamanda alternatifsiz siyasal düzenlerdir. Bu bakımdan bugünlerde özellikle Türklerin 1946'daki başarı üzerinde özellikle durması ve bu başarıyı sağlayan siyasal liderleri saygıyla anması gerekir.

Öyle değil maalesef İnönü'nün 1946'da yaptığı, denilecektir ki efendim, dış koşullar da zorladı. Hep öyle olmuştur. Bütün Avrupa'da, tek tek dünyanın değişik bölgelerinde, hatta bu böyle olduğu için Huntington "Üçüncü Dalga" diye kitap yazdı. Yani demokrasiler dalga dalga gelir. Biz de 1946'da İkinci Dünya Savaşı dalgası sonrası çok partili rejime geçtik ama dikkat buyurun, hadisesiz geçtik. Yani 1950-1960 arasındaki sonraki askeri darbeleri saymazsak onlar bambaşka kazalardır. Tek partiden çok partiye son derece yumuşak bir geçiş olmuştur ama aslında istisnai bir geçiştir. Tek partilerden çok partili rejimlere geçiş daima güçlükler gösterir ve toplumu ciddi çalkantıların içine atar. Çünkü dikta tabiatı gereği kendisi dışında bir varlık tanımayan bir rejimdir. Hatta tam bir dikta, tam bir tiranlık tek bir kulun dahi toplumda güvencesinin olmadığı bir siyasal düzenlerdir. Yakın zamanda yaşadığımız örnek işte Tunus'ta Binali'dir, Libya'da Kaddafi'dir.

Şimdi buradan itibaren şuna gelmek istiyorum: Bir tarafta iktidar ve muhalefetler değil, tek bir muhalefet, iktidar. Yer değiştirmenin kolay olması için birbirlerine yakın paradigmaları, yaklaşımları, ideolojileri olması gerekiyor. Demokrasi böyle bir şey, birbirlerinden çok farklı, tamamen kutuplaşmış siyasal partiler arasında ya da muhalefetle iktidar arasında alternatif hareketi göremeyiz. Genellikle bunun aşırı örneğinde muhalefet cezaevindedir ya da yasaktır. Onları da ce-

cemil oktay

Bütün medeni toplumlarda iktidarı alan ekip ilk olarak kendisine oy verenlerin iktidarı değil, tüm bir ülkenin iktidarı olacağını söyler. Hiç değilse söz düzeyinde bunu ifade eder ama fiiliyatta bunu yapar mı, o ayrı bir sorun.

cemil oktay

Siyasetin birinci maddesi edeptir, toplumun birinci maddesi edeptir. Eğer edebin hudutları dışına çıkıyorsanız, yaptığınız siyaset isabetli de olsa, isabetsiz de olsa hiç bir anlam ifade etmez.

zavevine sokan, yasaklayan iktidardır. Bazen iktidarı düşürürler belli bir biçimde, zalimle mazlum yer değiştirir. Bakınız, Türkiye Cumhuriyetinde son 40 yıl içinde cumhurbaşkanı olanlar, başbakan, bakan olanlar çoğu hapis-hanelerden geçerek geldiler. Böyle bir gelecek söz konusu. Niye? Çünkü belli bir kutuplaşma var. Oydaşma yaratabilecekleri ortak değerler söz konusu değil.

Siyaset biliminin bu konuda bir ciddi saptaması var: Eğer bir toplumda meşrulaştırıcı değerler araç değer değil de, amaç değerse, yani değer üzerinde pazarlık yapılacak bir değer değil de, üzerinde inatlaşılacak değerlerse, bu takdirde merkezde toplanması tefekkür hayatının bir hayli güç oluyor. Çünkü amaç değerlerin bir özelliği yarım gebe kalınmayacağı gibi amaç değerlerde de birazından vazgeçelim diyemezsiniz. İslami toplum kurmak istiyorsanız birazcık İslami toplum kurayım ya da sınıfsız toplum kurmak istiyorsanız ya bir parça da sınıf olsun demezler, demez. Bin yıllık devlet kurmak istedi Naziler nasıl bir şeyse, şimdi bunun nesiyle pazarlık yapacaksınız? Dolayısıyla alternatifi yaşıtan anayasal demokrasiler esas itibarıyla biraz da kolayca saf değiştiren tırnak içinde dönemler sayesinde demokrasi olur. Düşünün, dönemlerin olmadığı, yüzgezer oyun olmadığı bir seçim ortamında sürekli kutuplaşma söz konusudur. Diğer taraftan ta Alexis de Tocqueville'in tespitlerinden beri biliyoruz, hatta ondan önce Aristo'nun tespitlerinden beri biliyoruz ki, demokrasiler, anayasal demokrasiler -çünkü demokrasi çoğunluk diktası halinde de karşımıza çıkabilir- esas itibarıyla merkezden yönetilirler. Ne demek merkezden yönetilmek? Kutuplaşmış toplum, iki dışbükeyi iç içe koyun, toplum ortada toplanmıştır. Ortada toplanmış toplum ne demek? Ortada toplanmış toplum sadece gelir düzeyi itibarıyla ortada toplanmış toplum değil ama aynı zamanda ve yanı sıra eğitim düzeyi itibarıyla de ortada toplanmış bir toplumdur. Türkiye'den örnek vereyim, ortalama yurttaşımızın öğrenim düzeyi 5-6 yıldır. Bu oran Japonya'da 14'tür, Almanya'da 13-14'tür, Fransa'da 12-13'tür. Ama yanı sıra çok eğitilmiş seçkinlerimiz vardır iş dünyasında, bürokraside. Yani bir manada az mürekkep yalamışlarla çok mürekkep yalamışlar aynı ortamı paylaşıyorlar. Şehirlerimizin düzenine baktığınız zaman bunu açıkça görürsünüz. Bir tarafta düzgün konutlar vardır, bir tarafta da gecekondu konutlar yan yana

yaşarlar.

Değerlere baktığınız zaman da aynı şeyle karşılaşsınız. Toplumdaki yaygın değerlere, müzik beğenisine, aile ilişkilerine, çocuk yetiştirme üslubuna baktığınız zaman toplumun keza böyle bir ortalama tür oldukça yaygın ve merkezde toplanmış değildir. Gayet iyi hatırlıyorum, Özal'ın başbakan olduğu sıradaydı, TRT'ye hükmeden bir bakan "bu TRT Bolşevik devrimini hazırlıyor" dedi. Neyse ki teşhisi son derece yanlış bir teşhisti. Onun gibi düşünen insanların çoğunlukta olduğunu düşünün, TRT'ye Bolşevik devrimi hazırlıyor diyor, yaklaşımındaki sertliğe bakın, bunun karşısında TRT'nin programlarından çok memnunuz, aydınlatıcı programlar yapıyor diye düşünen, işte oradan itibaren hemen kutuplaşma derhal başlıyor.

Bazen iktidar mensuplarının konuşmalarına dikkat ediyorum. Kendilerine oy vermeyen iller ve vatandaşlar hakkında zaman zaman yakışsız, hatta edep dışı sözler telaffuz edebiliyorlar. Siyasetin birinci maddesi edeptir, toplumun birinci maddesi edeptir. Eğer edebin hudutları dışına çıkıyorsanız, yaptığınız siyaset isabetli de olsa, isabetsiz de olsa, yarı isabetli de olsa hiçbir anlam ifade etmez. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinde belirli bir koltuk işgal eden bir zat bir başka devletin prensi, kralı, başbakanı, devlet başkanı hakkında "bu adam" tabirini kullanamaz. Şimdi "içsinler, tıksırincaya kadar içsinler, aksırincaya kadar içsinler" dediğiniz zaman bunu vatandaşlarınıza söylüyorsunuz. O vatandaşlarınızın düşüncesini duyuyor, derneği oluyor, eforlu olduğu gün oluyor. Alkol tüketiminde en düşük düzeyde olan ülkeyiz ve o tüketimin önemli bir kısmı da turistik bölgelerde oluyor. Yani Türkler tüketmiyor. Yani ortada bir problem yok. Ama yurttaşı azarlamak alışkanlığı var. Bu da siyasi bir sorun değil, bir edep sorunudur. Edepli kişi bir başka kişiye saygı duyar, bir başka kişiyi böyle ulu orta ötekileştirmez.

İlk defa duyuyorum, Türkiye'nin değişik illerinde değişik İslami tavırlar varmış. Yahu bu ülkeden 100 küsur şeyhülislam geçti, hiçbiri böyle bir laf etmedi. Bakınız Osmanlı kaynaklarına, hiçbiri Bosna'nın İslamiyeti, Ankara'nın İslamiyeti, Basra'nın İslamiyeti diye konuşmadılar. Sen kim oluyorsun da konuşuyorsun? Öyle demokrat havalarda, liberal havalarda İzmir için orası farklı bir İslam'ı yaşıyor. Niye sen farklı değilsin de İzmir farklı? Bu da çok ciddi bir edep sorunu-

dur. 1960'lı yıllardan beri Türkiye'de giderek taşralılaştıran siyasal seçkinler aynı zamanda edep çizgisinden de uzaklaştılar. Ondan önce yurttaşlara yönelik Türkiye Cumhuriyetinin yöneticilerinde hep belirli bir saygılı davranış olmuştur.

Şimdi efendim, Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkisinde bazı dipten işleyen, derinlerden itibaren işleyen bir parametre var mı, kültürel bir zemin var mı? Bu soruya çok kısa cevap vermeye çalışacağım. Bir kez Osmanlı siyasal kültürüne baktığınız zaman muhalif olmak münafık olmakla eşdeğerdir. Bu aşağı yukarı çok yakın zamanlara kadar varlığını hissettirmiştir. İkincisi, siyaset hiçbir zaman bir temsil olayı olarak algılanmamıştır, algılanamamıştır. Siyaset bir bilme işidir, Türk siyasal kültüründe, bilgiçlerin işidir, işten anlayanların işidir. Dolayısıyla temsil söz konusu değildir ve son derece cılız bir sivil toplum söz konusudur. Siyasetin alternatifini esasında sivil toplum üretir, sivil toplum da yatay ilişkiler demektir. Siyasetin kendisi hiyerarşik ilişki üzerine üstten alta doğru işleyen piramidimsi bir ilişki üzerine çalışır, ama sivil toplum yatay ilişkiler üzerine ve rıza üzerine çalışır. Bizim sivil toplum geleneğimiz biraz zayıftır diyeceğim. Bunun zayıf olmasının bir nedeni de esasında toplumda Batı literatürünün burjuva tabir ettiği bireyin olmaması, burjuvanın ötesinde bireyin olmaması, burjuvazinin olmaması ve kent yönetimi geleneğinin olmaması. Biraz esnaf yönetimi geleneğimiz vardır. Kısmen dikkat ederseniz orayı çok sık sık çalıştırırız. Bir vakıf geleneğimiz vardır, o da tefessüh etmiş bir gelenektir. Günümüzde vakıf devlete vergi vermemek için, birazcık daha iş dünyasının bürokratik engellerini aşmak için seçilen bir yöntemdir. Yani 17-16. yüzyılın vakıf zihniyeti günümüzde hâlâ var, yok değil, ama çok tekil örneklerdir. Dolayısıyla sivil toplumun zayıflığı ister istemez muhalefeti besleyen kanalları kurutuyor.

Cumhuriyetin ilk dönemlerine baktığımız zaman devletten yurttaşlara doğru bir harekete geçirici yaklaşım vardı. Askeri darbelerle, özellikle son askeri darbeye -12 Eylülü kastediyorum- yasaklama ve öylesine yasaklar geldi ki, sivil toplumun da kendi içinde yatay ilişkilerle siyaset üretmesini, farklı yaklaşımlar üretmesini zorlaştırdı. Birçok sivil toplum kuruluşu yasaklandı, birçok mesleğe siyaset yasaklandı. Dolayısıyla siyaseti kontrol edebiliriz diye yaptılar. Daha kolay

kontrol edebiliriz, yani kısmen TÜSİAD'ın kazancını kontrol ettiler ama Türkiye'yi hele derin Türkiye'yi kontrol edemediler. Bugün hâlâ 12 Eylül rejimi geçerlidir ve 12 Eylül'den beri gelmiş geçmiş bütün iktidarlar kendilerine 12 Eylül'ün verdiği yasal düzenlemelerle son derece memnundurlar.

Son bir tespitte bulunmak istiyorum. Özellikle iktidarlar için söyleyeceğim bir söz, 200 yıldır, yani Amerikan bağımsızlık savaşının gündeme geldiği Amerikalıların Britanya sömürgesinden kurtuldukları günlerden beri, arkasından da Fransız İhtilalinden beri demokrasi bulaşıcı bir hastalık haline gelmiştir. Hastalık sözcüğüne fazla takılmayın. Yani refah arayışı bulaşıcıdır. İnsanlar refah istiyorlar, insanlar özgürlük istiyorlar, insanlar kurallar çerçevesinde eşit muamele istiyorlar. Araplar bunun için ayaklandı, Sovyetler Birliği bunun için dağıldı, Çin bunun için patlama potansiyelini taşıyor. Er veya geç demokrasinin eksik olduğu ülkelerde demokrasiyi hiç olmadığı ülkelerde de muhalefetin hiç olmadığı ülkelere tanık olacağız. Demokrasinin hiç olmadığı ülkelere tanık olacağız. Bunu çok önceleri ve çok güzel bir biçimde 19. yüzyılın ünlü diplomatlarından ve kalem üstlerinden Sadık Rifat Paşa söylemişti. Demişti ki: "Günümüz dünyasında kamuoyu ve itikat, yatağından taşan nehir gibidir. Bunun önünde durulamaz". Gerçekten de 200 yıldır kamuoyları kendi hükümetleri üzerinde, kendi iktidarları üzerinde daha saydam bir demokrasi, daha hesap verebilir bir yönetim, daha alternatiflere açık bir yönetim, daha tabuları törpülenmiş toplumlar yaratmak için, daha hümanistçe yaklaşımları gündeme getirmek için gayret sarf ediyor. Unutmayalım, dünya tarihinde hiç yaşanmamış bir olaydır, İkinci Körfez Savaşı başlamadan bir ay önce dünyanın önemli merkezlerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında en büyük gösterilere tanık olduk. Bu insanlara her zaman için ve bazen hayatları pahasına, bazen meslekleri pahasına eşitlik adına, özgürlük adına mücadeleden insanlara saygı duymaya mecburiyetimiz vardır. Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim efendim.

sevil usanmaz - Sayın konuklar, bu oturumu yönetecek olan Prof. Dr. Burhan Şenatalar'ı masadaki yerine davet ediyorum. Buyurun Hocam.

cemil oktay

Sivil toplumun zayıflığı ister istemez muhalefeti besleyen kanalları kurutuyor.

mehmet alkan

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesinin en önemli kriz alanlarından biri muhalefetin kendini ifade etmesi ve ortaya çıkmasıdır.

burhan şenatalar - Teşekkür ediyorum. Hafta'nın her bir günü üç değerli meslektaşımıza armağan edilmiş. Bu da bir süredir artık gelenekleşen güzel bir vefa sembolü. Birinci günün armağan edildiği Toktamış Ateş arkadaşımızı kısa bir süre önce kaybettik. Burada bulunan birçok arkadaş gibi ben de Toktamış'la beraber asistanlık döneminde, öğretim üyeliği görevinde hem birlikte çalıştım hem Siyasal Bilgilere geçtikten sonra 1980'li, 1990'lı yıllarda Toktamış'la çeşitli sendikaların eğitim seminerlerinde bulundum. Türkiye'nin neredeyse yarısını Toktamış'la birlikte gezdik. Özellikle öğrencilere ama genelde herkese karşı çok sıcak duygular besleyen çok hoşgörülü, güler yüzlü, çalışkan, üretken bir arkadaşımızı, meslektaşımızı kaybetmiş olmanın üzüntüsü içinde bulunuyoruz. Bugün de onu özlemler ve sevgiyle andığımızı belirtmek için önce onun ismini zikrettim.

Bugünkü toplantının armağan edildiği Sevgili İzzettin Önder, İstanbul Üniversitesi Maliye Kürsüsüne 1969'da asistanlığa başladığımdan bu yana çok sevdiğim ve saydığım değerli bir arkadaşım. Hem çok çalışkan hem çok üretken hem çok mütevazı, yüksek bir görev, sorumluluk anlayışına sahip, öğrencileriyle gerçekten arkadaşça ilişki kuran, aynı zamanda ilkelerine dayanarak her zaman dürüst bir duruş sergilemesini de bilmiş olan bir arkadaşım. Şunu da belirtiyim, İstanbul Üniversitesi Maliye Kürsüsü daha sonra ikiye bölündüğü zaman İzzettin Önder, ben ve birkaç arkadaşımız Prof. Memduh Yaşa ve Prof. Sevim Görgün'ün tarafında bulduk. Sevim Görgün'ü birkaç yıl önce kaybettik, Memduh Yaşa Hocamıza uzun ömürler diliyoruz. Zaman zaman İzzettin, Nihat Falay, ben Memduh Hocamızı ziyaret ediyoruz ve samimiyetle şunu söyleyebilirim ki, 1969 yılında o kürsüye girmiş olmak benim gerek meslek yaşamım için, gerek onun dışındaki yaşamım için büyük bir şans olmuş. İzzettin'e iyi ki varsın diyorum ve bütün katkıları için çok teşekkür ediyorum.

Şimdi panelistlerimizi kürsüye davet ediyorum ve ilk sözü Sayın Doç. Dr. Mehmet Alkan'a veriyorum.

mehmet alkan - Teşekkür ederim Hocam. Konu hakikaten başlık olarak çok büyük bir konu. Ne söylenebilir 90 yıllık iktidar-muhalefet ilişkisi üzerine? Bir defa belki sözcük olarak bakılabilir. İktidar-muhalefet bir ikiliği

ifade ediyor. Aslında bunu tam ifade etmek istesek belki iktidar ve halefe dememiz lazım veya muktedir ve muhalefet dememiz lazım dikotomiye -karşıtlığı- belirtmek açısından. Fakat bizim sözlüklere baktığımız zaman, muhalefet örneğin, Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca sözlüğü açarsanız uygunsuzluk, aykırılık, düşmanlık demek. Yani zaten kendiliğinden bir negatif anlamı var muhalefetin. Çünkü ilk ortaya çıktığı dönemde -ilk ortaya çıktığı dönemle Osmanlı modernleşmesini, 19. yüzyılı kastediyorum- ve 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesinin en önemli kriz alanlarından biri muhalefetin kendini ifade etmesi ve ortaya çıkmasıdır ki, bu bizde az çok örgütlü bir siyasal hareket olarak 1865'te İttifak-i Hamiyet Cemiyetiyle başlar. Bu Osmanlı modernleşmesinin kriz alanı olmasının sebebi en baştan itibaren illegal olmasıdır. Zaten onun legaliteye kavuşması küçük parantezler dışında 1908'e kadar devam edecek, yani illegal bir hareket olarak kalacak.

Fakat bugünden geçmişe baktığım zaman bana daha önemli gelen bir şey var. Gerçi 90 yılı konuşuyoruz ama 90 yıl o parantezin bir bölümü. Tamamına bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Ona baktığımızda özellikle yine Osmanlı modernleşmesinin çok önemli sorunlara cevap verme kaygısından yola çıkan bir ayrışma var toplumda. Bu ayrışmanın 1902 Jön Türk Kongresiyle biraz netleştiğini düşünüyorum ve o tarihten itibaren de Türkiye'de iki ana hat oluştu gibime geliyor. Biraz uçlarını sivrilterek bunu ifade edeceğim. Yani iktidara ve muhalefete veya toplumdaki kutuplaşmaya baktığımız zaman bu kutuplaşmanın 1902'den beri, 100 küsur yıldan beri benzer bir özellik gösterdiğini düşünüyorum. Tekrar ifade etmek isterim, uçlarını biraz sivrilterek ideal tip haline getirerek.

1902 Kongresinin en önemli ayırım noktalarından biri, Prens Sabahattin var, Ahmet Rıza var, şu bu, biri merkezîyetçi, biri ademî merkezîyetçi, ben onu biraz toparlamak istiyorum. Çünkü 23 Temmuz 1908'le bu biraz daha kristalize olacak. Nedir belirginleşecek olan? Temel sorulardan biri şu, bu memleket nasıl kurtarılır? Çünkü Osmanlı bir çöküş halinde, siyasal, toplumsal bir kriz yaşıyor. Buna cevap bulacaksınız siyasetçiler olarak legal, illegal iktidar da, muhalefet de, her neyse ve cevaplar oluşmaya başladığında bu cevaplar ikiye kümeleşiyor. Bir tarafta

deniliyor ki, merkezi bir yönetim kurarsak Osmanlı'yı kurtarırız. Karşı taraf diyor ki, ademi merkezi bir yönetim, yani yerel yönetimlere, yerel deneyime ve temsile ağırlık veren bir yönetim, idare tarzı kurarsak bu derde deva, derman oluruz. Bir taraf diyor ki, ekonomide devletçilik yapmamız lazım. Bunu İttihat Terakki milli iktisat olarak ifade ediyordu, Cumhuriyette devletçilik olarak ifade ediliyor. Öbür taraf da diyor ki, hayır, daha serbest piyasayı bizim kullanmamız lazım. Bir taraf diyor ki, bu merkezîyetçiliğe de bağlı olarak birlik bütünlükten yana bir tavır almamız lazım, asıl olan, esas olan birlik, bütünlük. Öbür taraf diyor ki, hayır, etnik kimlikler veya kimi dini kimlikler daha önemli. Şimdi dolayısıyla bir taraf diyor ki, dini kimliklerin ve değerlerin toplumsal ayrışmaya sebep olmaması için laikliğin önemini vurgulamak gerekir. Diğer taraf da, daha siyasal İslam'ı vurgulamaktan yana. Bir taraf daha atanmış kişilerden oluşan bir siyaset düzeni dizayn etmeye çalışıyor özellikle askeri ve sivil bürokrasiyle, öbür taraf daha çok seçilmişleri kutsayan bir siyaset tarzı benimsiyor.

Bir tarafın vurgusunu meşrutiyete, sonra da cumhuriyete verdiğini, diğer tarafın demokrasiye verdiğini görüyoruz. Böyle ikili bir vurgu var. Bunların gerçekten böyle olup olmaması değil ama söylem düzeyinde bunların ifade edilmesi önemli. Dolayısıyla yaklaşık 100 yılı aşkın zamandır şöyle bir iki kutup görüyoruz: Merkezîyetçilikten yana olan, aynı zamanda birlik-bütünlükten yana, aynı zamanda laiklikten yana, aynı zamanda devletçilikten yana, işte aynı zamanda cumhuriyetçi, aynı zamanda birlik-bütünlükten yana. Diğer tarafa baktığımızda o demokrasiyi öne çıkartan, ademi merkezi yönetimi öne çıkartan, serbest piyasayı vurgulayan, daha çok İslam'ı ve etnik kimliği vurgulayan bir hat, bir damar olarak karşımıza çıkıyor. Bu iki damar Osmanlı döneminden başlayarak ki, bunun tarihi 13 Nisan 1909, yani 31 Mart 1325, o tarihten itibaren siyasetin hem çatışma noktası hem siyasetin üretildiği nokta haline dönüşüyor. Örneğin, 13 Nisan 1909 sonrasına baktığımızda Türkiye'de kapatılan -ki çok partili meşrutiyet dönemidir o dönem- ilk partidir, İttihadi Muhammedi Cemiyeti. Dini siyasete alet ettiği için İdare-i Örfiye, yani sıkıyönetim tarafından ve yayın organı Volkan da kapatılır. Ardından çıkan parlamentonun çıkarttığı yasaklardan bir tanesi etnik aidiyetli örgütlenme yasağıdır. Yani Kürt lafını kullanamaz-

sızın bir dernek kurarken, Çerkez'i kullanamazsınız, vesaire. Yani der ki, etnik aidiyetli siyasi örgütlenme yasaktır. Tabii üçüncü bir ayak var 1909'un 31 Mart olayının bize hediye ettiği, o da ordunun siyasete girmesi. Ordu tam manasıyla özellikle de sıkıyönetim aracılığıyla Mahmut Şevket Paşa aracılığıyla siyasal hayata girecek ve temel değişkenlerden biri olarak günümüze kadar gelecek.

Bu çatışmanın nasıl devam ettiği konusunda örnekler vermek istiyorum. Örneğin bir başka çok partili siyasal hayata geçiş denemesi bizde Cumhuriyetin başlarında, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla başladı. Bir danışıklı dövüş değildi, gerçek bir muhalefet partisiydi en azından elitler arasında ve baktığımızda bu ilk Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılış nedeni nedir diye, aslında tekrar o 1909 meşrutiyete dönmek gerekiyor veya sonrasına gitmek gerekiyor. Aynı gerekçe, bir tanesi şudur hatırlayacaksınız: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının siyasi programında partinin, fırkanın İtikadat-ı Diniye'ye hürmetkar olduğu yazılmıştır. Bunun dinin siyasete alet edilmek olduğu söylendi ve bu kapatılma gerekçelerinden biri oldu İstiklal Mahkemesi'nde. Diğer de doğu, güneydoğu şubelerinde Kürt isyanıyla alakalı belgeler bulunması. Dolayısıyla iki neden bir anda öne çıkar. Bir tanesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılma nedeni dinin siyasete alet edilmesi, diğeri Kürtçülük.

Bu iki konu o günden itibaren, yani 1925'ten günümüze kadar Türkiye'nin Kürt sorununa bakışını da belirleyecek iki tane konu olacak. Çünkü o dönemin yöneticileri şunu söyleyecekler, şöyle bir denklem kuracaklar: Kürt isyanının Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da örgütlenmesini olanaklı kılan tarikât networkudur. Dolayısıyla evveleminde yapılması gereken tarikâtları yasaklamaktır. Gerçekten de Şark İstiklal Mahkemesinin -iki İstiklal Mahkemesi vardı o dönemde, biri Ankara, biri Şark- aldığı karar bu yöndedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bütün tarikâtları, tekkeleri yasaklamak ve tavsiye niteliğinde de Ankara'ya hükümete bütün Türkiye'de bunun yapılmasını söyler. Hakikaten de o senenin Aralık ayında Türkiye'deki bütün tekke ve zaviyeler kapatıldı, türbedarlıklar yasaklandı. Dolayısıyla bir network çatışma alanının dışına alınmış oldu. Bir de buna bir dipnot atmak isterim, bu bana önemli geliyor o tarihten itibaren, Doğu ve

mehmet alkan

Merkezîyetçilik ve ademi merkezîyetçilik; bu iki damar Osmanlı döneminden başlayarak siyasetin hem çatışma noktası hem siyasetin üretildiği nokta haline dönüşüyor.

mehmet alkan

İslamcılığın bir ideoloji olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hâlâ bir siyasi rekabet aracı olduğunu ve Kürt milliyetçiliğiyle İslamcılığın rekabet ettiğini görüyoruz.

Güneydoğu Anadolu'da iki ideoloji sürekli rekabet halindedir: Biri İslamcılık, biri milliyetçilik. Milliyetçilik bazen Türk milliyetçiliği şeklinde, Kürt milliyetçiliği şeklinde karşılıklı çatışma halindedir veya diyeceksiniz ki, Türk milliyetçiliği nasıl kendini ifade eder orada? O meşhur denklemi hatırlayın: Kart, kurt, Türk. Yani siz aslında Türk'tünüz, kendinizi unuttunuz, dağlara gittiniz, dilinizi unuttunuz, siz onu tekrar hatırlayacaksınız şeklinde bir milliyetçilik bu. İkincisi İslam, hatta o günden bugüne geldiğinizde İslam'ın, İslamcılığın bir ideoloji olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hâlâ bir siyasi rekabet aracı olduğunu ve milliyetçilikle, Kürt milliyetçiliğiyle İslamcılığın rekabet ettiğini görüyoruz. Şimdi buradan itibaren bu Türkiye'de iktidar-muhalefet filmi hızla sarmaya başladığımızda Serbest Cumhuriyet Fırkasına gelelim. Çünkü örnekleri öyle vereceğim. Her verdiğim parti örneği aslında bir dönemin hakim iktidar partisi ve muhalefet partisidir. Eskiler daha iyi bilir, eskiden muvafık ve muhalif denilirdi. Muvafık olmak iktidardan yana olmak, muhalif olmak şeklinde, daha sonra bu İttihatçı Ahrarcı ilk siyasi partiler 1908'deki, sonra 1911'de Hürriyet ve İhtilaf Fırkası kurulunca İttihatçı-İhtilafçı şeklinde bir dikotomiye dönüştü iktidar ve muhalefet arasındaki tanımlama, sonra da devam etti biliyorsunuz. Halkçı demokrat, halkçı adaletçi, vesaire. Şimdi bu Kürt sorunu ve siyasi İslam tevindir eski deyişle, ikizdir. Hep bir arada ve aynı anda Türkiye'nin siyasi tarihinde bir kriz olarak ortaya çıkar. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını örnek verdim, şimdi biraz ileri gidelim, ikinci örnek danişıklı siyasi parti Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatılmadı. Ama kendini feshetme gerekçesine baktığınızda biri İzmir mitingidir. O meşhur şapkaların atılıp, feslerin geri gelmesini, halifenin geri gelmesini söyleyen miting ve Kürt muhalefetinin kendisini Serbest Cumhuriyet Fırkasının altında ifade etme gayretidir. Buna da bir dipnot atmak isterim. Şu sebepten dolayı, Türkiye'de muhalefetin çok ilginç bir özelliği vardır. Muhalefet her zaman bir koalisyonudur. Bu Abdülhamit dönemindeki İttihat ve Terakki için de böyleydi, bir koalisyondu, İslamcılar da vardı içinde, liberaller de vardı, devletçiler de vardı. Cumhuriyet döneminde de böyledir. Mesela, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da böyleydi. İçinde İslamcı eğilimde olanlar da

vardı, liberal, hatta 1. Meclisin ikinci grubu dediğimiz ilk örgütsüz muhalefet hareketi de böyleydi. Şimdi Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendini feshetme gerekçesi de aynıdır. Birincisi tırnak içinde şeriat, ikincisi bölücülük bu muhalefetin o çatı altına girmeye başlaması.

Şimdi bizde hep bir muhalefet arayışı oldu ama bu evcil bir muhalefetti maalesef. Mesela, İsmet Paşanın da hep aklında kendi deyişle murakabe, parlamento, Meclis içinde bir murakabe, hatta 1939 yılında da bir müstakil grubu kurmak teşebbüsünde bulundu, vesaire, onun ayrıntısına girmek istemiyorum ama daha önemlisi, Demokrat Partinin kuruluşu. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş. Bu çok partili siyasal hayata geçişi sağlayan Demokrat Partinin kuruluş ve ilk faaliyet dönemine baktığınızda onun da bir şemsiye, bir muhalefet koalisyonu olduğunu, sosyalistlerin de, Kürtçülerin de, İslamcılarının da, liberallerin de bu parti içinde olduğunu görürsünüz. Daha sonra kapatılışına baktığınızda tabii o zaman Anayasa Mahkemesi yoktu, Anayasa Mahkemesi olmadığı için ve o dönemde siyasal partiler Cemiyetler Kanununa göre kuruldukları için onu kapatan Ankara Asliye Hukuk Mahkemesiydi. O kongresini yapmadığı için kapandığını söyledi ama şunu hatırlatırım size: Darbenin sebeplerinden biri ki, artık o siyasal krizi darbe olarak 1960, 1971, 1980, 28 Şubat'ta kendini ifade edecek. İki gerekçe bu bölücülük, yani Kürtçülük ve siyasi İslam, yani gericilik, şeriat, vesaire şeklinde belirginleşmeye başlayacak. Hem darbenin sebebi olacak hem siyasal örgütlenmelerin daha da kutuplaşmasına sebep olacak. 1960 darbesinde Kürtler nerede diye soracak olursanız, 55 tane Kürt ağasının önce Sivas'a, sonra başka yerlere o dönemde sürgününe bakın ve bugün Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Edirne gibi, Antalya gibi, İzmir gibi bazı Orta Anadolu kentlerine sürülen Kürt aşiretlerine bakın, yani bu boşuna değil, bu rastgele bir şey değil.

Bundan sonra işim biraz daha kolaylaşıyor. Şu sebepten dolayı kolaylaşıyor: 1961 Anayasasının getirdiği önemli yeniliklerden biri Anayasa Mahkemesinin kurulması. Anayasa Mahkemesinin kurulmasıyla beraber ki, o ancak 1963'te kurulabildi, 2 yıl boyunca kurulamadı, 1963'te kurulmasından günümüze kadar istisnasız bütün parti kapatma davalarına bakınız. Bütün parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesinin teknik nedenler

hariç, yani zamanında kongre yapmamak, falanca şekilde örgütlenmemek gibi teknik sebepler dışında kapatmaların iki gerekçesi vardır. İlk kapatma Milli Nizam Partisine yönelik kapatmadır dinin siyasete alet edilmesi, laiklik, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını hatırlayın, diğeri Türkiye İşçi Partisine yönelik kapatma kararıdır. Programında Türkiye’de Türklere başka milletlerin yaşadığını ifade ettiği için, o da Kürtler. Dolayısıyla aslında Türkiye’deki bu siyasette uzun süre İslamcılar kendilerini açıkça ifade edemedikleri için daha çok sağ partilerin içinden özellikle Sünni İslam kendini ifade etmeye çalışacak, Aleviler daha çok sol partiler üzerinden kendilerini ifade etmeye çalışacak, Kürtler kendilerini daha çok sol partiler üzerinden ifade etmeye çalışacak.

Şöyle toparlayayım: 1971 darbesine baktığınızda da Devrimci Doğu Kültür Ocakları dahil olmak üzere ve siyasi İslam’ın müstakiller hareketi olarak başlayan, sonra Milli Nizam Partisine dönen 20 Ocak 1970’te Milli Nizam Partisine aynı şey 12 Eylülde sebeptir. 12 Eylülde yapılabilecek en kötü işlerden biri de yapıldı ve Kürtçe dolaylı yasaklandı. Kürtçe kamusal alanda 1991’e kadar kaset çıkarmak dahil olmak üzere, yayın yapmak dahil olmak üzere. Örneğin 1991’de de kimi eski siyasal İslamı ya da Kürtçülüğü savunan partilerin parlamentoya girmesi için koalisyonlar kurulmak zorunda kaldı. Bunlardan birini Erdal İnönü alınabilecek en büyük riski alarak yaptı. O dönem eşitlik ve demokrasi Halkın Emek Partisiyle bir SHP’nin ortaklığı oldu. Karşısında da İslahatçı Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Çalışma Partisiydi o zaman, onların koalisyonu oldu ve geldi.

Şimdi şöyle bitireyim: Türkiye’de ideolojik anlamda hep muhalefette kalmış iki kesim siyasi İslam ve Kürtçü hareketidir. Çok ilginç, birkaç gün evvel bir koalisyonla âdetâ benim gözümde ilk defa iktidar oldular. Böyle de benim gözümde, tabii bunu da sivrilterek söylüyorum, bu AKP’yle anlaşmasından söz ediyorum. Barış ve Demokrasi Partisinin, dolayısıyla 90 yılın 1923’ü esas alıyoruz herhalde o 90 yıl denilirken, 2013’e geldiğimizde 90 yıl adeta muhalefette kalmış iki ideoloji ilk kez birkaç gün önce iktidar ortaklığı yaptı pazarlıklarla. Biraz mübalağa ettiğimi düşünebilirsiniz ama böyle düşünüyorum ve sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

burhan şenatalar - Sayın Mehmet Alkan’a

teşekkür ediyorum. Şimdi ikinci konuşmacımız Sayın Doç. Dr. Gökhan Atılğan. Buyurun, söz sizin.

gökhan atılğan - Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben de önce İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetine ve tüm emek verenlere teşekkür ederek başlayayım, sonra İzzettin Hocamı saygıyla selamlayayım.

Bu toplantıya hazırlanırken baktım, Türkiye’de 58 tane siyasi parti kapatılmış sadece Cumhuriyet döneminde, 21 Anayasasını da sayarsak 4 tane Anayasa yapılmış ve son Anayasa 17 kez değiştirilmiş. Şunu söylemek istiyorum: Sadece bu partilerin isimlerini saysak ve Anayasa değişiklikleri üzerinden gitsek herhalde bir tam günü yemek durumunda kalırız. Bu aynı zamanda bizim burada yapacağımız konuşmaların ya da sunuşların sınırlarını da göstermek bakımındandı. O yüzden daha soyutlamalar düzeyinde gideceğiz.

Türkiye’de sosyal ve siyasal bilimlerde iktidar ve muhalefet ilişkilerini çözümlenemedeki baskın eğilimler nelerdir, bu soruya yanıt vermeye çalışacağım ve bunun alternatifi ne olabilir sorusunu da tartışmaya açacağım. Aslında 3 tane çözümlenme yöntemi baskın görünüyor. Bunlardan biri merkez-çevre ilişkisi aracılığıyla yapılan çözümlenmeler, diğeri güçlü devlet geleneği, zayıf sivil toplum geleneği karşıtlığıyla yapılan çözümlenmeler, bir diğeri İdris Küçükömer’in Batıcı bürokratlar doğucu halk güçleri karşıtlığı ekseninde ya-

mehmet alkan

Türkiye’de ideolojik anlamda hep muhalefette kalmış iki kesim siyasi İslam ve Kürtçü hareketidir.

gökhan atılğan

Yeni dönemde iktidar mücadelesi Türkiye burjuvazisinin seküler kanadıyla İslamcı kanadı arasındaki iktidar ve hegemonya mücadelesine Kürt burjuvazisinin de eklenmesiyle süre gidecek.

pılan çözümler. Bu üç çözümlerle ilgili iki tane saptama yapmak mümkün, çünkü bunlar bir hegemoniktir, iki ideolojiktir. Hegemonik oluşu şundandır: Hem sosyal ve siyasal bilimlerde hem toplum katında ortak duyuda bu çözümler esas alınarak iktidar ve muhalefet ilişkileri değerlendirilir. Bu üç çözümlenin üçü de aynı zamanda ideolojiktir -dar anlamda ideoloji kavramını kullanıyorum burada- yani gerçekliği kendini gösterme biçimiyle sınırlayan bir potansiyel taşıyor. Bu bakımdan da ideolojiktir. Hakikatse aslında bize bu çözümlerin gösterdiği biraz daha ardına geçmeyi gerektirir. Her üç çözümlenin epeyce farklılıkları var ama önce ortak yanlarıyla başlamak istiyorum. Bu çözümlerde denklemin birinci tarafında, sol tarafında, yani merkez, güçlü devlet, batıcı bürokratlar -ne dersek- kanadında ister asker ve sivil aydınlar denilsin, ister ordu denilsin, ister merkez denilsin burada ima edilen şey devlet katında örgütlenmiş ve toplumsal sınıflar üstünde yer alan sınıf aşırı bir konumda bulunan kudret sahibi aydınlar yer alıyor. Bu aydınlar devletten, devlet katından edindikleri kudreti toplumsal sınıflardan -yine buraya dikkat etmenizi istiyorum- bağımsız olarak diledikleri gibi yönlendirebiliyorlar ya da yönlendirme potansiyeli taşıyorlar. Denklem ikinci tarafında ister büyük gelenek diyelim, ister çevre diyelim, ister halk güçleri diyelim, isterse de sivil toplum diyelim, yine toplumsal sınıflardan bağımsız olarak kurgulanan, böyle olduğu için de homojenize edilen bir büyük kitle var. Karşıtlıklar temelinde kurgulanmasına rağmen her iki tarafın bazı ortak yanları bulunuyor. Üç tane ortak yan saptayabiliriz: Birinci ortak yan denklemin her iki tarafı da, toplumsal sınıflardan bağımsız ya da onların dışında ya da üstünde, ikincisi toplumsal cinsiyetlerden bağımsız ya da onların üstünde, dışında, üçüncüsü de toplumsal kimliklerden bağımsız zahiri özneler olarak tahayyül ediliyor ya da kurgulanıyor. Oysa denklemin her iki tarafında da fraksiyonlara ayrılmış bir burjuvazi, tabakalara ayrılmış bir halk, farklı kimliklere bölünmüş bir toplum ve toplum-sallaşmış cinsiyetler bulunuyor. Denklem her iki tarafının birbirlerine karşı olan yanları da bulunuyor. Birinci tarafa yakıştırılan ya da atfedilen değerler genellikle otoriter, elitist, asker ve yukarıdan olmak, birinci özellik bu. İkinci özellik topluma yabancı, köksüz ya da geleneksiz olmak, üçüncü-

sü, batıcı olmak, dördüncüsü de laik olmak. Denklem ikinci tarafına atfedilen değerler ya da özellikler de yine dört tane: Bir; sivil aşağıdan ve demokrat olmak, iki; gelenekçi ve bu topraklardan olmak, bizden olmak, üç; Doğulu, ama kısmen Batıya açık olmak, dört; dindar ama bir yönüyle de laik olmak.

Her iki tarafına da, yani denklemin birinci tarafına da, ikinci tarafına da atfedilen bazı misyonlar da var. Birinci tarafın 4 tane misyonu bulunuyor: Bir; bunlar toplumu baskılayıp dizginliyorlar, iki; gelişmeyi ve kalkınmayı önüyorlar. Küçükömer Hocanın ifadesiyle, üretici güçleri geliştiremiyorlar, üç; demokrasiyi güdükleştiriyorlar ya da yaşanmasına izin vermiyorlar, dört; Türkiye'nin dünya içindeki konumunu zayıflatıyorlar.

Denklemin ikinci tarafına atfedilen misyonlar yine dört tane: Bir; ikinci taraf toplumun özgürlük potansiyelini taşıyor, iki; kalkınmayı ve gelişmeyi, üretici güçleri geliştirmeyi sağlıyor, üç; demokrasiyi toplumsallaştırıyor, dört; Türkiye'nin dünya içindeki konumunu güçlendiriyor.

Bunları sadece saptama olarak söylüyorum, kendi görüşlerim olarak söylemiyorum. Bazı genellemeler ve soyutlamalar yapıyorum. Her iki tarafın da denklemin birinci yanının da, ikinci yanının da tabii siyasal düzeyde bazı temsil organları ya da örgütleri bulunuyor. İşte birinci tarafta Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Silahlı Kuvvetleri, yüksek yargı, bürokrasi, laik ve Batıcı medya, TÜSİAD ve başka STK'lar ve bazı medya organları yer alıyor. İkinci tarafta da Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti, Adalet Partisi, ANAP, Refah Partisi ve nihayet AKP yer alıyor. Sivil toplum katında da halk örgütleri, bazı cemaatler, cemiyetler ve bunların kendi haberleşme sistemleri ya da medyaları yer alıyor. Bu üç baskın çözümlenin bize 90 yılda iktidar ve muhalefet ilişkilerine yönelik öne sürdüğü tezler bunlar. Belirttiğim gibi bunlar aynı zamanda hegemonik tezlerde hem akademisyenler arasında hem toplum katında tutunan tezler.

Şimdi biraz daha farklı bir perspektiften, 1923'ten bu tarafa doğru bakacak olursak, aslında Cumhuriyet 1923'te ne istemişti? Tasada, kederde, kıvançta bir imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle yaratmak istemişti. Böyle bir ütopyayla yola çıktığından beri tam 90 yıldır aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter kabuğunun içinde üç ayrı millet yaşa-

ya geldi. Milleti etnik anlamda söylemiyorum, şimdi devam edeceğim. Üç milletli Türkiye Cumhuriyetinin birinci milleti hayat tarzı, yönelişleri, çıkarları, uluslararası bağlantılarıyla devlet fideğinde yetiştirilmiş Türkiye burjuvazisiyle, ikincisi, surlar gerisinde yaşayan burjuvazinin dışında kalan ya da surlar berisinde kentlerin, ilçelerin ve köylerin uzak dehlizlerinde çilekeşçe ve emekleriyle yaşayan işçilerin, fakirlerin, mülksüzlerin, emeklilerin, emekçi kadınların dünyasının Türkiye'siydi. Bu ikinci millet Türkiye halkıydı. İkinci millet birinci milletin, yani burjuvazinin açık diktatörlükle askeri vesayet arasında kuşattığı bir dünyada kendisine yer bulamamıştı. Alternatif bir dünya yaratmaya yöneldiği anlarda da en sert biçimlerde bastırılmış ve susturulmuştu. Bütün bu çaresizlik ve alternatifsizlik içinde bu dünyada kendilerine bir yer kuramayınca Allah'ın kelamını kendilerine umut olarak iade eden siyasal İslama yüz eden bir millet oldu ikinci millet. Şimdi kalpsiz dünyanın kalbi olma iddiasındaki siyasal İslamın yarattığı yeni tipte bir burjuvazinin esaretinde yaşamaya devam ediyor Türkiye'nin ikinci milleti. Üçüncü millet tel örgülerle çevrilmiş coğrafyasında yoksulluk ve yoksulluğa mahpus Kürt milleti. Bu millet şimdi eğer çözüm süreci başarıyla sonuçlanacak olursa, şimdiye kadar bu mahpusluğun gözlerini perdeleyişinden ötürü göremediği kendi hakim sınıflarının ve kendi emekçi sınıflarının doğmakta olduğunu görecek.

Yeni dönem tabii çözüm süreci aksayabilir, bir sürü olasılıklar gündeme gelebilir ama yeni dönemde iktidar mücadelesi Türkiye burjuvazisinin seküler kanadıyla İslamcı kanadı arasındaki iktidar ve hegemonya mücadelesine Kürt burjuvazisinin de eklenmesiyle süre gidecek. Milliyetçiliğin, muhafazakârlığın, İslamcılığın her çeşidini dönem dönem sinayan ikinci millet; Türkiye emekçi halkı kendini ulus olarak kurabilecek alternatif bir Türkiye yaratabilecek mi, önümüzdeki dönemin muhalefetinin temel sorusu bu olacak. Teşekkür ederim.

burhan şenatalar - Çok teşekkürler Sayın Atılğan. Üçüncü konuşmacımız Sayın Prof. Dr. Mehmet Bekaroğlu. Buyurun.

mehmet bekaroğlu - Teşekkür ediyorum. Siyaset bilimciler, tarihçiler var, onların arasında konuşuyoruz. Ben siyaset yapıyorum,

yani siyaseti yapan biri olarak konuşacağım, onun için çok teorik şeyler, soyutlamalar yapmayacağım.

Sayın Alkan ve Atılğan Türkiye'deki siyasal kutuplaşmayı, iktidar-muhalefet kutuplaşmasının birtakım özelliklerini söylediler. İşte devletçi, piyasacı, atanmış, seçilmiş, laik, dindar, bunlar uzayabiliyor. Evet, Türkiye'de kutuplaşmış bir siyasal ortam var. İktidar-muhalefet ilişkisi 90 yıldan beri böyle gidiyor. Ama esasen siyasette birikim ve tahakküm aracı olan, devlete ulaşmak, devlete gelmek, iktidar amaçlanıyor. Temsil sorunundan söz edildi, bir daha ben onu tartışmayayım. İktidar ve muhalefetdeki siyasi partiler belli sebeplerden dolayı bir araya gelen, bir toplumun bir kesimini temsil etme şekilde organize olmuyor. Bir lider, seçkin biri çıkıyor -politik psikolojide anlatıyorum- üniversitede, nar-sist birisi çıkıyor ve tiran olmaya, firavun olmaya aday birisi çıkıyor, onun etrafında insanlar onunla beraber, onun karizmasıyla beraber işte bu tahakküm ve birikimin aracı olan, dağıtan devlete, yani iktidara ulaşmak istiyorlar. Aslında kavga temelde bir iktidar kavgası.

Bu işlerin meşrulaştırılması için bir sürü şeyler kullanılıyor. Yani iktidar kullanıyorsunuz, tiranım, firavunum, zenginliklere ulaşmak istiyorum, yanımdakilere dağıtmak istiyorum, kibirleneceğim, böbürleneceğim, kendimi bir yerde göreceğim, seçkin olacağım, bunun için bana oy verin filan denilmez. Kavga başka şeyler üzerinden yapılıyor. Mesela, meşrulaştırmak için daha önce iktidar

gökhan atılğan

Türkiye emekçi halkı kendini ulus olarak kurabilecek alternatif bir Türkiye yaratabilecek mi, önümüzdeki dönemin muhalefetinin temel sorusu bu olacak.

mehmet
bekaroğlu

Vesayet sistemi mevcuttur. Bundan sürekli olarak şikâyet ederler ama bütün siyasi partiler devletin bu yapısına uygun şekilde organize olurlar.

Tanrı'ya, yani onun temsilcisi, onun adına iken şimdilerde epey bir zamandır, 90 yıldır da Türkiye'de ulus diye aslında seçkinlerin oluşturmuş oldukları, icat ettikleri, onların kafasında kurgulanan gene tanrısal, kutsal ve dokunulmaz bir yere atfederler. Orayla kendilerini meşrulaştırırlar. İşte bu biraz evvel sözü edilen kutuplaşmaların cephelerinden bir tarafı, partiler daha çok millî iradeyi öne çıkarırlar. Öbürleri daha farklı şeyler söylerler, ama temelde bir iktidar kavgası, yani birikimin aracı olan, zenginliklerin toplandığı, kararın toplandığı devlete iktidara gelmek, bu amaçlarıdır.

Şimdi Cemil Hoca "muhalafet iktidara alternatif değildi" dedi. Biraz evvel hocalarımızın kurmuş oldukları o kutuplaşmanın cepheleleriyle ortaya koydukları o yapı dolayısıyla Türkiye'de hiçbir zaman şu andaki muhalafet, ana muhalafet iktidara alternatif değil. Tabii teorik olarak alternatif, Anayasa, yasalar filan alternatif, seçimler oluyor, seçimler yoluyla iktidarlar değişiyor, gerçekten de değişiyor ama pratikte böyle bir şey yok. Çünkü toplumda siyaset kimlikler üzerinden yapılıyor, insanlar, seçmenler kimlikler üzerinden taraftarlara dönüştürülüyor. O taraftarların biraz evvel hocalarımızın saymış oldukları özelliklerine baktığınız zaman şu anda iktidar olan, 1950'den bu yana iktidarda olanların devamı hep o cephe iktidarı kazanacaktır, diğerleriyle iktidar bu birikim ve tahakkümün aracı olan devlete ulaşmak için birtakım müdahaleleri, darbeleri gözleyeceklerdir, gözlemişlerdir. Maalesef böyle bu iş.

Temsil meselesi gerçekten Türkiye'de siyasi partiler iktidar ve muhalafet hem gelenek itibarıyla iktidara, siyasete bakmaları itibarıyla ve yasal altyapı böyle bir şey söz konusu değil. Biraz evvel ifade ettim, bir şef var, seçkin birisi var, karizmatik birisi var, bir önder var, onun etrafında insanlar kümeleşiyor, hiyerarşik bir şekilde diziliyor. Dikkat edin, dün ana muhalafet partisinin genel başkanı iktidara meydan okudu: Gerçekten demokratikleşmek istiyorsan Siyasi Partiler Yasasını değiştir. İşte Siyasi Partiler Yasasında, iş orada. Bu 1982 Anayasasında böyle ama daha önce de çok farklı değildi. Türkiye'de bir lider şef mevcut, bu lider şef aşağıya doğru kimin ne yapacağını, nasıl davranacağını, bütün kararları alıyor, seçilecek olan insanları belediye başkanından belediye meclis üyesine, milletvekilinden bakanlara kadar hepsini o seçiyor. Yani burada temsil diye bir şey

söz konusu değil. Neredeyse bir çıkar için, bir amaca ulaşmak için bir araya gelmiş bir yapı var ve o yapı bir insana bir şekilde şefe kendisini eklemiş ya da bütün kaderini, geleceğini ona bağlamış.

Türkiye'de yaşam tarzı üzerinde oluşan bir kutuplaşma mevcut. Burada bu kutuplaşma aslında siyasi partiler, iktidar ve muhalafet, toplumun bütün bu özelliklerini oy devşirmenin aracı olarak kullanıyorlar. Yoksa onlar da çok fazla, esasen çok önemli şeyler değildir. Bu sağ partiler 1950'den başlayarak bugüne sürekli olarak vesayet sisteminden yakınır ve haklıdır. 61 ve 82 Anayasasından itibaren Türkiye'de bir vesayet sistemi gerçekten kurulmuştur. Seçilenlerin bir şekilde rotadan, raydan çıkabilecekleri, dolayısıyla onlara vesayet kurumları işte Anayasa Mahkemesinden Yükseköğretim Kurumuna, Yüksek Askeri Şura'dan Milli Güvenlik Kuruluna kadar, Cumhurbaşkanlığına kadar değişik kurumlar aracılığıyla bunlara müdahale edilmesi üzerine kurulmuştur. Bu şeyler yetmeyince de askeri müdahaleler, bunun da yasal altyapısı olduğu söylenir. Böyle bir sistem mevcuttur, vesayet sistemi mevcuttur ve bundan sürekli olarak şikâyet ederler ama bütün siyasi partiler bu vesayet yapıları devletin bu yapısına uygun şekilde organize olurlar. Yasa da bu şekilde olmalarını zaten emreder. Yani kendileri bir taraftan vesayet sisteminden şikâyet ederken, ayrı bir vesayeti parti içinde oluştururlar. Yani genel başkan, şef ve adamları bütün kararları verir ve yönetir. Ne dağıtacaksa da o dağıtır, işte birikim ve tahakküm aracı olan devletten, iktidardan kime ne pay verecekse verir. Zaten bu yapıyı da bu payın üzerinden kurar. Yani ödüllendirmeye bu şekilde tutar. Böyle olunca, yani siyasi partiler iktidar ve muhalafetiyle bu şekilde inanmaları, zihniyetleri böyle olması, bu şekilde örgütlenmeleri nedeniyle, yani iktidara geldiklerinde de oluşturdukları kurum bir öncekilerden çok farklı olmuyor. Yine vesayet kurumu yapıları devam ediyor. Nitekim Cemil Hoca da ifade etti, 12 Eylül Anayasasına Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetinin çok fazla temelden bir itirazı yoktur. Esasıyla ilgili itirazı yoktur. Belki de iktidara verdiği yetkilerini biraz daha arttıracak, işte başkanlık sistemi gibi birtakım başka kurumlar önermektedir. Yoksa vesayet sistemi olması, yani iktidara gelenin o ekibin hiçbir şekilde denetlenmemeleri, kerameti kendilerinden menkul olmaları, seçkin olma-

ları, ben seçildim, iktidara geldim, dolayısıyla arkamda millet var, işte yüzde 50 rey alıyorum, dolayısıyla istediğimi yaparım, böyle bir şey var.

Muhalefet olan küçük grup da; Türkiye'deki yüzde 65-35 denilir hep bu şeye, onun için iktidara gelemes hiçbir zaman muhalefet, onlarsa başka bir şey ortaya koyarlar. İşte devlet, cumhuriyet, laiklik, işte her şeyi yapamazsın, devleti, cumhuriyetin temel ilkelerini gibi birtakım gerekçelerle önlere çıkarlar. Bir taraf kendi iktidarı adına bunu her şeyi yaparım diyor, diğeri de devlet diye bir şeyi bahane ediyor ama insan, toplum böyle bir şey yok Türkiye'deki siyasette, onlar araçlar olarak duruyor, insan ve toplum araçlar olarak duruyor. Esas olan devlettir, insanlar araçtır. Siyasi partilerde de öyledir, esas olan Genel Başkan, şef ve adamlarıdır, diğeri araçtır. A kişisi olabilir, yarın B kişisiyle değiştirilebilir.

Böyle olunca Türkiye'deki iktidar ve muhalefet kavgası, Cemil Hocanın yine ifade ettiği gibi zaman zaman edep sınırlarının dışına da çıkmaktadır. Belki daha öncekilerin bu kadar tırnak içinde "edepsiz" olmamalarının sebebi daha seçkin, daha okumuş, daha köklü ailelerin insanları merkezdeki, şehirdeki insanlar siyasetle uğraşıyor olmaları ama 1950'ler, 1960'lardan sonra Türkiye'deki büyük göçten sonra Anadolu'dan, kırsal kesimden, köyden insanlar gelmiş, bunlar da siyaset yapmaya başlayınca, eh, kelime dağarcıklarından hareketle biraz daha tırnak içinde yine söylüyorum, edepsizce davranabiliyorlar.

Şimdi bu kimlik siyaseti meselesi çözüldüğü müddetçe Türkiye'de iktidar ve muhalefet yine bu şekilde devam edecek. Burada birkaç tane şey var, bunların altını bir daha çizerek konuşmamı bitireceğim. Bir, devletin ne olduğuyla ilgili soru. Yani devlet iktidar gerçekten birikimin ve tahakkümün aracı mı, nedir devlet? Bir bu, eğer böyleyse bu şekilde devam edecek, yani bunu değiştirmeniz mümkün değil. Burada devletin esas olması, devletin kutsanması hep bu şekilde karşımıza çıkan bir durum var. Aslında bu milletin kutsanması gibi bir şey, bana göre yine o iktidar kavgasında iktidara gelen işte o narsist lider, şef, tiran, firavun neyse, kim diyeceksek diyelim bu seçilmiş olabilir, başka bir şekilde de gelebilir, hiç fark etmez, esasen o kendi durumunu meşrulaştırmak için, sağlamaştırmak için icat ettiği şeylerdir. Böyle bir şey yok yani, millet diye, ulus

diye bir şey yok. Var, ama ulustan, milletten kastedilen şey somut insanlar değil, onların kafalarında kurgulanmış bir şey var. Bunu da işte çoğunluğa bağlıyorlar, mili irade budur diyor, bu şekilde devam ediyor. Kutsuyor, yani beni tartışmayın, benim söylediklerim, yaptıklarım millet adınadır, millet millet diye Sayın Başbakanın bağırmasının temelinde bu var. Aslında bana itiraz etmeyin diyor.

Bir konuyu daha kısa bir şekilde birkaç cümleyle ifade etmek istiyorum. Buradan devlet, millet kutsanırken esas tartışma biraz evvel ifade ettim, tiranın liderin kendisi ve o iktidara geliyor, onun etrafında her şey kümelenebiliyor. Seçkin oraya geldi, ya seçkindir bir şekilde ya da oraya geldiğinden dolayı, seçildiğinden dolayı seçkin oluyor. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 90 yılda en temel özellikle 1950'den bu yana en temel problemlerden bir tanesi denetim meselesidir. İktidarların, seçilmişlerin denetimi hiçbir şekilde yapılamamaktadır. Başkanlık sistemiyle de aslında teklif edilen şey bunu iyice bütünüyle denetimsiz hale getirme gayretidir. Başbakan seçiliyor, devlet Denetim Kurulunu tayin ediyor, bir bakan atanıyor, Teftiş Kurulunu tayin ediyor. O Teftiş Kurulu onu denetliyor. Güya siyaset, hükümet yasama aracılığıyla, Meclis aracılığıyla denetlenir ama Meclisin tamamı liderler tarafından atandığı için hiçbir şekilde denetim söz konusu değildir. Türkiye'nin en temel problemi budur. Ne siyasi partilerin içinde bir temsil işler, aşağıdan yukarıya bir denetim asla söz konusu değildir, ne de devlet işlerken halka dayalı gerçekten seçilmişleri denetleyecek, hükümetleri denetleyecek bir yapı söz konusudur. Böyle olduğu zaman muhalefet ve iktidarın kavgası gerçekten bir iktidar kavgasına dönüşmektedir. Halk burada araç olmaktadır. Hiçbir şekilde siyasi partiler şöyle insanların önüne geçmezler, gelmezler. Yani biz diyelim ki, eğitim sistemini şu yöntemle daha kaliteli hale getireceğiz. Efendim, ben bütün okulları devletleştireceğim, eğitim bir temel insan hakkıdır, dolayısıyla bir devlet varsa insanlarını eğitir. Eşitliğin de, adaletin de gereği budur. Öbürü de çıkar hayır, ben rekabet edeceğim, özelleştireceğim. Bu şekilde insanların karşısına çıkmazlar. Bunlardan zaman zaman söz edilse bile bu boşlukları doldurmaktır. Esasen çıkarlar ve derler ki, işte ben sizdenim, ben böyleyim, öbürü de sizin düşmanınızdır, beni seçin ve bu şekilde yapılır seçimler. Böyle yaptığı için AKP hep kazanıyor, CHP de hep

**mehmet
bekaroğlu**

**Türkiye
Cumhuriyeti
tarihinde
özellikle 1950'den
bu yana en temel
problemlerden bir
tanisi denetim
meselesidir.
İktidarların,
seçilmişlerin
denetimi hiçbir
şekilde
yapılamamaktadır.**

ayşe hür

Siyasi çatışma dediğimiz şey merkezle çevre arasında değil, aslında merkezin içerisindeki bloklar arasında yaşandı diye düşünüyorum.

kaybediyor. Teşekkür ederim.

burhan şenatalar - Çok teşekkürler Sayın Bekaroğlu. Şimdi konuşma sırası Sayın Ayşe Hür'de. Buyurun.

ayşe hür - Teşekkür ederim. Benden önceki konuşmacılar o kadar güzel özetler yaptılar ki, söyleyeceğim birçok başlık üzerinden geçildi. Tekrara düşmemek için bir başka perspektiften bakmaya ya da eksik, değinilmeyen bazı konulara değinerek konuşmamı tamamlamaya çalışacağım.

Sayın Mehmet Alkan şöyle dedi 'genel ana eksen cumhuriyetçilik ya da rejimin niteliklerine dair yapılan vurguyla, diğer tarafta da belki demokrasi diye ana başlık altında toplayabileceğimiz rejimin içeriğine dair vurgu etrafında şekillendi' gibi, doğru mu anladım bilmiyorum. Ama daha sonradan Cumhuriyet tarihi boyunca bu eksenin sapmalarına ve uzaklaşmalarına da değindi. Bense başından beri böyle bir ikilemin çok kurulamayacağını düşünüyorum. Cumhuriyet tarihine baktığımızda, demokrasi başından itibaren cumhuriyet elitlerinin kafasında çok makbul bir terim olarak yer almamıştı. Falih Rıfkı'nın konuşmalarında görürsünüz veya Recep Peker'in sohbetlerinde görürsünüz, Ahmet Emin Yalman'ın hatıralarında görürsünüz, sürekli demokrasinin aslında kötü bir rejim olduğu, toplumdaki bütün kötücül, düzeni bozucu ahlaksız, tefessüh etmiş kimliklerin kendini ifade aracı olduğuna dair böyle bir ön kabul vardır. Bunun karşısına koydukları yaklaşım da toplumun tümünün çıkarlarını temsil etmeyi vaat eden bir milli blok siyasetidir.

Milli lafı nereye girdiyse biliyorsunuz artık orada her türlü kötü politikanın hayata geçirilmesi için bir boş alan vardır. Her şeyi milli sıfatıyla aklamak, ona meşruiyet kazandırmak, oportünistliğine kılıf bulmak mümkündür. Ta başından beri böyle bir milli blok tanımıyla harekete geçmiştir cumhuriyet elitleri ve bu milli bloğu bazılarının göre ilerde gerçekten toplumun olgunlaşma düzeyine bağlı olarak yavaş yavaş farklılaşmış ilgi alanları Batılıların o çıkar grubu, interest group dedikleri -ama ben o tercüme çok beğenmiyorum, hani ilgi grupları diye tarif etmek belki daha doğru olur- o gruplara aktarmak gibi bir amaçla yola çıktıklarını söylemişlerdir. Yani Cumhuriyetin özellikle ilk çeyreği için cumhuriyet elitlerinin toplumun

henüz demokrasi tecrübesini yaşamaya yeterince ehil olmadığı ve bu ehil olma halini oluşturmak için yapılmış bir çimleme, fideleme aşaması gibi tarif etmişlerdir. Bense başından beri böyle bir amacın hiç olmadığı kanaatindeyim. Çünkü bu Sayın Hocamın üç ekseninde incelerken sunduğu gibi bloğun bu tarafındaki Batılılaşmacı ve Modernleşmeci projenin esas noktalarından biri de gerçekten toplumu belli bir modernleşme düzeyine çıkarmak için aceleyle bir şeyler yapmak telaşıydı. Çok da haklıydılar, yani Batı tecrübesine bakılırsa Türk modernleşmesi, Türk milliyetçiliği de paralel olarak birlikte gelişti. Çok geç kalmış bir modernleşmeydi. Belki en geçi Avrupa'da Alman modernleşmesidir. Türk modernleşmesi bunu da aşan bir gecikme içerisindeydi ve Batıyla Osmanlı Devletinin arasında oluşan teknik, hukuki, toplumsal, ekonomik farklılığı bir an evvel aşmak için aceleyle, telaşla bazı üstyapı kurumlarında devrimleri hızla yapmak telaşı içerisindeydiler. Bu telaş da tabii onları daha çok üstyapıyla ilgilenmeye ve alttaki o geniş kitlelerin bilgi, eğitim, anlayış, görgü, hayat tecrübesi, siyasete katılımı gibi birçok alanda beklenmesi gereken, ayak bağı olmaması için mümkünse sessiz bir şekilde kenarda tutulması gereken kitleler olarak bakmalarına neden oldu.

Bütün siyasi çatışma dediğimiz şey merkezle çevre arasında değil, aslında merkezin içerisindeki bloklar arasında yaşandı diye düşünüyorum. Mesela bakıyoruz, birinci grup, ikinci grup daha Birinci Mecliste ortaya çıkan gruplaşmalarda hepsi Birinci Mec-

lisin oluşumunu biliyoruz. Doğrudan seçimle gelmiş kişiler değil, iki dereceli seçimler var Osmanlı'dan beri. Onun da üstüne son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının büyük bir bölümü, Malta'ya sürgüne götürülmüş olanlar, son seçimde seçilmiş bazı kişiler, Ankara'ya savaş suçlamalarından, Ermeni tehciri yargılamalarından kurtulmak için Ankara'yı bir sığınak olarak görmüş bazı kesimlerden oluşmuş derleme bir Meclis ve milli mücadele yıllarının da doğasına uygun olarak Anasır-ı İslamiye işte İslam unsurlarını temsil eden bir meclis. Daha etnik duyarlıklar, etnik tanımların kullanılmadığı bir dönemdeyiz. Bu Mustafa Kemal'in de büyük bir siyasi becerisi. O çeşitli kesimleri mobilize etme yeteneğinin de katkısıyla çeşitlilik içeriyormuş gibi gözükken bir Meclis. Fakat bu Meclisin içerisindeki o birinci grup, ikinci grup bölünmesi de hiçbir zaman demokrasi ve tam anlamıyla cumhuriyetçilik veya demokrasi veya hakiyeti milliyet kavramı etrafında oluşmamış. Her iki grubun içerisinde de demokratik teamüllerden yana olanlar var, meşrutî rejimin hikmetlerini savunmak isteyenler var, halifeliliği savunanlar da var, karşı olanlar da var. Bir tarafta sivil, asker, bürokrat çoğunlukta ama diğer tarafta da tam anlamıyla şunu diyemiyoruz: Eşraf, avukat, hukukçu, serbest meslek erbabı var diyemiyoruz. Her iki tarafta da sarıklılar var. Oradaki ayırım noktası daha çok benim gördüğüm kadarıyla bu tür gecikmiş devrimci mücadelelerde ya da milli kurtuluş savaşlarının sonrasında ortaya çıkan bir hızlı mı gideceğiz, yavaş mı gideceğiz çatışması. Mustafa Kemal'in temsil ettiği kesimler frene basmadan bu modernleşme projelerine kurtuluştan sonra da hızlıca devam etmek gerektiğini düşünüyorlar. Yani kafa, göz yarararak da olsa, harf devrimini de yapmak, yasaları değiştirmek, anayasal çerçeveyi değiştirmek, vesaire gibi şeylerde hiçbir şekilde yavaşlamamak gerektiğini. Çünkü yavaşlarsak düşeriz. Hatta bu Cumhuriyet Halk Partisinin de 1933'te sanıyorum 10. yıl için hazırladığı sloganlardan biriydi: "Durmayalım, düşeriz". Diğer kesimse, geçmişin kurumlarını, değerlerini, anlayışını, siyasasını yavaş yavaş dönüştürerek gitmenin daha sağlıklı olabileceğini düşünüyor.

Bu ayırım resmi tarih yazımı tarafından tabii böyle sunulmadığı için bize, bizim kafamızda bir tarafta cumhuriyetçiler, demokrasiden yana olanlar, bir tarafta da şeriatçılar, saltanatçılar, hilafetçiler var gibi bir algıyla öğ-

rendik tarihi. Ama bu ayırımın ileriki yıllara aktarılışında da bu kargaşa sürüyor. Mesela, 1924'teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında Kazım Karabekir gibi İslamcılık hamurunda ama modern bir İslamcı muhafazakar, bugün Avrupa'daki işte Hıristiyan demokratlar gibi bir İslamcı veya İsmail Canbolat gibi komitacı bir ittihatçı var. Adnan Adıvar gibi bir tane liberal Batı tarzı liberalizm yandaşı birisi var veya Fahrettin Altay gibi veya Rauf Orbay gibi bayağı padişahın ekmeğini, suyunu içtik, tuzunu yedik, ben ona ihanet edemem diyen bir meşrutiyetçi var, Ali Fuat Cebesoy gibi zamanında Bolşevikliğe ilgi duymuş adam var. Yani o kadar değişik görüş, anlayış siyasa sahibi insanlar bir araya gelebiliyorlar ki, burada o başta kurduğumuz hani o liberalizm, devletçilik, ilerencilik, gericilik, sağcılık, solculuk gibi hiçbir eksene oturtamayacağımız biraradlıklar da oluşuyor.

Bunun da nedeni iktidar bloğu içerisindeki bir çatışma olması. Gene Mehmet Beyin söylediği gibi iktidarı elinden tutan kesimin diğer kanatlara kendi kontrolündeki bazı zenginlikleri paylaştırmakta, halkla ilişkilerini geliştirmesi için bazı olanaklar sağlamakta falan, belki de kıskanç, kapalı olmasının etkisi var. Ama sonuçta o dönemde bu kaynaklar da çok zengin değil. Yani onu da diyemiyoruz ki, Cumhuriyetin hele ilk yılları içerisinde paylaşılması gereken müthiş kaynaklar vardı da, bunları şu veya bu kesime aktarmanın büyük bir siyasi çatışma nedeni olması da makul olsun. Gerçi 1930'lara doğru İsmet İnönü'nün temsil ettiği kanadın devletçiliği, Celal Bayar'ın temsil ettiği kanadın liberalizmi gibi bazı kanatlar varsa da, onların iktidar dönemindeki uygulamalara bakıyorsanız, ne tam devletçi, ne tam liberal. Yani her ikisinin de ihtiyaçlar zuhur ettiğinde devletçi, ihtiyaçlar zuhur ettiğinde liberal politikalara doğru kaydığını görüyoruz. Ama içinde hareket ettikleri çerçeve o kadar dar ki, ne tam liberal, ne tam devletçi olmaları için ortada onu mümkün kılan maddi koşullar yok. Bu şeyin içerisinde bir burjuvazi üretilmesine çalışılıyor. Bazı fonlar, kaynaklar aktararak İş Bankası aracılığıyla veya planlama gibi bazı şeylerle, fakat o kesimlerin üretilmesi de aslında çok uzun yıllara yayılıyor. Türk burjuvazisi biliyorsunuz yıllarca koruna, kollana el bebek, gül bebek büyütülerek fidelikte, serada büyütülmüş bir burjuvazi olduğu için devletten bağımsızlaşmış herhangi bir çıkar gru-

ayşe hür

1930'lara doğru İsmet İnönü'nün temsil ettiği kanadın devletçiliği, Celal Bayar'ın temsil ettiği kanadın liberalizmi gibi bazı kanatlar varsa da, onların iktidar dönemindeki uygulamalara bakıyorsanız, ne tam devletçi, ne tam liberal.

ayşe hür

Burjuvazi pazarını genişletmek, daha müreffeh bir toplum içerisinde alışverişin, mal değiş tokuşunun daha serbest bir şekilde yapılmasını tercih eder ve bunun için kapalı toplumları bozuluma uğraticı bir rol üstlenebilir.

bu gibi algılanması da çok zor. Yani devlete doğrudan bağlı olarak gelişmiş ve devletin çizdiği siyasa içerisinde hareket ettiği oranda kendisine kapılar açılmış bir burjuvazi. Dünyada burjuvazinin hep demokratikleşme yolunda bazı olumlu adımlara öncülük ettiği tecrübesi vardır. Çünkü burjuvazi pazarını genişletmek, daha müreffeh bir toplum içerisinde alışverişin, mal değiş tokuşunun daha serbest bir şekilde yapılmasını tercih eder ve bunun için kapalı toplumları bozuluma uğraticı bir rol üstlenebilir. Özellikle kendiliğinden kapitalistleşmenin dışsal faktörlerle değil de, kendi iç dinamikleriyle geliştiği ülkelerde. Ama Türkiye'de böyle bir şey olmadığı için mesela, bugün için derler, 217 tane imzaya muhtaç olan bir burjuvazinin bu 217 imzadan birini alamama ihtimali söz konusu olduğu zaman bir Kürt meselesinde, bir İslami muhalefete karşı sert politikalarda veya bir dış politika konusunda görüş belirtmesi gerçekten çok zordur. Çünkü her görüşü iktidarla çatışma alanına girdiği andan itibaren bir devlet dairesinde bir imzanın atılmaması, bir kararın değiştirilmesi, bir yargı kararıyla birlikte onun hareket alanının daralması anlamına gelir.

Tekrar ufacık bir şeyle geriye dönerek birkaç söz daha etmek istiyorum. Bu ilişkiler içerisinde, iktidar bloğu içerisindeki çatışma da ilginç bir şekilde bence, bu kadar sert olmak zorunda mıydı diye de hep düşünürüm. Çünkü sonuçta çok büyük siyasa farklılıklarından kaynaklanmayan şeyler ama çok da sert yaşanmıştır. Terakkipercilerin başına gelenleri biliyoruz. İzmir suikastı davasında hemen hemen bütün üyeleri yargılanmıştır, 6 tanesi idam edilmiştir ve bu bir bilgi olarak siyasi muhalefetin ne kadar ağır bir bedeli olabileceği konusunda hafızalara kaydedilmiştir. 1930'daki Serbest Fırka deneyimi topu topu 98 gün sürmüştür. O partinin kurucularına ve mensuplarına sert bir muamele yapılmamıştır ama onunla birlikte hemen hemen eşzamanlı partinin feshinden bir süre sonra yaşanan Menemen olayına yönelik sert politikalarla 23 Aralık 1930'da yaşanan böyle bir günlük ne olduğu belli olmayan, işte bir meczup grubunun hilafeti getireceğiz, şeriatı getireceğiz diye Menemen meydanında başlattığı olay sonunda o dönemin en önemli, en sert yargılamalarıyla bitmiştir. O yargılamada 28 kişi idam edilmiştir, binlerce kişi o mahkemelerden geçmiştir, sorgulanmıştır, hapis cezaları verilmiştir. O

zaman da herkes anlamıştır muhalefetin ne kadar riskli bir şey olabileceğini ve ne gibi bedelleri olabileceğini, bu da bir bilgi olarak kaydedilmiştir.

1930'dan sonraki dönem içerisinde doğrudan doğruya bir siyasi örgütlenme iktidar bloğu içerisinde bile yaşanmamıştır, yani bir karşı koyuş, farklı siyasi partilerde örgütlenme ama o dönemde doğrudan doğruya Kürt hareketi üzerinden muhalefete yönelik bazı göndermelerin yapıldığı bir dönemdir. 1930'daki Ağrı İsyanının bastırılması çok sert bir şekilde olmuştur. Bu Serbest Fırka'yla paralel olduğu için gözden kaçmış bir olaydır o 1926'da başlayıp, 1927, 1928 diye Ağrı dağı etrafında toplanan Kürt milliyetçiliği ve Ermeni milliyetçiliğinin ortaklaşa kotardığı bir otonomi ya da bağımsızlık denemesi gibi bir şeydir. Serbest Fırka'yla birlikte o da bastırılmıştır. Kürt hareketine çok ağır bir şekilde silahlı kuvvetlerin uçakların bombardımanıyla bastırılması bir harekettir. Ondan sonraki yargılamalar oldukça sessiz yapılmıştır. Bence bu ilginçtir, çünkü onu da gürültülü, patırtılı yaparak genel olarak bütün muhalif gruplara bir mesaj verilebilirdi. Ama orada nedense perde arkası bir yargılama gerçekleşmiştir. Hâlâ bilmiyoruz kaç kişi yargılandı, kaç kişi idam edildi, kimlerdi onlar. Ama hemen bunun arkasından içe dönme, siyasal bakımdan siyasi mücadele veya siyasal örgütlenmenin aslında çok da hayırlı bir şey olmadığına dair elitlerin kafasında oluşmuş bir tablo ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yavaş yavaş kültür politikalarına dönerek tahkim etme, bu milli bloğu ulus devletin tebaasını -maalesef vatandaşı diyemiyorum, çünkü bir vatandaş gibi yaklaşılmadığını düşünüyorum- kültürel kodlarını oluşturmak için içe dönük çalışmaya başlamıştır.

İşte Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, İskân Kanunu bir yandan Anadolu'yu etnik hassasiyetleri öne alarak taksim etme planları, Soyadı Kanunu, o sırada Trakya'da Yahudilere karşı bir kaçırma hareketi 1934'te ve savaş bulutlarının yavaş yavaş Türkiye'nin üzerine doğru gelmesiyle birlikte içerideki gayrimüslimlere, azınlıklara karşı "5. Kol" hassasiyetiyle bakış, onların polisye ve istihbari tedbirlerle sindirilmesi, ülke içerisinde hareketlerinin sınırlandırılması gibi önlemler ve 1937-1938 Dersim hareketi büyük bir şekilde artık devletin merkezi modernleşme projelerine sadece etnik mesele olarak bakmadıklarını düşünüyorum. Hem bir etnik

boyutu var Dersim olayının hem bir din farklılığı, Kızılbaş itikadının merkezin Sünni itikadıyla çelişmesine dair. Geçmişten gelen 1915 Tehciri sırasında bölgenin Ermenilere kucak açmasından dolayı bir güvenilmez unsurlar olarak görmek var. Orada çünkü din değiştirmeler Kızılbaşlığa ya da Kürtlüğe ihtida ederek varoluşunu sürdürmüş Ermeni grupların olduğuna dair bir devlet bilgisi var. Elbette Osmanlı'dan beri gelen merkezileşmeye direnen, işte o direnmesinin elbette nedenleri var ama devlet bakışıyla söylüyorum, asker vermeyen, vergi vermeyen, şakilik, eşkiyalıkla çevreyi rahatsız eden gayri medeni diye algılanan bir grup var orada.

Bence Dersim olayı şöyle göndermeler yapabileceğimiz bir yer: Örneğin, devletçi, jakoben, Batıcı ve laik siyasanın temsilcisi diye gördüğümüz İsmet İnönü'nün Başbakanlığı dönemine rastlayan Birinci Dersim Harekatı Seyyid Rıza adlı bölge liderinin idamıyla sonuçlansa dahi devletin açıklamalarına göre 250-300 civarında her iki taraftan kayıpla kapatılmış bir dönemdir ve İsmet İnönü bütün o kötü niteliklerine rağmen bu şeyi başarılı addeder ve artık oranın toplumsal olarak, ekonomik olarak entegrasyonu için bir şeyler yapılması zamanının geldiğini söyler. Halbuki biraz önce liberalizmin temsilcisi, özgürlükçülüğün, halkçılığın temsilcisi, bu ülkenin geleneklerinin temsilcisi diye görülen Celal Bayar ki, o Demokrat Parti geleneğiyle bugünkü işte sağ Adalet Partisi, vesaire gibi bugünkü sağ gelenek, hatta iktidar partisinin de gönderme yaptığı bir siyasal figür. Onun dönemindeki Dersim harekâtıyla resmi rakamlara göre 13 bin üzerinde ölü, 20 binin üzerinde sürgün, bilmem kaç yüz köyün imhası gibi son derece sert politikaların uygulandığı bir dönemdir. Şimdi bütün o devletçi, liberal, halkçı, modernleşmeci gibi bütün tanımların Türkiye siyaset sahnesi içerisindeki böyle örnekleri içerisinde baktığımızda hepsinin altüst olduğu bir dönemden söz ediyoruz.

Bence bunlar üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Yani bugün muhalefet ve iktidar derken hangi eksen üzerine, belki hakikaten hocalarımızın bu teorik çerçeve çizme çabaları çok anlamlı ama ben Türkiye'deki siyasal mücadelenin parametrelerini çok kolay yakalayabilen bir insan değilim. Yakalayamıyorum, yani beni aşılıyor bunu çözmek. Bu Cumhuriyet döneminin birinci şeyini Atatürk döne-

mi diye tarif edebiliriz. Onu tamamladıktan sonra çok partili döneme geçişimizde elbette dış faktörler gibi etkiler vardı. Her zaman olmuştur, doğrudur. Osmanlı modernleşmesi de zaman zaman dış etkenlerin iteklemesiyle ivmelenmiştir. Ama her zaman iç dinamiklerin çok önemli rolü vardır. Nitekim çok partili döneme geçer geçmez onlarca parti kuruluyor çoğu İslamcı hassasiyetleri ifade eden ama bu bile içeride çok önemli bir talep olduğunu gösteriyor. Bu partiler yaşamış mıdır, yaşamamış mıdır diye ayrıca bakarsak ki, belki Altan Öymen'in konuşmasının ağırlıklı bölümü 1950 sonrası dönem olur ve ona dair şeyler söyler.

Cemil Beyin söylediği bu yakın görüşlerin yer değiştirmesinin demokrasinin güvencesi olduğu, yani demokrasi aslında seçimle gelmek değil de, seçimle gitmesini bilmekse, Cumhuriyetin ilk çeyreği böyle bir tecrübenin hiç yaşanmadığı, kimsenin seçimle de gelmediği ama buna teşebbüs ettiği anda da öteki dünyaya kadar gönderildiği, yani sadece siyasetin dışına itilmekle yetinilmedi, idama, hapse kadar gittiği sert bir dönem. İkinci dönem -çok partili dönem- seçimle geldiği, ama seçimle gidilemediği bir dönem. Demokrat Parti seçimle geldi ama gidişi seçimle olmadı. Ondaki sonraki dönemse, sanki seçimle geliniyormuş gibi olduğu, belli bir dönemde bunun başarılı olduğu, ama 1971 ve 1980 kesintilerinden gördüğümüz gibi gene de bunun kurumlaşmadığı bir dönem. İçinde yaşadığımız dönemin de böyle olmasından endişe ediyorum. Ama burada bir askeri darbe ya da zor kullanımıyla gitmemek ya da gitmek gibi bir şeyden çok iktidarın artık hegemonik bir şekilde, yani hegemonik bir tek partiye doğru gidilirse ve bu partiyi muhalif bir hareket oluşmazsa karşısında seçimlerin yapılması da hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Sonuçta birbirini tekrarlayan, birbirinin devamı gibi olan çeşitli siyasal partilerle yönetilmek gibi bir tehlike ortaya çıkacaktır. Çünkü Türkiye'nin gerçek sorunu başından beri demokrasinin hiçbir şekilde saygın, arzu edilir, hedeflenen bir kavram olmamasıdır. Bugün de onun sıkıntılarını yaşıyoruz diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

burhan şenatalar - Çok teşekkürler Sayın Hür. Sayın Altan Öymen'e geçiyoruz. Buyurun efendim.

altan öymen - Teşekkür ederim. İktisat Fa-

ayşe hür

Osmanlı modernleşmesi de zaman zaman dış etkenlerin iteklemesiyle ivmelenmiştir. Ama her zaman iç dinamiklerin çok önemli rolü vardır.

altan öymen

Cemiyetler Kanununa göre kuruluyor o zaman partiler, yani demokrasiye geçmek için ne Anayasa değişti, ne de yeni bir kanun çıktı.

Şimdi bu demokrasiye geçişle ilk gençliğim eşzamanlı gibi. 1945'te İsmet Paşanın cumhurbaşkanı olarak 19 Mayıs bayramında söylediği sözlerle başladı bu demokrasiye geçiş. Niçin 19 Mayıs'ta söyledi? Avrupa'daki savaş 8 Mayıs'ta bitmişti, onun hemen arkasından dedi ki -mealen söylüyorum- harp zamanının sıkıntıları, güçlükleri bittiği ölçüde demokrasi yolunda adımlar atılması gelecektir. Yani biraz ihtiyatlı bir cümle olmakla beraber bu cümleyi söyledi. Ama bu cümlenin arkasından partilerin kurulması imkanı ortaya çıktı. Arkadaşlarımızın belirttiği gibi Cemiyetler Kanununa göre kuruluyor o zaman partiler, yani demokrasiye geçmek için ne Anayasa değişti, ne de yeni bir kanun, Siyasi Partiler Kanunu çıktı. O şekilde işte tecrübeyle adım adım o yolda ileri gidilmeye başlandı. 1945 yılının sonlarında da ilk partiler kuruldu. Biri 'Kuzu Partisi' adıyla anılan Milli Kalkınma Partisi'ydi. Kuzu Partisi denilmesinin sebebi onu kuran tayyareci Nuri Demirağ diye bir zat vardı, tayyareci lakabıyla anılır. Çünkü ilk Türk uçağını yapmış bir zat, o dışarıda da bulunmuş bir müteahhit bu partiyi kurdu. Onun arkasından sosyalist iki parti kuruldu.

Bir tanesi Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun, bir tanesi Şefik Hüsnü'nün. Demokrat Parti'nin kuruluşu 7 Ocak 1946'dır.

Şimdi bundan önce tabii, denemeler de yapılmış. 1930 Serbest Fırka denemesi olmamış, daha önce zaten 1920'den itibaren 1924'e kadar iyi-kötü demokratik esasların o zamanki koşullar içinde tabii uygulandığı zamanlar var. Daha önce II. Meşrutiyet denemesi var, daha öncesi de var ama 1876'da Kanuni Esasiyi çıkarmışız ve Meclis, Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi kurulmuş. Bir sene kadar sonra aşağı yukarı Meclis feshedilmiş Abdülhamit Han tarafından ve 31 yıl kadar gene bir mutlak idare altında kalmışız. Yani sansürüyle, sopasıyla, bahşişiyle falan Abdülhamit Han ne derse öyle olur bir zaman yaşamışız.

Yani çok büyük tecrübemiz yok. Meclis-i Mebusan sonra 1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra 1909'da 31 Mart olduktan sonra o dönemin çalkantıları da malum, sonra da zaten işte önce Balkan Savaşı, sonra Birinci Dünya Savaşı, arkasından İstiklal Savaşı, İstanbul'un işgal edilmesi falan, o bütün demokratik denemeler diyelim tırnak içinde çok kısır kalmış. 1919'da Sivas Kongresinden itibaren Atatürk'ün aklından öyle mi geçiyordu, öbür türlü mü geçiyordu bilmiyorum, vakaya bakıyorum, demokrasiyi hedeflemiş miydi, hedeflememiş miydi ayrı ama Erzurum Kongresi de, Sivas Kongresi de seçime dayanan iyi-kötü demokratik usullerin o zamanın koşulları içinde ne kadar gerçekleştirildiyse, o kadarını gerçekleştirebildiği kongreler dönemi ve onun arkasından Birinci Meclisin açılışı bir kısmı İstanbul Meclis-i Mebusan'dan olmak üzere ötekiler iyi-kötü vilayetlerden seçilir. Nasıl seçilir? İşte oradaki imkanlar ölçüsünde belki de kendi aralarında üç-beş kişi karar vererek seçilmiş olabilir, onu bilmiyoruz ama bir seçim mekanizması ve bir Mecliste toplanılması, Mecliste konuşulması, tartışılması esas, ona göre karar verilmesi, bu kararın bazen Mustafa Kemal Paşanın başkumandanlığının uzatılıp uzatılmaması konusundaki münakaşalar sonunda ona istediği imkanın verilmemesi gibi sonuçları da olabiliyordu ama böyle bir demokrasi tecrübesi de o zaman biraz edinildi. 1924-1925'te Takrir-i Sükun Kanunu İstiklal Mahkemelerinin işletilmeye başlanması o iki sene için çıkmıştır. Sonra 4 seneye uzatılmıştır. 29'da o dönem bitiyor, biter bitmez de Serbest Fırka denemesi var. O da 3 ay

kadar sürüyor. 1939'da İsmet Paşa'nın gelişinden sonra bir İstanbul Üniversitesindeki konuşması vardır. Gene böyle bizim tek eksikimiz falan gibi biraz demokrasi ışıkları vardır orada, ondan sonra pratikte bazı şeyler vardır. Çok küçük adımlardır. Mesela Müstakil Grubu'nun kurulması, Müstakil grup şu: Meclisin hepsi Cumhuriyet Halk Partili milletvekili aslında ama onların içerisinde o zaman 300 civarında milletvekili var, 30'unu ayırıyorlar, siz muhalifsiniz bu hükümete, murakabe edeceksiniz, denetleyeceksiniz. Siz grup toplantılarına girmeyip, kendi grubunuzu yapacaksınız diyorlar. Bunlar da oturuyorlar orada, Ali Rana Tarhan Beyin Başkanlığında mesela milli eğitim politikasını yerden yere vuracak hakikaten, nereden biliyorsanız dersiniz babam o sırada milletvekiliydi, o Müstakil grubun da üyesiydi. Raporlarını sonradan gördüm, bayağı yani o zamanki şartlar içinde böyle şey olur mu falan diyebiliyorlar ve Mecliste de bunlar konuşulabiliyor, bir deneme. İkinci deneme: o zamana kadar "müntehib-i sani" usulü dediğimiz ikinci seçmen yoluyla seçiliyor milletvekilleri. Toplu olarak bugün seçim var diyorlar, herkes gidiyor, bir sandığa oy atıyor ama bir kâğıda atıyor, o bir kağıt zaten partinin müntehib-i sani, ikinci seçmen listeleri, o listeler seçilmiş oluyorlar. Seçildikten sonra işte onlar biraz eşraf falan, onlar seçiyor milletvekilliği adaylarını. Ama mesela 7 milletvekili seçilecekse bir yerde zaten 7 milletvekili aday var, onları seçiyorlar. Onları da Cumhuriyet Halk Partisi Merkezi göstermiş. Şimdi o 1943 seçiminden itibaren 7 yerine 8 aday gösteriyor Cumhuriyet Halk Partisi Merkezi ve o bir kişi düşecek. Düşmemesi için hiç olmazsa seçim mücadelesi yapıyorlar ve İstanbul'da mesela 24 milletvekili seçilecek, 28 tane aday katılıyor ama o müthiş bir düşmeme mücadelesi oluyor. Babamın girişi de 43'te zaten, 43'te yapılan seçimde 8 vardı orada, 8'den düşmemeyi başardı, öyle girdi. Gitti, Bolu milletvekiliydi, Bolu'da büyük bir seçim propagandası yaptığını biliyorum. Ben çocuğum o zaman, ama hep işitiyoruz tabii evde. Fakat bazı yerlerde kıyamıyor milletvekiline Genel Merkez veya İsmet Paşa. Eğer o benim şu sevdiğim adam, istifa edeceğim adam kaybederse belki ne yapacağız diye mesela, Trabzon'da 7'ye 7, 7 milletvekiliyse, o zaman eski usul cereyan ediyor. Parantez içinde babam Trabzon'a müracaat etti. Sormuşlar nereden istersin

diye, Trabzon diye -Trabzonlu çünkü- yok demişler, orası dolu, orada 7 şey var, 8 de Bolu da annemin memleketi, o aklına gelmiş, öyle söylemiş. Şimdi bu şekilde bir demokrasi adımları yapılmış.

Derken Demokrat Parti kuruldu, 1946'da bir erken seçim sayılabilecek bir seçim yapıldı. 21 Temmuz'da biraz baskın gibi oldu, yeni kurulmuş Demokrat Parti, mesela her yerde aday gösteremediler ve ayrıca belirttim, ne Anayasa değişmiş, Cemiyetler Kanunuyla yapılıyor şey, Seçim Kanununda değişiklik yapılmış, son sırada Seçim Kanunu değişikliği yapılmış 46 seçiminden önce, fakat müntehib-i saniler kaldırılmış, yani herkes oy kullanacak, seçmenler oy kullanacak, nasıl tasnif edilir falan, onlar içinde yok. Olmayınca eski usulle belediye başkanları ve valilerin seçim kurulu başkanının gördüğü görevler onlarda oluyor. Vali hükümetin adamı, militanı falansa, o zaman tehlike var. Belediye Başkanı var, oylar da böyle herkesin önünde sayılmıyor. O seçim tartışmalı bir seçim belli, bazı yerlerde bir şeyler yapıldığı belli, bazı yerlerde yapılmadığı da belli, çünkü zaten Demokrat Parti orada da aday gösterememiş. Yani 1946 seçiminde eksik aday gösterdiği için Demokrat Parti zaten bir iktidar değişikliği olmayacak ama daha fazla milletvekili çıkaracak. Sonuç 60 küsur milletvekili çıkardı, 300 küsur milletvekiline karşı...

salondan - 302'ye 61 galiba. Aynı anda iki yerden bile seçilme.

altan öymen - O da var, çok doğru tabii. Şimdi şöyle, aynı yerden, hatta dört yere kadar bir şey oluyor. Sebep de şu: Demokrat Partinin başkanı Celal Bayar tek yerden olsa, o tek yerden kazanamazsa giremeyecek Meclise, o dört yerden gösteriliyor, Bursa, Ankara, İzmir falan, öyle. Tabii ötekiler de öyle, iktidar partisinden de bazıları öyle giriyor. O zaman o yerler boş kalıyor, tercih ediyorlar. Yani üç yerden kazanmış adam mesela, şurayı istiyorum diyor.

Şimdi bu şekilde 46 seçimi oldu ama tartışmalı oldu tabii, hemen Demokrat Partisi başladı, böyle Seçim kanunuyla falan demokrasi olmaz. Ankara'da hatta 46 Meclisinin açılması biraz böyle şey oldu. Halk toplanmıştı oraya, İsmet Paşa ana caddeden gelmedi, yukarıdan Ulus Meydanından, aşağıdan geldi. Bunlar gazetelere yansıyor yalnız, basın

altan öymen

O sıralarda demokrasiye alıştırmamız için bir sürü tedbir bizim etrafımızdaydı. Matematikte bile demokrasi iyi bir şeydir diye söylendiğini hatırlıyorum.

altan öymen

**1950-1960
arasında
başlangıçta bir
sene çok iyi
gitti. Bir
seneden sonra
tahammülsüzlük
başladı
iktidarda.**

kontrol altında, ama muhalif gazeteler oluşmuş. İktidar tabii bunlar yazılmasa daha iyi olur diye düşünüyor ama yazılmasını önlemiyor. Vatan Gazetesi gibi bayağı ciddi muhalif gazeteler var. Sonra bu tartışmalar işte Mecliste komisyon kuruluyor bu seçim meselelerini halletmek üzere derken, bir kargaşa çıkması ihtimaline karşı İsmet Paşa sertlik yanlısı olarak bilinen bir zatı başbakan yapıyor. Eskisi Şükrü Saraçoğlu, Şükrü Saraçoğlu kenara çekiliyor, sonra Meclis başkanlığı yapıyor bir süre, Recep Peker sertlik yanlısı, gelince zaten o şekilde hareket etmeye başlıyor. Tabii o daha da Demokrat Partiyi kızdırıyor, tepkiye sevk ediyor. 47 senesinde bu durum değişmeye başlıyor. Yani İsmet Paşa tuhaf bir şey, kendi partisindeki Peker aleyhtarlarını teşvik ediyor. 35'ler diye bir grup kuruluyor. Bunlar Cumhuriyet Halk Partisi içinde demokrasi taraftarları. Önce Recep Peker değiştiriliyor, değişmeden önce 47'de olan 12 Temmuz beyannamesi var. Şimdi İsmet Paşa iki liderle eşit olarak görüşmeler yapıyor. Bir Recep Peker'le hükümetin başkanıyla, bir de Celal Bayar'la. Kendisi o zamana kadar, 1946'ya kadar "Milli Şef" unvanını taşıyor ama bir de Cumhuriyet Halk Partisinin değişmez genel başkanı oluyor, yani ölünceye kadar genel başkan diye anılıyor. Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında bu unvanlar kalkıyor. Kendi fiilen muhalefet itiraz ediyor, diyor ki, cumhurbaşkanısın, hem parti başkanı nasıl olursun? Doğru diyor ama sıfatı muhafaza edeyim ben gene genel başkan gibi ama bir genel başkan vekilliği ihdas ediliyor Kurultayda gene, Hilmi Oran geliyor, bütün parti işlerini o yürütüyor. İsmet Paşa da adı CHP genel başkanı olsa bile partiler üstünde kendini ilan ediyor. İkisiyle konuştuktan sonra ikisini bir araya getiriyor nedir arkadaş istedikleriniz diye, onlar söylüyorlar. İsmet Paşa 12 Temmuz Beyannamesi denilen bildiriye yayınlıyor. O bir dönüm noktasıdır. Orada diyor ki, hükümet başkanıyla şeyi çağırdım, geldiler, söylediler. Hükümet başkanı muhalefetin çok şiddetli davrandığını, hükümetin durumunu sarstığını söyledi ve şikayet etti. Muhalefet lideri de valilerin muhalefeti önlediğini söyledi. Bütün bunlara göre şunları tespit ettik diyor, iktidar iktidarlığını bilecek -özetini söylüyorum, uzunca bir beyanname- muhalefetin varlığını önemli bir hadise olarak kabul edecek, şunu yapacak, bunu yapacak, muhalefet de tabii ondan sonra demokratik kurallar içinde vazifesini gö-

recek. Bu beyannameyi yayınladıktan sonra somut adımlar atılmaya başlanıyor.

Recep Peker gidiyor, yerine Hasan Saka geliyor. İlimli ama o da yetmiyor, bazı kanun değişiklikleri başlıyor. Bir Seçim Kanunu değişikliği yapıyorlar. Şemsettin Günaltay geliyor, üçüncü başbakan o da gidiyor. Şemsettin Günaltay derken zaten Hasan Saka'nın da kabinesinde bulunan bazı milletvekilleri ki, biraz önce dediğim gibi neredeyse Demokrat Partili sayabilirsiniz adamları, yani onlar ne istiyorsa onlar da onu istiyor, yani demokratik olsun her şey. İşte Nihat Erim, Vedat Dicle'ydi falan 35'ler denilen 35 kişi hepsi genç, onlar da buraya geliyor ve nihayet bu gidişin sonunda 1950'nin başlangıcında, daha doğrusu 1949'da başlayan faaliyet o günlerde sonuçlanıyor. Bir Seçim Kanunu yapılıyor ki, o Seçim Kanununun esasları bugüne kadar aynı şekilde gelmiştir, büyük şikayete de sebep olmamıştır.

Niye böyle oldu? İki şekilde, bir tanesi bir Bilim Komisyonu kurdular. Bilim Komisyonunun başkanı Yargıtay başkanı Halil Özöyük ve gene hukukçular, Yargıtaydan diğer başka hukukçular, bunlar çalıştıktan sonra partiler arası komisyon kuruluyor. Geliyor Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi -bir üçüncü parti var, o da ayrı bir şey- muvazaadır bu diye boykot ediyor. Yani Demokrat Partiyle Cumhuriyet Halk Partisi Serbest Fırka olayında olduğu gibi danışıklı dövüş yapmışlar, işte şimdi de böyle idare ettiriyorlar. Asıl bunlar adam olmaz, yani Demokrat Partiye asıl hücum ediyor o da muvazaayı yuttu diye. Millet Partililer kim? O 63 milletvekili miydi neydi, onlardan bir kısmı. Çünkü bu anlattığım süre içinde 46'dan 47'ye, 48'e kadarki süre içinde bir kısmı Mareşal Çakmak da dahil onların arasında, buradan ayrılıyorlar ve Millet Partisini kuruyorlar. O Millet Partisi de bu harekete taraftar değil, daha sert muhalefet, biraz muhafazakarlık, yani din açısından da devletin başka esasları Osmanlılık falan, o açıdan da muhafazakar gibi. Şimdi burada bir parantez açıyorum, üç parti var Mecliste o zaman, bu partinin bugün de devamları var. İşte Cumhuriyet Halk Partisi devam ediyor, daha sonra Demokrat Parti Adalet Partisi olmuş, ötekiler olmuş, gitmişler, Millet Partisi de sonradan kapatılıyor, adı Cumhuriyetçi Millet Partisi oluyor. Kapatılması da öyle Anayasa Mahkemesi yoluyla falan değil, sulh mahkemesine Ankara'daki sulh hakimi götürüyorlar önüne. Cemiyetler

Kanununa göre, usullere göre kapatıyorlar. Adamları mahkûm etmeden kapatıyorlar, yani birkaç celse sürüyor. Ben gazeteci olarak 1950'den sonra gazetecilik yapıyordum, o mahkemenin duruşmalarını takip etmiştim. Atlamadan söyleyeyim şimdi kronolojik olarak, Millet Partisi 47-48 falan o sırada, sonradan hem bugünkü MHP'nin temelini oluşturacak bu parti, biraz da muhafazakar parti olacak.

Asıl söylemek istediğimi iki cümleyi de söyleyeyim. Şimdi bütün bu badire anlattığım şeyde aslında demokrasiye geçişi anlatmaya çalıştım. Biz çocuklar o sıralarda lisede okuyanlar demokrasiye alıştırmamız için bir sürü tedbir bizim etrafımızdaydı. Yani münazaralar, ilk defa münazara adını orada işitmiştim. Öğrenciler arasında münazaralar yapılır. İşte medeniyet insanlığa mutluluk mu getirir, yoksa getirmez mi, sigara içen mi hürdür, içmeyen mi hürdür, bunlar yapılır. Bütün diğer üniversitelerde daha fazlası yapılır. Hocalar demokrasiyi anlatır, demokrasi dersleri olur. Yani başka yurt bilgisi, Atatürk bilgisi daha önceki çocuklara da, herhangi bir dersin içinde matematikte bile demokrasi iyi bir şeydir diye söylendiğini hatırlıyorum. Yani sevmiştik hepimiz, çocuklar da sevmiş, öğretmenler de sevmiş. Sonra Mülkiyeye geçtiğim zaman hocalarımdan ikisi Cumhuriyet Halk Partisine aday oldu 1950 seçimlerinde, öbür ikisi Demokrat Partiden aday oldu. Yavuz Abadan'la Tahsin Bekir Balta Cumhuriyet Halk Partisinden, Rıfki Salim Burçak'la Fethi Çelikbaş Demokrat Partidendi. 1950-1960 arasında başlangıçta bir sene çok iyi gitti. Bir seneden sonra tahammülsüzlük

başladı iktidarda, işte halkevlerinin kapatılması, Cumhuriyet Halk Partisinin mallarının alınması, Basın Kanununun değişmesi, Millet Partisinin kapatılması, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, cezalandırılması -iktidar partisine oy vermedi diye- Emekli Kanununda yapılan bir değişiklikle bütün hâkimleri Yargıtay başkanı dahil Adalet Bakanının tek imzayla emekliye sevk ettim diye işten atabilmesini sağlayan kanun, bunlar hep 1954 senesinin kanunları. Ondan sonra arkasından Tahkikat Encümeni de Cumhuriyet Halk Partisi suçludur, onu tahkik edeceğiz, Mecliste 15 kişilik komisyon kurulacak, hepsi bizden olacak, kanunu ondan sonra maalesef işte adına ne dersiniz deyin, o zaman ihtilal denildi, sonra devrim oldu, şimdi darbe deniliyor, ama 27 Mayıs hadisesinin olması.

salondan - Siz ne diyorsunuz şu anda?

altan öymen - Kendini ihtilal diye adlandırmıştı, 27 Mayıs ihtilali ama müdahalesi diyorum. Darbeci diyorlar çünkü adama öyle şey söyleyince, kelimeler çok dikkatli, müdahalesi olması. Niye böyle oldu? Tahammülsüzlükten oldu. Yani iktidarı da, muhalefeti de içine katarak demokrasiye kimse alışmamıştı. Hepsi tek parti döneminden gelmişti bu zevatin, hepsi Mareşal Çakmak, Celal Bayar, İsmet Paşa, Atatürk dört şeyi vardı, herkes o dönemin sorumluları arasındadır. Eğer onların iyi taraflar varsa o iyiliğin de sevabını taşırlar. Bu tahammülsüzlüğün o zaman vaki olması ve sonucun böyle olması, çok acı bir şekilde olması o dönemin koşullarını göz önüne getirirsek dünyanın hiçbir tarafında demokrasi yok. İskandinav ülkeleriyle İngiltere'de var, bir de İsviçre'de var. Avrupa'ya bakarsak, yok. Türkiye'den demokrasinin mükemmelini o dönemde istemek Almanya'da Hitler varken, İtalya'da Mussolini varken, Sovyetler Birliğinde Stalin varken istemek biraz insafsızlık oluyor tabii. Şimdi neyse, fakat şimdi o dönemden 60 küsur yıl geçtikten sonra 1950-1960 falan, aynı hataları tekrar etmenin izah edilir tarafı yok, anlaşılır tarafı yok. Asıl önemli olan nokta budur. Mehmet Akif'in bir beytiyle bitiriyorum:

"Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?"
Bunu hep hatırlamakta fayda vardır. Çok teşekkür ederim.

burhan şenatalar - Çok teşekkürler Sayın

altan öymen

**Türkiye'den demokrasinin mükemmelini o dönemde istemek
Almanya'da Hitler varken,
İtalya'da Mussolini varken,
Sovyetler Birliğinde Stalin varken istemek biraz insafsızlık oluyor tabii.**

burhan şenatalar

Kürt meselesinin barışçı bir şekilde çözülmesi büyük bir ihtiyaçtır ama eğer bu başkanlık rejimiyle ilgili bir al-ver pazarlığının konusu olacaksa, bu da son derece sakıncalıdır.

Öymen.

Sayın Öymen'in bitirişiyile Sevgili Mehmet Alkan'ın bitirişi çok üst üste geldi. Yani bir açıdan Sayın Öymen tarih tekerrür ediyor mu, etmiyor mu sorusu üzerinde bir beyit okudu, Mehmet Alkan da 90 yıl sonra bir anlamda -bu kelimeleri tırnak içinde kullanıyorum- Kürt siyasi hareketiyle İslami siyasi hareket kol kola bir çözüme doğru gidiyorlar yorumunu yaptı. Sayın Bekaroğlu'nun konuşmasının da odak noktası genellikle gördüğümüz bir iktidar mücadelesidir noktasındaydı. Bununla ilgili olarak çok açıkça başkanlık sistemine geçiş arzularını da gündeme getirdi ve eleştirdi.

Gerçekten 90 yıl sonunda şu anda gündemimizde olan en önemli mesele bu başkanlık sistemi ve bu proje de aslında iktidarın daha fazla konsantrasyonu anlamına geliyor. Kişisel kanıma göre demokratikleşme süreci aslında iktidarın konsantrasyonu değil, tam tersine iktidarın paylaşılması ve çoğulculuğa doğru gidiş, dolayısıyla bir anlamda dikey olarak parti içi demokrasinin güçlenmesi ki, Sayın Bekaroğlu onun üzerinde de durdu, liderlerin bu kadar büyük kudret sahibi olduğu partilerden demokratikleşme çıkması hiç kolay değil. Aynı zamanda yatay olarak da düşünecek olursak, partiler dışındaki iktidar ve muhalefet dışındaki örgütlenmelerin bu kadar zayıf olduğu bir ortamdan da demokratikleşme sürecinin hızlı gerçekleşmesi çok zor. Yani sendikalarımız bugün gerçek anlamda sınıf temelinde değil, daha ziyade kimlikler temelinde paylaşılmış durumda ve artık sendikal mevzuatın çok daraltıcı olması nedeniyle hakiki bir sendikacılık Türkiye'de yapılamıyor mu sorusu ciddi bir sorun. Aynı şekilde medyanın karşı karşıya bulunduğu iktidar baskısı özgür bir medyadan söz etmeyi de güçleştiriyor. Böyle bir tabloda hepimizin hatırlayacağı gibi 1982 Anayasası zaten cumhurbaşkanına çok yetki veren bir Anayasaydı. Yıllarca Türkiye'de cumhurbaşkanının yetkileri daraltılsın diye iktidar ve muhalefet dile getirdi bunu. Bugün öyle bir cumhurbaşkanı modeli istiyoruz ki, daha da güçlendirecek, hatta bu üniversitenin mezunu olup, bu üniversitede Anayasa profesörlüğü yapmış bir milletvekili Obama için Obama zavallı diyor, hiçbir yetkisi yok diyor. Şimdi bu sözün neresinden tutarsınız ben bulamıyorum.

Karşı karşıya olduğumuz tablo aslında çok vahim bir tablo, zavallı dediğiniz Obama Yüksek Mahkemeye nasıl yargıç atıyor örnek vereceğim, bizim bugünkü ılımlı diye kabul ettiğimiz cumhurbaşkanımız nasıl atıyor

örnek vereceğim. Buradaki cumhurbaşkanı yetkilerini de yeterli bulmuyoruz, ABD'dekini de yeterli bulmuyoruz, daha kudretli bir başkanlık rejimi istiyoruz. Bu 90 yıldan sonra tekrar başa mı dönüyoruz sorusunu getiriyor.

Bizim Cumhurbaşkanımız 12 Eylül 2010 Anayasa referandumundan önce iki tane yargıç atadı. Bu salonda o iki yargıcın ismini bilen bir tek kişi varsa lütfen işaret etsin, yok. Atandığı zaman da medyada şu kadarcık haber oldu. Anayasa profesörü sevgili arkadaşım İbrahim Kaboğlu dedi ki, Anayasa hocalarına sordum, hiçbiri tanımıyor dedi. Böyle atanıyor Türkiye'de. Beğenmediğiniz, zavallı dediğiniz Obama nasıl yaptı? 2009 yılında tesadüfen orada bulunduğum bir dönem Sonia Sotomayor isminde Porto Riko kökenli bir kadını aday gösterdi ve o kadınla ilgili olarak haftalarca televizyonda ve gazetelerde eğitimini nereden aldığından başlayın, hangi tarihte hangi davada hangi yönde karar vermiş, hangi gerekçeyle vermiş, hangi karşı oy yazısını yazmış, didik didik edildi ve ondan sonra senatoda komitenin önüne geldi ve senatoda da didik didik edildi ve sonunda kabul edildi. Tesadüf eseri ondan 20 yıl önce başka bir adayın atanması sürecini izlemiştim. Reagan döneminde Robert Borg isminde bir hakim, o da didik didik edildi ve sonunda reddedildi. Reagan'ın istediği adayı atamadı senato. Şimdi böyle bir tablo, dengeleme-denetleme üzerine kurulu bir tablo dahi zaman zaman tikanıklara yol açıyor ABD'de. On yılları aşan, yüzlerce yılı bulan bir geçmişten gelerek süzölmüş bir deneyim, Türkiye'de biz bunu zavallılık olarak göreceğiz ve de aslında açıkça söylemek gerekir, Putinvari bir başkanlık rejimine evet diyeceğiz. Hele bir de bunun Kürt meselesinin çözümünün içine yerleştirilmesi diye bir vaka var ki, o işi daha da sakıncalı kılıyor.

Kürt meselesinin barışçı bir şekilde çözülmesi büyük bir ihtiyaçtır ama eğer bu başkanlık rejimiyle ilgili bir al-ver pazarlığının konusu olacaksa, bu da son derece sakıncalıdır. Hatta Türk siyasi hareketinden bazı kişilerin de "başkanlık rejimini biz düşünürüz eğer demokratik bir şekilde düzenlenecekse" diye ifadelerini de ben ya Tayyip Erdoğan'ın niyetini anlamakta zorluk çekiyorlar ya da bile bile lades diyorlar diye değerlendiriyorum. Sayın Erdoğan'ın düşündüğü başkanlık rejiminin öyle çok fazla katılımı, demokrasiyle, saydamlıkla ilgisi yok, dolayısıyla iktidar ve muhalefetle ilgili günümüze ait bu yorumu yapmayı yararlı gördüm.

Şimdi söz dinleyicilerin. Buyurun.

süleyman kılıç - Sorum Sayın Altan Öymen'e. İktidarın aynı zamanda muhalefeti geliştirme diye bir görevi yok mu, muhalefet dediğimiz yalnızca seçimde iktidar olamayan partiler midir, yoksa gelişmiş ülkelerde, demokratik ülkelerde baskı grupları muhalefet değil midir ve bizim bugün hükümetimizin bu baskı gruplarına karşı tavrı nedir? Sendikalar, Ankara'da baskın yapılan sendikalar baskı grubu değil midir, bunlar muhalefet değil midir? Barolar, yazarlar, basılmayan kitapların toplatılması, işine gelmeyen yazarların medya patronları aranarak işinden atılması, bütün bunlar bir iktidarın muhalefet istemediğinin bir göstergesi değil midir?

tuğrul erkin - Bütün bu siyasi partilerin kurulması sırasında veya çökmesi sırasında ekonomik parametreler hiç rol oynamadı mı? Yani kalkıp bari biraz İslamcı, biraz Kürtçü bir parti kuralım mı denildi, yoksa o sırada milli gelir 2000-3000 dolar geri mi düştü veya gelirin dağılımı daha da mı bozuldu? Bunları değerlendirmeden siyasi parti kuruluşunu değerlendirirsek, zannediyorum bir yanlış noktaya da varabiliriz.

izzettin önder - Ben, bu başkanlık sevdası diyeyim müsaadenizle, üçüncü bir faktöre de bağlamak istiyorum, sadece Kürt meselesi falan değil ki, onlar kesin olarak katılıyorum size, dış güçlerin de etkisi olabilir diye soruyorum. Çünkü şu anda Türkiye'de yapılan Anayasa Mahkemesinin baskı altına alınması, yargının baskı altına alınması, medyanın baskı altına, vesaire uzatmayayım, aslında bunlar şu emre yönelik gibi geliyor bana dıştan alınan: Türkiye'de istenecek herhangi bir iş görevi özelleştirmeden tutun başka alanlara kadar hiçbir yere takılmadan dış güçler istediği şekilde olsun, ben birisine emir vereyim, hiçbir yere takılmadan yürüsün. Bu konuda bilmiyorum hangi çok değerli konuşmacı dostum cevap verir.

murat sezer - 2009 yılında İstanbul Üniversitesinde Almanya Adalet Bakanı bir konferans vermişti. Şunu söylemişti: "Biz 1949 yılında Amerikalı generaller tarafından yapılan anayasadan çok memnunuz, bizim bütün ihtiyaçlarımızı karşıladı. İki Almanya'nın birleşmesinden sonraki ihtiyacımızı karşıladığı gibi Avrupa Birliğine girdikten sonraki ihtiyaçlarımızı da karşıladı." 60'ıncı yıldönümü kutlamasıydı.

Şimdi Türkiye durmadan Anayasa değişikliği peşinde koşuyor. Benim sorum şu: Acaba biz de Anayasayı bir kere bu Amerikan paşalarına mı yaptırırsak iyi olur, ikincisi, bir ülkede demokrasinin uygulanması için çok önemli altyapıda halkın eğitim seviyesi ve demokrasi bilinci önemli değil midir bu örneğe göre?

Sayın Hür'ün rakamlarına takıldım. Atatürk'ü 1966'dan sonra daha da çok takdir ettim, çünkü Endonezya olayı var. Orada 100 bin kişiyi bir haftada katlettiler, çünkü oranın dini lideri mahallenizde, komşunuzda camiye gitmeyen kafirleri tespit edin, bunların emri geldiği zaman katli vacip olacaktır diye ve bu emir geldi. Üç gün boyunca aynı Kubilay gibi boyunlarından kesildi insanlar, sonra kelime-i şahadet getiriyor bunlar, acaba biz yanlış mı yapıyoruz diye bir soru soruldu dini lidere, bir gün ara, ondan sonra gene devam ama bir hafta sürdü devlet kuvvetlerinin olaya hakim olması. Bu Almanya'da 1966 yılında yazıldı, 100 bin kişi tahmin edilen ölü sayısı. 2012 yılında Türkiye'de 1700 kişi öldü. İdam edilmedi, 2300 kişi sakat kaldı. Hangi kesimden? İşçiler kesiminden, Türkiye'de 26 milyon kişi çalışıyor gözüküyor, bunların bir kısmı memur tabii de ama ağır sanayide tabii ki çok kaza var. Bu kazaların önlenmesine yönelik bir hareketlenme görmedik sivil toplum örgütlerinden, bazı odalar uğraşıyorlar. İkinci sorum şu: Sınıf bilincinin olmadığı ülkelerde demokrasi uygulanabilir mi? Şimdi Türkiye'de 26 milyon çalışan kesim var. Örneğin, mevcut partilerden biri ya da kurulacak yeni bir parti bunları ikna edebilse, yüzde 65 değil, 75-80 çoğunlukla her zaman iktidara gelir. Yani iktidar mücadelesinde muhalefetin çalışması ve örgütlenmesi, ikna edici olması lazım. Teşekkür ederim.

fikret öcal - İki hususu vurgulamak istiyorum. Sayın Altan Öymen İnönü'nün demokrasiye geçiş hakkında verdiği karar ifade edildiğinde de harp yeni bitmişti, hemen böyle bir şey ortaya çıktı. Sanılır ki yahut ben öyle algıladım, çok kısa bir süre içerisinde demokrasiyle ilgili olumlu bir karar verildi ve hemen yürürlüğe girdi. Yani 1940'tan 1945'e kadar Türkiye'nin hem ekonomik, hem siyasi, hem kültürel, hem sosyal bakımdan çok önemli sıkıntılar geçirdiği zaman böyle bir oluşumun olmasını kabul edemiyorum. Dolayısıyla o sırada çok süratle böyle çok partili döneme geçişini kutlamak istiyorum tabiri caizse.

İkincisi bir husus belki ilgisi yokmuş gibi gö-

burhan şenatalar

Sayın Erdoğan'ın düşündüğü başkanlık rejiminin öyle çok fazla katılımı, demokrasiyle, saydamlıkla ilgisi yok.

mehmet
bekaroğlu

Silahlar sussun.
Başkanlık da
gelse bunu
destekliyorum.

rünecek ama Sayın Öymen'den beklerdim: Köy enstitüleriyle ilgili karar çok önemli bir faktördü toplumumuz için, onun dile getirilmesinde de yarar görüyorum. Demokrat Parti zamanında kapatılmış olmasına rağmen asıl karar demokrasi gelişmesi dolayısıyla yapılan eleştirilerden kaynaklanarak Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1948 yılında yanılmıyorsa kapatılması yolunda verilmiş olan kararın uygulamasından başka bir şey değildi. Teşekkür ederim efendim.

salondan - İsmail Beşikçi daha 1970'lerde Doğu Sorunu diye problemi ortaya koymuştu. Biz ilk onlardan duymaya başlamıştık. Beşikçi çok yalnız bırakıldı. Şimdi iktidar Kürt telaffuz ediyor diye herkes bunu telaffuz ediyor. Ama bu meseleyi aslında ben şöyle görüyorum: Yani asimile etmek, entegre etmek istemedikleri için var. Hâlâ kadın orada Türkçe bilmiyor zaten, okumamış, entegre edilmek istenmemiş ki politik olarak diye düşünüyorum. Bu konuda eksik bırakıldığını düşünüyorum, ne dersiniz? Kimin cevap vereceği önemli değil, teşekkür ederim.

salondan - Şimdi bir kere burada Anderson masallarına dönüştü bir şey. Yakın tarihimizin 90 yılı okuyorum, fakat yakın tarihimizin bir kere tarihsel olarak iktidar ve muhalefet anlatılmadı. Yani 60, 70, 80, 90, sadece Sayın Bekaroğlu birazcık dokundu doğru bir iktidar ve paylaşım sorununa, bir de Ayşe Hanım dokunmaya başladı. Bu ülkede 650 bin insanın tutuklandığı, yüz binlercesinin siyasal kimliğine, medeni kimliğine şerhler düşüldüğü 12 Eylül'ler yaşadık. 12 Eylül 1980 Turgut Özal iktidarı ve Sayın Kenan Evren, bugün onları ilerici, halkçılık, devrimcilik, nereye yerleştireceğiz? Demin iktidarı 1900'lerden beri iki şekle böldük, ittihatçılar ve ihtilafçılar ama bunlardan ittihatçılara yakın düşenleri daha ziyade ordular, elitistler gibi görüldü. 1980'de Turgut Özal ve Kenan Evreni nereye yerleştiriliyor, onu anlayamadım. Çünkü bugünkü iktidar şu anda 12 Eylül'e de maalesef dokunmadığına göre demek ki, onlardan nemalanan, beslenen, onlarla kol kola giden bir hükümet. 1970'lerde yüzlerce ilerici devrimci sosyalist asıldı, öldürüldü. Yakın tarihimizde, 40 yıllık tarihimizde bunlar yer almaktadır, buraya hiç kimse dokunmadı Bekaroğlu'nun dışında. Buraya dokunmalarını rica ediyorum.

salondan - Sayın Bekaroğlu'na sormak istiyorum. İktidar-muhalefet ilişkilerinde tarih-

sel süreç içerisinde ihtida edenler enteresan görüntüler sergilemişlerdir. Bunlardan özellikle yol arkadaşlığı yapmak zorunda kaldığı Ertuğrul Günay'la ilgili değerlendirmelerini bu bağlamda rica edeceğiz. Günay'ın bilinen geçmişinin ötesinde özellikle son dönemde normal bir insanın çok kolay tahammül edemeyeceği birtakım şeylere çok yüksek konsantrasyonda tahammül etmesi...

burhan şenatalar - Çok affedersiniz, burada bulunmayan bir kişi hakkında kişisel düzeyde yorumlara mümkünse girmeyelim. Yani siyasi görüşleri hakkında bir şey söyleyecekseniz söyleyin de.

salondan - Siyasi bakımdan eleştirme yönünde soruyorum.

burhan şenatalar - Tamam, çok teşekkür ediyoruz.

recep karaca - Mehmet Alkan Hocama sormak istiyorum. Hocam dedi ki, geçmişte bu ülkede genelde mağdur olanlar Kürt hareketi ve İslamcı hareket ama bugün bunlar aynı potada buluştular. İşte bu buluşmanın ne kadar özgür iradeyle olduğunu sormak istiyorum. ABD'den bir ses Kürtlere şunu demişti: Eğer kurtuluş istiyorsanız İslamın ipine sarılın diye bir cümle kullanmıştı, kim olduğunu hatırlamıyorum. Sonra geçenlerde yine bir kurum başkanımız, Abdullah Öcalan'la beraber okuduklarını, okuldan çıktıktan sonra cumaya gittiklerini söylüyordu. Ne hikmetse birden bire Öcalan da yaptığı açıklamalarla Ortadoğu, Dicle ve Fırat'ın kenarında kuracakları devletin çimentosunun İslam olacağını söyledi. Acaba Kürt hareketi Marksist, Leninist, sosyalist İslam ümmetine mi dönüşüyor?..

burhan şenatalar - Teşekkür ederiz. İlk sözü Sayın Bekaroğlu'na veriyorum.

mehmet bekaroğlu - Sayın Ertuğrul Günay'la ilgili, tabii kişiliğiyle ilgili söyleyecek bir şeyim yok ama şöyle bir şey söyleyeyim, buradan belki cevap çıkar, yani biz Günay'la ondan önce-sonra üyelerinin finanse ettiği ve bütün kararlarını üyelerinin aldığı bir siyasi parti kurmaya ve yaşatmaya, bunun için mücadele ettik, ben hâlâ bunun için mücadele etmeye devam ediyorum. Parti programında bütün insanlara, ülkedeki herkese güvenlik, ekme -bunu refah deyin- ve özgürlük, bunu teminat altına almaktı. Sayın Günay tercihini yaptı, Sayın Kurtuluş tercihini yaptı, bence

onlar birikimin ve tahakkümün aracı devlete yöneltiler, öyle düşünüyorum. Kişilikleriyle ilgili bir şey demeyeyim.

Şimdi İzzettin Önder Hocanın sorduğu dış müdahale. Demokrasiye geçişte İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünya konjonktürünün etkisi var. Yani hür dünya, yeni kuruluyor falan, Türkiye'nin öyle olması lazım, onun için el yordamıyla yaptılar, ettiler filan. Bugün olup-bitenler, Türkiye'de ve bölgemizde olup bitenler de yeniden kurulmakta olan dünyada özellikle bölgemizle bu stratejilerle ilgilidir. Başkanlık sistemi de, barışın da filan ama bir şey söylemek istiyorum. Silahlar sussun... Başkanlık da gelse bunu destekliyorum. Sonra başkanlığı değiştiririz ama silahlar sussun önce. Daha evvel de köylü kurnazlığı yaptı, işte 12 Eylülü yargılamayla bir sürü şeyler aynı pakete koydu, onaylattı filan ama bu sefer silahlar sustuktan sonra, şiddet siyasetin aracı olmaktan çıktıktan sonra her şeyi konuşuruz, her şeyi ileride hallederiz diye düşünüyorum.

İşte AK Parti evet, başkanlık sistemine geçiyor. İktidarı daha da kuvvetlendiriyor, daha merkezi hale getiriyor filan. Kimden öğrendi iktidarda olmayı? İşte mevcut iktidardan, işte 12 Eylülde Kemalist cunta ne yaptıysa, bu da başka yöntemlerle, tarzlarla yapıyor. Burada baştan söylemeye çalıştığım, yani devletten ne anlıyoruz? Birikim, tahakküm aracıysa, bu şekilde anlıyorsak, kavriyorsak, iktidara gelenler bir şekilde iktidarlarını tahkim etmeye çalışacaklardır. Böyle, yani firavunluk sistemi böyle, 50'de de aynı şeyi yapmışlar ama yani şeyden öğrenmediler yani, ondan öncekilerden öğrendiler, CHP'den öğrendiler bütün bunları. Eski CHP diyeyim.

Birkaç şeyle bitiriyorum. Siyasi partiler 1982 Anayasasında sanıyorum 1961 Anayasasında da öyleydi, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak görüyor. Teorik olarak böyle, yani demokrasi derken, bu ülkeyi biz yöneteceğiz, halkı biz yöneteceğiz. Nasıl yöneteceğiz; temsilcilerimiz aracılığıyla yöneteceğiz, bunlar da örgütlü olacak. Siyasi parti bu, böyle olması gerekir. Bu nasıl örgütlenecek, yani aşağıdan biz, yani sen, ben, biz, partinin üyeleri partimizi finanse edeceğiz, partinin bütün kararlarını biz alacağız, Anayasa bunu zorlayacak, yani biz alacağız kararları. O zaman siyasi partiler demokrasinin, yani halk yönetiminin, iktidarların seçimlerle gidip gelmesi, değişmesi sadece bu değil, seçimlerin arasında da halkın söz sahibi olduğu değişik mekanizmalarla, işte halk oylamalarıyla kendi seçmiş olduğu denetim mekanizmalarıyla

söz sahibi olduğu bir şey olacak. O zaman siyasi parti demokrasinin vazgeçilmez unsuru olur, siyasi parti içinde demokrasi olur, siyasi parti kendi içinde denetler ve daha sonra da devlet yönetilirken elbette millete, halka, seçilmişliğe dayalı bir denetim mekanizması olur.

Ben muhalifim. Muhalifim derken bunu inançlarımdan alıyorum. Kur'an-ı Kerim'de şöyle bir ayet -mealen, bilmiyoruz, hafız değilim- var: "Aranızda bir grup -bunu güçlü iktidara söylüyor- olsun, o grup uyarın, hatırlatsın, yanlışı söylesin". Yani muhalefet Allah'ın emri. Ama maalesef iktidara gelen ister dindar olsun-olmasın muhalefeti sevmiyor. Asla ve asla muhalif bir sese tahammülü yok ama bu Tayyip Erdoğan böyleydi, öbürleri böyle filan hiç değil, mesele öyle bir şey değil. Bu anlayış Osmanlı'dan geliyor, bu şekilde Türkiye'de yerleşmiş, hâlâ devam ediyor. Anayasa da değişse, başkanlık sistemi tek başına kötü bir şey değildir, parlamenter sistem de tek başına kötü bir şey değildir, bu anlayışla, bu siyasi partiler yapısıyla devam ettiği müddetçe başkanlık sistemi de kötüdür, şey de kötüdür. Bugün Tayyip Erdoğan Türkiye'de Amerikan Başkanından çok daha güçlüdür. Mesele teknik olarak başkanlık sistemi ya da parlamenter sistem meselesi değildir, anlayış, kavrama, zihniyet ve bu zihniyeti hayata geçiren kanunlar, Siyasi Partiler, Seçim Kanunları, vesairedir. Teşekkür ederim.

mehmet alkan - Şimdi İsmet Paşanın iktidar ve muhalefetinden söz edildi. Evet, sevabı çoktur. Ben bir günahını görürüm bu çok partili siyasal hayata geçişte, CHP'yi kapatmalıydı. Biraz radikal konuşacağım. CHP'yi kapatmaması çok partili siyasal hayata geçerken Türkiye'nin sonraki siyasal problemlerinin de temel sebeplerinden biri olmuştur. Çünkü Cumhuriyeti kurduğunu, modernleştirdiğini iddia eden bir partinin, orduyla özdeşleşmiş bir partinin, çünkü ordunun bütün yükselmesi, general yükselmeleri, paşa yükselmeleri özellikle partiden geçirdi. Orduyla da özdeşleşmiş bir partinin daha sonra siyasal rekabete, yarışmaya katılması yaşanan krizlerin de sebeplerinden biri oldu. Ama bunu söylerken 1920'den beri Batı cephesi komutanlığı yapmış, 1922'den itibaren Lozan murahhası ve imzacısı olan, 30 Ekim 1923'ten itibaren başbakanlık yapmış, cumhurbaşkanlığı yapmış bir kişinin, bir Cumhuriyet kahramanının 14 Mayıs 1950'de sıradan bir muhalefet lideri olarak Meclis sıralarına

**mehmet
bekaroğlu**

AK Parti başkanlık sistemine geçiyor. İktidarı daha da kuvvetlendiriyor. 12 Eylülde Kemalist cunta ne yaptıysa, bu da başka yöntemlerle, tarzlarla yapıyor.

mehmet alkan

Cumhuriyeti kurduğunu, modernleştirdiğini iddia eden bir partinin, orduyla özdeşleşmiş bir partinin daha sonra siyasal rekabete, yarışmaya katılması yaşanan krizlerin de sebeplerinden biri oldu.

oturmasını takdirle karşılamak lazım. Bu çok önemli, dolayısıyla eleştireceğimiz yer de var, takdir edeceğimiz yer de var. Mesela, Atatürk radikal bir isimdir, akşamdan sabaha ister her şeyi. Alfabe mi, akşamdan sabaha, cumhuriyet mi ilan edilecek, bir gece önceden herkesin haberi oldu, yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz. İsmet Paşa evrimcidir muhalefeti oluşturmak konusunda.

1943 seçimlerini hatırlattı Altan Bey, şunu hatırlatayım ben de: Hilmi Uran'dan da söz etti. Sonraki genel başkan vekili, hatıratını okursanız çok güzel anekdotlar vardır. İkisini söyleyeyim: Altan Bey bazen kişiselleştirmiyor işi ama mebusların isimlerini belirleyen genel başkandır 1927'den itibaren, çünkü o tüzükle genel başkana verilmiş yetkidir. Ona kimse karışamaz, tüzük yetkisi bu. Önce Mustafa Kemal kullandı, sonra İsmet İnönü kullandı, bu kadar basit. Bütün mebusları onlar seçti. İki derecelidir, doğru seçimler ama mebus adayları ilan edildiği andan itibaren seçilmiş demektir. Seçim yapmasanız da olur, alternatif yok çünkü, herkes o listeye oy verecek. O yüzden baktığınızda hep oy sayıları eşittir adayların, ikinci seçmenlerden aldıkları oy oranlarını sıralıyorum İstanbul itibarıyla: 283, 283, 283... Çünkü ikinci seçmen 283 tane hepsi veriyorlar. Mebusların sayısı ilk defa adaylardan fazla gösterildiği zaman tepkilerden biri şudur: İsmet Paşa bizi satılığa mı çıkartıyor? Biz şimdi seçmenin ayağına gidip nasıl oy isteyelim? İkinci seçmenin ayağına oy istemeye gitmek lazım, Hilmi Uran'ın anılarında aynıyla bu hatırat var.

Bir de şundan söz etmek istiyorum: Dış güçler mi, iç güçler mi, bu çoklu bir değişken bir defa, yani bir değişkenle açıklayamayız. Çünkü Türkiye'nin bulunduğu coğrafya itibarıyla de, Kürt meselesi itibarıyla de Kürt meselesi bize ait bir mesele değil. Ortadoğu coğrafyasına ait olduğu kadar Avrupa ve ABD'ye de ait bir mesele. Yani bugün Paris'te öldürülen 3 PKK'li kadının yarattığı o cenazesini düşünün ve Paris'e gelen Kürtleri düşünün. Bu Kürt nüfus Avrupa'da, dolayısıyla hiçbir Avrupa ülkesi Kürt meselesine bigane kalamaz. Buna komplocu teoriyle de bakabilirsiniz, çok normal insani sebeplerle de bakabilirsiniz. Bunu da hatırlatmak isterim.

Son olarak da bu Kürt meselesiyle ilgili sizin sorduğunuz soruyla alakalı, şimdi ben iki-üç risale üzerine çalışıyorum bugünlerde, 1922 ve 1923 yıllarında yazılmış, ikisi de Kürtler tarafından yazılmış, bir tanesi Beyrut'tan Ankara hükümetine Cumhuriyetin ilanından önce 9-10 Eylül 1923'te gönderilmiş bir risale,

le, bir mektup, başlığı şu: "Kürtler Türklerden ne istiyor". Bu bana çok çarpıcı geliyor. Risalenin ismi bile çarpıcı, tekrar ediyorum: Kürtler Türklerden ne istiyor? İkincisi de "Büyük Türk milletine ve vekillerine Kürt dağlıların hitabı" diye 1922 yılında yazılmış bir metin. Şimdi bu her iki metnin çok basit ortak özelliğini söyleyeyim size: Bize Kürt diyorlar, bizim ayrı bir kimliğimiz var. Milli mücadeleyi biz akim kılmadık, milli mücadelenin yapılmasını hiç zorlaştırmadık. Biz Kürt'üz, ama beraber de savaştık. Bu konuda gereken desteği Mustafa Kemal Paşaya da verdik. Bundan sonra üç yol var önümüzde: Bir tanesi asimilasyon, asimile edebilirsiniz bizi, bu bir yöntem. Eğitimle yapabilirsiniz. Çünkü okullarınız var. Ama şunu unutmayın, bu sonuçta eskiden beri gelen bir kimlik, bunu hemen yapmak mümkün olmuyor diyorlar. Hani deneyebilirsiniz ama çok akılsel bir talep ve mektuptur o dönemin Kürtlerinin ifadeleri. İkincisi, bizi topla, tüfekle imha etmeye girişebilirsiniz. Bunu da yapabilirsiniz, buna da yetkiniz var, olanağınız var, çünkü topunuz ve tüfeğiniz var. Üçüncüsü de birlikte yaşayabiliriz. Bizim Kürt kimliğimizi tanırırsınız, nasıl yaşarsınız bunu konuşuruz türünden çok naif bir mektup.

Bunu okuduğumda içtenlikle söylüyorum, gözlerim doldu. Tarihçiyim güya, bu tür metinleri okuyorum, bu tür metinlerle içli dışlıyım, önyargısız bakmaya çalışıyorum, çünkü anlamaya çalışıyorum. Fakat 1923 yılında yazılan bu mektubu, risaleyi okuyunca gözlerim doldu. Çünkü biz 1925'ten itibaren bu çözümü askeri olarak çözmeye karar verdik ve 2013'e kadar da hep bu seçenek üzerinde durduk. Yani askeri olarak çözelim, bir tür tırnak içinde söylüyorum, asimile edelim. Nasıl? Kart, kurt Türk hikayesi. İşte bu asimilasyonun dalga geçtiğimiz yanı ama unutmayın, bunu 1916'da İttihat Terakki icat etti ilk defa, sonra İsmet Paşa kullandı hatırlayacaksınız, hatırlamıyorsanız bilin. Lozan'da kullandı bunu, dedi ki: "Onlar Kürt değil, Türk, yollarını şaşırıdılar, dağa çıktılar, farklı bir dil kullanıyorlar". Niye söylediğine gelince, İngilizler dedi ki, Musul için plebisit yapılacak, demografi çok önemli, nüfus çok önemli, çoğunluk kiminse bölge onun oluyor. İngilizler dediler ki, Musul bölgesi biraz karışık, Kürt var, Arap var, Türk var. İsmet Paşa dedi ki, hayır, Kürtlerle Türkleri ayrı saymayın, bir sayın, çünkü onlar dağlı Türk. İşte bu hikayenin başlangıcı ve ondan sonra da 1925-1938'e girmek istemiyorum, çok ağır bir bedel ödendi, çok fazla insan öldü, sonra

duruldu bu hikaye.

İkinci defa 1960'larda Kürt hareketinin yükselişiyle biz bunu anladık. Hepsi bir tarafa, emin olun ben de şu anda başka evet, AKP bu konuda yola çıktı, siyaseten de kendi çıkarına ne varsa bu konuda pazarlığını yapıyor. Bu siyaset çünkü, yani istediğimi yapmaz AKP, Burhan Hocanın istediğini de yapmaz, kendi istediğini yapacak, kendi pazarlık gücünü ortaya koyacak kendi ikbali için, geleceği için. Her neyse o mücadele edilebilir ve etkilenebilir bir alan gibi geliyor bana. Daha önemlisi olacaksa, şu ölümlerin önüne geçilecekse, bu barış süreci çok değerli geliyor. Hani bazen gerek şart, koşul şart, hani o olursa, bu olursa öncelikle bu ateşkes olsun, bu barış olsun, ondan sonrasını sonra konuşalım, bana daha önemli geliyor. Umarım sorunuza bir cevap olmuştur.

ayşe hür - Mehmet Alkan Bey Osmanlı tecrübesinden ağırlıklı olarak başladı, bence çok doğru bir noktaydı. Çünkü bir süreklilik içerisinde okumak lazım tarihi. Cumhuriyetin ilk çeyreği de siyasi kültürümüzün oluşması açısından çok önemli parametreleri içeren bir dönem. Şuna katılıyorum: Kemalizm'i bir zihniyet örüntüsü olarak görüyorum. Yani Mustafa Kemal ve arkadaşlarına has bir şey olarak görmüyorum. Daha önce ittihatçılıkla başlayan, ondan Kemalist kadrolara evrilmiş, arkasından ben ona sağ muhafazakar restorasyon diyorum. Demirel ekolü tarafından o paradigmanın tekrar yeniden uyarlandığı o dünya kapitalizmine entegre oluş sürecinde, ondan sonra 12 Eylül darbecileri tarafından yeni bir entegrasyon yapıldığını düşünüyorum. Atatürkçülük adıyla bu heykelinden nutuklarına, Atatürk fotoğrafı camdan bakan, kahvehanelere Atatürk resmi konulmasından böyle şekli yanlarından, ikincisi de meşruyetini Atatürkçülüğe dayandırmak gibi son derece hınzırca bir şey yaptılar biliyorsunuz. Şimdi İslami, bu AKP iktidarının yaptığını da dördüncü restorasyon olarak görüyorum. Hemen hemen o Kemalist ilk kuruluş dönemi paradigmasını yeniden İslami bir tonlamayla yeniden ürettiklerini düşünüyorum. Yani belli bir döneme has bir gazezim, kinim yok. O dönemi vurgulatan bana bugünkü göndermeler, yani bir 12 Eylülcüler Atatürkçülüğe referans vermeselerdi, bir Altan Öymen çıkıp Dersim olayını örneğin Atatürk yaptığında analar ağlamadı mı demeseydi ya da Birgül Ayman Güler Hanımefendi Kürt milliyetiyle Türk milliyetçiliği denk midir demeseydi, yani geçmişe referans vererek bugünkü si-

yasi sorunlarımızı adlandırmaya, çözümler önermeye yeltenmese benim için tarihtir. Keşke vaktimiz olsaydı, mesela Altan Bey de şey yapamadı, Demokrat Parti dönemindeki CHP'nin zaafalarını anlatamadı, değil mi? O da topu şeye attı, onlar şöyle yaptı, böyle yaptı mesela, CHP'nin de o gönülsüzlüğü, iktidarı vermiş ama ne yaptık, davulcuya gitti bizim gül gibi rejim, biz bunu nasıl alacağız geriye telaşı içerisinde keskin kutuplaştırıcı siyaseti vardı, değil mi? Neler oldu, şimdi onlara girmiyoruz. Ondan sonra da dediğiniz gibi çok konuşulacak mesela TİP muhalefeti hiç konuşamadık. TİP'lilerin temsil ettiği muhalefet anlayışı, o da bir işçi sınıfı muhalefeti değildi, o da entelektüellerin daha çok ağırlıkta olduğu bir hareketti ama onların yaşadıkları Mecliste o polarizasyon, onları konuşamadık. Haklısınız, iç içe anlattığım için belki doğru anlatamadım. Terakkiperveciler dedim İzmir suikastı davasıyla cezalandırıldı. Serbest Fırka olayı dedim çok içeriden inşa edilmiş bir hareketti. Yani bizzat Atatürk çağırdı Ali Fethi Beyi, partiyi kuracağız, neden kuracağız dedi. Karşılıklı pastlaştılar, o kurma beyanatını verdi, onun cevabını Atatürk yazdı Fethi Beyin ona cevabını, İnönü çağırıldı, kaç milletvekili geri verirsin-vermezsin şimdi bu kadar içeride kotarılmış mutfak ürünü bir şeyi kapattıktan sonra herhalde adamları pataküte dövecek halleri yoktu. Menemen olayı aslında o atmosfer içerisinde yaşanmasaydı, yani daha önce, daha sonra, on yıl önce, on yıl sonra olsaydı bu kadar sert bir cezalandırılmaya gidilmezdi. Önünde sonunda evet, çok vahim Asteğmen Kubilay'ın kafasının kesilmesiyle bitmesi çok trajik korkunç bir olay. Beyefendi mesela az buldu. Dedi ki, paşamızın fazla üstüne gittin, Endonezya'ya git, 100 bin kişiyi kestiler, hani 13 bin ölü falan öyle fazla kaale alınacak rakamlar değildir demeye getirdi, doğru mu anladım efendim? Yanlış anladım peki.

murat sezer - İrtica tehlikesi.

ayşe hür - Türkiye'nin zaten en önemli sorunu bir şeylerin tehlikesi heyulasıyla siyaseti yürütmesi, çok uzatmayacağım onu. Bu sertlik, bu kırılcılık, bu cezalandırma sistematığı İstiklal Mahkemelerini falan hiç konuşmadık yani, kaç bin kişinin o tezgâhtan geçtiğini, kaç kişinin öldürüldüğünü, Şapka Kanununa mukavemetin dahi bir kılıfına uydurulup gericilik, rejime itiraz diye cezalandırıldığını konuşmadık. Niye ses çıkmadı bu ağır suçlara diye düşünüyorum? Bence iktidarın

ayşe hür

AKP iktidarının yaptığını da dördüncü restorasyon olarak görüyorum. Hemen hemen o Kemalist ilk kuruluş dönemi paradigmasını yeniden İslami bir tonlamayla yeniden ürettiklerini düşünüyorum.

ayşe hür

Siyasi kültürümüzü iyice analiz etmeden ekonomimiz şahane olsa, işte Güney Kore'deki gibi oluruz en fazla. Güney Kore ekonomik açıdan kalkınmış, kapitalistleşmenin en üst aşamasında, ama demokratik açıdan bizim tek parti dönemini hatırlatıyor.

işlediği ağır suçlardı bunlar. Herkes satır aralarında söylüyor, demokrasinin yaşaması için bazı maddi koşullar gerekir diyorlar. Hakikaten katılıyorrum buna, yani kapitalistleşme süreci içerisinde demokratik kurumlar da inşa edilmiş, farklı çıkar grupları başta değinmeye çalıştım, ama beceremedim onu da. Bu şeyleri siyasi mücadelenin taraflarını savunan hiçbir kesim yok Türkiye'de, yani İşçi Partisi tokatlanıyor, fakat onu savunacak bir işçi sınıfı hareketi yok onun maruz kaldığı olaylardan dolayı Adalet Partisine yüklenecek veya bir köylü hareketi yok, köylü partisi yok. Köylülüğü kim temsil ediyor Türkiye'de 1950'de? Menderes. Kim Menderes? Büyük toprak ağası. Şimdi böyle siyasi hareketler sınıfsal veya sosyal tabakalara dayanmadığı takdirde onların siyasi mücadelelerde yedikleri tokatlar da bu iktidar tarafından ve egemen güçler hesabı sorulmaz. Türkiye'de maalesef böyle bir kopukluk da var.

Sonuçta Türkiye'nin sorunu çok köklü, çok kompleks bir durum var ortada. Ekonomiyle ilişkisini kurmak, sınıf hareketleriyle ilişkisini kurmak ama bence her şeyin başı kültür, siyasi kültürümüzde problem var. Bu siyasi kültürümüzü iyice analiz etmeden ekonomimiz şahane olsa, işte Güney Kore'deki gibi oluruz en fazla. Güney Kore ekonomik açıdan kalkınmış, kapitalistleşmenin en üst aşamasında, ama demokratik açıdan bizim tek parti dönemini hatırlatıyor. Hegemonik bir parti ülkeyi 40 senedir idare eder. Ekonomi her şey değildir ama çok önemli bir girdidir, onu da konuşmamıza katmalıydık.

altan öymen - Şimdi Köy Enstitüleri meselesi gerçekten o dönemde çok enteresandır. O dönem ne? 1939-1945 arasında Türkiye savaşa girmeme savaşı veriyor aslında, yani iki taraftan tehdit altında. Başlangıçta İtalyan tehdidi var. İtalya'da Mussolini var, Akdeniz benimdir demeye başlamış, Arnavutluk'tan Yunanistan'a kadar göz dikmiş, arkasından da Türkiye'ye sıra gelecek. Bunu söylüyor zaten İtalyan gazeteleri, radyoları, ona karşı tedbir almak durumunda. Ona karşı tedbir alırken İngiliz ve Fransızlarla ittifak etmiş halde, eğer savaş Akdeniz'e sıçrarsa Türkiye de savaşa girecek, böyle bir angajmanı var. Çünkü eğer İtalyanlar bize hücum ederse, İngilizler, Fransızlar bizim yardımımıza gelecek.

Şimdi hal böyleyken Rusya'yla da aslında Türkiye'nin ilişkileri iyi. Fakat Rusya savaşın başlangıcından hemen sonra emperyalist bir devlet olmaya başlamış. Sovyet

Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği birden bire beklenmedik bir şekilde Almanya'ya, Hitler Almanya'sına karşıyken savaşın başlamasından bir hafta önce 1939'un 23 Ağustos'unda sürpriz bir anlaşma yapmış Almanlarla ve Almanlar da bir hafta sonra zaten bu anlaşmada da belli, konuşurken bunu da konuşmuşlar, Polonya'ya hücum etmiş. O da öbür bu Polonya'ya hücum edince burası benim nüfuz bölgemdir diye Rusya da öteki taraftan girmiş, Polonya'yı paylaşmışlar. Arkadan o bugünkü Baltık memleketleri Litvanya, Letonya, Estonya falan oraları almışlar, Finlandiya'ya harekete yönelmişler. O sırada Türkiye'den de onları ziyarete giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na Moskova'da "şu boğazları birlikte müdafaa etsek" demişler. Yani bize 'üs ver' demişler. O zaman başlamış, savaşın başlamasından önce var olan İtalyan tehdidinin üstüne bir de Rus tehdidi eklenmiş. Türkiye bütün diplomatik imkanlara başvurarak girmemeye çalışıyor ve tabii bunun için girmiyor ama saldırıya uğraması ihtimali var. İtalyanlar bizim komşumuz, öyle uzakta değil, 12 ada onların, Almanya da komşumuz oluyor savaş giderken, çünkü geliyor, Bulgaristan'ı işgal ediyor, Yunanistan'ı işgal ediyor, arkadan Rusya'ya hücum edecek, o da belli. Şimdi böyle bir durum içinde de 1 milyon asker bekliyor 13-15 milyonluk nüfusuyla. Şimdi bu durumda para yok, pul yok, ekme karneyle. Ortada ne kadar tehdit varsa var. O sırada ama eğitim reformu yapacağım diye başlattığı, 1941'de başlayan aslında köy enstitüleri, daha önce köy okulları var 3 sınıflı falan, onu biraz sürdürmeye çalışıyor.

Köy enstitülerinin temelinde şu var: Köylere öğretmen göndermek, en uzak köye göndermek, mezraya belki göndermek, ama oraya giden öğretmen orada kendi imkânlarıyla geçinecek. Az bir maaş alıyor, normal şehirlerdeki öğretmenlerden daha az alıyor. Buna mukabil orada kendisi de bir oturacak yer yapıyorlar. Yani köylülerle birlikte imeceyle kendisi yapıyor aslında büyük ölçüde. Kendi evini yapıyor, kendi okulunu yapıyor, orada insanları okutacak ve bu yürüyebildiği kadar yürüyor. Fakat hemen savaş sonrasından itibaren demokrasiye geçildiği sırada şu da başlıyor: Bu köy enstitüleri kötüdür, bunlar komünist yetiştiriyor. İşte bir de şey var, camiyle mektep arasındaki rekabetin de tesiriyle oradaki eşrafın da işine gelmediği için bunlar komünisttir vesaire. Bu dönemler sonunda 1947 Kurultayından sonra Şemsettin Günaltay hükümeti zamanında Demokrat

Parti muhalefetinden gelen bu gibi eleştirilerle karşı CHP kendini koruma amacıyla mesela, Milli Eğitim Bakanını değiştirdi, Reşat Şemsettin Sırer oldu, sonra Tahsin Bangioğlu oldu, Hasan Ali Yücel'den vazgeçtiler, ona getirdiler falan, buna benzer şeyler oluyor. Bir-iki şey daha söyleyeyim. Gene CHP'yle alakalı olacak ama bütün partilerle alakalı. Şimdi partiler böyle durmuş, donmuş kitleler değil, dinamik mekanizmalar, organizmalar. Dünyanın her tarafında böyle; geliyor, tarihin şartları içinde belirli gelişmeler geçiriyor, dönüşümler geçiriyor. Mesela, Almanya'nın Sosyal Demokrat Partisi, bütün sosyal demokrat partilerin aslında temelinde Marksizm vardır ama bunlar Marksizm'in sadece yetmediğini öğrenip, geniş halk kitlelerine hitap etmek istedikleri için bundan yavaş yavaş kopmuşlar. Mesela yıldönümleri kutlanır, bir sergi yaparlar, sergide Marks'ın resmini gene görürsünüz ama bir resimdir, bu artık yeni piyasa ekonomisini de göz önünde tutan bir hale gelmiştir. Evvelden öyle olduğu halde 1959'da bir program değişikliği yapmıştır. CHP'nin tarihine bakılırsa, devletçidir deniliyor, bakılıyor şimdi devletçiliğine, 1929'a, 1930'a kadar devletçi değil. İzmir'de İktisat Kongresi, Türkiye İktisat Kongresi yapılmış, orada bütün kapitalist sınıf dediğimiz şeyler de var, onların temsilcileri de var. Devletçilik diye bir şey yok. Şu var, milli olması var. Milli olması derken sanayi gayrimüslimlerin elinde, bu o zaman gayrimüslim derken Rumlar, Ermeniler, Yahudiler. Onlara güven yok. Niye yok? 1920'lerde İstanbul işgal geçirmiş, İzmir işgal geçirmiş, orada Yunan bayrağı asmış onlardan bir kısmı, bunlar demek ki bizden sayılmaz, millet sayılmaz, öyle bir şey var, uluslaştırma şeyi var. Uluslaştırma sadece bize ait de değil, Birinci Dünya Savaşından sonra bütün imparatorluklar çökmüş, bizde Balkan harbinde başlamış çökmesi. Bu imparatorlukların altından kalkan ülkelerin hepsi uluslaşma peşinde, Yunanlılar kendilerini Yunan neslinin devamı addediyorlar. Bulgarlar başka şeyler, Macarlar ayrılmış, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, böyle bir dünyanın işte bazı yerde faşizme gidiyor, Almanya'da ırkçılığa gidiyor, kafatasçılığa gidiyor. Böyle bir dünyada Türkiye İslamiyeti de ihmal etti tabii, niye oldu? İhmal eder gibi göründü aslında. Birinci Dünya Savaşında Balkan Savaşı sırasından başlayan bir şekilde Arap milliyetçiliği uyandı ve Birinci Dünya Savaşında biz İngilizlerle beraber Arapların birleşip, oradaki Mekke civarında, Medine'deki ordularıyla karşı karşıya geldik.

İngilizler ve Arapların da hücumlarını yaşadık. Fahrettin Paşanın sözleri var, bunları siz daha iyi bilirsiniz.

Geride bir Anadolu ve Trakya kalmış, oradaki nüfusun bir ulus devlet haline gelmesi lazım. Asimilasyon tabii doğru bir şey değil de, bunu yapmışlar ama bütün bu çerçevede değerlendirmezsek tarihi dünyanın her tarafında her şey güllük gülistanlık, ne asimilasyon var, ne bilmem ne var, bir tek Türkiye'de var, biz Türkler zaten dünyanın en kötü insanıyız falan, böyle bir duruma düşer insan. Yani böyle bir komplekse gerek de yok, onun için söylüyorum.

burhan şenatalar - Teşekkür ederiz. Bir tek konuya temas etme ihtiyacını hissediyorum, o da şu: 90 yıllık çok uzun bir süreden bahsettiğimiz için bazı genellemelerimiz hangi döneme ait olduğuna bakarak doğru veya yanlış diye tartışılabilir. Şimdi işçi sınıfı yoktu bir dönem için çok doğrudur, bir dönem için de geçerli değildir. Yani tek parti döneminde sizin deindiğiniz, Altan Beyin açıkladığı 1929 krizinden önce özel sermaye birikimini destekleyen bir yaklaşım vardı. 1927'de çıkartılan Sanayi Teşvik Yasası vardı, 1913'te çıkartılmış bir anlayışı temsil ediyordu. Bununla bazı yatırımlar yapıldı, şeker üretimi, çimento üretimi birkaç katına çıktı ama büyük kriz gelince bütün ülkeler içe kapanınca Türkiye de negatif büyüme yaşadı, devletçilik politikasına geçildi. Bir sürü tesis kuruldu cam sanayinden tekstil sanayine kadar. Karabük Demir Çelik dahil, o dönemde kurulan bütün bu paket ciddi bir sanayileşme hamlesidir. Zamanı geldiğinde, şartlar oluştuğunda özel sektöre devredilebilir diye kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı çok atipik bir dönemdir, sıkıntılı bir dönemdir bütün ülkeler için. Arkasından da dışa açık özel sermaye birikimini destekleyen bir dönem yaşanmıştır. 1957'ye kadar gelmiştir ve tıkanmıştır, ondan sonra da krize girmiştir. Ondandan sonra da planlı dönemde tekrar Seydişehir Alüminyum, Ereğli Demir Çelik, Aliağa Rafinerisi gibi büyük yatırımlar yapılmıştır. Bunların önemli bir kısmı da Sayın Demirel'in başbakanlığında yapılmıştır.

Bu dönemle ilgili önemli bir nokta var, işçi sınıfının Türkiye siyasetindeki rolünü 1960'lı yıllardan itibaren görmeye başlıyoruz. O döneme kadar ciddi bir işçi sınıfı yoktu, ayrıca sendikalaşma mümkün değildi. Grev yasaktı, ancak 1963'ten sonra bunlar mümkün oldu. Bülent Ecevit'in popülerliğinin açıklamalarından bir tanesi de budur, o zaman Çalışma

altan öymen

Uluslaştırma sadece bize ait değil, Birinci Dünya Savaşından sonra bütün imparatorluklar çökmüş. Bu imparatorlukların altından kalkan ülkelerin hepsi uluslaşma peşinde.

burhan şenatalar

Bu toplumda barışla ilgili daha geniş bir toplumsal mutabakat kurmayı denemek varken niye başkanlık rejimi üzerinden gidiyoruz?

Bakanı olduğu için ona açıldı bunun kredisi. 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye ciddi bir işçi sınıfı hareketi görmüştür. 15-16 Haziranı düşünelim, arkasından gelen 12 Martın baş sorumlularından Memduh Tağmaç'ın açıklaması şu oldu: "Sosyal gelişme ekonomik gelişmeyi aşmıştır" dedi. 12 Martta muazzam bir baskı düzeni kuruldu. 12 Eylülde gelirken de yine ciddi bir şekilde işçi sınıfının değişik yerlerde direnişleri, grevleri oldu ve sadece DİSK'in yüzlerce mensubu içeri atıldı. DİSK için iddianamede istenilen idam sayısı 100'leri buluyordu ve DİSK üyelerinin hapiste geçirdikleri toplam yıl sayısı 2000'dir. 1989'a geldiğimiz zaman üç büyük kenti SHP'nin kazanması İstanbul'da Nurettin Sözen olmak üzere Ankara, İzmir'i kazanmasının öncesinde Zonguldak'ta maden işçilerinin eylemleri vardır ve onun dışında da bütün sendikalarda sendikal hareket 12 Eylül baskısından ilk defa 1987'den itibaren çıkmıştır.

1989 seçiminde bir tek araştırma şirketi Sözen'in kazanacağını tahmin etmişti. Çoğumuzun tanıdığı sevgili arkadaşımız rahmetli Ali Eşref Turan tahmin etmişti. Onun dışında herkes Dalan kazanıyor demiydi. O dönemde işçi sınıfının değişik alanlardaki hareketi yerel seçimleri de etkiledi. Ondan sonra 12 Eylülün getirmiş olduğu baskı DİSK temizlendi piyasadan, DİSK kendini ortaya çıkartana kadar aradan yıllar geçti, eski gücüne de hiçbir zaman kavuşamadı. Bugün artık sendikalar kâğıt üzerinde sendikadır. Özelleştirmeler dolayısıyla bir sürüsünün zaten tabanı gitmiştir. Aynı zamanda medyada doğru dürüst sendika hareketi görmek zorlaşmıştır. Böyle bir tabloyla karşı karşıyayız. TİP'in içinde de işçi sendikalarından gelen insanlar az değildi, TİP'in yaptığı mitinglerde de işçiler az değildi. DİSK'le TİP kol kolaydırlar zaten. Ondan sonra gelen baskılar küreselleşmenin etkisi, özelleştirmenin etkisi, bir şekilde medyadan tamamen temizlenmiştir sendika. Dolayısıyla bugün karşı karşıya olduğumuz tabloda işçi sınıfı hem var, hem yok.

Son bir cümle söylemek istiyorum. Kürt meselesini halledene kadar başkanlık rejimi de olursun fikrine sıcak bakmıyorum. Bir 12 Eylül'den 30 senede çıkamadık, bir başkanlık rejimine bir girersek, ondan sonra da çıkması o kadar kolay değil bunlardan ve 30 sene sonunda da bu salonun yarısı öbür tarafa gitmiş olur. Şimdi Demirel'in güzel bir lafı vardır: Deveye sormuşlar, inişi mi seversin, çıkışı mı seversin? Bunun doğrusu yok mu demiş. Şimdi Kürt meselesini çözmenin başkanlık rejimine bağlamadan hiçbir

yolu kalmadı mı? Bu toplumda barışla ilgili daha geniş bir toplumsal mutabakat kurmayı denemek varken niye başkanlık rejimi üzerinden gidiyoruz? Daha geniş bir toplumsal mutabakat kuralım, daha etnik kimliklerimizle ilgili milliyetçilik duygularımızı aşmaya çalışalım, daha demokratik bir Türkiye için Kürt meselesini çözelim, aynı zamanda demokratikleşme meselemizi çözelim. Yani bir tanesini ileri götürürken bir tanesini geriye götürmek Allah emri mi?

Daha fazla uzatmayayım, Sevgili Vahap Adıyaman bütün bu toplantıların uygulayıcısı olan ekibin sözcüsü, başkanı olarak sözünü size veriyorum, buyurun.

vahap adıyaman - Sayın Başkan, çok teşekkür ediyorum. Bu üç günde ekonomi konuştuk, eğitim konuştuk, hak, adalet, Anayasa, demokrasi, vatandaşlık konuştuk, iktidar ve muhalefet konuştuk.

1974'te Yüksel Ülken Hocamızın başkan olduğu dönemde başlayan İktisatçılar Haftasınının 37'ncisini gerçekleştirdik. O günden bugüne katkı sunan başta başkanlar, yöneticiler olmak üzere bütün camiamıza teşekkür etmek istiyorum. Katılımcılara çok teşekkür ediyorum. Öğrencilere ve izleyicilere çok teşekkür ediyorum. Bu sene geçtiğimiz yıllardan daha farklı olarak özellikle öğrenci ilgisi çok fazlaydı, bu bizi çok mutlu etti. Öyle zannediyorum önümüzdeki yıllarda bu ilgi devam edecek ve İktisatçılar Haftası daha önceki yıllardaki havasını yakalayacak. İktisatçılar Haftası Komisyonuna ve başta Garanti Bankası olmak üzere sponsorlarımıza teşekkür etmek istiyorum. Basına, televizyona, katkı sunan herkese, okuldaki hocalarımıza çok teşekkür ediyorum.

Bu kadar teşekkürden sonra birçok eksikimizi gördüğümüzü de vurgulamak istiyorum. Bizim görmediğimiz eksiklerimizin cemiyete bildirilmesi 38. İktisatçılar Haftasını düzenlerken bize daha iyiyi yapmak üzere katkı sunacaktır.

38. İktisatçılar Haftasında buluşmak üzere.